

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 6 (8)
2025**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2025 yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

6

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2025

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «KLASSIC PRINT» nashriyoti

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2025 yil

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir

Bosh muharrir o‘rinbosari

Mas’ul kotib

i.f.d., prof. A.Qodirov

DSc, prof. X.X.Rejapov

DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. X.P.Abdulqosimov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. A.M.Sodiqov, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, i.f.d. B.Tagayev, dots. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artiqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. A.Boboyev, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova, dots. Raxmatova M.D.

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайти: **<https://journal.econuu.uz>**

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” №6. 2025

MUNDARIJA

Abdibositova M.L. Savdo va chakana biznesda neyroiqtisodiyot qo‘llanilishi.....	7
Salayeva U.K., Abduxakimov A.A. Iqtisodiyotni hududiy rivojlantirishda inson kapitali o‘rni.....	11
Abduxakimov A.A. Продажи электронной коммерции в розничном сегменте Узбекистана.....	16
Bazarova G.G. Problems and solutions of poverty reduction in Uzbekistan.....	22
Egamberdiyev Sh. O‘zbekistonda barqaror iqtisodiy o‘shishni taminlash imkoniyatlari.....	25
Саидкаримова М.И. Информационное обеспечение анализа конкурентного окружения.....	29
Djalilova Sh.I. Causes of poverty, socio-economic consequences and reduction strategies.....	32
Турсунов К.С. Основные тенденции развития мировой экономики.....	36
Egamberdiyev Sh. Uy xo‘jaliklari xarajatlarni optimallashtirish va moliyaviy rejalashtirish.....	41
Abdixatov U.A., Bazarova G. O‘zbekistonda eksportni yanada kengaytirish imkoniyatlari.....	47
Saidaxmedov N.X. O‘zbekiston yengil sanoat tarmog‘ida klaster tizimini joriy etishning institutsional-huquqiy asoslari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari.....	51
Кадиоров Э.Т. Марказий банкнинг олтин-валюта захираларининг roli va ahamiyati.....	55
Raxmatullaev A.X. Neft-gaz sanoati korxonalarining samaradorligini oshirishda investitsion faoliyatni takomillashtirish.....	58
Saidova M.J. Milliy valyuta – so‘mning barqarorligini ta‘minlashning iqtisodiy ahamiyati (Andijon viloyati misolida).....	62
Axunov M.A. Milliy valyuta - so‘m barqarorligini ta‘minlash masalalari.....	67
Xolmatov B., Abduqahhorova Z. Xalqaro moliya institutlarining O‘zbekiston qishloq xo‘jaligidagi faoliyati.....	71
Jumakulov Z.I. Korxonalarning moliyaviy strategiyasini rejalashtirishning o‘ziga xos xususiyati.....	77
Achilov A.N. Barqaror rivojlantirish va yashil iqtisodiyotni boshqarish shartlari.....	80
Achilov A.N., O‘rinov D.A. Kimyoviy qorxonalarda tovar-moddiy zahiralarni turkumlanishini takomillashtirish.....	84
Axmedov I.O‘. Neft-gaz sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashning ahamiyati.....	88
Parpibayev D.O. Hidroenergetika sanoati: murakkab tizim, strategik salohiyat va barqaror taraqqiyot mezonlari	92
Kamalov Sh.B. Innovations and digital transformations are the modern moving force on the effective management of non-profit organizations.....	96
Sultonov M.T. Qimmatli qog‘ozlar bozorini takomillashtirishning O‘zbekiston respublikasida o‘ziga xos xususiyatlari.....	99
Alimatova Sh.A. Korxona iqtisodiy barqarorligini oshirishda diversifikatsiya siyosatini amalga oshirish nazariy asoslari.....	102
Botiraliyev U.Sh. Mice tourism in Uzbekistan: growth, opportunities, and strategic directions.....	106
Asirdinov R.R. O‘zbekistonda ichki turizm tannarx shakllanishining o‘ziga xos xususiyatlari.....	110
Umirova G.Sh. Jizzax viloyati qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari iqtisodiy samaradorligini oshirish omillari va muammolari.....	113
Nigmatullaeva G.N. Analysis of the state of economic security of the electric power industry of Uzbekistan.....	119
Baytanov O‘.M. O‘zbekistonda elektron tijoratni soliqqa tortishdagi muammolar.....	124

Тиллаева Б.Р., Искендеров А.М., Хакимов Х.Х. Роль инвестиционного потенциала в инновационном развитии предприятий.....	131
Qalbaeva I.E. O‘zbekiston sanoatida mahsulot sifati va innovacion transformatsiya: real holat va istiqbollari.....	135
Abidova D.I. Ekologik mehmonxonalar faoliyatini yuritish metodologiyasi.....	140
Pirmatov O.Sh. Kichik biznes subyektlarida internet-marketing texnologiyalarini qollash.....	147
Кади́рова Х.Т. Основные направления развития финансового рынка Узбекистана.....	151
Atadjanova R.D. Chakana savdo korxonalari samaradorligini oshirishda elektron tijoratning ahamiyati.....	156
Buranova M.A. Innovatsiyalarning kechikishi-sanoat korxonasining operatsion va strategik raqobatbardoshligi zahirasi.....	160
Niyazov M.A. O‘zbekistonda sanoat ishlab chiqarishini ixtisoslashtirishning mintaqaviy xususiyatlar.....	164
Соди́кбе́кова З.С. Yuqori mustahkam qotishmalarini aviatsiya sohasida joriy etishda moddiy charchash xarajatlari va tejamkorlik tahlili	168
Sattikulova G.A. To‘qimachilik sanoatining rivojlantirishning o‘ziga xos xududiy xususiyatlari	172
Uralova V.E. Yangi O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarning samaradorligi: tahlil va istiqbollar.....	176
Abdulxakimov Z.T. Mamlakat, mintaqalardagi turistik industriya taklif va talab xususiyatlari.....	180
Yo‘ldashev B.Sh. O‘zbekistonda ichki turizmni rivojlantirishda: xorijiy tajribalar va ulardan foydalanish imkoniyatlari.....	184
Соби́рхў́жаев Х.Б. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш бўйича концептуал ёндашувлар.....	188
Baymirzaev D.N. Qishloq xo‘jaligida risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari.....	192
Ashurov A.E., Janzakov B.K. Muqobil energiya vositalarining raqamli iqtisodiyotda samaradorligini oshirish choralari.....	197
Абду́жаббаров А.А. Яшил иқтисодиёт шароитида қурилиш материаллари ишлаб чиқаришни ривожланиши: Жаҳондаги тенденциялар.....	201
Zufarova G.A. Aholi daromadlari va mehnat resurslari bandligini o‘zaro bog‘liqligi	204
Раши́дов У.О. “POWER BI” суғуртада бизнес жараёнларини рақамлаштириш элементи сифатида	208
Umurzakova M.N. Majburiy tibbiy sug‘urtaning joriy etilishi va sog‘liqni saqlash tizimidagi institutsional o‘zgarishlar.....	213
Мали́ков И.И. Маҳсулот сифатини бошқариш амалиётига бағишланган илмий қарашларнинг шаклланиши ва ривожланиши.....	219
Алимджанова О.Н. Бозор инфратузилмаси хизматлари таркибида банк хизматлари кўрсатишнинг инновацион самарадорлигини таъминлашнинг илмий назарий қарашлари.....	224
Исомов Б.С. Особенности инвестиционного развития аграрно-индустриальных регионов в условиях развития рыночной экономики	230
Karimov M.A. The use of the digital technology system in the organizational and economic mechanism of innovation management in the higher education system.....	234
Эргашев Т.Ш. Кадрлар тайёрлаш менежменти турларининг инновацион тадбиркорликни ривожлантиришдаги ўрни.....	237
Muftaydinov Q. Davlat xaridlarini tashkil etish va amalga oshirishdagi muammo va yechimlari.....	243
Erkaboev J. E. Sport menejmentini boshqarishda xorij mamlakatlar tajribalari.....	246

SAVDO VA CHAKANA BIZNESDA NEYROIQTISODIYOT QO‘LLANILISHI

ПРИМЕНЕНИЕ НЕЙРОЭКОНОМИКИ В ТОРГОВЛЕ И РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

APPLICATION OF NEUROECONOMICS IN TRADE AND RETAIL BUSINESS

Abdibositova Muxlisaxon Latayibxonovna Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Yashil" iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchi assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada neyroiqtisodiyotning chakana savdo va tijorat biznesidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Neyroiqtisodiyot inson miyasi faoliyati orqali iqtisodiy qarorlar qanday qabul qilinishini o‘rganadi va iste‘molchilarning xarid qilish xatti-harakatlarini tushunishga yordam beradi. Maqolada savdo nuqtalarida mijozlarning hissiy holatini boshqarish usullari, mahsulot joylashuvi strategiyalari va narx belgilash tamoyillari yoritilgan. Bundan tashqari, yorug‘lik, tovush, hid va rang kabi omillarning mijoz qarorlariga ta‘siri ko‘rib chiqiladi. Neyroiqtisodiyotga asoslangan marketing yondashuvlari chakana biznesda mijozlar ehtiyojlarini yanada chuqurroq anglash va savdoni oshirishga xizmat qilishi ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: neyroiqtisodiyot, chakana savdo, neyromarketing, iste‘molchi xatti-harakati, hissiyotlar, narx belgilash, mahsulot joylashuvi.

В статье анализируется важность нейроэкономики в розничной торговле и коммерции. Нейроэкономика изучает, как экономические решения принимаются посредством деятельности человеческого мозга, и помогает понять покупательское поведение потребителей. В статье рассматриваются методы управления эмоциональным состоянием покупателей в точках продаж, стратегии размещения товаров и принципы ценообразования. Кроме того, рассматривается влияние таких факторов, как свет, звук, запах и цвет, на решения покупателей. Подчеркивается, что маркетинговые подходы, основанные на нейроэкономике, могут помочь розничным предприятиям лучше понять потребности покупателей и увеличить продажи.

Ключевые слова: нейроэкономика, розничная торговля, нейромаркетинг, поведение потребителей, эмоции, ценообразование, размещение товаров.

This article analyzes the importance of neuroeconomics in retail and commerce. Neuroeconomics studies how economic decisions are made through the activity of the human brain and helps to understand consumer purchasing behavior. The article covers methods for managing the emotional state of customers at points of sale, product placement strategies, and pricing principles. In addition, the impact of factors such as light, sound, smell, and color on customer decisions is examined. It is emphasized that marketing approaches based on neuroeconomics can help retail businesses to better understand customer needs and increase sales.

Keywords: neuroeconomics, retail, neuromarketing, consumer behavior, emotions, pricing, product placement.

Bugungi kunda chakana savdo bozori keskin raqobat muhitida rivojlanmoqda. Xaridorlarning ehtiyoj va hatti-harakatlarini chuqur tushunish tadbirkorlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. An‘anaviy marketing tadqiqotlari iste‘molchilarning qaror qabul qilish jarayonini to‘liq tushuntirib bera olmaydi. Shu sababli, so‘nggi yillarda neyroiqtisodiyot va neyromarketing yondashuvlari tobora ommalashmoqda. Ushbu maqolada chakana biznesda neyroiqtisodiyotning qo‘llanilishi va uning samaradorligi haqida so‘z yuritamiz.

Neyroiqtisodiyot – bu inson miyasi faoliyatini o‘rganish orqali iqtisodiy qarorlar qanday qabul qilinishini tushuntiruvchi fan sohasi. Ushbu yo‘nalish psixologiya, nevrologiya va iqtisodiyot

fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo‘lib, insonlarning ong osti jarayonlari qanday qilib xarid qilish qarorlariga ta’sir qilishini aniqlashga yordam beradi [1].

Chakana savdo sohasida neyroiqtisodiyotning ahamiyati shundaki, iste’molchilar ko‘pincha ongli ravishda emas, balki hissiyot va instinktlar asosida xarid qilishadi. Shuning uchun savdogarlar va marketing mutaxassislari mijozlarning miyasi qanday ishlashini tushunish orqali savdoni oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

Neyroiqtisodiyot tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, savdo nuqtalarida mijozlarning hissiy holati ularning xarid qilish qarorlariga bevosita ta’sir qiladi. Quyida chakana biznesda mijozlarning hissiyotlarini boshqarish uchun qo‘llaniladigan ba’zi muhim jihatlar keltirilgan.

Savdo muhiti mijozlarning xarid qilish qarorlariga bevosita ta’sir qiladi. Do‘kon ichidagi yorug‘lik, ranglar, fon musiqasi va hidlar iste’molchilarning kayfiyatini shakllantiradi. Yorqin va iliq ranglar mijozlarni do‘konda uzoqroq qolishga undasa, yumshoq ohangdagi musiqa xotirjamlik hissinı uyg‘otadi. Shuningdek, maxsus hidlar mijozlarni ma’lum mahsulotlarga jalb qiladi. Mahsulotlarning joylashuvi ham muhim bo‘lib, ko‘z darajasidagi mahsulotlar ko‘proq sotiladi. To‘g‘ri rejalashtirilgan savdo muhiti mijozlarning xarid qilish ehtimolini oshiradi va chakana biznesning samaradorligini kuchaytiradi. Quyida savdo muhitiga tegishli bo‘lgan bir qancha omillarni keltirib o‘tamiz:

birinchidan, yorug‘lik va ranglarning ta’siri: Do‘kon ichidagi yorug‘lik va ranglar mijozlarning xarid qilish xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Yorug‘ va iliq ranglar xaridorlarning e’tiborini tortib, ularni do‘konda uzoqroq qolishga undaydi [2]. Masalan, qizil va sariq ranglar energiya va shoshilinchlik hissinı uyg‘otadi, bu esa tezroq xarid qilish qarorini qabul qilishga yordam beradi. Shu sababli, ushbu ranglar ko‘pincha chegirma va aksiyalar e’lonlarida ishlatiladi. Aksincha, yashil va ko‘k ranglar esa mijozlarda xotirjamlik va ishonch hissinı paydo qiladi. Yashil rang tabiat va yangilanish bilan bog‘liq bo‘lib, ekologik toza mahsulotlar sotiladigan do‘konlarda ko‘p uchraydi. Ko‘k rang esa barqarorlik va ishonch uyg‘otgani sababli, banklar va texnologik mahsulotlar bilan bog‘liq savdo nuqtalarida keng qo‘llaniladi. To‘g‘ri tanlangan yorug‘lik va ranglar savdoni oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

ikkinchidan, do‘kon ichidagi fon musiqasi mijozlarning xarid qilish xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [3]. Agar ohangdor va sokin musiqa eshittirilsa, xaridorlar do‘konda uzoqroq qolishga moyil bo‘ladilar, chunki bu ularning kayfiyatini tinchlantiradi va xotirjam muhit yaratadi. Natijada, ular ko‘proq mahsulotlarni ko‘rib chiqishi va xarid qilish ehtimoli ortadi. Boshqa tomondan, tezkor ritmdagi musiqa mijozlarning harakatlarini tezlashtiradi, bu esa ularning do‘konda qisqa vaqt ichida zarur bo‘lgan narsalarni xarid qilishiga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, bunday musiqalar tezkor xizmat ko‘rsatish talab qilinadigan savdo nuqtalarida qo‘llaniladi.

Shuningdek, fon musiqasi do‘kon brendining imidjini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, hashamatli do‘konlarda klassik musiqa eshittirilsa, arzon narxdagi do‘konlarda jonli va energiyaga boy musiqalar yangraydi. To‘g‘ri tanlangan fon musiqasi mijozlarning kayfiyatini ko‘tarib, ularning xarid qilishga bo‘lgan moyilligini oshirishi mumkin.

uchinchidan, yuqoridagi jihatlarini tahlil qilar ekanmiz do‘kon ichidagi hidlarning mijozlarga ta’siri haqida ham fikr yuritishga qaror qildik. Bu borada fikrimizcha maxsus hidlardan foydalanish xaridorlarning kayfiyatini yaxshilaydi va ularning xarid qilish istagini kuchaytiradi. Masalan, oziq-ovqat do‘konlarida yangi pishirilgan non yoki shokoladning yoqimli hidi tarqalsa, bu e’tiboringizni tortishi aniq. Tabiiyki, aynigan sabzavotlar hidi taralib turgan do‘kondan tezroq chiqib ketgisi keladi har kimning. Hidlar inson ong ostiga ta’sir qilib, ularda yoqimli hissiyotlar uyg‘otadi va xarid qilish qarorini tezlashtirishi mumkin.

Ba’zi do‘konlarda maxsus hid marketingi qo‘llanib, mijozlarning o‘zini qulay his qilishi ta’minlanadi. Masalan, kiyim-kechak do‘konlarida yangi mato yoki gul hidi tarqatilishi mumkin, bu esa mijozlarga mahsulot sifati haqida ijobiy taassurot beradi. Xushbo‘y hidlar restoran va kafelarda ham qo‘llanadi, bu esa tashrif buyuruvchilarning ishtahasini ochib, ularning ko‘proq buyurtma berishiga sabab bo‘ladi. To‘g‘ri tanlangan hid mijozlarning do‘konda uzoqroq qolishiga va ko‘proq xarid qilishiga yordam beradi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, savdo muhiti mijozlarning xarid qilish qarorlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Yorug‘lik va ranglar do‘konda qulay muhit yaratib,

xaridorlarni uzoqroq qolishga undaydi. Fon musiqasi mijozlarning kayfiyatini shakllantirib, ularning xarid qilish tezligi va hajmiga ta'sir qiladi. Shuningdek, maxsus hidlar xarid qilish istagini oshirib, mahsulotlarga bo'lgan e'tiborni kuchaytiradi. Do'kon muhiti to'g'ri rejalashtirilganida, bu savdo samaradorligini oshiradi va mijozlar sadoqatini mustahkamlaydi.

Mahsulotlarning do'konda qanday joylashtirilishi mijozlarning xarid qilish qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ko'z darajasida joylashgan mahsulotlar ko'proq e'tiborni tortadi va tezroq sotiladi. Kassa yoniga kichik, jozibador mahsulotlarni qo'yish esa impulsiv xaridlarni oshiradi. Shuningdek, tez-tez sotib olinadigan mahsulotlar do'konning orqa qismida joylashtirilsa, mijozlar boshqa mahsulotlarni ham ko'rib chiqishga majbur bo'ladi. To'g'ri joylashuv savdo hajmini oshirish va mijozlarning xarid qilish jarayonini qulaylashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli, mahsulotlarning tartibli va strategik joylashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida mahsulot joylashuviga oid bo'lgan bir qancha omillarni tahlil qilamiz:

birinchidan, supermarketlarda asosiy mahsulotlar, masalan, non, sut, tuxum va go'sht odatda do'konning orqa tomonida joylashadi. Buning sababi shundaki, xaridorlar ushbu mahsulotlarni sotib olish uchun do'kon ichida uzoqroq yurishlariga to'g'ri keladi. Shu jarayonda ular boshqa mahsulotlarni ham ko'rib chiqadilar va ko'pincha rejalashtirilmagan xaridlar qilishadi. Masalan, sut sotib olish uchun kelgan xaridor yo'lda shirinliklar, ichimliklar yoki boshqa kundalik mahsulotlarni ham olishni xohlashi mumkin. Bu usul chakana savdo do'konlari tomonidan qo'llaniladigan marketing strategiyalaridan biridir. Shuningdek, do'kon ichidagi mahsulotlarning joylashuvi mijozlarning xarid qilish odatlariga ta'sir qiladi. Kassa yonida joylashgan kichik shirinliklar va ichimliklar esa xaridorlar navbatda turganda tezkor xarid qilishga undaydi. Shu tariqa, do'kon ichidagi mahsulotlarning strategik joylashuvi savdo hajmini oshirishga yordam beradi.

ikkinchidan, supermarketlarda qimmatbaho mahsulotlar odatda ko'z darajasida joylashtiriladi. Buning sababi shundaki, xaridorlar eng ko'p shu joyda turgan mahsulotlarga e'tibor qaratishadi. Ko'z darajasida joylashgan mahsulotlarni ko'rish va tanlash oson bo'ladi, shuning uchun mijozlar ularni tez-tez sotib olishadi [4]. Masalan, brendli shirinliklar, ichimliklar yoki qimmat gazaklar do'kon javonlarining o'rtasiga joylashtiriladi. Arzonroq va kamroq tanlanadigan mahsulotlar esa ko'pincha pastki yoki yuqori javonlarga qo'yiladi, chunki bu joylar kamroq ko'zga tashlanadi. Bolalar uchun mo'ljallangan mahsulotlar esa ularning bo'yi yetadigan joyga qo'yiladi, bu esa ularni xarid qilish ehtimolini oshiradi. Ushbu strategiya savdoni ko'paytirish va mijozlarni qimmatroq mahsulotlarni sotib olishga undash uchun ishlatiladi. Natijada, supermarketlar mahsulot joylashuvini puxta rejalashtirib, o'z daromadlarini oshirishga erishadilar.

uchinchidan, do'konlarda yoki savdo markazlarida mahsulotlarning kichik hajmdagi bepul namunalarini tarqatish keng tarqalgan usullardan biridir. Bunday namunalar mijozlarga mahsulotni sinab ko'rish imkoniyatini beradi va ularning xarid qilish ehtimolini oshiradi. Masalan, oziq-ovqat do'konlarida yangi shokolad yoki ichimliklar bepul taqdim etilganda, mijozlar mahsulot ta'mini yoqtirib, uni xarid qilishga moyil bo'lishadi. Xuddi shunday, kosmetika do'konlarida bepul krem yoki parfyumeriya namunalarini olish mijozlarga mahsulot sifatini baholashga yordam beradi. Ba'zan bunday usul yangi brendlarni tanitish uchun ham ishlatiladi. Mijozlar mahsulotni sinab ko'rganidan keyin unga ishonch hosil qilib, doimiy xaridorga aylanishi mumkin. Shu sababli, bepul namunalar marketing strategiyasining samarali vositalaridan biri bo'lib, kompaniyalarga savdo hajmini oshirish va mijozlar e'tiborini jalb qilishga yordam beradi [5].

Neyroiqtisodiyotda iste'molchilarning narxlarga bo'lgan munosabati ham muhim o'rinni egallaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xaridorlar mahsulot narxini faqat iqtisodiy manfaat asosida emas, balki psixologik faktorlar asosida ham baholaydilar. Quyida narx belgilashda neyroiqtisodiy takliflarning bir qanchasini tahlil qilamiz.

"Charm Pricing" – bu mahsulot narxining oxirgi raqamini 9 yoki 99 bilan tugatish usulidir. Masalan, 10 dollar o'rniga 9.99 dollar deb belgilangan narx xaridorlarga mahsulot arzonroqdek tuyuladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iste'molchilar chap tomondagi raqamga ko'proq e'tibor berishadi [6]. Shuning uchun 9.99 dollar 10 dollardan ancha kamroqdek ko'rinadi, garchi farq atigi bir sent bo'lsa ham. Ushbu usul ko'pincha kiyim-kechak, elektronika va oziq-ovqat mahsulotlarida qo'llaniladi. Xaridorlar bunday narxlarni arzonroq deb qabul qilgani sababli, bu usul savdoni

oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, chegirmalar yoki aksiyalar paytida ham charm pricing keng qo‘llaniladi. Masalan, 100 dollar o‘rniga 99 dollar deb belgilangan narx mijozlar uchun jozibador ko‘rinadi. Shu sababli, ko‘plab kompaniyalar ushbu strategiyadan foydalanib, xaridorlarning xarid qilish ehtimolini oshirishga harakat qiladilar.

"Decoy effect" – bu xaridorlarning tanloviga ta‘sir qilish uchun ishlatiladigan marketing usuli. Unga ko‘ra, mijozlar ikkita mahsulot orasida tanlashga qiynalganda, ularga uchinchi, kamroq jozibali variant taqdim etiladi. Bu qo‘shimcha variant "o‘ziga tortuvchi" (decoy) rolini o‘ynaydi va asosiy mahsulotni yanada jozibali ko‘rsatadi. Masalan, kinoteatrlarda kichik va katta hajmdagi popkorn borligini tasavvur qiling. Agar o‘rtacha hajmdagi popkorn katta hajmdagiga juda yaqin narxda qo‘shilsa, mijozlar katta hajmdagisini tanlashga moyil bo‘lishadi. Chunki o‘rtacha variant kamroq foydali ko‘rinadi. Shu usul orqali xaridorlar ongli ravishda emas, balki marketing ta‘sirida tanlov qilishadi. "Decoy effect" ko‘pincha restoran menyularida, texnologik mahsulotlarda va obuna xizmatlarida ishlatiladi. Bu strategiya kompaniyalarga mahsulot sotuvini oshirish va mijozlarning qaror qabul qilish jarayonini boshqarishga yordam beradi.

Psixologik chegirmalar – bu xaridorlarni ko‘proq xarid qilishga undaydigan marketing strategiyasidir. Ular orasida eng mashhurlaridan biri "Bitta mahsulot sotib olsangiz, ikkinchisi bepul" taklifidir. Ushbu usul mijozlarga katta foyda kabi ko‘rinadi va ularning xarid qilish ehtimolini oshiradi. Masalan, kiyim do‘konlarida "2 ta futbolka sotib ol, 1 tasini bepul ol" aksiyasi xaridorlarni ko‘proq sarflashga undaydi. Chunki mijozlar bunda tejalgan pulni emas, qo‘shimcha mahsulotni asosiy foyda sifatida qabul qilishadi. Shuningdek, restoranlar, kosmetika brendlari va oziq-ovqat do‘konlari ham ushbu usuldan foydalangan holda mijozlarni jalb qilishadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu kabi takliflar oddiy chegirmalarga qaraganda samaraliroq, chunki iste‘molchilar chegirma emas, balki qo‘shimcha mahsulot olish fikriga e‘tibor qaratishadi. Shu sababli, kompaniyalar savdoni oshirish uchun ushbu strategiyadan keng foydalanishadi.

Xulosa qilib aytganda, neyroiqtisodiyotga asoslangan marketing va savdo strategiyalari chakana biznes uchun katta afzalliklar yaratadi. Bu yondashuv mijozlarning xarid qilish jarayonini yanada yoqimli va qulay qilishga yordam beradi. Savdo muhitidagi yorug‘lik, tovush, hid va ranglarning mijozlar ong osti qarorlariga qanday ta‘sir qilishini tushunish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, mahsulotlarning do‘konda joylashuvi va narx belgilash usullari xaridorlarning xarid qilish ehtimolini oshirishga xizmat qiladi. Raqobatbardosh bozorda chakana savdo vakillari ushbu tamoyillardan foydalanish orqali mijozlar e‘tiborini jalb qilishi va o‘z daromadini oshirishi mumkin. Do‘kon muhitini maqsadli ravishda shakllantirish, mijozlarning hissiy holatini boshqarish va samarali narx strategiyalaridan foydalanish orqali savdo samaradorligini oshirish mumkin. Ushbu usullar nafaqat qisqa muddatli sotuvlarni oshiradi, balki uzoq muddatli mijoz sodiqligini ta‘minlashga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kasimov A.A. Xulq-atvor iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma. – T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot – matbaa uyi", 2022, – 20 b.
2. Bellizzi, J. A., Crowley, A. E., & Hasty, R. W. (1983). The effects of color in store design. *Journal of Retailing*, 59(1), 21–45.
3. Garlin, F. V., & Owen, K. (2006). Setting the tone with the tune: A meta-analytic review of the effects of background music in retail settings. *Journal of Business Research*, 59(6), 755-764.
4. Албычаков С.И., Албычакова И.И., and Дугаржапова Д.Б.. "Мерчендайзинг как инструмент влияния на поведение потребителей" *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*, vol. 2, no. 9, 2013, pp. 74-75.
5. Heilman, C. M., Lakishyk, K. Y., & Radas, S. (2011). The impact of in-store free samples on short and long-term purchasing behavior. *Journal of Retailing*.
6. Schindler, R. M., & Kibarian, T. M. (1996). Increased consumer sales response through use of 99-ending prices. *Journal of Retailing*.

UDK: 330.322

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РЕГИОНАЛЬНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Salayeva Umida Kudrat qizi Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Iqtisodiyot fakulteti Mintaqaviy iqtisodiyot 2-kurs RU-23 guruhi talabasi

Abduxakimov Abdulaziz Abdug‘ani o‘g‘li Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti Menejment (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha)
2-kurs MU-23 guruhi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakat hududlarida iqtisodiy rivojlanishni tartibga solishdagi inson kapitali o‘rni haqida fikr va mulohazalar yuritilgan. Davlatning barqaror rivojlanishida mintaqaviy rejalashtirish va tashqi investitsiyalarni ko‘paytirishning salmoqli o‘rni o‘rganib chiqilgan. Inson kapitali tushunchasi mohiyati va o‘rganilganlik darajasi ham aytib o‘tilgan. Xorij tajribasiga tayanib, mintaqa iqtisodiyoti strategiyasini ishlab chiqish zarurligi tahlil qilingan va shu bo‘yicha qator takliflar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, xorijiy investitsiya, hududiy rivojlanish, mintaqaviy iqtisodiyot, inson salohiyati, hududiy rejalashtirish, barqaror iqtisodiyot.

В данной статье собраны мысли и мнения о роли человеческого капитала в регулировании экономического развития регионов страны. Изучена важная роль регионального планирования и увеличения иностранных инвестиций в устойчивом развитии страны. Также упоминается сущность и уровень изученности понятия человеческого капитала. Опираясь на зарубежный опыт, была проанализирована необходимость разработки стратегии региональной экономики и представлен ряд предложений.

Ключевые слова: человеческий капитал, иностранные инвестиции, региональное развитие, региональная экономика, человеческий потенциал, региональное планирование, устойчивая экономика.

This article contains thoughts and opinions about the role of human capital in the regulation of economic development in the regions of the country. The important role of regional planning and increase of foreign investments in the sustainable development of the country has been studied. The essence and level of study of the concept of human capital are also mentioned. Relying on foreign experience, the need to develop a strategy for the regional economy was analyzed and a number of proposals were presented.

Key words: human capital, foreign investment, regional development, regional economy, human potential, regional planning, sustainable economy.

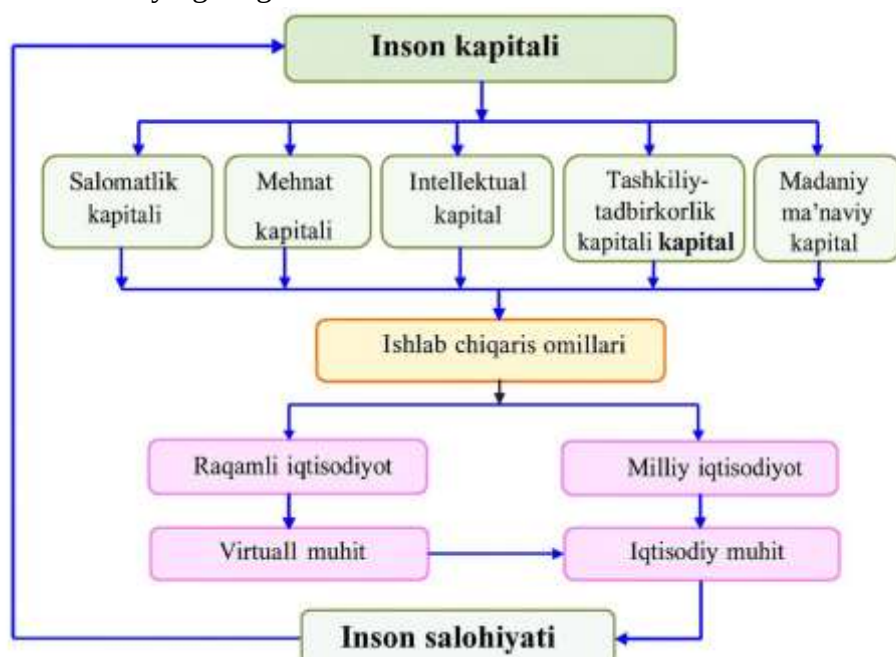
Har bir davlatda siyosiy va madaniy birlikni ta‘minlash maqsadida hududiy rejalashtirish amalga oshiriladi. Hududning iqtisodiy va siyosiy xususiyatlariga muvofiq rejalashtirish, davlatda olib borilayotgan boshqa islohotlar uchun ham ko‘plab imkoniyat va yengiliklar yaratadi. Yerdan foydalanishni rejalashtirish mamlakat hududlarining xususiyatlarini yaqinroqdan o‘rganishga, shu orqali mavjud resurslardan oqilona foydalanishga imkon beradi.

Hozirda barqaror rivojlanishga erishish qator davlatlar uchun muhim masala qilib belgilangan. Barqaror rivojlanish deganda esa davlat va jamiyatning parallel rivoj topishi, ekologiyaga qilinadigan zararni minimallashtirish orqali barqaror yuksalish tushuniladi.

Asosan iqtisodiy rivojlanish omillari sifatida chet el investitsiyalarini jalb qilish, eksport qilinadigan mahsulotlar soni va turini oshirish, sanoatda ishlab chiqarishni kengaytirish tushuniladi [1]. Iqtisodiy rivojlanishning hududiy omillari asosida amalga oshirilgan loyihalar qatorida esa biz, hududlarning demografik hamda geografik xususiyatlarni inobatga olgan holda rejalashtirilgan islohotlarni ko‘ramiz. Shu orqali, mamlakatda yagona iqtisodiy-siyosiy markaz yuzaga kelishini, aholining markazlarga immigratsiya qilishini, mamlakat bo‘ylab notekis rivojlanish yuz berishini, qoloq hududlar vujudga kelishi oqibatida aholi orasida tabaqalashish paydo bo‘lishini oldini olish mumkin.

«Inson kapitali» tushunchasi iqtisodiyot nazariyasi mutaxassislari Tomas Shuls va Geri Bekkerning ilk tadqiqotlaridan kelib chiqqan [2]. Ushbu tushuncha 1960-yillarda, Bekkerning «Inson kapitali» nomli kitobida keng yoritilgan. Shuls va Bekkerning ishlanmalariga ko‘ra, inson kapitali iqtisodiy rivojlanishda juda muhim rol o‘ynashi mumkinligi va uning odamlar tomonidan qo‘shiladigan bilim, mahorat va ko‘nikma bilan bog‘lab tushintiriladi. Inson kapitali — insonning bilim, malaka, tajriba va unga asoslangan qobiliyatlarini iqtisodiy qiymatga aylantirish va ularni samarali boshqarish orqali jamiyat va iqtisodiyot rivojiga hissa qo‘shuvchi resursdir [3]. Ushbu kapital odamlarning iqtisodiy imkoniyatlarini oshirishga va ularning hayotidagi boshqa ustunliklarni ta‘minlashi belgilanadi. Shu tariqa, inson kapitali tushunchasi o‘zining kelib chiqishi va mukammallashtirishidan keyin iqtisodiyotda mehnat resurslari, bilimlar va ijtimoiy boshqaruv masalalariga aloqador kategoriyaga aylandi.

Oxirgi yillarda tadbirkorlikni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilganligi tufayli, mintaqaviy miqyosda mulkchilik, ish bilan bandlik va hayot faravonligi darajalarini oshirish asosiy vazifalardan qilib belgilab olingan. [4] Ammo, hududiy miqyosda mos innovatsion tadbirkorlik yaratish va samarali siyosat olib borish mexanizmlari to‘laligicha shakllantirilgani yo‘q. Hududlar iqtisodiy orasidagi asosiy farq raqamlashtirish va nomoddiy aktivlarni jadallashtirishga yetarlicha e‘tibor qaratilmaganidan kelib chiqadi. Oxirgi yillarda deyarli barcha davlatlar iqtisodiy moddiy resurslar hisobidan emas, balki nomoddiy resurslar ya‘ni, aholi saviyasining ko‘tarilishi orqali rivojlanyapti. Inson kapitali sifatining mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni borgan sari oshib borayotgani ham ko‘plab iqtisodchilarni qiziqtirgan mavzu bo‘lib kelmoqda. O‘zbekistonda ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyat, hududlarni barqaror rivojlantirish ishlari faol bo‘lmayotganining sababi inson kapitaliga yetarlicha e‘tibor berilmayotganligidir.

1-rasm. Inson kapitalining iqtisoddagi sohalarga ta'siri [5]

Yuqoridagi rasmda inson kapitalining davlatning barcha sohasiga taalluqli ekanligi tasvirlangan. Rasmda ishlab chiqarish omillari, inson kapitali va salohiyati orasidagi uzviy bog‘liqlik ochib berilgan. Agar, biz hududiy miqyosda iqtisodni rivojlantirishni maqsad qilgan bo‘lsak, har bitta

hududning inson kapitaliga xos belgilariga salohiyat darajalariga alohida urg‘u bilan yondashishimiz zarur.

Iqtisodiy yondashuvda aholi zichligi, tarkibi va yosh tarkibini aniqlash katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Aholi zichligi yuqori bo‘lgan mintaqalar sanoat zonalarini, raqobatli tadbirkorlik muhitini va shaharlashtirish ishlarini olib borish uchun qulay hudud hisoblanadi. Ta‘lim ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan, urbanizatsiyalashgan va ko‘p millatli mintaqalarda esa yangicha biznes turlari va “start-up” larning qo‘llab-quvvatlanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu turdagi hududlarda start-up loyihalarini boshlash uchun boshlang‘ich moliyaviy mablag‘ni topish va ularni nisbatan kamxarj holatda shakllantirish mumkin.

Hududiy ishsizlik darajasi ham muhim ahamiyatga ega ko‘rsatkich sanaladi. Chunki, ishsizlik darajasi iqtisodiy o‘shish ko‘rsatkichlariga bog‘liq hisoblanadi. Iqtisodiy rivojlanayotgan hududda, raqobat kuchayishi sababli bandlik darajasi pasayishni boshlaydi. Bu esa aholini o‘zini-o‘zi band qilishga va kichik tadbirkorliklar sonining oshishiga turtki bo‘ladi. [6] Buni taqqoslash uchun 2023-yil 4-choragi ma‘lumotlariga ko‘ra viloyatlar yalpi ichki mahsuloti bo‘yicha qilingan jadvalni o‘rganamiz.

1-jadval

Hududlarning 2023-yil 4-choragi bo‘yicha YaIM ulushi [7]

Qoraqalpog‘iston Respublikasi	39430,3
Jizzax viloyati	37131,7
Sirdaryo viloyati	23939,9
Samarqand viloyati	84093,8

2023-yil 4-choragidagi hududlar bo‘yicha YaIM ulushlari ko‘rsatkichlari Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Jizzax va Sirdaryo viloyatlari eng kam ulushga ega viloyatlar bo‘lganini ko‘rsatdi. Samarqand viloyati esa eng katta YaIM ulushiga ega bo‘lgan viloyatlardan biri bo‘lgan. Mintaqaviy miqiyosda iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ishsizlik darajasining o‘rnini o‘rganish maqsadida xuddi shu viloyatlarning 2023-yildagi ishsizlar sonini o‘rganamiz.

2-jadval

Viloyatlarda 2023-yildagi ishsizlar soni [8]

Qoraqalpog‘iston Respublikasi	56,3
Jizzax viloyati	43,5
Sirdaryo viloyati	26,8
Samarqand viloyati	106,8

2023-yildagi YaIM bo‘yicha eng kam ulushga ega bo‘lgan viloyatlarda ishsizlar soni ham eng kam miqdorni ko‘rsatgan. 2023-yilda eng katta YaIM ulushiga ega bo‘lga Samarqand viloyatida esa ishsizlar soni ham ancha ko‘pligini ko‘rishimiz mumkin.

Mintaqaviy barqaror iqtisodiy rivojlanishda inson kapitalining o‘rnini tahlil qilish, ularni tizimlashtirish maqsadida mazkur ilmiy ish doirasida taqqoslash, umumlashtirish, guruhlash usullaridan foydalanildi. Sohaga doir adabiyotlardan va me‘yoriy-huquqiy hujjatlardan foydalangan holda inson kapitali ahamiyati va sifatini oshirish bo‘yicha taklif va xulosalar berildi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, aynan inson kapitaliga investitsiya kiritish orqali mamlakatlar taraqqiyotga erishmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda ta‘limning to‘liq sikliga, ya‘ni bolaning 3 yoshdan 22 yoshgacha bo‘lgan davrida unga katta sarmoya kiritishga e‘tibor qaratiladi.

3-jadval

Davlatlarda ta’limga kiritilga sarmoya (2021) [9]

Mamlakat	Ta’limning to’liq sikliga sarflangan sarmoya (AQSH dollari)	Bir xodim yaratadigan qo’shimcha qiymatning miqdori (AQSH dollari)
AQSH	231 000	3,1 mln.
Janubiy Koreya	130 000	2,1 mln.
O‘zbekiston	19 000	77 ming

Yuqoridagi jadvalda AQSH va Janubiy Koreya bir ishchi kuchini shakllantirishga ketgan xarajat o‘zini 13-17 karra oqlaganini, O‘zbekistonda esa sarflangan sarmoyaning keltiradigan foydasi atigi 4 barobarni tashkil etganini ko‘rishimiz mumkin.

Hozirda iqtisodiy rivojlangan davlatlarning yalpi ichki mahsulotining 50 foizdan ortig‘ini “bilimga-asoslangan iqtisod” tashkil qiladi. Shu orqali iqtisodiy o‘shiga, zamonaviy, innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarishga hamda yuqori sifatli xizmat ko‘rsatishga erishilmoqda. 21 asrda iqtisodiy o‘shiga va barqarorlikka erishish asosi sifatida tabiiy resurslar emas balkiy nomoddiy resurslar yani inson omili asos qilib olinmoqda. Bu bir qatorda, inson kapitalini zamonaviy xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh qilib yetishtirish uchun doimiy tarzda ta’lim tizimini takomillashtirib borishni, investitsiya ajratishni talab qiladi.

4-jadval

2023-yilda davlatlar yalpi ichki mahsuloti [10].

Davlatlar	YaIM hajmi (AQSH dollari)	YaIM dagi xizmatlar sektori ulushi %	YaIM o’sishi %
AQSH	27 trillion	70	2,5
Janubiy Korea	1,7 trillion	58	1,4
O‘zbekiston	124 milliard	54	6

Bu davlatlar inson kapitaliga katta e’tibor qaratib, aynan shu omil sifatini ko‘tarish orqali davlat iqtisodini ham barqarorlashtirishga erishishgan. Misol uchun AQSHning yalpi ichki mahsulotining hajmi 2023-yilda yillik 27 trillion AQSH dollaridan oshgan va 20 yildan buyon dunyoning eng kuchli iqtisodiga ega davlatlar reytingida top o‘rinlarda turadi [11]. Janubiy Korea Respublikasining iqtisodi rivojlanib ketishiga ham aynan ta’lim sohasiga urg‘u berganligi sabab bo‘lgan. Janubiy Koreaning 2023-yildagi yalpi ichki mahsuloti hajmi 2 trillion AQSH dollariga yaqin bo‘lgan [12].

IKIning qiymati mintaqaning dunyodagi o‘rnini aniqlash uchun qulay, lekin doim ham ta’lim va aholi salomatligiga investitsiyalar haqida yetarli ma’lumot bermaydi, u Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlarida eng kuchli ta’sirga ega bo‘lishi mumkin [13]. Bundan tashqari, inson kapitali o‘rganilayotgan mintaqada ideal vaziyatga yaqin cheklangan ko‘rsatkichlar to‘plamini yoritib berganligi sababli, mintaqadagi ko‘plab mamlakatlarda strategik tavsiyalar ishlab chiqish uchun indeksda foydalanish mumkin bo‘lgan tafsilotlar mavjud emas. Bundan tashqari, indeksda odatda 18 yoshgacha bo‘lgan bolalarning ta’lim va sog‘lig‘i natijalari haqida tushuncha beriladi, chunki ular kelajak xodimlar avlodining mehnat unumdorligiga munosib hissa qo‘shishlari mumkin.

Aholi yosh tarkibini e’tiborga olgan holda, bunday mo‘ljall ayniqsa, Markaziy Osiyo va Turkiya mamlakatlariga to‘g‘ri keladi, chunki u yerda yoshlar ko‘p bo‘lib, istiqbolda ular mehnatga layoqatli aholining asosiy qismini tashkil etishi mumkin. Boshqa kichik hududlarda yoshlarning ulushi kamroq, shuning uchun kelgusi yillarda mehnatga layoqatli aholi bugungi kunda allaqachon voyaga yetgan kishilardan iborat bo‘ladi. Mazkur kichik mintaqalarda yoshlar har doim ham ishchilarning kelajakdagi mehnat unumdorligini belgilamaydi, bunda esa umr davomida ta’lim olish, shuningdek, sog‘lom va samarali uzoq umr ko‘rish muhimligi ta’kidlanadi. O‘zbekiston bunday tadqiqotda ilk bor ishtirok etmoqda. Jahon banki tomonidan mamlakatning inson kapitali indeksi Mavrikiy Respublikasidagi singari 62% deb baholandi. Demak, bugungi kunda O‘zbekistonda tug‘ilgan bola

voyaga yetgach, uning mehnat unumdorligi 62 foizni tashkil etadi, bunga esa to‘liq ta‘lim olish va sog‘lom bo‘lish sharti bilan erishiladi [14].

Har bir sohani yuksaltirish negizida ta‘lim tizimini takomillashtirish yotgani quyidagi misollardan ham ayon bo‘lib turibdi. Mamlakatimizda shu zaruriyat anglab yetilgan holda, qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimizning 2022 yil “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish maqsadida oliy o‘quv yurtiga o‘qishga kirgan xotin-qizlarga 7 yillik foizsiz ta‘lim krediti joriy qilindi va magistratura bosqichiga o‘qishga kirgan xotin-qizlarning kontrakt to‘lovlari davlat byudjeti tomonidan qoplab berilmoqda. Undan tashqari, har yili hokimliklar tomonidan yetim, ota-ona qaramog‘idan chetda qolgan va kam ta‘minlangan oila farzandlarining ham o‘qish to‘lovlari to‘lab beriladi. Doktorantura bosqichida o‘qiydigan xotin-qizlar uchun yiliga 300 ta maqsadli kvotalar ajratiladi va ularga tadbirkorlik faoliyati, uy-joy ta‘minoti uchun imtiyozli kreditlar ham ajratiladi.

Bularning barchasi kelajak avlod uchun xalqaro standartlarga mos ta‘lim tizimini, qulay muhit va sog‘lom hayot tarzini yaratishni rag‘batlantiradi. Davlatimizda aynan xotin-qizlarga shunday imkoniyatlar yaratilishi esa har bir rivojlanish jarayonini tubdan isloh qilish ya‘ni oiladan, tarbiyadan boshlash zarur degan tamoyilga to‘g‘ri keladi. Shu orqali mamlakatning barcha mintaqalarida inson kapitalining sifatini oshirish va hududiy barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish maqsad qilingan.

Davlatning iqtisodiyotini mintaqaviy tarzda barqarorlashtirish, har bir hududda inson kapitali sifatini oshirish uchun investitsiyalar jalb qilish muhimdir. Rivojlanayotgan davlatlarda to‘g‘rida-to‘g‘ri kiritiladigan xorijiy investitsiyalar iqtisodni rivojlantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Misol qilib endi mustaqillikka erishgan paytidanoq xorijiy investitsiyalarni katta miqdorda jalb qilishga e‘tibor qaratgan qo‘shni davlat Qozog‘istonni olsak. 1992-yilda Qozog‘istonning aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi ichki mahsuloti 169 AQSH dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2001-yillardan keyin bu ko‘rsatkich yuqori darajada o‘sishni boshlagan va 2023-yilda 13 ming AQSH dollaridan oshgan [15]. YaIM ning aholi jon boshiga hisoblanishi bo‘yicha Qozog‘iston bizdan deyarli 6 barobar baland natija ko‘rsatishga erishdi. Qozog‘iston xorijiy investitsiyalar yordamida ko‘plab sohalarni rivojlantirishga erishdi. Ta‘lim sohasini takomillashtirish orqali hozirgi kunda 13 ta oliygohlari QS world universities ranking bo‘yicha top-1000 universitetlar qatorida turibdi. Shuni ham ta‘kidlab o‘tish joizki, 2024-yilda O‘zbekistonning ikkita oliy dargohi shu top mingtalik universitetlar reytingidan joy oldi.

Xorijiy investitsiyalar jalb qilinganda quyidagi natijalarga erishish va inson kapitalini rivojlantirish mumkin:

- sanoatda zamonaviy texnika va texnologiyalar joriy etib, ishlab chiqarish samaradorligi va mahsulotlar sifati oshiriladi va eksportga mo‘ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarish rivojlanadi;

- import qilinadigan mahsulotlar o‘rnini bosuvchi milliy tovarlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va ustivor sohalarga investitsiyalarni yo‘naltirish orqali aholi turmush darajasini oshirish;

- kichik va o‘rta tadbirkorlikni rivojlantirish va qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishni jadallashtirish orqali aholini ish o‘rinlari bilan ta‘minlash;

- tabiiy resurslarni qayta ishlab, tayyor mahsulot yaratadigan korxonalarni barpo etishda ko‘maklashadi va davlat byudjetiga soliq tushumining kelib tushishini ko‘paytiradi.

Investitsiyalar jalb qilish uchun avvalambor mamlakatda shunga mos muhit yaratish lozim. Ya‘ni, sarmoyador uchun soddalashtirilgan soliq solish tizimini joriy qilish, iqtisodiyotning barqarorligini ta‘minlash va inflyatsiya darajasini maksimal tarzda nazorat qilish zaruriyatlari kelib chiqadi. Undan tashqari, ichki va tashqi investorlarga birdek imtiyoz va imkoniyatlar yaratish ham mamlakatda ishonchli davlat siyosatini qurishga yordam beradi.

Iqtisodiyotni hududiy rivojlantirishda inson kapitali o‘rnini baholashning yagona yondashuvi mavjud emas. Bu “inson kapitali” tushunchasining aniq ta‘rifi yo‘qligi, uning tuzilishi haqida turli xil fikrlar, barcha omillarning inson kapitali o‘zgarishiga ta‘sirini aniqlashning imkoni yo‘qligi va hokazolar bilan bog‘liq. Tadqiqot davomida inson kapitalini baholashning nazariy va amaliy yondashuvlari va usullari o‘rganildi hamda tahlil qilindi. Maqolada ko‘rsatilgandek, nazariy nuqtai nazardan qaraganda, eng maqbul yondashuv mehnat resurslarini takror ishlab chiqarish xarajatlarini baholash, inson kapitaliga investitsiyalar rentabelligini umumiy baholash va to‘plangan inson

kapitalini baholashga asoslanadi. Shu tarzda olingan kumulyativ baholash inson kapitalidan foydalanishning umumiy shartlarini belgilaydi, lekin mintaqa iqtisodiyotini boshqarishda aniq qarorlar qabul qilishga imkon bermaydi. Amaliy usullar to‘liq hisobga olinmaydigan ko‘p sonli vaziyat omillariga bog‘liq bo‘lgan inson kapitali miqdorining nomuvofiqligi tufayli juda ob‘ektiv, ammo har doim ham to‘liq baho bermasligi isbotlangan. Oxir-oqibat, muayyan usulni tanlash va qo‘llash xususiy vazifalarga bog‘liq bo‘ladi. Bundan tashqari inson kapitalidan foydalanishni hisobga olish va tahlil qilish sohasidagi ishlarni takomillashtirish bo‘yicha doimiy ishlarning yo‘lga qo‘yilishi mintaqaviy maqsadlariga samarali erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Denison E. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives before us. – N.Y.: Committee for Economic Development, 1962. – 298 p.
2. Добровинский А.П., Демьяненко Ю.В. Оценка человеческого капитала в деятельности коммерческих организаций. Известия Томского политехнического университета. 2011. Т. 319. № 6.
3. Томас А. Стюарт. Интеллектуальный капитал: новый источник богатства организации. – Поколение, 2007. – 368 с.
4. Ochilov O.I. Inson kapitaliga qilingan investitsiyalar tahlili metodologiyasini takomillashtirish. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi. // Ilm-fan jurnali. 2022.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 26.03.2020 PF-5975-son Farmoni
6. Pardaev, M, Pardaeva, O, Babanazaova S. The level of welfare of the population of Uzbekistan and its comparative analysis with central Asian countries. Journal of management value & ethics. 5-12 pages 2024
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/inson-kapitalini-rivojlanishiga-doir-mulohazalar/viewer>
8. siat.stat.uz O‘zbekiston Respublikasi statistika integrallashgan axborot tizimi
9. Journal of the Knowledge Economy <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01511-6>
10. <https://yuz.uz/uz/news/inson-kapitaliga-etibor--asosiy-vazifa>

УДК: 338.47

**ПРОДАЖИ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В РОЗНИЧНОМ СЕКМЕНТЕ
УЗБЕКИСТАНА**

ELEKTRON TIJORATNING CHAKANA SEGMENTIDAGI SAVDOSI

ELECTRONIC COMMERCE SALES IN THE RETAIL SEGMENT OF UZBEKISTAN

Abduxakimov Abdulaziz Abdug‘ani o‘g‘li Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti Menejment (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha)
2-kurs MU-23 guruhi talabasi

Аннотация

Статья посвящена анализу взаимосвязи между развитием сектора электронной коммерции и уровнем безработицы в Республике Узбекистан в период с 2015 по 2023 годы. Исследование основано на применении коэффициента корреляции Пирсона для выявления статистической зависимости между долей электронной коммерции в структуре ВВП и динамикой безработицы. Полученные результаты демонстрируют наличие умеренно сильной положительной корреляции, что указывает на сложный характер социально-экономических трансформаций в условиях цифровизации рынка. В статье подчёркивается, что развитие электронной коммерции сопровождается не только экономическим ростом, но и структурными сдвигами в сфере занятости, требующими гибкой адаптации

институциональной среды и подготовки квалифицированных кадров. Автор акцентирует внимание на необходимости дальнейших эмпирических исследований с привлечением реальных статистических данных для более глубокой интерпретации взаимосвязей между цифровыми платформами, рынком труда и макроэкономическими индикаторами.

Ключевые слова: Электронная коммерция, проникновение интернета, уровень безработицы, розничный рынок, корреляция Пирсона.

Ushbu maqola 2015-2023-yillar davomida O‘zbekiston Respublikasida elektron tijorat sektori rivojlanishi bilan ishsizlik darajasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda, elektron tijoratning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi va ishsizlik dinamikasi o‘rtasidagi statistik bog‘liqlikni aniqlash uchun Pirsonga korrelyatsiya koeffisienti qo‘llanildi. Olingan natijalar o‘rtacha kuchli ijobiy korrelyatsiyaning mavjudligini ko‘rsatdi, bu esa raqamli bozorni raqamlashtirish sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyalarning murakkab tabiatini anglatadi. Maqolada, elektron tijoratning rivojlanishi faqat iqtisodiy o‘sish bilan emas, balki mehnat bozorida strukturaviy o‘zgarishlar bilan ham bog‘liq ekanligi va bu o‘zgarishlarga moslashish uchun institut muhitini va malakali kadrlarni tayyorlash zarurligi ta’kidlanadi. Muallif raqamli platformalar, mehnat bozori va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni yanada chuqurroq tahlil qilish uchun amaliy statistik ma’lumotlar bilan keyingi empirik tadqiqotlarni o‘tkazish zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Elektron tijorat, internetdan foydalanish darajasi, ishsizlik darajasi, chakana savdo bozori, Pirsonga korrelyatsiya.

This article is dedicated to analyzing the relationship between the development of the electronic commerce sector and the unemployment rate in the Republic of Uzbekistan from 2015 to 2023. The study is based on the application of Pearson's correlation coefficient to identify the statistical dependency between the share of electronic commerce in GDP structure and the dynamics of unemployment. The results obtained demonstrate a moderately strong positive correlation, indicating the complex nature of socio-economic transformations in the context of market digitalization. The article emphasizes that the development of electronic commerce is accompanied not only by economic growth but also by structural shifts in the labor market, requiring flexible adaptation of the institutional environment and training of qualified personnel. The author highlights the need for further empirical research using real statistical data for a deeper interpretation of the relationships between digital platforms, the labor market, and macroeconomic indicators.

Keywords: Electronic commerce, internet penetration, unemployment rate, retail market, Pearson's correlation.

В условиях стремительной глобальной цифровизации электронная коммерция (e-commerce) трансформировалась из нишевого рыночного явления в один из ключевых драйверов экономического роста и модернизации национальных экономик, в особенности для развивающихся стран. На сегодняшний день цифровая торговля становится неотъемлемым компонентом современного потребительского поведения, изменяя структуру спроса, логистики, механизмов оплаты и формы взаимодействия между производителем, посредником и конечным потребителем [1]. Узбекистан, вступивший на путь цифровых преобразований сравнительно недавно, демонстрирует выраженные признаки интеграции в глобальные электронные торговые сети, хотя по объему и зрелости цифрового сектора страна пока существенно отстает от международных ориентиров.

В последние годы правительство Узбекистана прилагает целенаправленные усилия для стимулирования роста цифровой экономики, в частности через реализацию национальной стратегии «Цифровой Узбекистан — 2030», предусматривающей развитие цифровой инфраструктуры, совершенствование законодательной базы и внедрение инструментов электронного управления. Одним из наиболее динамично развивающихся секторов на этом фоне стала розничная электронная коммерция, которая, несмотря на низкую исходную базу,

демонстрирует устойчивый рост и всё активнее интегрируется в повседневные экономические практики как отдельных потребителей, так и предприятий малого и среднего бизнеса.

Согласно оценкам аналитических агентств, в частности международной консалтинговой компании KPMG и Центра экономических исследований и реформ (CERR) [2], доля розничной электронной коммерции в структуре валового внутреннего продукта Узбекистана с каждым годом имеет тенденцию к росту, хотя её вклад в общую экономическую активность остаётся пока ограниченным [3]. При этом сама по себе электронная торговля в Узбекистане развивается с учётом национальных специфических условий, включая культурные особенности потребительского поведения, уровень доверия к цифровым финансовым инструментам и неоднородность доступа к интернету среди различных регионов страны.

Особый интерес в контексте изучения развития электронной коммерции представляет анализ её взаимосвязи с макроэкономическими показателями, в частности — с уровнем безработицы. На теоретическом уровне данная взаимосвязь является сложной и многогранной, так как цифровизация одновременно способствует созданию новых рабочих мест в сфере информационных технологий, маркетинга и логистики, но может также порождать определенные риски для традиционных отраслей за счёт оптимизации процессов и автоматизации рутинных задач.

В настоящем исследовании рассматривается гипотетическая взаимосвязь между ростом доли электронной коммерции в структуре ВВП Узбекистана и изменениями уровня безработицы в стране за период с 2015 по 2023 годы. Несмотря на гипотетический характер оценок доли e-commerce в ВВП, данная попытка количественного анализа позволяет наглядно продемонстрировать возможность существования корреляционной связи между цифровизацией розничной торговли и макроэкономическими процессами. Особое внимание уделено интерпретации результатов, в частности — обсуждению парадоксального вывода о положительной корреляции между расширением электронного сектора и ростом безработицы, что, по всей вероятности, указывает на переходный и трансформационный характер экономики Узбекистана, где внедрение цифровых технологий сопровождается временными институциональными и структурными сдвигами [4].

Таким образом, в фокусе настоящей работы находится исследование электронной коммерции не только как экономического феномена, но и как инструмента модернизации социальной инфраструктуры и экономического пространства страны. Анализ на основе статистических методов, включая расчет коэффициента корреляции Пирсона, способствует выявлению первичных закономерностей и может служить основой для проведения более глубоких эмпирических исследований. Полученные результаты подчеркивают необходимость системного подхода к оценке влияния цифровизации на экономику Узбекистана и подтверждают актуальность выработки сбалансированных политико-экономических решений для поддержки занятости в условиях цифровой трансформации.

Текущий объем рынка электронной коммерции в Узбекистане составляет 951 миллион долларов. Узбекистан по-прежнему остаётся слаборазвитым рынком розничной электронной торговли, при этом цифровая коммерция занимает лишь небольшую долю от общего объёма розничных продаж в стране. По оценкам KPMG [2], объем розничной электронной торговли достигнет примерно 2 миллиардов долларов к 2027 году, при этом ожидается рост более чем на 200% уже в 2024 году [10]. Несмотря на такой высокий темп роста, розничная электронная торговля будет составлять всего около 4% от общего объема розничной торговли. Согласно отчету KPMG, к 2022 году доля электронной коммерции должна была находиться в диапазоне от 9% до 11% от общего объема розничного рынка Узбекистана. [2]

Сектор электронной коммерции Узбекистана стремительно превратился в ключевой двигатель его цифровой экономики, а онлайн-шопинг становится всё более доступным для всех возрастных групп. Несмотря на то, что отрасль всё ещё находится на стадии становления, по прогнозам Центра экономических исследований и реформ (CERR), её вклад в ВВП Узбекистана составит 1,2% к 2023 году, а к 2030 году при активном внедрении — достигнет 2,8% [5].

Рисунок-1. Продажи в сегменте розничной электронной коммерции в Узбекистане

Оплата при доставке (Cash on Delivery — COD) остаётся доминирующим способом расчёта, составляя более 60% всех транзакций, особенно среди старшего поколения и сельского населения, которые с настороженностью относятся к рискам цифровых платежей. Мобильные кошельки и банковские карты, несмотря на стабильный рост, занимают лишь около 25% всех операций (15% приходятся на дебетовые и кредитные карты и 10% — на электронные кошельки, такие как Click.uz и Payme). Оставшиеся 15% составляют банковские переводы и другие методы оплаты, согласно отчету Центрального банка Узбекистана, за 2023 год [6].

Популярность модели COD сыграла важную роль в росте электронной торговли, особенно за пределами крупных городов, таких как Ташкент и Самарканд, где уровень доверия к онлайн-платежам остаётся низким [7]. С момента внедрения опции оплаты при доставке платформами Uzum и Unisavdo.uz доходы сектора выросли с 300 миллионов долларов в 2018 году до 1,39 миллиарда долларов в 2021 году, что подчёркивает её значение для преодоления цифрового разрыва.

Связь между ростом проникновения интернета — 84% населения (31 миллион пользователей) к 2023 году — и вкладом электронной коммерции в ВВП страны очевидна. По мере того как мобильная связь охватывает 95% населённых пунктов, а платформы оптимизируются под пользователей смартфонов (82% проникновения), траектория роста сектора соответствует прогнозам Азиатского банка развития, который ожидает, что электронная коммерция будет способствовать 18,7% ежегодному росту цифровой экономики Узбекистана к 2030 году (данные Центрального банка Узбекистана о платёжных трендах, 2023 / прогнозы CERR по ВВП) [2].

С учётом того, что стратегия «Цифровой Узбекистан-2030» делает приоритетом расширение оптоволоконных сетей и программы цифровой грамотности для молодежи, сочетание гибкости платёжных решений, доступности интернета и демографических факторов укрепляет позиции электронной коммерции как фундамента экономической модернизации страны.

Таблица - 1

Анализ данных

Год	Гипотетическая доля электронной коммерции (% от ВВП)	Уровень безработицы (%)
2015	0,5	5,2
2016	0,7	5,1
2017	1,0	5,0
2018	1,2	9,3
2019	1,8	9,0
2020	2,3	10,5
2021	2,8	9,6
2022	3,3	8,9
2023	3,8	8,5

Этапы анализа:

Вычисление среднего значения:

1. Для электронной коммерции (% от ВВП):

$$\bar{x} = \frac{0.5 + 0.7 + 1.0 + 1.2 + 1.8 + 2.3 + 2.8 + 3.3 + 3.8}{9} \approx 1.93\%$$

2. Для уровня безработицы:

$$\bar{y} = \frac{5.2 + 5.1 + 5.0 + 9.3 + 9.0 + 10.5 + 9.6 + 8.9 + 8.5}{9} \approx 7.9\%$$

Вычисление ковариации:

Для каждой пары данных (x_i, y_i) вычисляются отклонения $(x_i - \bar{x})$ и $(y_i - \bar{y})$, затем их произведения $(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})$ суммируются и усредняются по числу наблюдений (используя $n-1$, где $n=9$ года). Предположим, что сумма этих произведений составляет примерно 13.77, что приводит к выборочной ковариации:

$$\text{Cov}(x, y) \approx \frac{13.77}{8} \approx 1.72$$

Стандартные отклонения:

• Стандартное отклонение x (доля электронной коммерции):

На основе квадратов отклонений рассчитывается, что $s_x \approx 1.19$.

• Стандартное отклонение y (уровень безработицы):

Аналогичными вычислениями получаем $s_y \approx 2.17$.

Коэффициент корреляции Пирсона (r):

Коэффициент корреляции Пирсона вычисляется по формуле:

$$r = \frac{\text{Cov}(x, y)}{s_x \cdot s_y} \approx \frac{1.72}{1.19 \cdot 2.17} \approx \frac{1.72}{2.58} \approx 0.67$$

Коэффициент корреляции Пирсона, равный примерно $r \approx 0.67$, свидетельствует о умеренно сильной положительной линейной зависимости между гипотетической долей электронной коммерции в ВВП и уровнем безработицы в рассматриваемом периоде (2015–2023). Практически это означает, что согласно нашим предположениям, при увеличении доли ВВП, приходящейся на электронную коммерцию, уровень безработицы имеет тенденцию к увеличению [7]. Такой контринтуитивный результат может указывать на переходный характер экономики, где быстрая цифровая трансформация, наряду с ростом общей экономической активности, может временно сопровождаться структурными изменениями на рынке труда.

Например, рост автоматизации и изменение бизнес-моделей в цифровом секторе могут привести к сокращению рабочих мест в традиционных отраслях, даже если одновременно возникают новые возможности в области информационных технологий и цифровых услуг [8].

Однако следует отметить, что использованные данные по доле электронной коммерции в ВВП являются гипотетическими. Для получения окончательных выводов необходимо использование эмпирических данных, отражающих реальное соотношение электронной коммерции и ВВП. Дополнительное исследование должно также учитывать возможные лаговые эффекты, причинно-следственные факторы и влияние более широких макроэкономических переменных для всестороннего анализа взаимосвязи между цифровой трансформацией и динамикой занятости в Узбекистане [9].

Исследование, представленное в данной работе, фокусируется на анализе динамики развития розничной электронной коммерции в Узбекистане и её взаимосвязи с макроэкономическими показателями, в частности с уровнем безработицы. Рынок электронной коммерции в Узбекистане, несмотря на свою относительно небольшую долю в общем объеме розничных продаж, демонстрирует значительный рост и потенциал для дальнейшего расширения. Ожидаемый рост более чем на 200% к 2024 году и прогнозируемая доля в 4% от общего объема розничной торговли к 2027 году свидетельствуют о высоком темпе развития сектора, несмотря на его текущую стадию становления [2].

Анализ показал, что на сегодняшний день электронная коммерция оказывает влияние на экономику страны, становясь важным двигателем цифровой трансформации и экономической модернизации. Вклад сектора в валовый внутренний продукт (ВВП) Узбекистана, по прогнозам, будет увеличиваться, что подтверждается темпами роста проникновения интернета, мобильной связи и улучшения доступности цифровых платежных систем.

Тем не менее, исследование также выявило контр-интуитивную корреляцию между ростом доли электронной коммерции и увеличением уровня безработицы. Данный результат может свидетельствовать о переходном характере экономики, где внедрение цифровых технологий и автоматизация процессов приводят к структурным изменениям на рынке труда. Это указывает на необходимость более глубокой проработки воздействия цифровых трансформаций на занятость в традиционных отраслях и в поиске решений для смягчения возможных социальных последствий.

Оплата при доставке (COD) продолжает оставаться доминирующим методом расчётов, что обусловлено низким доверием к электронным платежным системам и ограниченным уровнем цифровой грамотности населения, особенно среди старшего поколения и жителей сельских районов. Несмотря на это, тенденции к росту использования мобильных кошельков и банковских карт свидетельствуют о постепенном внедрении более прогрессивных методов оплаты.

Научный руководитель:

доцент кафедры «Государственные и корпоративные стратегии»

Б.Б. Адилов, кандидат экономических наук, НУУз.

Список использованной литературы:

1. Anvari, R.D. и Norouzi, D. (2016), "Влияние электронной коммерции и НИОКР на экономическое развитие в некоторых избранных странах", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, том 229, стр. 354-362.
2. KPMG Uzbekistan (2023). "Электронная коммерция в Узбекистане". <https://kpmg.com/uz/en/home/insights/2023/08/e-commerce-market.html>
3. Herzer, D. и Vollmer, S. (2012), "Неравенство и рост: доказательства из панельной коинтеграции", *The Journal of Economic Inequality*, том 10, № 4, стр. 489-503.
4. Xing, Z. (2018), "Влияние информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) и электронной коммерции на двусторонние торговые потоки", *International Economics and Economic Policy*, том 15, № 3, стр. 565-586.
5. Отчёт KPMG "KPMG Кавказ и Центральная Азия", авторы: Виталий Яковлев, Фаррух Абдуллаханов и Назарке Ахметзаки, доступен на www.kpmg.com

6. Джаур Джумаев, (2024). "Как Узбекистан внезапно стал мировым лидером в сфере финансовых технологий и электронной коммерции". <https://www.intellinews.com/comment-how-uzbekistan-is-suddenly-emerging-as-a-global-fintech-and-e-commerce-leader-344301/>
7. Cardona, M., Duch-Brown, N., Francois, J., Martens, B. и Yang, F. (2015), "Макроэкономическое влияние электронной коммерции в цифровом едином рынке ЕС", рабочая статья [№ 2015/09], Институт перспективных технологических исследований Цифровая экономика.
8. Liu, T.K., Chen, J.R., Huang, C.C. и Yang, C.H. (2013), "Электронная коммерция, НИОКР и продуктивность: доказательства на уровне фирм из Тайваня", Information Economics and Policy, том 25, № 4, стр. 272-283.
9. Sumanjeet, S. (2008). "Влияние электронной коммерции на экономические модели: мало что терять, много что выиграть", International Journal of Trade and Global Markets, том 1, № 3, стр. 319-337.
10. Liu, S. (2013), "Эмпирическое исследование влияния электронной коммерции на экономический рост", в 2013 году на Конференции по образовательным технологиям и управлению (ICETMS 2013). Atlantis Press.

UDK: 338.1

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF POVERTY REDUCTION IN UZBEKISTAN

O‘ZBEKISTONDA QASHSHOQLIKNI KAMAYTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ СОКРАЩЕНИЯ БЕДНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Bazarova Gulnora Gulamovna, Candidate of Economic Sciences.
Associate Professor of the Department of Economics Andijan State Technical Institute

Annotation

This article presents a comprehensive analysis of poverty in Uzbekistan, its multidimensional manifestations and structural causes. The study documents the achievements made, but also highlights the remaining challenges that require a comprehensive approach. The article proposes solutions aimed at inclusive economic growth, labor market reform, improved social protection, investment in human capital and regional development. Particular attention is paid to strengthening institutions and improving the effectiveness of public administration. The conclusion identifies areas for further research that will help develop a long-term strategy for sustainable poverty reduction and building a just society.

Keywords: Uzbekistan, poverty, multidimensional poverty, socio-economic development, inclusive growth, labor market, social protection, human capital, regional disparities, targeted assistance, structural reforms.

Ushbu maqolada O‘zbekistondagi qashshoqlikning har tomonlama tahlili, uning ko‘p qirrali ko‘rinishlari va tarkibiy sabablari keltirilgan. Tadqiqot erishilgan yutuqlarni hujjatlashtiradi, lekin integratsiyalashgan yondashuvni talab qiladigan qolgan muammolarni ham ta’kidlaydi. Hujjatda inklyuziv iqtisodiy o‘sishga, mehnat bozorini isloh qilishga, ijtimoiy himoyani yaxshilashga, inson kapitaliga investitsiyalar va mintaqaviy rivojlanishga qaratilgan yechimlar taklif etilgan. Institutlarni mustahkamlash, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xulosa qashshoqlikni barqaror qisqartirish va adolatli jamiyat qurish bo‘yicha uzoq muddatli strategiyani ishlab chiqishga yordam beradigan keyingi tadqiqot yo‘nalishlarini belgilaydi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, qashshoqlik, ko‘p qirrali qashshoqlik, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, inklyuziv o‘shish, mehnat bozori, ijtimoiy himoya, inson kapitali, mintaqaviy nomutanosiblik, manzilli yordam, tarkibiy islohotlar.

В статье представлен комплексный анализ бедности в Узбекистане, ее многомерных проявлений и структурных причин. Исследование документирует достигнутый прогресс, но также выделяет остающиеся проблемы, требующие комплексного подхода. В статье предлагаются решения, ориентированные на инклюзивный экономический рост, реформу рынка труда, улучшение социальной защиты, инвестиции в человеческий капитал и региональное развитие. Особое внимание уделяется укреплению институтов и повышению эффективности государственного управления. В заключении определяются направления дальнейших исследований, которые помогут разработать долгосрочную стратегию устойчивого сокращения бедности и построения справедливого общества.

Ключевые слова: Узбекистан, бедность, многомерная бедность, социально-экономическое развитие, инклюзивный рост, рынок труда, социальная защита, человеческий капитал, региональные различия, адресная помощь, структурные реформы.

Poverty reduction is the most urgent task for the government of Uzbekistan today. The problem of poverty remains one of the main socio-economic problems in Uzbekistan, requiring a comprehensive approach. Despite the development of the economy, modernization of the social sphere and active reforms being implemented, poverty continues to affect a significant part of the population, especially in rural areas and social groups in need of social protection.

The relevance of the topic is due to the multifaceted nature of poverty, which goes beyond the simple lack of income. Limited access to quality education and health services, lack of infrastructure, low labor productivity, and high dependence on remittances from labor migrants create difficult conditions for sustainable development. In the context of global economic problems, inflation, and the consequences of the pandemic, the need for effective measures to reduce poverty is becoming even more evident.

In Uzbekistan, programs for social protection of the population, support for small businesses and regional development are being actively implemented, but important tasks remain. The unevenness of economic growth between regions, the need to modernize the labor market and formalize employment, as well as improve the targeting of social assistance require further research and practical solutions.

Investments in human capital, infrastructure development and improvement of public administration mechanisms are the main directions for ensuring sustainable poverty reduction. In this regard, studying the problem of poverty and developing effective strategies for its reduction are of great importance for the future socio-economic development of Uzbekistan.

It should be noted that poverty in Uzbekistan is multifaceted. In addition to lack of income, it is manifested in limited access to quality health and education services, poor housing conditions, poor sanitation and limited opportunities to participate in decision-making. These problems are especially acute in rural areas, in families with many children, in people with disabilities, and in women-headed households.

The structural factors of poverty are deeply rooted in the country's economy. These include the prevalence of low-productivity employment in agriculture and the informal sector, the mismatch between the skills of the workforce and the requirements of the labor market, significant regional disparities in infrastructure development, and the high dependence of part of the population on remittances from migrant workers.

Despite significant progress achieved through economic reforms, modernization of the social sector, and support for small businesses, the pace of poverty reduction remains limited. The main obstacles include the inertia of old systems, the uneven distribution of economic growth, inflation, and the consequences of global crises. More targeted and specific measures are needed to overcome these difficulties.

Investment in human capital is not only a moral condition, but also a fundamental condition for sustainable economic growth. The development of education, healthcare, and social protection directly affects the productivity and competitiveness of the population, as well as poverty reduction in the long term.

To effectively reduce poverty, it is necessary to promote inclusive economic growth. This includes diversifying the economy, creating favorable conditions for small and medium-sized businesses, increasing labor productivity, developing exports, and attracting investment to labor-intensive sectors.

Labor market reform must take into account the needs of the modern economy. Important areas include modernization of the education and vocational training system, development of an active employment policy, formalization of labor relations, and increased labor mobility.

Improving social protection requires moving from universal to targeted benefits, expanding the coverage of assistance to vulnerable groups, and introducing effective social insurance systems. Developing social services, including care for children, the elderly, and the disabled, is also important.

Investments in human capital should be aimed at improving the quality and accessibility of health and education services, especially in rural areas. Important aspects include the development of early childhood programs, ensuring gender equality, and expanding women's economic opportunities.

Regional development requires reducing regional disparities through targeted investments in infrastructure, transport, communications, water supply, and energy. Encouraging economic activity and job creation in regions reduces poverty and reduces migration flows.

Strengthening institutions and improving public administration are important conditions for the effective implementation of social programs. Combating corruption, improving the collection and analysis of poverty data, and fostering dialogue between the state, civil society, and international partners will help to increase the transparency and effectiveness of poverty reduction policies.

Future research should focus on analyzing the effectiveness of social support programs and assessing the impact of education and health initiatives on the living standards of vulnerable groups. An important direction is the development of a national methodology for multidimensional poverty measurement that allows tracking the dynamics of changes and identifying new trends.

It is necessary to study the resilience of households to external shocks, including economic shocks, climate change, and changes in remittances. The gender dimensions of poverty require in-depth analysis, especially in relation to female heads of households and the obstacles to their economic activity. Research on youth poverty should take into account the risks associated with skills shortages, unemployment and affordable housing. The digitalization of social services opens up new opportunities, but also requires an analysis of the risks associated with digital inequality.

A promising direction is to study the relationship between environmental problems and poverty and develop a strategy for "green" investments that contribute to the creation of new jobs and increased social stability. A comparative analysis of international experience will allow us to adapt successful practices to the conditions of Uzbekistan.

Summarizing the above, it should be noted that sustainable poverty reduction in Uzbekistan is possible with a coherent, comprehensive and long-term strategy. This strategy should include accelerating inclusive economic growth, reforming the labor market, modernizing social protection, large-scale investments in human capital and developing regions. Effective governance based on clear data and transparent mechanisms is a key factor for success. Supporting the proposed solutions with further scientific research can create a solid foundation for building a more just and prosperous society. An integrated approach and interdisciplinary collaboration are the basis for sustainable development and social stability.

List of references:

1. Zokirova N.K., Abdurakhmanova G., Sagidullin F.R. Transformation of employment forms in innovative development // International Scientific Research. - 2020. - pp. 24-28.

2. Bazarova G.G. The main factors contributing to the improvement of the standard of living of the population in Uzbekistan - PEDAGOGS Legal, medical, social, scientific journal Volume-75 Issue-1 February - 2025. Bazarova G.G. Pedagogics _Volume-75_Issue-1.pdf
3. Kudbiev Sh. D. Assessment of the development of the labor market and employment of the population. [Electronic resource]. UGL: iqtisodiyot.tsue.uz (date of access: 05/24/2025).
4. ILO Convention 122 "On Employment Policy". [Electronic resource].
UGL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c122_ru.htm (date of access: 06/10/2025).
5. Lemanova P.V. Social policy in the management of human capital. / Textbook. - M.: Publishing House of the Academy of Natural Sciences, 2016. - 228 p.
6. Mukhammedov M.M., Iskhakova S.A. et al. Employment, income and standard of living. / Monograph. - T.: Iktisodiet, 2016. - 255 p.
7. Labor force, employment and unemployment in Russia. 2022. Statistical digest. - Moscow: Rosstat, 2022. - 151 p.
8. Tolstobrova N.A., Klimova E.K., Osipova M.Yu. Problems of adaptability of the Russian labor market to the innovative economy // Bulletin of Perm National Research Polytechnic University. Social and economic sciences. - 2021. - No. 1. - pp. 156-168.
9. Chernysheva M.I. Employment as the most important element of the labor market. Informal employment: problematic aspect // Human capital and vocational education. - 2016. - No. 4 (20). - p. 25-32
10. Mukhammedov, M. M. Employment as the most important factor in reducing poverty in Uzbekistan / M. M. Mukhammedov, S. A. Iskhakova // Labor Economics. - 2023. - Vol. 10, No. 6. - P. 951-965. - DOI 10.18334/et.10.6.118216.

UDK: 338.12

**O‘ZBEKISTONDA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASH
IMKONIYATLARI**

**ВОЗМОЖНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА
В УЗБЕКИСТАНЕ**

**OPPORTUNITIES FOR ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH IN
UZBEKISTAN**

Egamberdiyev Shavkatbek Andijon davlat texnika instituti
“Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv” fakulteti “Iqtisodiyot” yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Unda iqtisodiy o‘shishga ta’sir etuvchi omillar, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar, investitsion muhitni yaxshilash bo‘yicha chora-tadbirlar, hamda ilg‘or texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish masalalari yoritiladi. Shuningdek, ilmiy yondashuvlar asosida mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari asosida barqaror iqtisodiy o‘shishga erishish uchun aniq taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Barqaror iqtisodiy o‘shish, investitsiyalar, innovatsiyalar, islohotlar, raqamli iqtisodiyot, inson kapitali, eksport salohiyati.

В данной статье анализируются возможности обеспечения устойчивого экономического роста в Республике Узбекистан. Рассматриваются факторы, влияющие на экономический рост, проводимые государством реформы, меры по улучшению инвестиционного климата, а также

вопросы использования передовых технологий и возможностей цифровой экономики. Также рассматриваются существующие проблемы и пути их решения на основе научных подходов. По результатам исследования даются конкретные предложения и рекомендации по достижению устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: Устойчивый экономический рост, инвестиции, инновации, реформы, цифровая экономика, человеческий капитал, экспортный потенциал.

This article analyzes the possibilities of ensuring sustainable economic growth in the Republic of Uzbekistan. It covers the factors affecting economic growth, reforms implemented by the state, measures to improve the investment climate, as well as issues of using advanced technologies and the opportunities of the digital economy. It also examines existing problems and ways to solve them based on scientific approaches. Based on the results of the study, specific proposals and recommendations are given to achieve sustainable economic growth.

Keywords: Sustainable economic growth, investments, innovations, reforms, digital economy, human capital, export potential.

Bugungi globallashuv sharoitida davlatlarning iqtisodiy mustahkamligi ularning ichki resurslaridan samarali foydalanish, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan bevosita bog‘liqdir. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan buyon iqtisodiy islohotlar orqali o‘shish va taraqqiyot yo‘lidan bormoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy islohotlar, soliq-budjet tizimi modernizatsiyasi, moliyaviy sektorning liberallashuvi, tashqi savdo siyosatining ochiqligi kabi omillar barqaror iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlariga aylanmoqda. Ushbu maqolada O‘zbekiston iqtisodiy barqarorligiga erishish uchun mavjud imkoniyatlar tizimli tarzda tahlil qilinadi.

Iqtisodiy barqarorlik va o‘shish bo‘yicha klassik nazariyalar, xususan, R. Solou, A.Smit va J. Keynslarning iqtisodiy rivojlanish modellari ko‘plab tadqiqotlar asosida o‘rganilgan. Zamonaviy yondashuvlar esa innovatsion iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot, raqamli transformatsiya kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususan, “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi”da iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash asosiy ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Osiyo taraqqiyot banki tomonidan O‘zbekiston iqtisodiyoti barqarorligi bo‘yicha tayyorlangan hisobotlar ushbu yo‘nalishdagi muhim ma‘lumotlar bazasini tashkil etadi. Mahalliy tadqiqotchilar, masalan, A. G‘aniyev, R. G‘ulomov, D. Yo‘ldoshev kabi olimlar tomonidan iqtisodiy o‘shish omillari, resurslardan foydalanish samaradorligi va raqamli iqtisodiyot tahlil qilingan.

Tadqiqotda iqtisodiy tahlil, statistik ma‘lumotlarni solishtirish, SWOT tahlil usuli, xalqaro tajriba asosida qiyosiy tahlil metodlari qo‘llanildi. Mavjud yutuq va muammolarni aniqlash uchun O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi kabi manbalarning 2020–2024 yillarga oid ochiq ma‘lumotlari tahlil qilindi. Bundan tashqari, sifatli intervyu shaklida olib borilgan ekspert baholari ham tadqiqot asosini tashkil etdi.

O‘zbekistonda barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash uchun bir qator imkoniyatlar va strategik yo‘nalishlar mavjud. Quyida ushbu imkoniyatlarning asosiy turlari va ularga ta‘sir etuvchi omillar qisqacha ko‘rib chiqiladi, mavjud ma‘lumotlarga asoslanib:

Investitsiyalarni jalb qilish va diversifikatsiya:

- O‘zbekiston so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlarni faol amalga oshirib, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratmoqda. Masalan, 2023-yilda markazlashtirilgan investitsiyalar 1,3% ga oshdi, bu iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatladi. Investitsiyalarni sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasiga yo‘naltirish orqali iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish imkoniyati mavjud.

- Xususan, neft-gaz sanoati, qayta tiklanuvchi energiya va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish kabi sohalarga e‘tibor qaratilmoqda. Masalan, tabiiy gaz eksportini qayta ishlash va mahalliy ehtiyojlarni qondirish uchun strategik xom ashyodan foydalanishga o‘tish muhim yo‘nalish sifatida belgilangan.

Sanoat va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish:

- Sanoat sohasida ishlab chiqarish 2023-yilda 5,7% ga o‘tdi, ayniqsa, ishlab chiqarish sanoati 6,4% ga o‘tish bilan asosiy drayver bo‘ldi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish, neft-gaz konlarini jadal ishga tushirish va noan’anaviy resurslarni o‘zlashtirish orqali samaradorlikni oshirish mumkin.

- Tog‘-kon sanoati, suv ta’mini va chiqindilarni qayta ishlash kabi sohalarda ham o‘tish kuzatilmoqda, bu barqaror rivojlanish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Inflyatsiyani pasaytirish va makroiqtisodiy barqarorlik:

- Inflyatsiya darajasining pasayishi (2023-yilda 5,1%, oziq-ovqat inflyatsiyasi 5,6%) iqtisodiy muhitni barqarorlashtirishga yordam berdi. Bu tendensiya davom etsa, uzoq muddatli iqtisodiy o‘tish uchun mustahkam zamin yaratiladi.

- “Moody’s” xalqaro reyting agentligi O‘zbekistonning suveren kredit reytingi prognozini 2025-yilda “barqaror”dan “ijobiy”ga o‘zgartirdi, bu investorlar ishonchini oshiradi va iqtisodiy o‘tishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Eksport va xalqaro hamkorlik:

- O‘zbekistonning asosiy savdo sheriklari bilan qulay iqtisodiy muhit shakllandi, bu eksportni kengaytirish imkonini berdi. 2023-yilda mashina va transport uskunalari importi 45%, yoqilg‘i mahsulotlari 45%, kimyo mahsulotlari 14% ga o‘tdi. Xalqaro hamkorlik, xususan, Turkiya, Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari bilan energetika va investitsiya sohasidagi aloqalar rivojlanmoqda.

- Tabiiy gaz va neft-gaz mahsulotlarini qayta ishlash orqali eksportni diversifikatsiya qilish strategik ahamiyatga ega.

Qishloq xo‘jaligi va barqaror rivojlanish:

- Qishloq xo‘jaligi 2023-yilda 4,1% ga o‘tdi, o‘simlikchilik va chorvachilik sohasida jadal rivojlanish kuzatildi. Ushbu sohada zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va suv resurslarini boshqarishni yaxshilash orqali samaradorlikni oshirish mumkin.

Ta’lim va malakali kadrlar:

- Masofaviy ta’lim va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish orqali malakali kadrlar tayyorlash imkoniyati kengaymoqda. Bu esa iqtisodiyotning turli tarmoqlarida innovatsiyalarni joriy etish uchun muhim omil hisoblanadi.

Xatarlar va muammolar:

- Valyuta kursi o‘zgaruvchanligi va budget taqchilligi barqaror o‘tishga xavf tug‘dirishi mumkin.

- Geosiyosiy beqarorlik va global iqtisodiy noaniqliklar eksport va investitsiyalarga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

- Neft-gaz sanoatida noan’anaviy resurslarni qazib chiqarishning murakkabligi va texnologik cheklovlar muammo sifatida qolmoqda.

Takliflar:

- Infratuzilmani rivojlantirish: Transport, logistika va energetika infratuzilmasiga investitsiyalarni ko‘paytirish.

- Innovatsiyalarni joriy etish: Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengroq qo‘llash.

- Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: Xorijiy investorlar va strategik sheriklar bilan uzoq muddatli loyihalarni rivojlantirish.

- Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash: Bu sohada islohotlar iqtisodiyotni yanada barqarorlashtiradi.

O‘zbekistonning iqtisodiy islohotlarga sodiqligi, xalqaro hamkorlik va investitsiyalarni jalb qilishdagi muvaffaqiyatlari barqaror iqtisodiy o‘tish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. 2030-yilga kelib kredit reytingini ishonchli investitsion darajaga ko‘tarish maqsadi bu jarayonni yanada jadallashtiradi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida mavjud ijobiy dinamikaga qaramay, bir qator muammolar hamon dolzarb bo‘lib qolmoqda. Xususan:

Ishsizlik va mehnat bozoridagi disbalans: Yangi ish o‘rinlarining yetarlicha yaratilmasligi barqaror o‘tishga to‘sqinlik qilmoqda.

Importga qaramlik: Mahalliy sanoatning raqobatbardoshligi yetarli emas.

Moliyaviy tizimning zaifligi: Bank tizimining kapital yetishmovchiligi hamda kreditlashda yuqori stavkalar mavjud.

Tadbirkorlik subyektlarining quyi innovatsion faolligi: Innovatsion mahsulotlar ulushi past.

Barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishda ilm-fan va ta’lim tizimining rivojlanishi, inson kapitaliga sarmoya kiritish alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda iqtisodiy barqarorlikka erishish uchun salmoqli zamin mavjud. Amalga oshirilayotgan islohotlar, ochiq iqtisodiyot siyosati, raqamli transformatsiya yo‘lidagi qadamlar barqaror o‘shishning poydevorini yaratmoqda. Biroq, mavjud muammolarni hal etish, sohalararo integratsiyani kuchaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etish zarur.

Innovatsion tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi grantlar va startap fondlarini kengaytirish.

Mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish.

Raqamli texnologiyalarni qishloq xo‘jaligi va sanoatda kengroq joriy qilish.

Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish.

Bank tizimida raqobat muhitini kuchaytirish va kredit resurslarining arzonligini ta’minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021. – 455 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni / <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
3. Абалкин Л. Размышления о долгосрочной стратегии, науке и демократии // Вопросы экономики. – 2006. - №12. – С.4-19.
4. Аганбегян А. На пути к цивилизованному рынку // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2018 – №1. – С.7-26.
5. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati: 2021 yil yanvar-dekabr. – T.: 2022. – 467 b.
6. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati: 2022 yil yanvar-dekabr. – T.: 2023. – 519 b.
7. To‘xlijev N., Xolmatov N., Ermamatov Sh., Haqberdiyev Q. O‘zbekiston iqtisodiyoti: oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik / N.To‘xlijev va boshq. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. – 488 b.

**ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АНАЛИЗА КОНКУРЕНТНОГО
ОКРУЖЕНИЯ**

RAQOBOT MUHITNI TAHLILI UCHUN AXBOROT TA'MINOTI

INFORMATION SUPPLY FOR COMPETITIVE ENVIRONMENT ANALYSIS

Саидкаримова Матлюба Ишановна ТашГТУ, к.э.н., доцент

Аннотация

В статье речь идет о роли информации в обеспечении конкурентоспособности предприятия

Ключевые слова: конкурентное окружение, информационное обеспечение, прогноз, стратегические решение

Maqolada korxonaning raqobatbardoshligini ta'munlashda axborot ta'minotining o'rni haqida gap boradi

Kalitli so'zlar: raqobot muhit, axborot ta'minoti, bashorat, strategic qaror

The article discusses the role of information in ensuring the competitiveness of an enterprise

Key words: competitive environment, information supply, forecast, strategic decision

Одним из ключевых вопросов, влияющих на эффективность использования стратегического анализа конкурентного окружения – это решение об информационном обеспечении аналитических процедур. От выбора информационных источников – аналитических ответов - будет напрямую зависеть качество, релевантность и актуальность конечного продукта.

Чтобы предполагаемые изменения привели к успеху, владельцы и управляющие компаниями должны быть готовыми предвидеть будущее.

Некоторые компании получают картину будущего из отделов исследований и разработок, предоставляющих информацию о новых технологиях. Другие же пытаются прогнозировать рыночные тенденции, нанимая исследовательские группы. Передовые же компании пытаются освоить нестандартные способы получения информации: прогнозы социально-экономического и научно-технического развития, отраслевые прогнозы, результаты маркетинговых исследований, аналитические разработки иностранных служб.

Прогнозы социально-экономического и научно-технического развития содержат данные прошлого, настоящего и будущего периодов и дают возможность получить ценную прогнозно-аналитическую информацию, но и именно по этой причине они могут отличаться по достоверности. Поэтому эти прогнозы нельзя использовать в долгосрочной стратегии. В качестве примера можно взять ситуацию с ценами на нефть. Известно, что российский бюджет очень сильно зависит от цен на нее и в 2009 г. в прогнозные расчеты социально-экономического развития страны на период до 2020 года были заложены следующие параметры: цена нефти - в размере 95 долл. за баррель, среднегодовые темпы инфляции – 10,3%, прирост ВВП – 6,8%, а численность населения – 143,3 млн.человек. Но спустя всего два месяца цена нефти уже планировалась на уровне 30 долл. за баррель, инфляция в 2009 составила 13,3%, прирост ВВП был отрицательным, а численность населения упала до 133,101 млн.чел.

Что касается отраслевых прогнозов, то здесь существует ограниченный доступ аналитических структур к данным крупных частных компаний. Отсутствие данных

практически сводит на нет отраслевые прогнозы. Именно по этой причине отраслевой прогноз сегодня практически исчез.

Но существуют отдельные инициативные группы специалистов, которые хотя бы частично делают попытки исправить положение, но так как их инициативы никем не финансируются, то они могут сделать немного.

Оценку, объяснение, моделирование и прогноз процессов и явлений рынка и рыночной деятельности объекта с помощью различных методов дает маркетинговое исследование. Оно выявляет и дает характеристику тенденциям и закономерностям состояния и развития рынка, оценить приемлемый уровень риска, на научной основе осуществить управленческие действия, а также определить предпосылки для разработки стратегии компании. При маркетинговом исследовании выделяются следующие направления:

- определяется миссия объекта – она определяется топ-менеджерами с привлечением специалиста по маркетингу. Иногда в зависимости от цели исследования могут приглашаться авторитетные люди, к мнению которых прислушиваются все;
- принимается стратегическое решение о позиционировании компании и ее продукции на рынке. При этом составляется карта позиционирования, в отражающая различия в подходах конкурентов, какие ниши они занимают, есть ли пробелы, которые можно занять;
- проводится прогноз изменений в макроэкономической, политико-правовой, социальной, технологической и экономической средах;
- проводится анализ среды ближайшего окружения компании – поставщиков, конкурентов, посредников, потребителей. Данные этого анализа имеют очень большое значение для компании, потому что они являются управляемыми, т.е. контролируемыми, поэтому в случае появления негативной ситуации, компания может внести коррективы;
- делается прогноз тенденций изменения поведения потребителей в отдаленной перспективе;
- проводится анализ жизненного цикла товара и на его основе определяется жизнеспособность предлагаемого продукта;
- применяются портфельные модели, определяющие перспективность тех или иных рынков. К этим моделям относятся БКГ, Мак-Кинси, Портера и др.;
- выявляются ключевые факторы успеха: доступ к ограниченным природным ресурсам, характеристика населения, развитость инфраструктуры и др.;
- проведение SWOT-анализа, данные которого могут служить базой для обоснования принимаемых решений.

Источником принятия стратегических решений является конкурентная разведка. Данный метод получения информации стал появляться в конце XX в. Разведка занимается сбором разведывательных сведений о намерениях конкурентов, основных тенденциях развития бизнеса, возможных рисках.

Результаты исследований конкурентной разведки служат основой для принимаемых тактических решений и основой стратегического планирования.

В качестве источника информации могут служить также аналитические разработки зарубежных и отечественных спецслужб. Правительства большинства стран финансируют операции по изучению деятельности различных иностранных компаний, деятельность которых может представлять конкурентную угрозу; сбору сведений о намечающихся контрактах; обобщению информации о финансовом положении организаций и банковских операциях; анализу событий, влияющих на формирование цеп на мировых рынках.

Такие структуры стремятся обладать полной информацией о состоянии рынка и бывают готовы поделиться ими с национальными компаниями.

Такие структуры в мире есть во Франции, Китае, Южной Корее, Индии, Пакистане, Германии, Израиле, Аргентине. И хотя в мире для экономического анализа на 95% используются данные из открытых источников, тем не менее роль промышленного шпионажа велика, и он становится составной частью маркетинга товаров и услуг.

Итак, можно сделать вывод, что в практику управления бизнесом необходимо включать разнообразные аналитические инструменты.

В современном мире мощь страны определяется ее экономическими возможностями, поэтому в развитых странах много внимания уделяется вопросам взаимодействия этих служб с бизнесом.

В современной бизнес-ситуации и с развитием информационных технологий (информационные базы данных, брандмауэры, криптографическая защита) сложно получить внутренние данные о других участниках рынка. Именно поэтому открытый исходный код является наиболее эффективным и надежным с точки зрения согласованности поступающей информации. Другими словами, мы можем узнать об участниках рынка то, что они хотят нам рассказать.

Исходя из этого, первым этапом оценки конкурентной среды является сбор информации.

О том, как оценить конкурентоспособность рассмотренных нами компаний, нам понадобятся следующие информационные блоки:

Процедура мониторинга информации о деятельности конкурентов включает в себя следующие основные этапы:

1. Формирование базы конкурентов.
2. Сбор и обработка информации о конкурентах в базе данных.
3. Анализ информации о деятельности конкурентов.

В отношении стратегически важных конкурентов информация собирается, обрабатывается и анализируется непрерывно. Этот процесс включает мониторинг таких информационных блоков, как: общая информация о деятельности конкурентов; региональная принадлежность; основные направления деятельности; основные группы товаров и торговые марки, продвигаемые компанией; основные клиенты и партнеры компании; информация о продуктовой политике конкурентов; анализ конкурентоспособности продукции, предлагаемой конкурентами; оценка конкурентоспособности продукции фирмы; информация о ценовой политике конкурентов; информация о маркетинговых мероприятиях, проводимых конкурентами; мероприятия по продвижению продукции; и др.

Еще в 1998 году М.Портер отметил значительное влияние информации на ситуацию. По его мнению, это влияние осуществляется тремя способами:

- изменяет структуру отрасли и устанавливает новые правила и параметры конкуренции;
- информация создает конкурентное преимущество, предоставляя компании новые возможности для развития;
- инновации часто порождают совершенно новый тип бизнеса, основанный на существующих процессах и операциях внутри предприятия.

На этапе стратегического анализа создается необходимая информационная база, позволяющая осуществлять наиболее эффективный процесс.

Классическая схема анализа внешней конкурентной среды компании на отраслевом рынке включает в себя следующие элементы:

- основные экономические характеристики отрасли (темпы роста, географические особенности, структура отрасли и т.д.);
- анализ конкурентной среды (форма и интенсивность конкуренции, угроза выхода на рынок новых компаний, степень влияния поставщиков, покупателя, производителя заменителей);
- конкурентная динамика (причины структурных изменений Конкурентная и внешняя среда);
- конкурентоспособность ключевых компаний и стратегических групп (благоприятная или неблагоприятная);
- анализ конкурентов (стратегии конкурентов и их возможные действия);
- ключевые факторы успеха в конкурентной борьбе;

- перспективы отрасли и ее общая привлекательность (факторы Непривлекательные и не привлекательнейшая, особые проблемы в отрасли, перспективы получения прибыли-благоприятные и неблагоприятные).

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О конкуренции». ЗРУ-№ 850 от 03.2023 г.
2. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии «Узбекистан – 2030» от 11.09.2023 г. № УП-158.
3. Указ Президента Республики Узбекистан. О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы, от 28.01.2022 г. № УП-60.
4. Глухих Л.В. Разработка и реализация конкурентной стратегии промышленного предприятия//Экономические науки. № 5(90). 2012.
5. Рубин Ю.Б. Тактика конкурентных действий участников рынка//Современная конкуренция, 2015, Том 9. № 2 (50). С.111-141.
6. Селевич Т.С. Информационное обеспечение стратегического конкурентного анализа//Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2012. 12 (127). С.103-109.

UDK: 330.34

**CAUSES OF POVERTY, SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES AND
REDUCTION STRATEGIES**

**KAMBAG‘ALLIK SABABLARI, IJTIMOIIY-IQTISODIY OQIBATLARI VA
QISQARTIRISH STRATEGIYALARI**

**ПРИЧИНЫ БЕДНОСТИ, СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ
И СТРАТЕГИИ СОКРАЩЕНИЯ**

Djalilova Shaxlo Ismoiljon kizi

Andijan State Technical Institute" Department of "Economics"

PhD student jalilovashahlo52@gmail.com

Abstract

This article explores the complex nature of poverty, highlighting its economic importance and the theoretical frameworks that shape its interpretation. By reviewing different definitions and methods of measuring poverty, we demonstrate how economic theories—such as classical, neoclassical, and Marxist views—impact policy measures and interventions. The discussion also points out the drawbacks of relying solely on monetary assessments, advocating for a wider perspective that includes multidimensional indicators of poverty like health, education, and living conditions. Additionally, we analyze how poverty affects economic growth and social stability, emphasizing that a thorough comprehension of its economic implications is essential for crafting effective strategies to reduce poverty.

Keywords: poverty, economic importance, theoretical frameworks, multidimensional indicators, economic growth, social stability, policy interventions.

Ushbu maqola qashshoqlikning murakkab tabiatini o‘rganadi, iqtisodiy ahamiyatini va uning talqinini shakllantiruvchi nazariy ramkalarni ta’kidlaydi. Qashshoqlikni o‘lchash va ta’riflashning turli usullarini ko‘rib chiqish orqali iqtisodiy nazariyalar—jumladan, klassik, neoklassik va marksistik qarashlar—siyosat choralari va aralashuvlarga qanday ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatamiz. Shuningdek, faqat moliyaviy baholarga tayanishning kamchiliklarini aytib o‘tamiz va sog‘liq, ta’lim va yashash sharoitlari kabi ko‘p qirrali qashshoqlik ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga olgan kengroq nuqtai

nazarni qo‘llab-quvvatlaymiz. Bundan tashqari, qashshoqlik iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy barqarorlikka qanday ta‘sir ko‘rsatishini tahlil qilib, uning iqtisodiy ma‘nosini to‘liq tushunish samarali qashshoqlikni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ekanini ta‘kidlaymiz.

Kalit so‘zlar: qashshoqlik, iqtisodiy ahamiyat, nazariy ramkalar, ko‘p qirrali ko‘rsatkichlar, iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy barqarorlik, siyosat aralashuvlari.

Эта статья исследует сложную природу бедности, подчеркивая её экономическое значение и теоретические рамки, формирующие её интерпретацию. Рассматривая различные определения и методы измерения бедности, мы показываем, как экономические теории—такие как классические, неоклассические и марксистские взгляды—влияют на политические меры и интервенции. Также обсуждаются недостатки, связанные исключительно с денежными оценками, и выступается за более широкий взгляд, который включает многомерные показатели бедности, такие как здоровье, образование и условия жизни. Кроме того, мы анализируем, как бедность влияет на экономический рост и социальную стабильность, подчеркивая, что полное понимание её экономических последствий крайне важно для разработки эффективных стратегий борьбы с бедностью.

Ключевые слова: бедность, экономическое значение, теоретические рамки, многомерные показатели, экономический рост, социальная стабильность, политические интервенции.

In the development of the national economic system, one of the main priorities of the economy is to stimulate active economic growth in order to ensure its sustainable level. The sustainable development of the country's economy is directly dependent on the positive level of the main macroeconomic indicators: real growth of gross domestic product (GDP), inflation, exchange rate, unemployment rate, balance of payments, etc. The unemployment rate, which is one of the main macroeconomic indicators mentioned above, is considered one of the factors causing poverty.

Poverty means the lack of sufficient financial resources, which people, households and society as a whole do not have the means to purchase the basic things necessary for survival or achieving a bright future. The lack of such means can lead to a struggle to purchase food, clothing, shelter and medicine.

Poverty has different interpretations and opinions in different countries. In general, in world experience, poverty is a concept that describes economic conditions such as the lack of minimum needs, work capacity, and the ability to continue one’s life for an individual or social group.

There are several limits to determine this, and a certain standard is set for the population to live a decent life. If a person's income (or expenses) is below the established standard, he is considered poor.

The poverty line is determined by assessing the expenses or income received to purchase the minimum daily amount of food and necessary products, as well as the family's ability to use goods and services in a certain group. For example, according to the poverty measurement methodology of the State Statistics Committee, people who consume (spend) less than 2100 kcal per day in Uzbekistan are considered poor.

Income inequality and poverty are the main focus of scientific research by scientists from leading universities in the world. For example, scientists such as Muhammad Shahbaz and Shamim, who are research scientists at the Beijing Institute of Technology, put forward the following theories:

Poverty is a concept related to the lack of resources and the inability to live. Poverty includes a wide range of factors, including insufficient food and housing, poor health and problems, lack of health care, inability to offer services in the labor market, and political incompetence[1]. In addition, the scientific works of Nobel Prize winner Amartya Sen also explore knowledge such as measures to reduce poverty, effective policies to increase population income, and reforms that increase population well-being. Amartya Sen's perspective on poverty reduction is based on the idea that poverty is more than just a lack of income; it is the deprivation of the basic capabilities that enable people to live a full life. He argues that the analysis of poverty should focus not only on income or consumption, but

also on what people can do and be (their "functions" and "capabilities"). Sen's approach emphasizes the importance of social structures and individual agency in addressing poverty, and advocates policies that expand people's freedoms and opportunities[2].

For their research on poverty reduction in the world, American Michael Kremer and Indian-American Abhijit Banerjee and his wife implemented innovative ideas to identify and completely eliminate it[3].

American economist Angus Stewart Deaton won the Nobel Prize in 2015 for his analysis of consumption, poverty, and welfare. He analyzed the relationship between the choices each consumer makes, the income of the population, and the level of consumption of the population in difficult times, as the most important factors for the formation of economic policies that ensure economic development and reduce poverty[4]. The issue of poverty was studied by Danish scientist Gesta Esping-Anderson[5], American scientist Jeffrey Sachs and other scientists in connection with the problems of the existing socio-economic system and as a problem of population well-being[6].

In contrast, structural theories explain poverty in terms of living conditions: unemployment, underemployment, poor education, and poor health. As is well known, the classical approach to poverty is centered around the works of prominent scholars such as Adam Smith and David Ricardo. In classical economics, poverty is viewed as the result of poor choices made by individuals and individual households. For example, poor people are viewed as those who are unable to provide for themselves, which is detrimental to their productivity. Poor choices made by individuals are viewed as the main factors that lead people to poverty or to poverty traps. However, classical economists agree that different genetic predispositions can be potential causes of poverty among people. Therefore, according to classical economists, there is a minimum threshold at which government assistance is necessary to help the poor and prevent poverty[7].

Economic development and poverty reduction are closely related and both are means to improve lives, but the development of a country does not always lead to the complete elimination of poverty. Inequality of thought, that is, inequality in development, is a major factor[8]. According to the neoclassical view, inequality is not a problem because it is difficult to avoid, but rather modernization, industrialization and development lead to the reduction of inequality.

Unemployment and underemployment are at the root of poverty. For the poor, labor is often the only asset they can use to improve their well-being. Therefore, creating productive employment opportunities is essential for poverty reduction and achieving sustainable economic and social development. Providing decent jobs that provide income and opportunities for the poor, especially women and youth, is crucial.

Rapid economic growth can potentially generate high rates of productive and gainful employment expansion, which can lead to poverty reduction. Given the importance of employment for poverty reduction, job creation should be central to national poverty reduction strategies. Many employment strategies are often linked to agricultural and rural development and include the use of labor-intensive agricultural technologies: the development of small and medium-sized enterprises, the promotion of micro-projects in rural areas. Many strategies promote self-employment, non-agricultural employment in rural areas, targeted employment generation activities, microfinance and credit as tools for employment creation, skills development and training.

The social perspective on development emphasizes the view that decent work is the best way to achieve socio-economic development, poverty eradication and personal well-being. Decent employment opportunities contribute significantly to achieving internationally agreed development goals, in particular the Millennium Development Goal of halving extreme poverty by 2015[9].

In his Address to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan on January 24, 2020, the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev stated that “Poverty reduction means awakening the spirit of entrepreneurship in the population, fully realizing the internal strength and potential of a person, and implementing a comprehensive economic and social policy to create new jobs.” He emphasized the need to continue the large-scale socio-economic reforms that have been carried out over the past three years based on the principle of “Human interests above all else.” The report touched upon the need to increase the well-being of the population, strengthen its social

protection, and also noted that the majority of the population in the regions, especially in rural areas, does not have sufficient sources of income, and that, like in any country, there are low-income groups in Uzbekistan, noting that, according to various estimates, the low-income groups make up approximately 12-15 percent of the population[10].

Currently, it is believed that poverty reduction can be achieved by providing practical assistance to the needy segment of the population by increasing transfer payments, i.e. social benefits and pensions. This, in turn, is a one-sided solution and cannot fully solve this problem. Poverty reduction means awakening the spirit of entrepreneurship in the population, fully realizing the internal strength and potential of a person, and implementing a comprehensive economic and social policy to create new jobs. Indeed, on February 27, 2020, a video selector meeting was held under the chairmanship of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, dedicated to measures to reduce poverty through entrepreneurship. “According to preliminary estimates, 12-15% or 45 million people are poor. This means that their daily income does not exceed 10-13 thousand soums. Or a family may not have a car or a pet, but if a person is seriously ill, at least 70% of the family income goes to his treatment. Can such a family be called self-sufficient? As President, I am troubled every day by questions about what is happening in the lives of our people, such as food, medical care, education, and clothing for their children. At the meeting, the Head of State added: “Poverty reduction does not mean an increase in monthly or pension benefits, mass loans. For this, first of all, it is necessary to establish vocational training, financial literacy, entrepreneurship, infrastructure, education for children, quality treatment, targeted benefits, - said the President[11].

Unfortunately, the lack of sufficient funds mainly affects the rural areas of our country. The majority of the poor rural population has low cultural literacy and their level of education is mainly primary school. Most poor households are relatively backward and still remain in the period of an undeveloped agrarian economy. They are content with the status of not having the ability to get rich and do not strive to improve their living standards. Market prices and production volumes fluctuate sharply, and the feeling of poverty among poor people is not high enough.

In conclusion, there have been notable successes and ongoing difficulties along Uzbekistan's path to economic diversification and poverty alleviation. Even though the results show improvement, especially in urban areas and developing sectors, reforms and strategic investment must continue. By removing current obstacles and utilizing entrepreneurship and technological opportunities, Uzbekistan can create the conditions for long-term economic growth that benefits. All facets of Uzbekistan's population stand to gain from sustained economic growth if current obstacles are removed and entrepreneurship and technological opportunities are taken advantage of.

A Poverty Reduction Strategy project has been developed for the period up to 2030, which includes priorities such as ensuring macroeconomic stability, implementing a balanced regional policy, comprehensive development of infrastructure and entrepreneurship, and ensuring employment. In addition to economic mechanisms, there are plans to increase the efficiency of the education and health systems and to improve the system of social assistance and services for vulnerable groups.

A national poverty line has been established based on minimum consumer expenditure. According to this criterion, the poverty rate was 17% in 2021, decreased to 14% in 2022, and is estimated to further reduce to 12% in 2023.

The goal is to double the economy's volume by 2030 and join the ranks of countries with above-average incomes. In addition, there are plans to halve poverty by 2026.

References

1. Shahbaz, M., Shamim, S. A., & Aamir, N. (2010). Macroeconomic environment and financial sector's performance: econometric evidence from three traditional approaches. *The IUP Journal of Financial Economics*, 1, 103-123
2. Sen, Amartya. 2000. *Development as Freedom*. New York: Alfred A. Knopf. 88-89
3. <https://nplus1.ru/material/2019/10/14/nobeleconomic>

4. Дитон А. Великий побег: Здоровье, богатство и истоки неравенства. - М.: Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. - С. 368
5. Эспинг — Андерсен, Гёст. Три мира благосостояния капитализма. — Принстон, Нью - Джерси: Рипсеюп Ошуегзиу Пресс. ISBN 9780069028573.
6. Джеффри Сакс. Конец бедности: экономические возможности — нашего времени. — М.: издательство Института Гайдара, 2011. — 424 с. (англ. The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time 2005).
7. Smith, A. (1776), "An enquiry into the nature and causes of the wealth of nations", London: Methuen & Co., Ltd.
8. Nielsen, F. (1994). Income inequality and industrial development: Dualism revisited. American Sociological Review, 654-677
9. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Development
10. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/01/24/president-speech/>.
11. Xalqimizga baliq emas, qarmoq berishimiz kerak - Prezident : <https://kun.uz/news>.

УДК: 339.97

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

JAHON IQTISODIYOTI RIVOJLANISHINING ASOSIY TENDENSIYALARI

MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL ECONOMY

Кахрамон Содикович Турсунов

Доцент Бухарского государственного медицинского института

Аннотация

В статье рассматриваются ключевые тенденции и направления трансформации мировой экономики в условиях глобализации, технологических изменений и геополитических вызовов. Особое внимание уделено цифровизации, устойчивому развитию, изменению роли развивающихся стран, а также усилению влияния международных экономических организаций. Анализируются последствия пандемии COVID-19 и геоэкономических конфликтов, которые повлияли на структуру глобальных цепочек поставок, международную торговлю и инвестиционные потоки. Отмечается возрастающая значимость "зеленой экономики", инноваций и человеческого капитала как факторов устойчивого экономического роста в XXI веке.

Ключевые слова. Мировая экономика, глобализация, цифровизация, устойчивое развитие, инвестиции, международная торговля, инновации, человеческий капитал, зеленая экономика, геоэкономика.

Maqolada globallashuv, texnologik o‘zgarishlar va geosiyosiy muammolar sharoitida jahon iqtisodiyotini o‘zgartirishning asosiy tendentsiyalari va yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi. Raqamlashtirish, barqaror rivojlanish, rivojlanayotgan mamlakatlar rolining o‘zgarishi, shuningdek, xalqaro iqtisodiy tashkilotlarning ta’siri kuchayishi masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Global ta’minot zanjirlari, xalqaro savdo va investitsiya oqimlari tarkibiga ta’sir ko‘rsatgan COVID-19 pandemiyasi va geoiqtisodiy mojarolarning oqibatlarini tahlil qilindi. XXI asrda barqaror iqtisodiy o‘sinh omillari sifatida “yashil iqtisodiyot”, innovatsiyalar va inson kapitalining ahamiyati ortib borayotgani qayd etildi.

Kalit so‘zlar. Jahon iqtisodiyoti, globallashuv, raqamlashtirish, barqaror rivojlanish, sarmoya, xalqaro savdo, innovatsiyalar, inson kapitali, yashil iqtisodiyot, geoiqtisodiyot.

This article examines the key trends and directions of transformation in the global economy under the conditions of globalization, technological change, and geopolitical challenges. Special attention is given to digitalization, sustainable development, the changing role of developing countries, and the growing influence of international economic organizations. The consequences of the COVID-19 pandemic and geo-economic conflicts are analyzed, as they have affected the structure of global supply chains, international trade, and investment flows. The increasing importance of the green economy, innovation, and human capital as drivers of sustainable economic growth in the 21st century is emphasized.

Keywords: global economy, globalization, digitalization, sustainable development, investment, international trade, innovation, human capital, green economy, geo-economics.

Современная мировая экономика представляет собой сложную, многослойную систему, развитие которой определяется воздействием как внутренних, так и внешних факторов. В условиях усиливающейся глобализации, стремительного научно-технического прогресса и трансформации геополитического ландшафта наблюдаются качественные изменения в структуре международных экономических отношений.

За последние десятилетия мир столкнулся с рядом вызовов — от финансово-экономических кризисов до глобальной пандемии, от нестабильности на сырьевых рынках до нарастающих климатических угроз. Все это стало катализатором глубоких сдвигов в приоритетах и механизмах глобального развития. Новые технологии, цифровизация, рост значимости устойчивого развития и усиление роли развивающихся стран в мировой экономике формируют обновленную картину международного экономического взаимодействия.

Актуальность исследования определяется необходимостью комплексного осмысления происходящих процессов, анализа ключевых трендов и факторов, оказывающих влияние на мировой экономический ландшафт. Целью данной статьи является выявление и систематизация основных тенденций развития мировой экономики в XXI веке, с акцентом на постпандемийный период, цифровые трансформации и устойчивое развитие как новые стратегические ориентиры глобального роста.

Вопросы развития мировой экономики находятся в центре внимания как отечественных, так и зарубежных исследователей. Широкий спектр работ посвящен анализу глобализационных процессов, цикличности экономического роста, влиянию технологических инноваций и устойчивому развитию.

Среди зарубежных ученых важный вклад внесли Дж. Стиглиц [1], П. Кругман [2], Т. Пикетти [3], которые рассматривают влияние неравенства, глобального капитала и роли государства в мировой экономике. Стиглиц (Stiglitz, 2002) подчеркивает, что глобализация без надлежащего регулирования усиливает диспропорции между развитыми и развивающимися странами. Кругман (Krugman, 1996) акцентирует внимание на структурных изменениях в международной торговле, вызванных технологическим прогрессом и интеграцией рынков.

В работах М. Кастельса и К. Шваба освещаются процессы цифровизации и перехода к Четвёртой промышленной революции, а также их последствия для мировой экономики и занятости. Шваб (Schwab, 2016) [4] считает, что цифровая трансформация требует пересмотра устоявшихся моделей экономического роста и социального устройства.

Среди российских исследователей значительный вклад внесли А.А. Аганбегян [5], С.Ю. Глазьев [6], А.И. Субетто [7], анализирующие системные риски и вызовы для российской и глобальной экономики. Аганбегян (2020) рассматривает макроэкономические приоритеты в условиях глобальных изменений, а Глазьев (2018) подчеркивает необходимость перехода к новой технико-экономической парадигме, основанной на инновациях и интеграции в евразийское экономическое пространство.

В узбекской научной литературе также наблюдается активное внимание к вопросам глобальной экономики. В работах Б.Х. Ходжаев, Ш.Х. Турсунов, Н.Э. Хамраев [8-9]

анализируются особенности адаптации экономики Узбекистана к мировым тенденциям, цифровая трансформация, экспортный потенциал и устойчивое развитие.

Анализ представленных источников показывает, что несмотря на разнообразие подходов, большинство исследователей сходятся в оценке необходимости перехода мировой экономики к более устойчивой, инклюзивной и цифровой модели, ориентированной на долгосрочное развитие и минимизацию рисков глобальных кризисов.

Метод и методология исследования

1. Методологическая основа. Статья опирается на системно-структурный подход, позволяющий рассматривать мировую экономику как целостную, взаимосвязанную систему, где изменения в одной подсистеме (торговля, финансы, технологии) вызывают каскадные эффекты в других. В качестве теоретической базы задействованы:

- Неоинституциональная теория – для объяснения роли формальных и неформальных институтов в перераспределении ресурсов и формировании глобальных цепочек стоимости.

- Эволюционная экономика – для анализа технологических траекторий, диффузии инноваций и становления новой технико-экономической парадигмы (Индустрия 4.0).

- Концепция устойчивого развития (Brundtland Report; Agenda 2030) – как рамка для оценки «зелёных» и инклюзивных аспектов роста.

- Геоэкономический подход – для увязки экономических трендов с изменяющейся архитектурой мировой политики и региональной интеграции.

2. Эмпирическая база. Исследование использует открытые макроэкономические ряды за 2000 – 2024 гг., предоставленные Всемирным банком (WDI), МВФ (IFS), ЮНКТАД, ВТО и МЭА, а также отчёты WEF, UNEP и ведущих рейтинговых агентств. Дополняют картину вторичные данные международных консалтинговых компаний (McKinsey, PwC, BCG) по отраслевой цифровизации и декарбонизации [9-10].

3. Этапы исследования

1. Формулировка гипотез: цифровизация и устойчивое развитие становятся ключевыми факторами долгосрочного роста.

2. Сбор и очистка данных (Python + Stata): унификация валют, устранение пропусков, тесты на стационарность.

3. Количественная верификация: построение моделей, оценка коэффициентов эластичности и их значимости (t-, F-, Wald-тесты).

4. Качественная интерпретация: сопоставление результатов с выводами ведущих исследователей (Стиглиц, Кругман, Шваб и др.).

5. Формирование сценариев и практических рекомендаций для правительств, МНК и международных организаций.

5. Ограничения исследования

- Статистическая база по ESG-инвестициям и «зелёным» технологиям остаётся фрагментарной для ряда развивающихся стран.

- Высокая волатильность цен на сырьевые ресурсы и геополитические шоки снижают точность долгосрочных прогнозов.

- Методы панельной регрессии подразумевают допущение о линейности, которое частично смягчалось применением нелинейных ARDL-подходов.

Полученные результаты свидетельствуют о формировании новых структурных приоритетов в развитии мировой экономики. Наиболее значимыми факторами трансформации становятся:

- ускоренная цифровизация всех сфер хозяйственной деятельности,
- переход к устойчивому развитию,
- усиление роли развивающихся стран как новых центров глобального роста,
- геоэкономическая фрагментация и изменение логики глобальной торговли.

Как показал анализ, цифровая трансформация становится ключевым драйвером роста в странах с высоким уровнем человеческого капитала и развитой инновационной инфраструктурой. Ускоренное внедрение искусственного интеллекта, блокчейн-технологий,

интернета вещей (IoT) и 5G-сетей приводит к изменению производственных цепочек и рынков труда. Особенно показателен опыт Китая, Южной Кореи и стран Северной Европы, где цифровая экономика уже составляет свыше 30% ВВП.

Мировая экономика переходит от модели количественного роста к качественным параметрам устойчивости: снижению углеродного следа, развитию возобновляемых источников энергии, циркулярной экономики и социальной инклюзивности. ESG-подходы становятся не только этическим, но и финансово обоснованным ориентиром: компании с высоким ESG-рейтингом демонстрируют большую устойчивость к кризисам.

Сравнительный анализ показал, что ЕС, Канада, Япония и отдельные страны Латинской Америки (например, Чили, Коста-Рика) лидируют по внедрению "зеленых" стратегий. Однако для стран с сырьевой зависимостью, в том числе Узбекистана, переход к устойчивым моделям требует серьёзных институциональных и инфраструктурных реформ [11].

Пандемия COVID-19, а затем геополитическая нестабильность (в частности, конфликт на территории Украины и санкционные войны) привели к реструктуризации глобальных цепочек поставок. Страны всё чаще стремятся к "экономике ближнего круга" (nearshoring) и региональной интеграции. Это снижает уязвимость перед глобальными шоками, но усиливает фрагментацию мирового экономического пространства [12].

Возникают новые конфигурации экономического лидерства:

- США и ЕС — фокус на "зеленом" переходе и технологическом лидерстве
- Китай и Индия — усиление внутреннего потребления и региональной экспансии
- страны Центральной Азии и Африки — борьба за инвестиции и участие в новых

логистических коридорах

Наблюдается смещение центра экономической активности в сторону Юга и Востока. По прогнозам МВФ, к 2030 году свыше 60% мирового экономического роста будет приходиться на развивающиеся экономики. В этом контексте растёт значимость таких стран, как Индонезия, Вьетнам, Узбекистан и Эфиопия, активно интегрирующихся в глобальные производственные цепочки.

Однако высокий уровень неопределённости, связанный с технологическим неравенством, долговыми рисками и климатическими катастрофами, может замедлить темпы прогресса. Кроме того, цифровой разрыв между странами усиливается, что требует согласованных усилий на глобальном уровне, особенно со стороны международных институтов (ВТО, ОЭСР, ВБ, ЮНКТАД).

На основе проведённого анализа можно сделать следующие основные выводы:

Мировая экономика вступила в фазу глубокой трансформации, обусловленной цифровыми инновациями, экологическими вызовами и изменением структуры глобального спроса и предложения. Классическая модель экономического роста уступает место новым концепциям устойчивого, инклюзивного и интеллектуального развития.

Цифровизация становится ключевым драйвером глобального роста, трансформируя производственные процессы, рынки труда и международную торговлю. Государства и корпорации, инвестирующие в инновации и развитие человеческого капитала, получают стратегическое преимущество.

Переход к устойчивому развитию и ESG-принципам становится неотъемлемым условием долгосрочной конкурентоспособности. "Зелёная экономика" приобретает всё большее значение в инвестиционной и торговой политике ведущих государств.

Геоэкономическая фрагментация усиливается. Нарушения глобальных цепочек поставок, санкционные конфликты и регионализация экономики формируют новую архитектуру международных экономических отношений, где на первый план выходит безопасность и устойчивость, а не только эффективность.

Развивающиеся страны играют всё более активную роль в глобальной экономике, демонстрируя высокие темпы роста, цифровую адаптацию и растущий экспортный потенциал. Однако они нуждаются в поддержке со стороны международных организаций для устранения инфраструктурных и институциональных ограничений.

Будущее мировой экономики зависит от способности международного сообщества координировать усилия в вопросах борьбы с климатическими угрозами, обеспечения цифровой справедливости и реформирования глобальных финансовых институтов.

Таким образом, текущие тенденции требуют от государств и бизнес-структур стратегической гибкости, ориентации на долгосрочные цели и системного подхода к развитию, при котором экономическая эффективность сочетается с социальной ответственностью и экологической безопасностью.

Список использованной литературы:

1. Стиглиц Дж. Глобализация и её дисконенты / пер. с англ. — М.: Эксмо, 2004. — 352 с.
2. Кругман П. Возвращение великой депрессии? / пер. с англ. — М.: Эксмо, 2009. — 320 с.
3. Пикетти Т. Капитал в XXI веке / пер. с франц. — М.: Ад Маргинем Пресс, 2015. — 576 с.
4. Шваб К. Четвертая промышленная революция / пер. с англ. — М.: Эксмо, 2017. — 208 с.
5. Аганбегян А. Глобальная экономика: проблемы и перспективы. — М.: Дело, 2020. — 416 с.
6. Глазьев С.Ю. Экономика укладов: технологическая трансформация XXI века. — М.: Экономика, 2018. — 312 с.
7. Ходжаев Б.Х. Жаҳон иқтисодиётида рақамли трансформация жараёнлари // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. — 2022. — №4. — С. 21–28.
8. Турсунов Ш.Х. Иқтисодий ўсишда рақамли иқтисодиётнинг роли // Иқтисодиёт ва таълим. — 2023. — №1. — С. 15–20.
9. UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All. — Geneva: United Nations, 2023. — 244 p.
10. IMF. World Economic Outlook: Navigating Global Divergences. — Washington D.C.: International Monetary Fund, October 2023. — 198 p.
11. World Bank. Global Economic Prospects. — Washington D.C.: World Bank Group, January 2024. — 178 p.
12. OECD. Digital Economy Outlook 2023. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 290 p.

**UY XO‘JALIKLARI XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH VA MOLIYAVIY
REJALASHTIRISH**

**ОПТИМИЗАЦИЯ РАСХОДОВ ДОМАШНЕГО ХОЗЯЙСТВА И ФИНАНСОВОЕ
ПЛАНИРОВАНИЕ**

HOUSEHOLD COST OPTIMIZATION AND FINANCIAL PLANNING

Egamberdiyev Shavkatbek Andijon davlat texnika instituti
Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada uy xo‘jaliklari xarajatlarni optimallashtirish va moliyaviy rejalashtirishning asosiy usullari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Uy xo‘jaliklari moliyasini samarali boshqarish bo‘yicha olimlar hamda tadqiqotchilar fikrlari berilgan. Iqtisodchilar va moliyaviy tahlilchilarning ushbu usullar haqida o‘tkazilgan tadqiqot natijalari muhokama qilingan. Soha mutaxassislarining ushbu mavzu yuzasidan bergan xulosalari tahlil qilingan

Kalit so‘zlar: uy xo‘jaliklari moliyasi, ish haqi, ijtimoiy nafaqalar, stipendiyalar, oila byudjeti, byudjetni rejalashtirish, byudjetlashtirish, tejamkorlik siyosati.

В статье представлена информация об основных методах оптимизации расходов домохозяйств и финансового планирования. Приведены мнения ученых и исследователей по эффективному управлению финансами домохозяйств. Обсуждаются результаты исследований, проведенных экономистами и финансовыми аналитиками по данным методам. Анализируются выводы отраслевых экспертов по данной теме.

Ключевые слова: финансы домохозяйств, заработная плата, социальные пособия, стипендии, семейный бюджет, планирование бюджета, составление бюджета, политика жесткой экономии.

This article provides information on the main methods of optimizing household expenses and financial planning. The opinions of scientists and researchers on the effective management of household finances are given. The results of research conducted by economists and financial analysts on these methods are discussed. The conclusions of industry experts on this topic are analyzed.

Keywords: household finances, wages, social benefits, scholarships, family budget, budget planning, budgeting, austerity policy.

Uy xo‘jaliklari moliyasini samarali boshqarish zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda har bir oilaning farovonligi va barqarorligi uchun fundamental ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonning markazida oila byudjeti tushunchasi turadi, u oilaning iqtisodiy hayotini tartibga soluvchi asosiy vosita hisoblanadi. Oila byudjeti, ilmiy nuqtai nazardan, ma’lum bir vaqt oralig‘ida (odatda oylik yoki yillik) uy xo‘jaligiga kelib tushadigan moliyaviy resurslarning (daromadlarning) umumiy hajmi va ushbu resurslarning turli ehtiyojlar va maqsadlar uchun sarflanishining (xarajatlarning) tizimli hisobini aks ettiruvchi moliyaviy reja hisoblanadi. Daromadlar, jumladan, ish haqi, ijtimoiy nafaqalar, stipendiyalar, pensiyalar, tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan tushumlar, mulkdan keladigan daromadlar (masalan, ijara haqi), pul o‘tkazmalari va boshqa manbalar orqali shakllanadi. Oila byudjetini rejalashtirish esa ushbu daromad va xarajatlarni ongli ravishda, aniq maqsadlar asosida hisob-kitob qilish, taqsimlash va nazorat qilish jarayonidir. Bu jarayon nafaqat moliyaviy muammolarning oldini olishga, balki oilaning moliyaviy maqsadlariga erishish va jamg‘arma salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Iqtisodchilar va moliyaviy tahlilchilarning ta’kidlashicha, oila byudjeti makroiqtisodiy barqarorlikning mikroiktisodiy asosi bo‘lib, u iqtisodiy hayotning muhim tarkibiy qismidir. Uning shakllantirilishi, hisobining yuritilishi va undan oqilona foydalanishga oid bilimlar, moliyaviy resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, iste’mol va jamg‘arma o‘rtasidagi optimal muvozanatni topish hamda oilaning sarmoyasini (aktivlarini) ko‘paytirishga xizmat qiladi. Bu, o‘z navbatida, oilaning nafaqat hozirgi, balki kelajakdagi moliyaviy mustaqilligi va farovonligini ta’minlashning muhim kafolatidir.

“Mobil dasturlar uy xo‘jaliklarining xarajatlarini kuzatish, byudjetni optimallashtirishda keng qo‘llanilmoqda. Ba’zi oilalar maxsus moliyaviy planerlardan foydalanadi. Bunday dasturlar xarajatlarni guruhlash, oyni oxirida qancha sarflaganni aniqlash imkonini beradi.” [1]

O‘zbekistonda o‘z byudjetini muntazam yuritadigan oilalar soni haqida aniq va tizimli statistik ma’lumotlarning yetishmasligi mazkur sohadagi tadqiqotlar uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Ba’zi manbalarda respublikadagi oilalarning 73% o‘z byudjetiga ega deb ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, bu ma’lumotlarning ishonchliligi va empirik asoslari chuqurroq o‘rganishni talab qiladi. Shunga qaramay, har bir uy xo‘jaligi, ayniqsa kutilmagan moliyaviy xarajatlar tez-tez yuzaga keladigan va iqtisodiy shoklar ehtimoli mavjud bo‘lgan hozirgi sharoitda, o‘z daromadlarini samarali boshqarishi va xarajatlarini qayta taqsimlashi lozimligi shubhasizdir. Bu moliyaviy xavfsizlik yostig‘ini yaratish va iqtisodiy qiyinchiliklarga qarshi turishning asosiy omilidir [2].

Oila byudjetini samarali rejalashtirish bir qator muhim iqtisodiy afzalliklarni taqdim etadi. Iqtisodchi Yuliy Yusupovning fikricha, byudjetni rejalashtirish, birinchi navbatda, oilaning sarf-xarajatlar bo‘yicha haqiqiy moliyaviy imkoniyatlarini xolisona baholashga yordam beradi. Bu jarayon, byudjetni yuritishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy muvaffaqiyatsizliklar, ya’ni pul oqimining "ojiz nuqtalari" (masalan, ortiqcha yoki samarasiz xarajatlar, yetarli daromad manbalarining yo‘qligi) va moliyaviy optimallashtirish yo‘llarini aniqlash imkonini beradi. Optimizatsiya, xususan, bo‘sh turgan moliyaviy mablag‘larni samarali investitsiya qilish, passiv daromad manbalarini yaratish (masalan, qimmatli qog‘ozlarga investitsiya, ijara daromadi) yoki hozirda foydalanilmayotgan resurslarni (masalan, keraksiz mol-mulkni sotish orqali) harakatga keltirish orqali amalga oshirilishi mumkin [3].

Shaxsiy va oilaviy xarajatlarni ongli ravishda rejalashtirish orqali, uy xo‘jaliklari hatto cheklangan moliyaviy resurslardan ham maksimal darajada unumli foydalanish imkoniyatini qo‘lga kiritadilar. Bu, o‘z navbatida, ularning farovonlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, to‘g‘ri byudjetlashtirish pul jamg‘armalarini muntazam ravishda ko‘paytirish va ularni samarali investitsiyalarga yo‘naltirish uchun mustahkam zamin yaratadi. Bu esa nafaqat muayyan oilaning moliyaviy ahvolini yaxshilaydi, balki jamg‘armalarning iqtisodiyotning real sektoriga yo‘naltirilishi orqali butun mamlakat iqtisodiyoti uchun ham sezilarli iqtisodiy foyda keltiradi, chunki jamg‘armalar investitsiyalarning asosiy manbai hisoblanadi.

Moskva Davlat Universitetining Toshkent shahri filiali direktori o‘rinbosari Abduhakim Mamanazarov o‘z ilmiy maqolalarida oilaviy byudjetni rejalashtirish xarajatlar borasida kutilmagan va keskin o‘zgarishlarni (volatillikni), ya’ni moliyaviy shoklarni bartaraf etishda muhimligini ta’kidlaydi [4]. Rejasiz yoki impulsiv xaridlar natijasida oila qarz botqog‘iga botishi yoki ipoteka to‘lovlari, kommunal xizmatlar kabi zarur va majburiy to‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshira olmasligi mumkin, bu esa oilaning moliyaviy inqiroziga olib keladi. Oila byudjetini ongli ravishda rejalashtirish, ayniqsa, voyaga yetmagan farzandlari bor oilalar uchun o‘ta muhimdir, chunki bolalar tarbiyasi bilan bog‘liq moliyaviy yuklama sezilarli bo‘ladi. Taxminiy hisob-kitoblarga ko‘ra, O‘zbekistonda bolani voyaga yetkazish uchun ketadigan mablag‘ butun oilaning jami iste’mol xarajatlarining, shu jumladan kutilmagan xarajatlarni ham hisobga olganda, 33-36 foizini tashkil etar ekan. Bu ko‘rsatkich, bolalar tarbiyasiga bog‘liq moliyaviy yuklamaning salmoqliligini va moliyaviy rejalashtirishning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Oila byudjetidan amalga oshiriladigan sarf-xarajatlar har bir oila a’zosining uy-ro‘zg‘or ehtiyojlari uchun sarflaydigan mablag‘i yig‘indisidir [5]. Moliyaviy intizomni yo‘lga qo‘yish va byudjetni samarali boshqarish uchun eng qulay usul – bu oilada kutilayotgan xarajatlarni oldindan tizimli ravishda hisoblab chiqishdir. Ushbu xarajatlar odatda uchta asosiy guruhga bo‘linadi:

✓ Oziq-ovqat mahsulotlari - bu kategoriya oilaning kundalik hayotiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan asosiy xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Oziq-ovqat mahsulotlari xarajatlari, odatda, oila byudjetining eng katta qismini tashkil etadi, ayniqsa daromadi pastroq bo‘lgan oilalarda (Engel qonuni). Optimal iste‘molni ta‘minlash bilan birga, bu xarajatlarni kamaytirish orqali sezilarli tejashga erishish mumkin.

✓ Nooziq-ovqat mahsulotlari guruhiga kiyim-kechak, poyabzal, maishiy texnika, uy-ro‘zg‘or buyumlari, mebel, dori-darmonlar, shaxsiy gigiyena vositalari, kitoblar, sport anjomlari va boshqa moddiy tovarlarga qilingan xarajatlar kiradi. Bu xarajatlar ko‘pincha uzoq muddatli iste‘mol buyumlarini o‘z ichiga olganligi sababli, ularni rejalashtirish va impul’siv xaridlardan qochish orqali optimallashtirish mumkin.

✓ Turli xizmatlar uchun to‘lovlar guruhiga kommunal xizmatlar (elektr energiyasi, gaz, suv, isitish), transport (jamoat transporti, shaxsiy avtomobil xarajatlari, yonilg‘i), aloqa (internet, uyali aloqa), ta‘lim (o‘quv kurslari, repetitorlik, bog‘cha, maktab to‘lovlari), tibbiy xizmatlar, maishiy xizmatlar (sartaroshxona, kir yuvish).

✓ Dam olish va madaniy tadbirlar (teatr, kino, muzey, sayohatlar) kabi nomoddiy xizmatlarga sarflangan mablag‘lar kiradi. Ushbu xarajatlar qulaylik va hayot sifatini ta‘minlashda muhim bo‘lib, ularni ham tejash choralari orqali optimallashtirish imkoniyatlari mavjud.

Xarajatlarni rejalashtirishdan ko‘zlangan asosiy maqsad, yuqorida keltirilgan uch turdagi xarajatlarni optimallashtirish orqali pul mablag‘larini tejamkorlik bilan boshqarish va “orttirgan” mablag‘larni investitsion maqsadlarga, shaxsiy rivojlanishga qaratilgan mashg‘ulotlarga (masalan, o‘quv kurslari, professional sertifikatlash), bilim darajasini oshirishga yo‘naltirilgan xaridlarga va hayotda muhim sanalgan boshqa maqsadlarga (masalan, uy sotib olish, avtomobil sotib olish, sayohatlar, sog‘liqni saqlashga sarmoya) yo‘naltirishdan iborat [6]. Bu, jamiyat miqyosida ham sezilarli iqtisodiy samaralar berishi mumkin. Misol uchun, agar O‘zbekistondagi har bir oila spirtli ichimliklar va tamaki mahsulotlari iste‘molini teng yarmiga qisqartirsa, aholi tomonidan umumiy hisobda yiliga 700 milliard so‘m tejash mumkin bo‘ladi. Bu mablag‘ O‘zbekistonliklarning ta‘lim uchun sarflaydigan umumiy mablag‘ining qariyb 40 foizini tashkil etadi, bu esa jamg‘armalarning ijtimoiy jihatdan foydali investitsiyalarga yo‘naltirilishi mumkinligini yaqqol ko‘rsatadi.

Shaxsiy moliyaviy intizomni shakllantirishda, bunday statistik ma‘lumotlarni har bir uy xo‘jaligi o‘zi mustaqil tarzda, o‘z xarajatlari asosida hisoblab chiqishi mumkin. Misol uchun, agar bir kishi har kuni 15 000 so‘m turadigan bir finjon qahva ichsa, bu kunlik xarajat yiliga qariyb 500 AQSh dollariga yetadi. Shuningdek, taksi xizmatidan doimiy foydalanishdan voz kechilsa, yiliga yana 2000 AQSh dollari atrofida mablag‘ tejallishi mumkin. Bu tejalgan mablag‘larni yig‘ib, kelgusidagi daromad manbai uchun investitsiya kiritish (masalan, kichik biznesga sarmoya, qimmatli qog‘ozlar sotib olish), favqulodda vaziyatlar uchun “xavfsizlik kamari”ni shay qilib qo‘yish yoki sayohatlar va shaxsiy rivojlanishga sarflash imkoniyati yuzaga keladi. Bu misollar, hattoki kichik xarajatlarni optimallashtirish orqali ham sezilarli moliyaviy natijalarga erishish mumkinligini ko‘rsatadi.

Oila byudjetini rejalashtirish shaxsiy moliyaviy erkinlikni cheklash degani emas, balki moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlashni anglatadi. Har bir oila a‘zosining moliyaviy masalalarda ishtiroki va mustaqilligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

➤ Oila va jamiyatda shakllangan moliyaviy boshqaruvga oid an‘analar, pulni kim boshqarishi, qanday qarorlar qabul qilinishi.

➤ Moliyaviy qarorlarni qabul qilishda erkak va ayolning rollari. Odatda, O‘rta Osiyo davlatlarida an‘analar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, moliyaviy masalalarni erkaklar boshqargan. Biroq, hozirgi kunda ayollarning moliyaviy jihatdan mustaqil bo‘lishga intilishi, ta‘lim olishi va byudjet boshqaruvida faol ishtirok etishi tendensiyasi kuchaymoqda. Bu oiladagi moliyaviy shaffoflik va barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi.

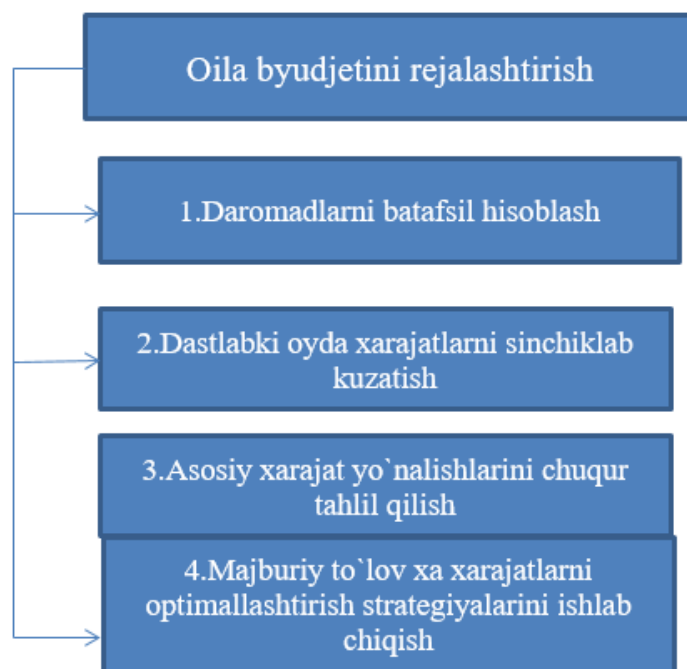
➤ Oilaning moliyaviy boshqaruv bo‘yicha avvalgi ijobiy yoki salbiy tajribalari kelgusidagi moliyaviy qarorlarga ta‘sir qiladi.

➤ Pulni boshqarish, investitsiya qilish, jamg‘arma yaratish, risklarni baholash va moliyaviy maqsadlarga erishish bo‘yicha bilim darajasi. Moliyaviy savodxonlik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, oilaning moliyaviy barqarorligi va farovonligi shunchalik mustahkam bo‘ladi.

➤ Oilaviy moliyaviy boshqaruvga oid ko‘nikmalar va modellar ko‘pincha avloddan-avlodga o‘tadi. Farzandlarga yoshlikdan moliyaviy intizomni o‘rgatish ularning kelajakdagi moliyaviy hayotida muhim rol o‘ynaydi.

Shu sababli, oilaviy byudjetni rejalashtirishda turmush o‘rtog‘ingizdan yoki oilaning boshqa a‘zolaridan oila byudjetini yuritishga qanchalik qobiliyatli ekanligi; bu borada tajribasi bor-yo‘qligi; moliyaviy masalalarda u qanchalik savodxon ekanligi; uning ota-onasi oila byudjetini yuritishgan-yuritmagani kabi savollarga javob olishga harakat qilish muhimdir. Bu oilaning har bir a‘zosi qaysi sohada moliyaviy jihatdan vakolatli bo‘la olishini ko‘rsatadi va oilaviy byudjet masalasiga eng to‘g‘ri yondashuvni tanlashga yordam beradi. Yuliy Yusupovning fikricha, byudjetni shakllantirishda gender tenglikka amal qilish juda muhimdir, chunki bu hisob-kitob jarayonlarining ochiq-oydin va shaffof yuritilishiga, shuningdek, moliyaviy qarorlarni birgalikda qabul qilishga asos bo‘ladi.

Oila byudjetini samarali boshqarish tizimli va bosqichma-bosqich yondashuvni talab etadi. Quyida moliyaviy intizomni yo‘lga qo‘yish va oilaviy byudjetni rejalashtirish bo‘yicha amaliy qadamlar keltirilgan:

1-chizma.Oilaviy byudjetni rejalashtirish

Ishni avvalo, oilaning ma‘lum bir davr (odatda bir oy) uchun jami moliyaviy tushumlarini chuqur tahlil qilish va aniq hisoblab chiqishdan boshlash kerak. Bunga barcha oila a‘zolarining oylik maoshlari, pensiyalar, stipendiyalar, ijaraga berilgan mol-mulkdan olinadigan daromadlar, tadbirkorlik faoliyatidan tushumlar, pul o‘tkazmalari, qo‘shimcha ishdan tushumlar va boshqa manbalar kiradi. Har bir daromad manbaining aniq miqdori qayd etilishi shart.

Rejalashtirishning dastlabki oyida xarajatlarni odatdagidek amalga oshiravering. Bu “sinov oyi” (yoki “monitoring oyi”) oilaning haqiqiy sarf-xarajatlarini, ularning asosiy yo‘nalishlari va hajmini aniqlashga yordam beradi. Har bir xaridning summasi va turi qayd etilishi muhim. Agar oy oxirida mablag‘ingiz yetmay, qarz olishga majbur bo‘lsangiz, qarz miqdorini ham aniq qayd etib boring. Bu oy oxirida, byudjetni qayta ko‘rib chiqish va moliyaviy “qora tuynuklarni” (samarasiz xarajatlar) aniqlashda juda asqotadi.

Oy yakunida byudjet mablag‘ining katta qismi sarf bo‘layotgan asosiy sohalarni belgilab oling. Odatda, bular oziq-ovqat mahsulotlari, aloqa va transport uchun xarajatlar, shuningdek, kommunal xizmatlar uchun to‘lovlardir. Har bir soha uchun sarflangan mablag‘ni qo‘shib chiqing va ularning umumiy daromaddagi foiz ulushini hisoblang. Iqtisodiy nazariyada “50/30/20 qoidasi” kabi modellar mavjud bo‘lib, bunda daromadning 50%i zaruriy ehtiyojlarga, 30%i istaklarga va 20%i

jamg‘arma/investitsiyalarga sarflanishi tavsiya etiladi. Agar mana shu birinchi darajali zarur xarajatlar (oziq-ovqat, kommunal, transport) umumiy daromadning 40-50 foizidan oshmasa, bu oila uchun moliyaviy jihatdan juda quvonarli holat, chunki daromadning qolgan qismini nozarur xaridlar, investitsiya kiritish uchun samarali ishlatish yoki jamg‘arib qo‘yish imkoniyati paydo bo‘ladi.

To‘lanishi shart bo‘lgan majburiy to‘lovlarni (ipoteka, avtokredit, farzandlar ta‘limi uchun to‘lovlar, kommunal xizmatlar, sug‘urta badallari) aniq hisoblang. Ushbu to‘lovlardan keyin qolgan erkin pul mablag‘ini aniqlang. Ana endi kundalik mayda-chuyda sarf-xarajatlarning qaysilaridan voz kechishingiz yoki ularni kamaytirishingiz mumkinligi haqida jiddiy o‘ylab ko‘ring. Kelasi oy uchun aniq, o‘lchanadigan va erishiladigan maqsad (SMART maqsad) qo‘ying — masalan, “kafelarda ovqatlanish uchun chiqimni umumiy byudjetning 20%idan 10%igacha kamaytirish” va shu yo‘l bilan iqtisod qilingan mablag‘ni dam olish, yangi bilim olish yoki boshqa moliyaviy maqsadlar uchun jamg‘arishni boshlang. Oldingizga qo‘ygan maqsadingiz aniq, tushunarli va bajarilishi oson bo‘lsin. Agar siz har kuni taksida yurishga odatlangan bo‘lsangiz, birdaniga jamoat transportida yoki piyoda yurishga o‘tishingiz amri mahol bo‘lishi mumkin. Kichik va izchil qadamlar bilan boshlash muhim. Oilangizning har bir a‘zosidan o‘zlarining qaysi xarajatlarni kamaytira olishlari haqida o‘ylab ko‘rishlarini so‘rang - bu butun oila miqyosida qancha mablag‘ tejay olishingizni taxminan bo‘lsada, aniqlash imkonini beradi. Oila a‘zolarini moliyaviy rejalashtirish jarayoniga jalb qilish, ularning mas‘uliyatini oshiradi va maqsadlarga birgalikda erishishga undaydi.

Keyingi oy davomida har bir xarajatni va daromadni batafsil yozib boring. Oy tugashi bilan o‘ylab qo‘ygan maqsadlaringizni hisobga olgan holda vaziyatni qayta tahlil qiling. Shunda rejangiz ish beryapti-yo‘qmi, qaysi yo‘nalishlarda muvaffaqiyatga erishilgani va qaysilarida tuzatishlar kiritish kerakligi ayon bo‘ladi. Bu moliyaviy boshqaruvning iterativ (takrorlanuvchi) jarayonidir. Odatda, aniq rejalashtirilgan byudjet asosida yashashga o‘rganish uchun uch-to‘rt oy vaqt kerak bo‘ladi. Bu vaqt ichida siz yuritgan daromadlar va xarajatlar hisobi qanday natija berayotganini yaqqol ko‘rasiz. Bu oilaning har bir a‘zosini byudjetni rejalashtirish moliyaviy maqsadlarga erishishning eng samarali yo‘li ekanligiga ishonтиради.

Yuliy Yusupovning yakuniy tavsiyasi shundan iboratki, oilaning daromadini shakllantirishda barcha mavjud resurslar va imkoniyatlarni to‘liq hisobga olish, bekor yotgan manbalar (masalan, foydalanilmayotgan mol-mulkni ijara yoki sotish, uyda tayyorlangan mahsulotlarni sotish) imkoniyatini baholash va ulardan imkoni boricha unumli foydalanish yo‘llarini sinchkovlik bilan ko‘rib chiqish lozim. Xarajatlarni kutilayotgan daromadlarga mos ravishda belgilashga va albatta, oila a‘zolarining salohiyatini oshirish (ta‘limga, kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga sarmoya kiritish) va moliyaviy investitsiyalar kiritishga alohida ahamiyat berish kerak. Chunki inson kapitaliga kiritilgan sarmoya uzoq muddatda eng yuqori daromad keltiruvchi investitsiya hisoblanadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamlashtirish xarajatlar hisobini yuritishni ancha soddalashtirgan. Ko‘pchilik daromadlar va xarajatlar hisobini Excel jadvalida qayd etadi, biroq bunday usulda xatolikka yo‘l qo‘yish yoki xarid summasini jadvalga kiritishni esdan chiqarish juda oson. Internet tarmog‘ida moliyaviy boshqaruv uchun mo‘ljallangan, har bir soha bo‘yicha qilingan xarajatlarni foizlarda hisoblab beruvchi juda ko‘p mobil ilovalar va onlayn platformalar (masalan, Mint, You Need A Budget (YNAB), yoki mahalliy ilovalar) mavjud. Ushbu ilovalar xarajatlar turlarini aniq grafiklar (masalan, doira shaklidagi diagrammalar) orqali vizuallashtiradi, bu esa oilaning qaysi xarajat yo‘nalishlarida mablag‘ni kamaytirish yoki butkul voz kechish mumkinligini aniq ko‘rish imkonini beradi. Agar ushbu ilovalarga bank kartangizni ulab qo‘ysangiz, har bir xaridingiz avtomatik tarzda diagrammada aks etadi, bu esa vaqtni sezilarli darajada tejaydi va inson omili tufayli yuzaga keladigan xatoliklarni minimallashtiradi. Bank ilovalarining o‘zi ham ko‘pincha shaxsiy moliya boshqaruvi funksiyalarini taklif qiladi.

“Tejamkorlik siyosati hamda oylik byudjet tuzish chorasi muhim. Bir nechta viloyatlarda uyxo‘jaliklar uchun onlayn byudjet boshqaruv dasturlari joriy etildi. Bu dasturlar xarajatlarni guruhlash, oyni oxirida qancha sarflaganini aniqlash imkonini beradi.”[7]

Oila byudjetini to‘g‘ri boshqarish, xarajatlaringizni qat’iy ravishda qisqartirasiz va o‘zingizni huzur-halovatdan mahrum etasiz, degani emas. Aksincha, bu yanada yaxshiroq va erkinroq yashash, pul mablag‘laringizni optimallashtirish va moliyaviy maqsadlarga erishish uchun yangi

imkoniyatlarni topish maqsadida daromadlar va xarajatlarni to‘g‘ri shakllantirishni yaxshi bilib olasiz, deganidir. Bu moliyaviy intizom orqali erishiladigan barqaror farovonlikka olib boradigan ongli yo‘ldir [8].

Xulosa qilib aytganda, uy xo‘jaliklari moliyasini samarali boshqarish zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda har bir oilaning farovonligi va barqarorligi uchun fundamental ahamiyatini yanada mukammalroq tushunishga yordam beradi. Shaxsiy va oilaviy xarajatlarni ongli ravishda rejalashtirish orqali cheklangan moliyaviy resurslardan ham maksimal darajada unumli foydalanish imkoniyatini qo‘lga kiritadi va bu imkoniyatlar qatorini yanada kengaytirishga sabab bo‘ladi. Oila byudjetini samarali rejalashtirish esa oiladagi oshiqcha sarflanayotgan mablag‘larni oldini olishga yordam beradi va moliyaviy mustaqillikka erishishga yanada yaqinlashishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xudayarova Zuxra Yo‘ldoshevna “Uy xo‘jaliklari daromadlarini oshirishda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning ekonometrik modellari” ijodkor o‘qituvchi jurnali 5 may / 2023 yil / 29 – son
2. Ishmuhamedov A.E., Jumayev I.A., Jumayev Q. X. Makroiqtisodiyot (O‘quv qo‘llanma). -T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2005. 192 bet
3. Mikroiqtisodiyot: Darslik / A.B. Shakarov, U.X. Xolboyev; - T.: "Iqtisod-Moliya", 2020. - 228 b.
4. Marketing terminlari izoshli lug‘ati: asosiy tushunchalar va istilohlar / Mas’ul muharrir: Bahodir Ergashev: T.: «Sharq», 2012 - 512 b.
5. B.T. Salimov, M.S. Yusupov, B.B. Salimov. Mikroiqtisodiyot. Darslik. –T.: Iqtisodiyot, 2019, - 366 b.
6. Nigoraxon, Maxramova, and Egamberdiyev Shavkatbek. "Strategik rejalashtirish jarayoni: strategik rejalashtirishning asosiy bosqichlari va ularning ahamiyati." Лучшие интеллектуальные исследования 37.4 (2025): 187-192.
7. М.А. Маринова “Основные социологические и экономические подходы к изучению домохозяйства” Вестник РУДН, серия Социология, 2004, №6-7. С. 202-211
8. Пахлавонбек, Еанижонов, and Шавкатбек Эгамбердиев. "Развитие национальной экономики в условиях процесса глобализации." Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi 22 (2024): 186-190.

O‘ZBEKISTONDA EKSPORTNI YANADA KENGAYTIRISH IMKONIYATLARI

ВОЗМОЖНОСТИ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАСШИРЕНИЯ ЭКСПОРТА В УЗБЕКИСТАНЕ

OPPORTUNITIES FOR FURTHER EXPANSION OF EXPORTS IN UZBEKISTAN

Abdilxatov Ulug‘bek Abdulquddus o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti talabasi

Ilmiy rahbar dots. i.f.n. **Bazarova G.**

Annotatsiya

Mazkur maqolada xorijiy mamlakatlarni iqtisodiyoti tez sura‘tlarda o‘tib borishiga ta‘sir etuvchi omillar, xorijiy mamlakatlardagi eksport hajmini oshirish va investitsiyalardan samarali foydalanish natijasida mamlakat iqtisodiyotini yanada oshirish uchun tashqi bozorlarda mustahkam o‘rinni egallashi uchun erishayotgan yutuqlar yoritilib borilgan.

Kalit so‘zlar: Xorijiy investitsiyalar, eksport mahsulot. qishloq xo‘jaligi maxsulotlari, kimyoviy maxsulotlari, tekstil maxsulotlari. xorijiy mamlakatlar tajribasi.

В статье рассматриваются факторы, влияющие на быстрый рост экономик зарубежных стран. Освещены достижения страны в дальнейшем развитии экономики за счет увеличения экспорта в зарубежные страны и эффективного использования инвестиций.

Ключевые слова: Иностранные инвестиции, экспортная продукция. сельскохозяйственная продукция, химическая продукция, текстильная продукция. опыт зарубежных стран.

This article discusses the factors that influence the rapid growth of the economies of foreign countries. The achievements of the country in further developing its economy by increasing its exports to foreign countries and effectively using investments are highlighted.

Keywords: Foreign investments, export products. agricultural products, chemical products, textile products. experience of foreign countries.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti tobora rivojlanayotgan davrda barqarorlikning asosiy omili eksport hajmini oshirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Shunga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 sonli 2022—2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”[1] to‘g‘risidagi farmoni qabul qilingan.

Mamlakatimizdagi investitsiya salmog‘ini yanada oshirish uchun eksport va xalqaro hamkorlik masalalarini yanada mustaxkamlash bo‘yicha bir qator farmon va qarorlar qabul qilindi. Bugungi kunda mamlakatimizdagi qulay biznes muhiti samarasida so‘nggi yillarda chet el korxonolari 5 mingtadan 16 mingtaga ko‘paydi. Har bir tuman va shaharga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar kirib kelishi yo‘lga qo‘yildi.

Shunga ko‘ra eksport qiluvchi korxonalar soni so‘ngi besh yilda (2020-2025) 4 ming 500 tadan 7 ming 200 tagacha ko‘payganligi, xamda eksport qilinayotgan mahsulot turlari ham 1 ming 500 tadan qariyb 3 mingtagacha oshib, geografiyasi 139 ta mamlakatdan 164 taga yetganligini va tayyor mahsulot eksporti 2 baravarga, ularning tovarlar eksportidagi ulushi 50 foizdan 65 foizga oshirishga erishilganligini takidlab o‘tishimiz mumkin.

Bu sur‘atni izchil davom ettirish orqali, joriy yilda qariyb 11 milliard dollar to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni o‘zlashtirish rejalashtirilgan. Hududlarda 23 milliard dollarlik 12 mingta yangi loyiha, shu jumladan, 3 mingdan ziyod sanoat loyihalari ishga tushirilishi rejalashtirilgan.

Bundan tashqari eksport salohiyatini oshirish orqali 2026 yilgacha respublikada eksport hajmini 2 barobarga oshirish ushbu farmonda belgilab berilgan. Shuningdek eksport hajmlarini oshirish uchun

investitsiyalardan samarali foydalanish yuzasidan, «pastdan-yuqoriga» tamoyiliga ko‘ra yangi tizimni yo‘lga qo‘yish belgilab o‘tilgan.

Yurtimizda eksport yo‘nalishi bo‘yicha asosan energiya - yoqilg‘i resurslari, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, kimyoviy va tekstil maxsulotlari, qurilish materiallari va avtomobil sanoati hamda elektronika va texnika kabi yetakchi tarmoqlar salohiyatidan foydalanib samarali faoliyat olib bormoqda.

Viloyatlar kesimida ham ko‘rib chiqilganda Toshkent shahri, Andijon viloyati, hamda Farg‘ona viloyatlari eng yuqori ko‘rsatqichlari bilan ustunlikni egallab bormoqda. Shuningdek, korxonalar misolida aytadigan bo‘lsak “O‘zavtosanoat” AJ, “O‘zagrotexsanoat-xolding” hamda “O‘zeltexsanoat” uyushmasi AJ va “Farmasevtika tarmoqlari tobora rivojlanib borayotganligini ta’kidlab o‘tishimiz mumkin.

Yurtimizda eksport faoliyati jozibadorligini yanada oshirish uchun investitsiya loyihalarini moliyalashtirish mexanizmini kengaytirish bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borilishini taqozo etmoqda.

Hozirgi davrda, eksport hajmi jahon iqtisodiyoti miqyosida raqobati yanada kuchayib borayotganligi kuzatilmoqda. Shuningdek ishlab chiqarishni kengaytirish orqali eksport hajmini oshirib borish hamda tashqi bozorlarda mustahkam o‘rinni egallab borish asosiy maqsad qilib belgilab o‘tilgan.

Jahon miqyosida bozor talablari va xalqaro standartlarga xos ravishda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni yetkazib berish orqali yirik kompaniyalar raqobatbardoshligini mustahkamlab boradi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti doktoranti N.J.Nosirova “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarining eksport salohiyatini oshirish” nomli maqolasida mamlakatda eksportga yo‘naltirilgan korxonalarni rivojlantirish va faollashtirish sohasida yagona siyosatni amalga oshirishda mas’ul bo‘lgan tarkibiy bo‘linmani shakllantirish kerakligini ta’kidlab o‘tgan [3].

Namangan muhandislik-texnologiya instituti tadqiqotchisi M.M.Ashurov “Kichik biznes subyektlarida strategik menejmentdan foydalanishning xorijiy mamlakatlar tajribasi” nomli maqolasida tadbirkorlikka alohida ta’rif berib o‘tgan, ya’ni tadbirkorlik iqtisodiy faoliyatning alohida turi bo‘lib, uning zahirida mustaqil tashabbus, javobgarlik, tadbirkorlik g‘oyasiga asoslangan, foyda olishga yo‘naltirilgan, maqsadga muvofiq faoliyat yotadi. Tadbirkorlik iqtisodiy faollikning alohida turi bo‘lib, uning boshlang‘ich bosqichi, odatda, fikrlash faoliyati yoki uning natijasi bilan bog‘langan bo‘la oladi [4].

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Sirtqi bo‘limi Menejment va marketing kafedrasida assistenti Sh.M.Kambarova “Kichik biznes korxonalarida mahsulot sifatini oshirish va raqobatbardoshligini ta’minlash – eksportbop mahsulot ishlab chiqarish asosi (to‘qimachilik korxonalari misolida)” nomli maqolasida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish, ularning eksport salohiyatini kengaytirish bugungi kunda respublika korxonalarida xalqaro standartlarga muvofiq bo‘lgan sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish bilan bevosita bog‘liqligini bildirgan[5].

Yuqorida olimlarimiz tomonidan takidlab o‘tilgan xulosalariga to‘xtaladigan bo‘lsak, eksport hajmini oshirishda kichik va xususiy tadbirkorlik sub’ektlariga alohida e’tibor qaratish fikrlari ilgari surilgan.

O‘zbekiston Respublikasi tashqi savdo aylanmasining dinamikasiga nazar tashlaganimizda tashqi iqtisodiy faoliyat bo‘yicha 12 ta yirik hamkor-mamlakatlar orasida eng faol tashqi savdo balansi to‘rtta davlatlarda - Xitoy, Rossiya, Qozog‘iston hamda Turkiyada kuzatilgan.

Ushbu ko‘rsatkichda 2019-2023 yillar oralig‘idagi tashqi savdo aylanmasini tahlil qilganimizda Xitoyda davlati 2020-yilga nisbatan 2023-yilda deyarli ikki barobarga ortganligini korishimiz mumkin. Shuningdek Rossiya va Qozog‘iston davlatlarining tashqi savdo aylanmasi 2019-yilga nisbatan 2023-yilga kelib atiga 1,24% ga ortgan xolos.

Biroq Turkiya davlati yirik beshtalik o‘rinlarni eng quyi ko‘rsatqichiga ega bo‘lgan bo‘lsada, O‘zbekiston Respublikasida 2019-yilga nisbatan 2023-yilga kelib 7% ga tashqi savdo aylanmasi pasayishini kuzatishimiz mumkin. (1-jadval)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YIRIK HAMKOR DAVLATLAR BILAN TASHQI SAVDO AYLANMASI (ming AQSH dollar)

№	Davlatlar/yillar	2019	2020	2021	2022	2023
		TSA	TSA	TSA	TSA	TSA
1	Xitoy	7 637 379	6 438 270	7 452 512	9 059 706	13 825 656
2	Rossiya	6 669 565	5 659 537	7 550 482	9 381 792	10 156 308
3	Qozog‘iston	3 334 977	3 005 766	3 920 557	4 651 057	4 485 599
4	Turkiya	2 544 042	2 106 260	3 409 959	3 381 994	3 161 067
5	Janubiy Koreya	2 767 712	2 150 709	1 898 758	2 342 545	2 367 992
6	Turkmaniston	554 404	538 191	902 027	928 608	1 095 860
7	Germaniya	989 760	826 986	765 701	1 170 246	1 072 266
8	Fransiya	355 250	222 224	280 812	344 287	995 440
9	Qirg‘iziston	820 327	907 157	953 638	1 263 269	968 264
10	Afg‘oniston	619 941	779 056	673 676	765 627	867 544
11	AQSH	603 887	276 974	426 279	493 207	765 130
12	Tojikiston	480 498	493 090	605 552	676 660	760 902

Agarda O‘zbekiston Respublikasining 2019-2023 yillardagi umumiy tashqi savdo aylanmasini pandemiya davrini ham o‘z ichiga olgan holati bo‘yicha ko‘rsatkichlarga e‘tibor qaratilganda: eksport hajmi 2019-yil yakuniga ko‘ra 17 459 mlrd. AQSH dollarini tashkil qilgan. 2020-yil yakuniga kelib ushbu ko‘rsatkich -13,6% ga import hajmi esa -13% ga kamayganligi kuzatilgan.

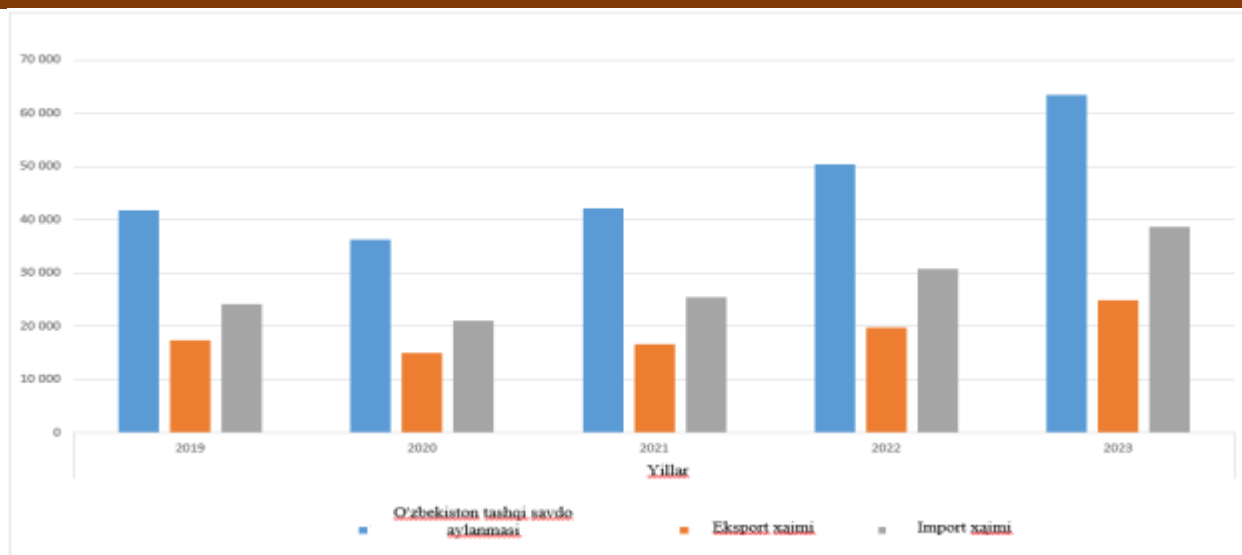
2021-yilga kelib O‘zbekistonda tashqi savdo aylanmasi keskin ortib borishiga asosiy turtki bu pandemiya jarayoni yakunlanganligi desak mubolag‘a bo‘lmaydi, yani eksport hajmi 10.3% ga shuningdek 2023-yilga kelib deyarli 1,5 barobarga ortishiga erishilgan. Shuningdek import hajmi ham o‘rtacha 35% ortganligini kuzatishimiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil yakuniga ko‘ra hamkor davlatlar aro umumiy tashqi savdo aylanmasi 63 529 mlrd. AQSH dollarini tashkil etgan. Shundan eksport hajmi 24 870 mlrd. AQSH dollari, import hajmi esa 38 659 mlrd. AQSH dollarini tashkil qilgan. Oxirgi besh yilgi natijalarga asoslanib shuni aytishimiz mumkinki, davlatimiz tashqi savdo aylanmasi tobora ortib borishiga erishilgan. (2-jadval)

2-Jadval

O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasi (mlrd AQSh dollar)

№	Nomi	Yillar				
		2019	2020	2021	2022	2023
1	Tashqi savdo aylanmasi	41 751	36 256	42 171	50 500	63 529
2	Eksport hajmi	17 459	15 102	16 663	19 733	24 870
3	Import hajmi	24 292	21 154	25 508	30 768	38 659

1-rasm. Tashqi savdo aylanmasi dinamikasi

Bugungi kunda xalqaro ekspertlar va xorijiy siyosatchilar fikricha, yurtimizda misli ko‘rilmagan ochiqlik va jadallik bilan rivojlanib konstruktiv siyosat yuritilayotganligini ta’kidlashmoqda.

O‘zbekiston Respublikasidagi viloyatlarni eksport imkoniyatlarini oshirish natijasida hududlarning iqtisodiy rivojlanib borishiga asosiy turtki bo‘libgina qolmay balki xalqaro bozorda raqobatbardoshligi ortib boradi. Shunga ko‘ra biz ham hududlar kesimidagi eksport hajmi bo‘yicha o‘rganish olib borilganda quyidagi iqtisodiy tahlillarni kuzatishimiz mumkin. (3-jadval).

3-Jadval

Eksport hajmi (hududlar kesimida, yillik) mlrd AQSH dollari						
№	Hududlar	Yillar				
		2019	2020	2021	2022	2023
1	O‘zbekiston Respublikasi	17 459	15 102	16 663	19 733	24 870
2	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	431	363	416	353	327
3	Toshkent shahri	3 188	2 923	3 847	4 669	5 451
4	Andijon viloyati	500	584	979	1 247	1 165
5	Buxoro viloyati	266	231	312	307	301
6	Jizzax viloyati	120	124	196	200	176
7	Qashqadaryo viloyati	366	195	270	301	428
8	Navoiy viloyati	363	427	509	581	652
9	Namangan viloyati	356	381	496	584	576
10	Samarqand viloyati	399	335	532	637	767
11	Surxondaryo viloyati	241	214	235	227	220
12	Toshkent viloyati	1 782	1 786	2 011	2 042	1 885
13	Farg‘ona viloyati	574	556	801	829	684
14	Xorazm viloyati	147	170	231	247	304

Hududlarning moliyaviy barqarorligi eng asosiy masalalardan biri bo‘lib, moliyaviy mustaqilligini moliyaviy salohiyat va hududlar mustaqilligini ta’minlash garovi bo‘lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/5841063?ONDATE=18.03.2022>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.05.2020 yildagi “Eksport faoliyatini yanada qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4707-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/4806730>
3. Nosirova N.J. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini oshirish. // Iqtisodiyot va ta‘lim. / 2021 yil, 5-son, 309-b.
4. Ashurov M.M. Kichik biznes subyektlarida strategik menejmentdan foydalanishning xorijiy mamlakatlar tajribasi. // Tafakkur manzili. 6-son, iyun, 4-8-b
5. Kambarova Sh.M. Kichik biznes korxonalarida mahsulot sifatini oshirish va raqobatbardoshligini ta‘minlash – eksportbop mahsulot ishlab chiqarish asosi (to‘qimachilik korxonalari misolida). // Iqtisod va moliya. / Ekonomika i finansi. 2021, 6 (142.).

UDK: 338.45:658.152.012.63(575.1)

**O‘ZBEKISTON YENGIL SANOAT TARMOG‘IDA KLASTER TIZIMINI
JORIY ETISHNING INSTITUTSIONAL-HUQUQIY ASOSLARI VA ULARNI
TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI**

**КЛАСТЕРНАЯ СИСТЕМА В ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ И
НАПРАВЛЕНИЯ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

**INSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE IMPLEMENTATION OF THE
CLUSTER SYSTEM IN THE LIGHT INDUSTRY OF UZBEKISTAN AND DIRECTIONS
FOR THEIR IMPROVEMENT**

Saidaxmedov Nemat Xamidovich

Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston yengil sanoat tarmog‘ida klaster tizimini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha institutsional-huquqiy asoslar tahlil qilinadi. Mavjud qonunchilik hujjatlari, hukumat qarorlari, normativ-huquqiy bazaning afzalliklari va kamchiliklari aniqlanadi. Shuningdek, yengil sanoatdagi klasterlashtirish siyosatini huquqiy jihatdan takomillashtirishga oid tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: klaster tizimi, yengil sanoat, institutsional mexanizm, huquqiy asoslar, davlat siyosati, normativ-huquqiy baza, islohotlar.

В статье анализируются институционально-правовые основы формирования и развития кластерной системы в легкой промышленности Узбекистана. Выявлены преимущества и недостатки действующих законодательных актов, решений правительства, нормативной правовой базы. Также будут разработаны рекомендации по совершенствованию правовых аспектов политики кластеризации в легкой промышленности.

Ключевые слова: кластерная система, легкая промышленность, институциональный механизм, правовая база, государственная политика, нормативно-правовая база, реформы.

This article analyzes the institutional and legal framework for the formation and development of the cluster system in the light industry of Uzbekistan. The existing legislative acts, government

resolutions, and the advantages and disadvantages of the regulatory framework are identified. Recommendations are also developed for the legal improvement of clustering policy in light industry.

Keywords: cluster system, light industry, institutional mechanism, legal framework, state policy, regulatory framework, reforms.

Bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda O‘zbekiston iqtisodiyotida klaster tizimini joriy etish — sanoat tarmoqlarining, xususan, yengil sanoatning innovatsion va raqobatbardosh rivojlanishini ta’minlaydigan muhim omil hisoblanadi. Shu jihatdan klasterlashtirish siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ko‘p jihatdan institutsional-huquqiy asoslarning mustahkamligi va aniq tartibga solinishiga bog‘liqdir.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida klaster tizimining shakllanishi, sezilarli darajada namoyon bo‘lib, bu yo‘nalishda korxonalar o‘rtasida uzviy hamkorlik, ixtisoslashuv, innovatsion texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish zanjirlari vujudga kelmoqda. Bu nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki yangi ish o‘rinlari yaratilishi, eksport salohiyatining ortishi va mahalliy xomashyodan foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda xalqaro amaliyotda sinalgan va iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etuvchi bozor munosabatlarini va tajribalarini hayotga tatbiq etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Shulardan biri klasterlar bo‘lib, hozirda iqtisodiyotimizning to‘qimachilik va yengil sanoat sohasida ushbu tuzilma faoliyatini yo‘lga qo‘yish kengaymoqda.

O‘zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar Strategiyasining iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan bandida ”Tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish, erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalarini tashkil etish, amaldagi zonalarining samaradorligini oshirish, klasterlar faoliyatini tashkil etish, xizmatlar ko‘rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlar roli va ulushini oshirish, ko‘rsatilayotgan xizmatlarning tuzilmasini eng avvalo xizmatlarning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o‘zgartirish, logistika va yo‘l-transport infratuzilmasini yanada rivojlantirish, iqtisodiyot, ijtimoiy sohaga, boshqarish tizimiga raqamlashtirish usullarini joriy etish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash, transportirovka qilish va sotish, moliyaviy va boshqa zamonaviy bozor xizmatlarni ko‘rsatish infratuzilmasini yanada kengaytirish” kabi vazifalar keltirilgan[1]. Bugungi kunda yangi O‘zbekistonni yaratish, milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va yangilash, zamonaviy tarkibiy tuzilmasini shakllantirish, hududlarimizni kompleks rivojlantirish bo‘yicha barcha rejalarimizning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida logistikani, klasterlarni, innovatsion faoliyatni, raqamlashtirishni shiddat bilan rivojlantirish masalalari davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoldi.

Klasterlashuv tizimining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zaruriy shartlardan biri – bu kuchli infratuzilmaviy, logistika, huquqiy va institutsional asoslarning mavjudligidir. Ushbu omillar yetarlicha rivojlanmagan taqdirda, klasterlar o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta olmaydi va investitsion samaradorlik pasayadi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida klasterlashuv tizimida quyidagi infratuzilma muammolari mavjud[2]:

-Energetika ta’minotining beqarorligi. Qator viloyatlarda sanoat klasterlari energiya taqchilligi va uzilishlardan aziyat chekmoqda;

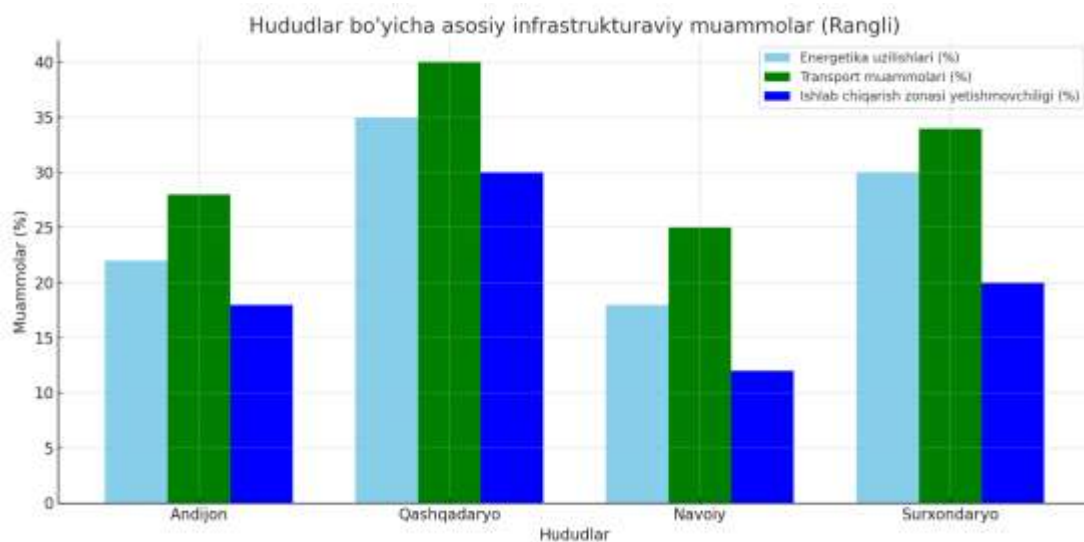
-Texnologik infratuzilmaning eskiligi. Ko‘plab klaster korxonalarining texnik uskunalari va ishlab chiqarish liniyalari eskirgan, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini pasaytirmoqda;

-Ishlab chiqarish binolari va sanoat zonalarini yetishmovchiligi.

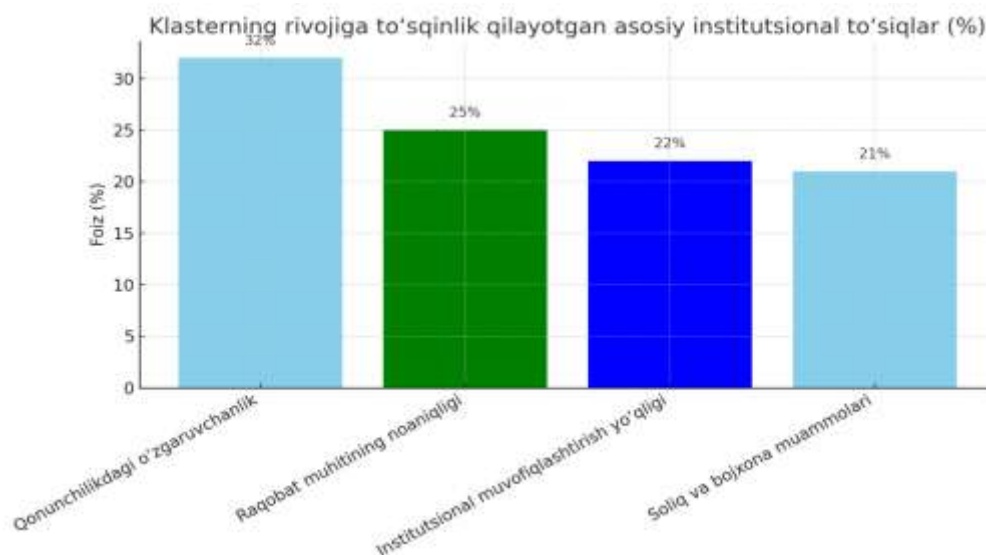
Ayniqsa yangi tashkil etilgan klasterlar uchun maxsus bino-inshootlar va ishlab chiqarish hududlari infratuzilmasi talab darajasida emas;

-Logistika tizimidagi muammolar: transport-logistika tizimining zaifligi. Klasterlar joylashgan hududlarda temir yo‘l va avtomobil yo‘llarining sifatsizligi, yuk tashish infratuzilmasining yetishmasligi kuzatilmoqda;

- Ichki bozorlar bilan bog‘liqlikning sustligi;
 - Ko‘plab klasterlar ichki iste‘mol bozorlariga logistika jihatidan samarali ulanmagan;
 - Eksport yo‘nalishlarining murakkabligi. Chegara postlarida yuklarning uzoq vaqt kutilishi, bojxona tartib-taomillarining murakkabligi eksport hajmiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.
- Shuningdek, klasterlashuv tizimida quyidagi huquqiy va institutsional to‘siqlar mavjud:
- Normativ-huquqiy hujjatlarning barqaror emasligi. Klaster faoliyatiga oid qonun va qarorlar tez-tez o‘zgarib turishi klaster ishtirokchilarida noaniqlikni yuzaga keltiradi;
 - Tashkiliy muvofiqlashtirishning sustligi;
 - Klasterlararo hamkorlikni muvofiqlashtiruvchi tashkilotlar faoliyatida samarasizlik mavjud;
 - Yagona huquqiy maqomning yo‘qligi. Klasterlar uchun yagona yuridik maqom, soliq rejimi va me‘yoriy tartiblar ishlab chiqilmagan;

1-rasm. Klaster faoliyatida eng ko‘p uchraydigan infratuzilmaviy muammolar (hududlar kesimida, 2024-yil) [3]

2-rasm. Klaster rivojiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy institutsional to‘siqlar (so‘rovnomasida, %)[3]

Klaster tizimida infratuzilma, logistika va huquqiy asoslarning zaifligi tizimning barqaror ishlashiga to‘sqinlik qilmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilarni taklif etamiz:

- Klaster hududlarida infratuzilmani rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlarini kengaytirish;
- Logistika xizmatlari uchun maxsus erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish;

-Klasterlar uchun alohida yuridik maqom va me'yoriy-huquqiy asoslar ishlab chiqish;

-Mahalliy hokimiyatlar va klaster ishtirokchilari o'rtasida institutsional hamkorlikni mustahkamlash.

Klasterlar bilimlarni boshqarishni qo'llab-quvvatlovchisi bo'lganligi sababli korxonalarning raqobatbardosh ustunligini saqlab qolish imkoniyatlari keng hisoblanadi. Bundan tashqari, klasterlarning yagona texnologik zanjirda faoliyat yuritishi bozorda raqobatdosh ustunlik yaratishning asosi hisoblanadi.

Sanoat klasteri samaradorligiga aloqador bo'lgan murakkab munosabatlarni dinamik tizim modellari ularni rivojlanishi va samarali faoliyatini ta'minlashning metodologik yondashuvi sifatida qarash imkonini beradi[5; 6].

Klasterlashtirish bo'yicha institutsional yondashuv quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

-Davlat boshqaruvi va muvofiqlashtiruvchi organlar roli;

-Hududiy hokimiyatlarning ishtiroki;

-Kichik biznes va xususiy sektor bilan integratsiya mexanizmlari;

-Innovatsion muhit va ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlik.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda klaster tizimini joriy etishning institutsional mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ularni takomillashtirish dolzarb hisoblanadi. Ayniqsa, hududiy hokimiyatlar va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash zarur. Kelgusida normativ-huquqiy bazani yanada tizimlashtirish, axborot texnologiyalarini keng joriy etish orqali klasterlar samaradorligini oshirish mumkin. Yengil sanoat tarmog'ida klaster tizimini rivojlantirishda institutsional-huquqiy asoslarning samaradorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mavjud qonunchilikda bu borada dastlabki zamin yaratilgan bo'lsa-da, tizimli yondashuv va huquqiy aniqlik yetarli emas. Shu sababli klaster faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunni qabul qilish, huquqiy va institutsional mexanizmlarni kompleks tarzda takomillashtirish eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 15.08.2017 yildagi “2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini kelgusida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi F-5024-sonli Farmoni.
2. Hozirgi zamon xorijiy tajribalar: Janubiy Koreya, Turkiya, Polsha sanoat klasterlari.
3. Enright, M (1996) “Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda”, in Staber, U., Schaefer, N. And Sharma, B, (Eds). “Business Networks: Prospects for Regional Development, Berlin”. Walter de Gruyter, p.190-213.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки, I-III. Пер. с англ.- М.-Издательская группа “Прогресс”, 1993
5. Saidaxmedov, N. (2024). O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishda klaster tizimining o'rni. Interpretation and researches, 2(15), 82-86
6. Saidaxmedov, N. (2024). Sanoat klasterlarining shakllanishi va rivojlanishi. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2(11).

МАРКАЗИЙ БАНКНИНГ ОЛТИН-ВАЛЮТА ЗАҲИРАЛАРИНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЗОЛOTOВАЛЮТНЫХ РЕЗЕРВОВ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКА

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE CENTRAL BANK'S GOLD AND FOREIGN EXCHANGE RESERVES

Кадиров Э.Т. ТДИУ проф., и.ф.н.

Аннотация

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг олтин-валюта заҳираларининг моҳияти, тузилиши ва функциялари кўриб чиқилади. Заҳираларни бошқариш бўйича халқаро тажрибага таққослама таҳлил ўтказилган, шунингдек, уларнинг макроиктисодий барқарорлик ва валюта мустаҳкамлигини таъминлашдаги ўрни ёритилган. Глобал иқтисодий силкинишлар шароитида заҳираларни тартибга солиш бўйича стратегик вазифаларга алоҳида эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: олтин-валюта заҳиралари, Марказий банк, молиявий барқарорлик, валюта сиёсати, монетар инструментлар.

В статье рассматривается сущность, структура и функции золотовалютных резервов Центрального банка. Проведён сравнительный анализ международной практики управления резервами, а также их роли в обеспечении макроэкономической стабильности и валютной устойчивости. Особое внимание уделено стратегическим задачам резервного регулирования в условиях глобальных экономических потрясений

Ключевые слова: золотовалютные резервы, Центральный банк, финансовая стабильность, валютная политика, монетарное регулирование.

The article examines the essence, structure, and functions of the gold and foreign exchange reserves of the Central Bank. A comparative analysis of international practices in reserve management is conducted, as well as their role in ensuring macroeconomic stability and currency resilience. Special attention is given to the strategic tasks of reserve regulation in the context of global economic shocks.

Keywords: gold and foreign exchange reserves, Central Bank, financial stability, currency policy, monetary regulation.

Марказий банкнинг олтин-валюта заҳиралари мамлакат молиявий барқарорлигининг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Ушбу заҳиралар миллий валюта курсини барқарорлаштириш, ташқи иқтисодий хавф-хатарларни камайитириш ва молиявий бозорларда ишончни таъминлаш каби муҳим функцияларни бажаради. Бу мақолада олтин-валюта заҳираларининг иқтисодий аҳамияти, уларни бошқаришнинг халқаро амалиёти ва Ўзбекистон Республикаси мисолида таҳлил қилиниши кўриб чиқилади.

1. Олтин-валюта заҳиралари ва уларнинг вазифалари

Олтин-валюта заҳиралари – бу Марказий банкнинг валюта, олтин ва халқаро ликвид активлар кўринишидаги заҳираларидир. Улар қуйидаги вазифаларни бажаради:

- Миллий валюта барқарорлигини таъминлаш
- Халқаро қарзларни тўлаш имкониятини кафолатлаш
- Молиявий инқирозларга қарши ишонч капитали бўлиш
- Халқаро савдодаги мувозанатни таъминлаш
- Пул-кредит сиёсатини самарали юритиш

2. Ўзбекистонда заҳиралар ҳажми ва таркиби

2024 йил охирида Ўзбекистон олтин-валюта заҳиралари тахминан 36,7 миллиард АҚШ долларини ташкил этди. Бу заҳиралар таркибида олтин 21,9 миллиард долларни, валюта активлари эса 14,8 миллиард долларни ташкил этган[1].

1-жадвал

Мамлакатнинг олтин ва валюта заҳиралари [2]

Йил	Жами заҳиралар	Олтин	Валюта активлари
2015	24,3	11,2	13,1
2020	34,9	19,5	15,4
2024	36,7	21,9	14,8

3. Олтиннинг роли

Ўзбекистонда олтин нафақат заҳира воситаси, балки экспортнинг асосий қисми сифатида ҳам катта аҳамиятга эга. 2023 йилда умумий экспорт тушумида олтин улуши 25%дан ортиқни ташкил этди. Олтин бозорда ликвид ва халқаро миқёсда талаб юқори бўлган актив сифатида заҳиралар таркибида муҳим ўрин тутати.

4. Барқарорликка таъсири

Олтин-валюта заҳиралари инфляцияни назорат қилишда, миллий валюта қадрсизланишининг олдини олишда, инвесторлар ишончини оширишда ва ташқи қарзларга хизмат кўрсатишда муҳим кафолат вазифасини бажаради.

5. Халқаро тажриба ва хулосалар

Жаҳон банки ва ХВЖ тавсияларига кўра, заҳиралар диверсификацияланган ва хатарлардан ҳимояланган бўлиши керак. Ўзбекистонда заҳираларнинг катта қисми олтиндан иборат, бу иқтисодий хавфсизлик учун муҳим, аммо халқаро бозордаги олтин нархлари ўзгарувчанлиги сабабли муайян хатарлар ҳам мавжуд.

Олтин-валюта заҳиралари мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Ўзбекистоннинг заҳиралари ҳажми ва таркиби молиявий барқарорликни таъминлаш имконини бермоқда. Келгусида уларни самарали бошқариш, диверсификация ва шаффофликни таъминлаш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади.

Ишлатилган манбалар Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг олтин-валюта заҳираларини бошқариш самарадорлигини баҳолашда қуйидаги асосий жиҳатлар эътиборга олинади:

1. Олтин-валюта заҳиралари ҳажми ва ўсиш тенденцияси

- Сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг олтин-валюта заҳиралари барқарор ўсиб бормоқда. Масалан, Марказий банк маълумотларига кўра, 2024 йил якунида заҳиралар \$35 млрд атрофида бўлиб, бу 2020 йилдаги кўрсаткичлардан анча юқори.

- Бу ўсиш мамлакатнинг экспортдан тушаётган тушумларини (айниқса, олтин экспорти орқали) самарали жалб қилиш ва диверсификация қилинган валюта сиёсати юритилаётганини кўрсатади.

2. Олтин улушининг юқорилиги

- Ўзбекистон заҳираларининг катта қисмини олтин ташкил этади. 2024 йил ҳолатига кўра, заҳираларнинг 60% дан ортиғи олтинга тўғри келмоқда. Бу Марказий банкнинг инфляция ва ташқи хавф-хатарлардан ҳимояланишда олтинни стратегик актив сифатида кўраётганини англатади.

- Олтиннинг ликвидлиги ва узоқ муддатли барқарор қийматини ҳисобга олган ҳолда, бу сиёсат асосли ҳисобланади.

3. Валюта заҳираларини диверсификация қилиш сиёсати

- Марказий банк заҳираларни фақат АҚШ долларида эмас, балки евро, юан, фунт стерлинг каби бошқа валюталарда ҳам сақлаш орқали хатарларни камайтirmoқда. Бу ҳам

халқаро молиявий бозорлардаги ўзгаришларга қарши эластикликни таъминлайди.

- Заҳираларнинг айрим қисми халқаро молиявий инструментларда (масалан, суверен облигациялар) жойлаштирилган, бу эса заҳираларни пассив эмас, даромад келтирувчи активга айлантиради.

4. Ташқи қарз ва импортни қоплаш имкони

- Ўзбекистоннинг заҳиралари 10-12 ойлик импортни тўлиқ қоплай олади. Бу халқаро стандартлар бўйича юқори кўрсаткич ҳисобланади ва мамлакатнинг ташқи шокларга бардошлилигини оширади.

- Шу билан бирга, ташқи қарзларни узишда ҳам заҳиралар етарли хавфсизлик "подушки" ролини ўйнайди.

5. Халқаро рейтинглар ва ишонч

- Халқаро молиявий ташкилотлар ва рейтинг агентликлари (масалан, Fitch, Moody's) Ўзбекистоннинг заҳираларини етарли деб баҳоламакда. Бу, ўз навбатида, инвесторлар учун мамлакат молиявий барқарорлигининг белгиси сифатида хизмат қилади[3].

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки олтин-валюта заҳираларини самарали бошқармоқда, чунки:

- Заҳиралар ҳажми барқарор ва етарли даражада.
- Олтин ва валютадаги диверсификация қилиш сиёсати амалга оширилмоқда.
- Заҳиралар ташқи шоклар ва импорт талабларини қоплаш учун кифояли.
- Даромад келтирувчи инвестиция стратегияси қўлланилаётгани самарадорликни оширмоқда.

Албатта, 1991 йилдан 2025 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг олтин-валюта заҳираларини бошқариш самарадорлигини таҳлил қилиш учун статистик жадвал ва инфографика тайёрлаш мақсадга мувофиқ. Қуйида ушбу маълумотларнинг умумий кўриниши келтирилган:

Ўзбекистоннинг Олтин-Валюта Заҳиралари (1991–2025) [2]

Йил	Олтин-валюта заҳиралари (\$ млрд)	Олтин заҳиралари (тонна)	Изоҳлар
1991	~1,0	—	Мустақилликдан сўнгги бошланғич ҳолат
2000	~1,5	—	Барқарорлашув даври
2010	~9,0	—	Олтин нархининг ўсиши таъсири
2017	16,0	—	Иқтисодий ислохотлар бошланиши
2021	—	29,6	2021 йилда 29,6 тонна олтин харид қилинди
2022	—	390	Олтин заҳиралари рекорд даражага етди
2024	—	7,0	2024 йилда 7 тонна олтин харид қилинди
2025	~35, 0	—	Заҳиралар ҳажми юқори даражада

Бу инфографикада 1991 йилдан 2025 йилгача бўлган даврда Ўзбекистоннинг олтин-валюта заҳираларининг ўсиш тенденцияси тасвирланган. Унда ҳар бир йилдаги заҳиралар ҳажми ва олтин заҳиралари тоннада кўрсатилган. Таҳлил ва Хулоса

- Ўсиш тенденцияси: 1991 йилдан 2025 йилгача Ўзбекистоннинг олтин-валюта заҳиралари сезиларли даражада ўсган. Бу мамлакатнинг иқтисодий барқарорлиги ва Марказий банкнинг самарали сиёсати натижасидир.

- Олтин захиралари: Сўнгги йилларда олтин захиралари рекорд даражаларга етган. Масалан, 2022 йилда 390 тонна олтин захираси қайд этилган .
- Диверсификация: Марказий банк захираларни турли валюталарда сақлаш орқали хатарларни камайтиришга эришган.
- Ташқи шокларга бардошлилик: Захиралар ҳажми мамлакатнинг ташқи иқтисодий шокларга бардошлилигини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Международный валютный фонд. Статистический ежегодник (2024).
2. Центральный банк Узбекистана. Ежемесячные отчёты о ЗБР.
3. Mishkin F. “The Economics of Money, Banking and Financial Markets.”
4. Reinhart C., Rogoff K. “This Time is Different.”
5. World Gold Council – данные по структуре ЗБР стран мира.
6. IMF Working Papers on Reserve Management (2022–2024).

UDK: 336.64

NEFT-GAZ SANOATI KORXONALARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INVESTITSION FAOLIYATNI TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

IMPROVING INVESTMENT ACTIVITY IN INCREASING THE EFFICIENCY OF OIL AND GAS INDUSTRY ENTERPRISES

Raxmatullaev Adxamxon Xabibullo o‘gli TATU, dotsenti

Annotatsiya

Neft-gaz sanoati iqtisodiyotning strategik sektori hisoblanib, uning samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri energetik xavfsizlik, eksport salohiyati va byudjet tushumlariga bog‘liq. Ayni vaqtda, korxonalarning ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik asoslari va moliyaviy barqarorligining markazida investitsion faoliyatning tizimli va barqaror yo‘lga qo‘yilishi turadi. Biroq investitsion siyosatning ko‘plab korxonalarda fragmentar (bo‘lakcha) yuritilishi, ESG talablari, global xatarlar va eskirgan aktivlar mavjudligi samaradorlikka to‘siq bo‘lmoqda. Shu bois, ushbu maqolada neft-gaz korxonalarida investitsion faoliyatni ilmiy asoslangan va kompleks yondashuvlar orqali takomillashtirish konsepsiyasi ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: neft va gaz sanoati, tendensiyalar, investitsiya, innovatsiyalar, iqtisodiy salohiyat, samaradorlik, xorijiy investitsiyalar.

Нефтегазовая отрасль является стратегической отраслью экономики, и ее эффективность напрямую зависит от энергетической безопасности, экспортного потенциала и доходов бюджета. При этом производственная мощность, технологическая база и финансовая устойчивость предприятий базируются на системном и устойчивом осуществлении инвестиционной деятельности. Однако фрагментарность реализации инвестиционной политики на многих предприятиях, требования ESG, глобальные риски и наличие устаревших активов препятствуют повышению эффективности. Поэтому в данной статье разрабатывается концепция повышения инвестиционной активности на предприятиях нефтегазовой отрасли на основе научно обоснованных и комплексных подходов.

Ключевые слова: нефтегазовая отрасль, тенденции, инвестиции, инновации, экономический потенциал, эффективность, иностранные инвестиции.

The oil and gas industry is a strategic sector of the economy, and its efficiency directly depends on energy security, export potential and budget revenues. At the same time, the production capacity, technological base and financial stability of enterprises are based on the systematic and sustainable implementation of investment activity. However, the fragmented implementation of investment policy in many enterprises, ESG requirements, global risks and the presence of obsolete assets are hindering efficiency. Therefore, this article develops a concept for improving investment activity in oil and gas enterprises through scientifically based and integrated approaches.

Keywords: oil and gas industry, trends, investment, innovations, economic potential, efficiency, foreign investments.

Neft-gaz sanoati korxonalarida investitsion faoliyatni amalga oshirish — nafaqat tarmoqning texnik-iqtisodiy salohiyatini oshirish, balki davlat energetik mustaqilligi va makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi. Investitsiyaning mohiyati bu soha uchun ko'p qirrali: u geologiya-qidiruv ishlaridan tortib, yuqori texnologik qayta ishlash, logistika va eksport infratuzilmasigacha bo'lgan barcha bosqichlarni qamrab oladi. Shu munosabat bilan investitsiya faoliyati sohada resurslarni qayta tiklanmasligi, texnologik assimetriya va ESG faktorlarni e'tiborga olgan holda integral va ssenariyli yondashuv asosida tashkil etilishi talab etiladi.

Amalda, O'zbekistondagi neft-gaz sanoatida investitsiya faoliyati davlat kapitalining ustuvorligi va strategik sheriklik mexanizmlariga asoslanadi. Xususan, "O'zbekneftgaz" AJ, Buxoro NQIZ, SHo'rtan GKM va GTL loyihalarida amalga oshirilgan yirik investitsiyalar yuqori darajadagi texnologiyalar joriy etilishi va ishlab chiqarish quvvatlarining diversifikatsiyasini ta'minladi. 2023 yil holatiga ko'ra, ushbu sohadagi investitsiya miqdori 2,1 trillion so'mdan oshgan bo'lib, ularning 60% qismi qazib chiqarish va qayta ishlashni modernizatsiya qilishga yo'naltirilgan [1]. Bu esa ichki resurslardan samarali foydalanish va tashqi ehtiyojlarni qisqartirish strategiyasining bir qismi hisoblanadi.

Boshqa tarmoqlardan farqli o'laroq, neft-gaz sanoatida investitsiyalarni baholashda an'anaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda, real tahlil, va ESG ko'rsatkichlari asosida kompleks baholash talab etiladi. Bu — energiya xavfsizligi, ekologik barqarorlik va moliyaviy samaradorlikni yagona strategik modelida birlashtirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalarga investitsiya kiritish nafaqat sof iqtisodiy natija, balki uglerod izini qisqartirish va xalqaro standartlarga moslik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda Muborak neft va gaz qazib chiqarish boshqarmasida ishlab chiqarish jarayonlarini to'xtatmasdan, mavjud infratuzilma va texnologik asbob uskunalarini maksimal darajada modernizatsiya qilish rejalashtirilgan. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish hajmini pasaytirmagan holda zaruriy ishlarni amalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi bilan innovatsion faoliyat natijasida erishilgan natijalar qiyosiy tahliliga asoslanadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mazkur yondashuv asosida korxona innovatsion texnologiyalari yoki uning innovatsion ishlab chiqarish ko'rsatkichlari samaradorligini baholash jarayonida joriy davrdagi korxonaning innovatsion va investitsion faoliyatiga baho berish mumkin bo'ladi. Ushbu holat korxonaning innovatsion texnologiyalar asosida samaradorligini to'liq baholash imkonini bermaydi. Chunki investitsiyalarning qoplanish muddati korxona innovatsion faoliyati yuqori natijalarga erishgan holdagina 1-3 yil ichida qoplanishi mumkin, bu esa innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan xarajatlarni qoplanish muddatlarini o'zida aks ettiradi. Korxona ishlab chiqarish amaliyotida innovatsion texnologiyalar va dasturiy ta'minotlarni joriy etish orqali ishlab chiqarish faoliyatini tubdan o'zgartirish mumkin bo'ladi. Jumladan, ishlab chiqarish jarayonlarida moddiy resurslarga xarajatlar hajmini kamaytirgan holda, korxonaning mahsulot ishlab chiqarish rentabelligi ko'rsatkichini oshiradi. Tahlillarga ko'ra, korxona ishlab chiqarish jarayoniga innovatsion texnologiyalar va dasturiy ta'minotlarni qo'llash samaradorligi ko'rsatkichiga amaliyotga joriy etilayotgan innovatsiyalarning risklilik darajasi bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu vaziyatni inobatga olgan holda, korxona boshqaruvida innovatsion jarayonlarning risklilik darajasini to'g'ri baholagan holda tegishli qarorlar chiqarish lozim bo'ladi.

Iqtisodiy adabiyotlarda korxona innovatsion faolligi darajasi va uning raqobatbardoshligi holatini baholashda innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlaridan keng foydalaniladi. Korxona ishlab chiqarishda innovatsion texnologiyalar asosida faoliyat samaradorligini oshirish ko‘rsatkichlarini quyidagi to‘rt guruhga ajratish mumkin bo‘ladi:

- birinchi, korxonaning innovatsion faoliyatga yo‘naltirilgan xarajatlari – bunda mahsulotning fan sig‘imkorligi darajasini baholashga erishiladi. Ushbu ko‘rsatkichni baholashda mahsulotni sotishdan olingan daromad hajmiga nisbatan korxonaning ilmiy tadqiqot tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga (ITTKI) qilgan xarajatlarining ulushi inobatga olinadi. Masalan, innovatsion ishlanmalarni rivojlantirish, nou-xaularni joriy etish, ularni ishlab chiqish, loyihalashtirish, yangi ishlanmalarni itsenzyalash, patentlashtirish kabi korxonaning ITTKI xarajatlari hisoblanadi;

- ikkinchi, bu korxona innovatsion faoliyati uchun xos bo‘lgan trendlarni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar

- korxona innovatsion faoliyatining dinamik xususiyatlari baholanadi. Bunda yangi texnologiyalarni ishlab chiqish yoki ularni o‘zlashtirish, yangi mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorgarlik ko‘rish uchun sarflangan vaqt, shuningdek, yangi mahsulotni ishlab chiqarishning siklik hayotiyligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlardan foydalaniladi;

- uchinchi, korxona ishlab chiqarish jarayoni, jumladan uning faoliyatiga yangi dasturiy ta‘minotlarni bosqichma – bosqich joriy etish. Ushbu ko‘rsatkichni tavsiflashda quyidagilardan foydalaniladi: korxona ishlab chiqarish va uning faoliyatiga kiritilgan yangiliklar soni, o‘zlashtirilgan va uzatilgan innovatsiyalar soni, korxona tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulot portfelining yangilanish dinamikasi, ishlab chiqarilayotgan innovatsion mahsulot(tovarlar) hajmi, eksport hajmida innovatsion mahsulotning ulushi;

- to‘rtinchi, korxonaning innovatsion faoliyati bo‘yicha tarkibiy ko‘rsatkichlari hisoblanib, ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: korxona tashkiliy tuzilishida ilmiy-texnik faoliyat bilan shug‘ullanuvchi bo‘limlar soni va ularning tarkibi; yangi texnologiyalar yoki mahsulotlarni ishlab chiqarishda hamkor korxona va tashkilotlar soni; korxonada ITTKI bilan band bo‘lgan yollanma ishchilar soni va tarkibi; korxonada ijodiy tashabbus ko‘rsatish maqsadida tuzilgan vaqtinchalik ilmiy-muvaqqat guruh yoki jamoalar soni va uning tarkibi.

Bunda innovatsiyalarni korxona ishlab chiqarish amaliyotiga o‘z vaqtida joriy etilishi hisobiga bozorga innovatsion mahsulotni birinchilardan bo‘lib olib chiqish va bu orqali yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishishga e‘tibor qaratiladi. Bu turdagi baholash amaliyoti innovatsion korxonalar faoliyati uchun xos bo‘lib, uni baholashda ekspertlar tomonidan innovatsion bo‘linmalarining miqdor va sifat ko‘rsatkichlaridan foydalaniladi.

Tahlillar ko‘rsatishicha, korxona innovatsion faoliyatini baholash amaliyoti boshqaruv subyekti va uning maqsadidan kelib chiqqan holda turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin bo‘ladi (1-jadval). Korxona innovatsion faoliyatini baholashning ishlab chiqarish subyekti bo‘yicha maqsadlarini tahlil qilish asosida milliy iqtisodiyot tarmog‘idagi ma‘lum bir korxonaning innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish orqali butun korxona iqtisodiyotini innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tkazish mumkinligi aniqlandi.

Raqobatlashgan bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik faoliyati yurituvchi korxonalar tomonidan bozorda yuqori foydani olishga bo‘lgan intilish kuchli bo‘lganligi sababli raqobatchi korxonalar tomonidan ham innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish hisobiga kumulyativ samaraga erishiladi.

Sanoat korxonalari innovatsion texnologiyalar va dasturiy ta‘minotlarni samarali joriy etish asosida samaradorligini baholashga qaratilgan ayrim tadqiqotlarda quyidagi ko‘rsatkichlar tizimidan foydalaniladi:

- korxona innovatsion faoliyatini moliyalashtirish koeffisienti;
- korxonada bir birlikdagi innovatsion loyihani ishlab chiqish uchun sarflangan vaqt sarfi;
- korxona amaliyotida o‘zlashtirilgan innovatsiyalarning samaradorligi ko‘rsatkichi;
- korxonada innovatsion g‘oyalarni vujudga kelishidan tortib uni amaliyotga joriy etganga qadar sarflangan vaqt;
- korxona tomonidan ilmiy ishlanmalarni patentlashtirish koeffisienti;

- korxonadagi ilmiy-texnik xodimlarning ilmiy nashrlarda ishtirok etish koeffisienti;
- korxonada innovatsion loyihani amalga oshirishda foydalanilgan qarz va o‘z mablag‘lari o‘rtasidagi nisbat [6].

1-jadval

Korxona innovatsion texnologiyalar asosida samaradorligini oshirishni baholashning subyektiv maqsadlari [7]

Ishlab chiqarish subyekti	Baholash maqsadi
Korxona	Korxonaning innovatsion rivojlanishi bo‘yicha dasturlari va strategiyasiga muvofiq amaliyotga joriy etilayotgan innovatsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligi ko‘rsatkichlarini baholash
	Korxona boshqaruvi amaliyotida joriy etilayotgan innovatsion loyihalarning uning raqobatbardoshligi ko‘rsatkichiga ta‘sirini baholash
	Korxona tomonidan amaliyotga joriy etilishi rejalashtirilayotgan innovatsion loyihalarning korxona egaligidagi cheklangan innovatsion resurslarga mosini tanlash
Korxonaning bozordagi kontragentlari	Korxonaning innovatsion salohiyatini baholash orqali innovatsion loyihani amaliyotga joriy etish bo‘yicha mos bo‘lgan hamkorlarni topish
Korxona raqobatchilari	Korxona tomonidan joriy etilishi rejalashtirilayotgan innovatsion loyihalarni boshqa raqobatchi korxonalarning innovatsion strategiyalari va ularda amalga oshirilayotgan innovatsion loyihalardan farqli, shuningdek, ustunlik jihatlarni aniqlash
Investitsion tashkilotlar	Innovatsion loyiha amalga oshirilayotgan korxonaning investitsion samaradorligi ko‘rsatkichlarini tahlil qilish asosida belgilangan muddatlarda korxona innovatsion faoliyatiga kapital qo‘yilmalarini shakllantirish
Davlat boshqaruv organlari	Innovatsion ishlanmalarni moliyalashtirish bo‘yicha subsidiyalash amaliyotining maqsadlilikini ta‘minlash
	Davlat tomonidan korxonalarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan preferensiyalarni taqdim etish orqali mamlakat iqtisodiyotini innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tkazish

Tahlillarga ko‘ra, korxona innovatsion boshqaruvi samaradorligi ko‘rsatkichini kompleks baholashga qaratilgan tadqiqotlarda uning innovatsion rivojlanishini tavsiflovchi quyidagi ko‘rsatkichlar tizimidan foydalaniladi:

- korxonaning fan sig‘imkorligi;
- ishlab chiqarilgan innovatsion mahsulotning yangilanish koeffisienti;
- ITTKI xarajatlarining samaradorligi koeffisienti;
- korxonada mahsulot ishlab chiqarishni modernizatsiyalash koeffisienti;
- korxonada ilmiy ishlanmalarning intensivligi koeffisienti [4].

Keyingi yillarda mamlakatimizda sanoat korxonalari tomonidan taklif etilayotgan uslubiyotga asoslangan holda innovatsion boshqaruv bo‘yicha hisobotlarini shakllantirish orqali nafaqat korxonalar, balki, mamlakatimiz iqtisodiyotining innovatsion rivojlanganlik darajasini baholash, shuningdek, mavjud kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan davlat dasturlarini ishlab chiqish uchun yetarli darajadagi ma‘lumotlarni jamlash imkonini beradi. Bu esa uzoq muddatli istiqbolda mamlakatimizda innovatsion rivojlanish strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Уткин Э.А., Морозова Г.И., Морозова Н.И. Инновационный менеджмент. – М.: AKALIS, 1996. – С.192.
2. Махкамова М.А. Формирование организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью на предприятиях машиностроения Республики Узбекистан., дисс.д.э. н., Ташкент 2004г.
3. Otajonov Sh.I. Innovasiya faoliyati infratuzilmasini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari samaradorligini oshirish i.f.d.(DSc) dissertasiyasi, avtoreferati. T.: TDIU, 2018., 259 b.
4. Sarvinoz Salomova. Ways to use intellectual platforms in the Republic of Uzbekistan // E3S Web of Conf. Volume 384, 2023.Rudenko International Conference “Methodological Problems in Reliability Study of Large Energy Systems” (RSES 2022). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338401060>.
5. Blaug M. Economic Theory of Space Utilization and the Classical Theory of Production Location Archived 2022-01-21 at the Wayback Machine // Economic Thought in Retrospect. — Moscow: Delo, 1994. — P. 568-585. — ISBN 5-86461-151
6. S.S. Salomova. Effective corporate management in joint stock companies implementation mechanisms // Asian Journal of Multidimensional Research.
7. Lazarev I.A., Khizha G.S., Lazarev K.I. New information economy and network development mechanisms. – M.: Publishing and trading corporation “Dashkov and Co”, 2006. p. 187.

UDK: 33.334.7

MILLIY VALYUTA – SO‘MNING BARQARORLIGINI TA’MINLASHNING IQTISODIY AHAMIYATI (ANDIJON VILOYATI MISOLIDA)

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ – УЗБЕКСКОГО СУМА (НА ПРИМЕРЕ АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ)

THE ECONOMIC IMPORTANCE OF ENSURING THE STABILITY OF THE NATIONAL CURRENCY – THE UZBEK SOUM (A CASE STUDY OF ANDIJAN REGION)

Saidova Mavluda Jumaboevna Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada viloyatda inflyatsiya, eksport-import, pul-kredit siyosati bilan bog‘liq masalalar va ularning yechimi yuzasidan takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: milliy valyuta, so‘m barqarorligi, inflyatsiya, valyuta siyosati, iqtisodiy barqarorlik, Andijon viloyati, milliy iqtisodiyot.

В данной статье представлены предложения по решению проблем, связанных с инфляцией, экспортно-импортными операциями и денежно-кредитной политикой в регионе.

Ключевые слова: национальная валюта, стабильность сума, инфляция, валютная политика, экономическая стабильность, Андижанская область, национальная экономика.

This article analyzes the economic importance of ensuring the stability of the national currency – the Uzbek soum, its impact on the economy of the Andijan region, and its role in achieving sustainable development.

Key words: national currency, soum stability, inflation, currency policy, economic stability, Andijan region, national economy.

Milliy valyuta har bir davlatning iqtisodiy suvereniteti ramzi hisoblanadi. Uning barqarorligi nafaqat ichki bozordagi narxlar muvozanatini, balki tashqi iqtisodiy faoliyatdagi raqobatbardoshlikni ham belgilaydi. O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘mning barqarorligi aholi farovonligi va investitsion muhit uchun muhim omil hisoblanadi[1].

Milliy valyuta barqarorligi – bu valyuta qiymatining ichki (inflyatsiyaga nisbatan) va tashqi (valyuta kurslari) jihatdan o‘zgarmasligidir. So‘mning barqaror bo‘lishi:

- iste‘mol narxlari o‘shirishni cheklaydi;
- aholining real daromadlarini saqlab qoladi;
- milliy eksport tovarlarini raqobatbardosh qiladi;
- investitsiya muhitini yaxshilaydi.

Bu jihatdan valyuta barqarorligi — barqaror iqtisodiy o‘shirishning kafolatlaridan biridir.

Iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda milliy darajada olib borilayotgan islohotlarning o‘rni muhimdir[2]:

1.O‘zbekiston Respublikasida so‘m barqarorligini ta‘minlash uchun davlat tomonidan monetar siyosatni qat‘iylashtirish, inflyatsiyaning prognoz qilingan darajasini saqlash, pul massasini nazorat qilish siyosati olib borilmoqda.

2.Valyuta bozorini liberallashtirish, erkin bozor mexanizmlari orqali so‘m kursiga ta‘sirni kamaytirish chora-tadbirlari ko‘rilmoqda.

3.Eksportni rag‘batlantirish va importni optimallashtirish, milliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash orqali tashqi savdo balansi yaxshilanmoqda.

4.Inflyatsiyani pasaytirish, oziq-ovqat, yoqilg‘i va kommunal xizmatlar bozorida narxlarni barqarorlashtirishga harakat qilinmoqda.

5.Moliyaviy sohada shaffoflikni oshirish, bank tizimi faoliyatining shaffof va samarali bo‘lishini ta‘minlash bo‘yicha Hukumat va hududlar darajasida chora-tadbirlar olib borilmoqda.

Andijon viloyati O‘zbekistondagi aholisi juda zich joylashgan, ishlab chiqarish salohiyati yuqori hudud hisoblanadi. Hududda sanoat tarmoqlari – yengil sanoat, avtomobilsozlik, qurilish materiallari ishlab chiqarish; qishloq xo‘jaligi – paxtachilik, meva-sabzavotchilik rivojlangan.

Eksport salohiyati – Rossiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston kabi mamlakatlarga asoslangan.

Viloyatda o‘tgan davrlarda sanoatni rivojlantirishning asosiy omillari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

- maqsadli dasturlarni amalga oshirish;
- infratuzilmani shakllantirish (suv, gaz, elektr energiyasi, transport va boshqalar);
- yengil sanoat sohasida yangi korxonalar tashkil etish va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni o‘zlashtirish;
- charm xomashyosini qayta ishlash sohasida yangi korxonalar tashkil etish va yangi mahsulotlar ishlab chiqarishni o‘zlashtirish;
- qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlash sohasida yangi korxonalar tashkil etish va bozorni mahalliy mahsulotlar bilan ta‘minlash;
- xalq iste‘moli tovarlarini ishlab chiqarish va ular bilan bozorni to‘la ta‘minlash;
- qurilish materiallari industriyasini rivojlantirish;
- sanoatni rivojlantirishda bank kreditlari ta‘sirchanligini oshirish;
- sanoatni rivojlantirishda qo‘shma korxonalarning ulushini oshirish;
- mahalliy xom ashyoni qayta ishlash;
- mahalliy lashtirish dasturi va xalqaro sanoat yarmarkasi va kooperatsiya birjasi doirasida yaratilgan imtiyoz va preferentsiyalardan keng foydalanish;
- ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksporti ko‘lamini kengaytirish, kichik korxonalar mahsulotlarini eksportga yo‘naltirishga ko‘maklashish.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 6-son 2025 yil

Andijon viloyatida 2023 yilda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 73767,1 mlrd.so‘m, 2021 yilda 35935,3 mlrd.so‘m, 2022 yilda 54352,5 mlrd so‘mni tashkil etgan. Ya’ni 2023 yilda 2021 yilga nisbatan 37831,8 mlrd.so‘m yoki 205 foizga, 2022 yilga nisbatan esa 19414,6 mlrd.so‘m yoki 135 foizga ko‘payish kuzatilgan[3].

2021 yilda qazib oluvchi sanoat mahsuloti hajmi 177,6 mlrd. so‘m, 2022 yilda 235,6 mlrd. so‘m, 2023 yilda 769,9 mlrd. so‘mni tashkil etgan. Yoki 2023 yilda 2022 yilning shu davriga nisbatan 326 foizni tashkil etgan.

1 - jadval

Andijon viloyati sanoati dinamikasi haqida ma’lumot

Ko‘rsatkichlar nomi	O‘lchov birligi	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2023 yil 2022 yilga nisbatan	
					(+,-)	%
Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd. so‘m	mlrd.s o‘m	35935,3	54 352,5	73 767,1	19414,6	135,72
Sanoat mahsuloti ishlab chiqarishning o‘shish sur‘ati, o‘tgan yilga nisbatan foizda shu jumladan:	%	98,7	122,8	107,4	-15,40	87,46
-qazib oluvchi sanoat	mlrd.s o‘m	177,6	235,6	769,9	534,30	326,78
-qayta ishlovchi sanoat	mlrd.s o‘m	35 065,5	53 194,8	72 384,7	19189,9	136,07

Manba: Andijon viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari.

Bugungi kunda iqtisodiyotimizning lokomotiviga aylangan mashinasozlik va avtomobilsozlik, kimyo va neft-kimyo sanoati, oziq-ovqat sanoati, qurilish materiallari sanoati 2023 yilda jadal sur‘atlar bilan rivojlandi. Umumiy holda sanoat tarmoqlari ishlab chiqarish sur‘atlarining o‘shishini 2021 yil darajasiga taqqoslaydigan bo‘lsak, bu ko‘rsatkichlar bir necha marta o‘sganini ko‘rishimiz mumkin (1 - jadval).

Bunda qayta ishlovchi sanoatning ulushi yuqori bo‘lib, 2023 yilda 72384,7 mlrd. so‘mni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich 2021 yilga nisbatan 19189,9 mlrd. so‘mga, 2022 yilga nisbatan esa 37319, 2 mlrd so‘mga ko‘p demakdir. Foizlarda esa mutanosib ravishda 136 foiz va 206 foizni tashkil etgan.

Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari 2021 yilda 11156,6 ming so‘m, 2022 yilda 16529,9 ming so‘m va 2023 yilda 21964 ming so‘mni tashkil etgan. Ya’ni 2023 yilda 2021 yilga nisbatan aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan mahsulot viloyat bo‘yicha 10807, 4 ming so‘mga ko‘paygan bo‘lsa 2022 yilga nisbatan esa 5434,1 ming so‘mga ko‘paygan. Bu esa mutanosib ravishda yillar bo‘yicha 2021 yilga nisbatan 196 foiz o‘shish, 2022 yilga nisbatan esa 132 foiz o‘shish ko‘rsatkichini bergan.

2021–2023 yillar davomida Andijon viloyatida aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan sanoat mahsulotlari hajmi sezilarli darajada oshgan (2-jadval). Ayniqsa, Asaka, Xo‘jaobod, Xonobod va Qo‘rg‘ontepa tumanlarida katta o‘shish kuzatilgan. Bu sanoat rivoji, sarmoyalar jalb qilinishi va infratuzilmaviy o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ayrim tumanlarda, masalan, Izboskanda pasayish qayd etilgan, bu esa alohida tahlilni talab qiladi.

Andijon viloyatida 2021–2023 yillarda yirik infratuzilmaviy loyihalar, elektr energiyasi ta’minotini yaxshilash va gaz bilan ta’minlashdagi ijobiy o‘zgarishlar sanoatning o‘shishiga turtki bo‘ldi.

Masalan, Asaka shahrida GM Uzbekistan (hozirgi UzAuto Motors) faoliyati va unga bog‘liq klasterlar sanoat mahsuloti ishlab chiqarishni 2021 yildan 2023 yilgacha 41% ga oshirdi.

Oltinko‘l tumanida kichik sanoat zonalarini tashkil etilib, xususiyl sektoridagi korxonalar soni ko‘paygan.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2025 yil

Bir necha tumanlarda xorijiy sarmoyalar hisobiga yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi.

Xonobod shahrida 2023 yilda sanoat mahsuloti 2021 yilga nisbatan 152,12% ga oshgan. Bu yerda yengil sanoat, to‘qimachilik va qurilish materiallari sohasida xorijiy investitsiya bilan korxonalar ochilgan.

Paxtaobod va Baliqchi tumanlarida kichik va o‘rta bizneslarni qo‘llab-quvvatlash siyosati tufayli tadbirkorlar soni oshgan.

Ba’zi tumanlarda sanoat mahsuloti kamaygan. Masalan, Izboskan tumanida 2023 yilda sanoat hajmi 2022 yilga nisbatan 1 024,6 ming so‘mga kamaygan. Bu ehtimolan malaka oshirish tizimining zaifligi, mutaxassislar yetishmasligi, eski uskunalar bilan ishlash va bozor talablariga moslashmaslik bilan bog‘liq.

Yirik sanoat korxonalarining mavjudligi yoki yo‘qligi tumanlar rivojida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan. Shahrixon va Ulug‘nor tumanlari kabi hududlarda sanoat hajmi nisbatan past. Bu yerlarda yirik ishlab chiqaruvchi korxonalarning mavjud emasligi asosiy sabab bo‘lgan.

Xo‘jaobod tumanida esa sanoat mahsuloti hajmi 2021 yilga nisbatan 246% ga oshgan, bu yerda yangi ishlab chiqarish loyihalari yo‘lga qo‘yilgan.

Kichik sanoat zonalariga ajratilgan yerlar va ularda biznes uchun yaratilgan imtiyozlar (soliq va bojxona yengilliklari) sanoat mahsulotining o‘shishiga olib kelgan. Masalan, Qo‘rg‘ontepa va Bo‘ston tumanlarida o‘shish sur‘ati yuqori bo‘lgan. Qo‘rg‘ontepada 2023 yilda sanoat mahsuloti 2021 yilga nisbatan 188,68% ga oshgan.

2-jadval

Tumanlarda aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsuloti
(ming so‘m)

	Ko‘rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2023 yil 2022 yilga nisbatan	
					(+,-)	%
1	Andijon viloyati	11 156,6	16 529,9	21 964,0	5 434,10	132,87
2	Andijon shahri	13 299,6	17 779,8	22 018,0	4 238,20	123,84
	Xonobod shahri	43 198,4	55 995,1	65 753,2	9 758,10	117,43
	tumanlar:					
	Oltinko‘l	3 985,4	3 425,0	6 577,2	3 152,20	192,04
	Andijon	3 647,4	3 943,8	5 344,3	1 400,50	135,51
	Baliqchi	6 322,4	7 231,0	9 923,7	2 692,70	137,24
	Bo‘ston	4 449,6	5 563,0	6 786,3	1 223,30	121,99
	Buloqboshi	2 096,1	2 541,1	3 145,1	604,00	123,77
	Jalaquduq	4 682,3	6 047,6	8 012,2	1 964,60	132,49
	Izboskan	3 974,4	4 807,1	3 782,5	-1 024,60	78,69
	Ulug‘nop	6 498,5	7 137,4	8 511,2	1 373,80	119,25
	Qo‘rg‘ontepa	6 335,0	9 703,2	11 953,4	2 250,20	123,19
	Asaka	52 046,7	85 831,1	121 062,4	35 231,30	141,05
	Marhamat	2 463,4	3 302,1	4 078,1	776,00	123,50
	Shahrixon	3 688,6	4 936,0	4 523,4	-412,60	91,64
	Paxtaobod	2 987,6	3 606,8	4 676,1	1 069,30	129,65
	Xo‘jaobod	9 361,6	19 235,6	24 929,6	5 694,00	129,60

Manba: Andijon viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari.

Asaka, Andijon shahri, Xonobod kabi markaziy hududlar transport logistika nuqtai nazaridan qulay joylashuvda. Shu sababli investitsiya va sanoat rivoji yuqori bo‘lgan.

2021–2023 yillarda Andijon viloyatida sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi jon boshiga kesimda deyarli barcha hududlarda o‘sdı. Bu holatga infratuzilmaning yaxshilanishi, kichik sanoat zonaları faoliyati omillar ta’sir ko‘rsatdı. Biroq, ba’zi hududlarda pasayish kuzatilgan — bunda asosan kadrlar yetishmasligi, yetarlicha infratuzilmaning yo‘qligi va bozorga chiqish imkoniyati cheklanganligi kabi muammolar mavjud.

Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsuloti ko‘rsatkichi orqali viloyatdagi ishlab chiqarish samaradorligi va milliy valyuta – so‘mning ichki qadrini baholash mumkin. Agar mazkur ko‘rsatkich o‘ssa-yu, inflyatsiya darajasi yuqori bo‘lsa, so‘mning barqarorligi real emas, balki nominal ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Shu sababli, so‘m barqarorligini ta‘minlashda jon boshiga ishlab chiqarish hajmini inflyatsiyadan xoli holda oshirish dolzarb hisoblanadi[4].

Yuqoridagi tahlil natijalaridan ko‘rishimiz mumkinki, Andijon viloyati - O‘zbekistondagi industrial hududlardan biri bo‘lib, avtomobilsozlik (UzAuto Motors), yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati, kimyo va charm-poyabzal tarmoqlarida faoliyat yurituvchi zavod va fabrikalar mavjud.

Andijon viloyati hududiy sanoati —sanoat, qishloq xo‘jaligi, yengil sanoat, oziq-ovqat, kimyo, mashinasozlik va boshqa tarmoqlarini qamrab olgan ishlab chiqarish tarmoqlari majmuasidir. Ushbu tarmoqlar mahalliy resurslardan unumli foydalanish, aholini ish bilan ta‘minlash va valyuta tushumlarini oshirishga xizmat qiladi.

Andijon viloyati sanoati rivoji importga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi, eksport salohiyatini oshiradi, ichki mahsulotni (YAIM) ko‘paytirib, so‘mning real qadrini mustahkamlaydi, byudjet tushumlarini ta‘minlaydi, inflyatsiya bosimini kamaytiradi.

Andijon viloyatida so‘m barqarorligini ta‘minlashda quyidagi yo‘nalishlar dolzarb hisoblanadi:

1. Hududiy sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish

- import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish;
- eksportbop tovarlar (to‘qimachilik, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari) hajmini oshirish.

2. Mikro va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash

- so‘mda kreditlash shartlarini yengillashtirish;
- ishlab chiqaruvchilarga subsidiya va soliq imtiyozlari berish

3. Qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish

- agroiqtisodiyotda raqamli yechimlar, logistika tizimlari va agroplatformalar joriy qilish

4. Turizm va xizmatlar sohasini rivojlantirish

- mahalliy turizmni rivojlantirish orqali valyuta tushumini oshirish;
- so‘mdagi to‘lovlarni rag‘batlantirish

5. Moliyaviy savodxonlikni oshirish

- jismoniy va yuridik shaxslar o‘rtasida so‘mning qadrini asrash, inflyatsiyaga qarshi xabardorlikni oshirish

So‘m barqarorligini mustahkamlashda innovatsion echimlar va raqamli islohotlarni amalga oshirish bugungi kunda milliy iqtisodiyotni dunyo bozoriga integratsiyasini ta‘minlovchi omilga aylanib bormoqda. Markaziy bank tomonidan raqamli so‘m joriy etilishi orqali pul aylanmasi samaradorligini oshirish mumkin. Spuningdek, elektron to‘lov tizimlarini keng joriy qilish, startaplarni qo‘llab-quvvatlash, innovatsion moliyaviy xizmatlar (QR to‘lovlar, onlayn banklar) orqali so‘mdagi operatsiyalarni ko‘paytirish ham kelgusidagi muhim chora-tadbirlar qatorida turibdi.

Andijon viloyatida raqamli infratuzilmani kengaytirish, elektron soliq tizimi, elektron kontrakt va e-commerce imkoniyatlarini rivojlantirish ham milliy valyuta – so‘m barqarorligi ta‘minlanishiga to‘g‘ridan – to‘g‘ri ta’sir qiluvchi muhim qadamlar hisoblanadi[5].

Andijon viloyati sanoati va so‘m barqarorligini ta‘minlashda import o‘rnini bosuvchi sanoat sohalarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Ko‘plab sanoat korxonalari xomashyo va ehtiyot qismlarni import orqali ta‘minlamoqda, bu esa valyutaga bo‘lgan talabni orttiradi. UzDongYang”, “Artel”, “GM Uzbekistan” kabi sanoat gigantlarini mahalliy ta‘minlovchilar bilan uzviy bog‘lash zarur.

Eksportning katta qismi xomashyo (paxta, ipak) va arzon mahsulotlardan iborat. Bu valyuta tushumi barqarorligiga salbiy ta’sir qiladi.

Valyuta tushumlarini diversifikatsiya qilish ham maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Faqat Rossiya va Qozog‘iston kabi 2–3 mamlakatga eksportga qaramlik mavjud. Agar bu bozorlarda muammo bo‘lsa, valyuta tushumi kamayadi. Turkiya, Xitoy va Yevropa davlatlari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri kontraktlar tuzishda mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, 28.01.2022 yildagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60 – sonli Farmoni.
2. Karimov B. “Milliy valyuta barqarorligi va uning iqtisodiyotga ta’siri”, TDIU, 2022.
3. Andijon viloyat 2023 yil statistik xabarnomasi. // www.andstat.uz.
4. Mahmudova N. “Hududiy iqtisodiy o‘shida pul-kredit siyosatining o‘rni”, 2021.
5. Саидова, М. (2022). Развитие инновационной деятельности предприятий. *Выдавка “Интердрук” Poland, Warshaw* <https://doi.org/10.24412/2520-6990-2022-15138-79-81>

UDK 33.334.7

MILLIY VALYUTA - SO‘M BARQARORLIGINI TA’MINLASH MASALALARI

ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ – СУМА

ISSUES OF ENSURING THE STABILITY OF THE NATIONAL CURRENCY – THE SOUM

Axunov Muhammadamin Abduvasitovich

Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada milliy valyuta – so‘mning barqarorligini ta’minlashning iqtisodiy ahamiyati, uning ta’siri, hamda barqaror rivojlanishni ta’minlashdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: milliy valyuta, so‘m barqarorligi, inflyatsiya, valyuta siyosati, iqtisodiy barqarorlik, milliy iqtisodiyot.

В данной статье анализируется экономическое значение обеспечения стабильности национальной валюты – узбекского сума, её влияние на экономику Андижанской области и роль в обеспечении устойчивого развития.

Ключевые слова: национальная валюта, стабильность сума, инфляция, валютная политика, экономическая стабильность, национальная экономика.

This article analyzes the economic importance of ensuring the stability of the national currency – the Uzbek soum, its impact on the economy of the region, and its role in achieving sustainable development.

Key words: national currency, soum stability, inflation, currency policy, economic stability, national economy.

Milliy valyuta qadrining barqarorligi quyida sanab o‘tilgan bir qator omillarga bog‘liq bo‘lib, ularning ahamiyati biri boshqasidan kam emas.

1. Monetar siyosatning roli.

Markaziy bank tomonidan amalga oshiriladigan monetar siyosat orqali pul massasi, qayta moliyalashtirish stavkalari va valyuta intervensiyalari orqali so‘m barqarorligini ta’minlashga erishiladi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki inflyatsiya targetlash tizimiga o‘tish orqali so‘mni bosqichma-bosqich barqarorlashtirishni maqsad qilgan.

2. Inflyatsiyani nazorat qilish va byudjet tartib-intizomi.

Inflyatsiya – milliy valyuta qadriga eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi. Davlat byudjeti xarajatlarining oqilona boshqarilishi, targetlangan subsidiyalar, soliq siyosatining samarali yuritilishi inflyatsiya darajasini pasaytirish va so‘m qadrini mustahkamlashga xizmat qiladi.

3. Eksport va import muvozanati.

Milliy valyutaning barqarorligi ko‘p jihatdan tashqi savdo muvozanatiga bog‘liq. Eksportni kengaytirish, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish va tashqi savdoda diversifikatsiyani kuchaytirish orqali so‘mning tashqi valyutaga nisbatan qadrini mustahkamlash mumkin.

4. Valyuta bozorida shaffoflik va bozor mexanizmlari

Iqtisodiy o‘sish sur‘ati - yalpi ichki mahsulot (YAIM) o‘sishi milliy valyutaning barqarorligiga yordam beradi. Tez o‘sayotgan iqtisodiyotda valyutaga bo‘lgan ishonch ortadi, bu esa talabni oshiradi va kursning mustahkam bo‘lishiga olib keladi. Siyosiy va ijtimoiy barqarorlik - Siyosiy beqarorlik, noroziliklar yoki noaniq iqtisodiy siyosatlar milliy valyutaga nisbatan ishonchni kamaytiradi. Bu esa spekulativ harakatlarni kuchaytirib, valyuta kursining keskin o‘zgarishiga sabab bo‘ladi[1].

Xalqaro bozorlar va global iqtisodiyot - dollar, neft narxi, geosiyosiy risklar kabi tashqi omillar ham O‘zbekiston milliy valyutasi barqarorligiga ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, Rossiya iqtisodiy muammolari yoki dollar indeksining oshishi so‘mga bosim keltirishi mumkin.

So‘m barqarorligini mustahkamlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi hukumati va Markaziy bankining turli normativ-huquqiy hujjatlari qabul qilindi. Jumladan, Prezident farmoni bilan inflyatsiya uchun doimiy 5 foizlik target belgilandi va buning amalga oshirilishi Markaziy bank zimmasiga yuklatildi[2].

2023 yil yanvarida Markaziy bank xorijiy valyuta operatsiyalariga oid qoidalarni yangilab, xorijiy kompaniyalarning kriptovalyuta bozoriga mablag‘ o‘tkazishini qonuniylashtirgan chora ko‘rdi.

Markaziy bank Andijon filiali misolida 2017 yilgi liberalizatsiya islohoti – milliy valyuta kursining bozor mexanizmlariga o‘tkazilishi valyuta siyosatida yangicha bosqich boshlab berdi.

Milliy valyuta barqarorligi – mamlakat iqtisodiy o‘rishining muhim sharti va strategik kafolatidir. Uning iqtisodiy jarayonlarga ta‘siri bir nechta asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Inflyatsiyani barqarorlashtirish.

Milliy valyuta qadrlining barqarorligi inflyatsiya darajasini pasaytiradi. Chunki valyuta kursidagi keskin o‘zgarishlar import mahsulotlari narxlariga ta‘sir ko‘rsatadi. Agar so‘mning qadri tushsa, import qimmatlashadi, bu esa ichki bozorda narxlar oshishiga olib keladi. Barqaror valyuta esa narx-navo barqarorligini saqlab, inflyatsion bosimni kamaytiradi va aholining real daromadlarini saqlashga yordam beradi.

2. Investitsion muhitning yaxshilanishi.

Investorlar, ayniqsa xorijiy investorlar, barqaror valyutasi bor mamlakatlarga investitsiya kiritishga ko‘proq tayyor bo‘ladilar. Valyuta qadridagi noaniqlik investitsiya tavakkalchiliklarini oshiradi. So‘mning barqarorligi O‘zbekiston iqtisodiga chet el sarmoyalarini jalb qilish uchun muhim omil hisoblanadi.

3. Eksport va tashqi savdo imkoniyatlari.

Barqaror valyuta tashqi savdo munosabatlarini barqarorlashtiradi. Agar valyuta qadri keskin o‘zgarib tursa, eksportchilar va importchilar o‘z biznes rejalarini aniq tuzolmaydilar. Barqaror valyuta esa eksportni rag‘batlantiradi, chunki ishlab chiqaruvchilar chet el mijozlari bilan uzoq muddatli shartnomalar tuzishga ishonch hosil qiladilar. Bunday sharoitda tashqi valyuta tushumlari ortib, iqtisodiy o‘rish sur‘atlari tezlashadi.

4. Aholining moliyaviy ishonchi va ichki iste‘mol bozori.

Milliy valyuta qadrlining barqarorligi aholining moliyaviy tizimga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Agar odamlar so‘mga ishonch bildirsalar, ular so‘mda omonat saqlaydilar, milliy bank tizimiga jalb qilinadi va ichki iste‘mol ortib boradi. Bu esa iqtisodiy faollikni oshiradi va ichki bozorni kengaytirishga xizmat qiladi.

5. Ijtimoiy barqarorlik va ish o‘rinlari.

Iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy barqarorlik o‘zaro bog‘liq. Valyuta qadrining barqarorligi orqali mamlakatda iqtisodiy muvozanat saqlansa, ishlab chiqarish rivojlanadi, ish o‘rinlari ko‘payadi va aholi daromadlari oshadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi[3].

2019 yildan boshlab Markaziy bankning mustaqil foiz siyosati yuritishi valyuta barqarorligini ta‘minlashda muhim qadam bo‘ldi.

2022 - 2023 yillardagi zahiralar – valyuta zahiralar 35 mlrd dollar atrofida saqlanib, valyuta intervensiyasi orqali kursni stabil ushlab turishda yordam berdi. Inflyatsiyaga qarshi kurash 2023 yildan boshlab inflyatsiyani 5% darajagacha tushirish strategiyasi qabul qilinib, so‘mga bo‘lgan ishonch oshdi.

Oliy Majlis va Prezident tomonidan qabul qilingan 2020 - 2025 yillarga mo‘ljallangan bank tizimini rivojlantirish strategiyasi doirasida pul tizimidagi islohotlar jadallashdi. Bu strategiya bank sektorini mustahkamlash va banklarni raqobatbardosh qilish orqali milliy valyutaga bo‘lgan ishonchni oshirishga qaratilgan. Umuman olganda, so‘nggi yillarda ta‘sirli qonunchilik bazasi yaratildi, “Valyutani tartibga solish to‘g‘risidagi qonun”ga o‘zgartirishlar kiritildi. Bularning barchasi so‘m qiymatini mustahkamlash va inflyatsiyani nazorat qilish uchun zarur shart-sharoitlarni mustahkamladi[4].

Valyuta kursini bozor mexanizmi asosida shakllantirish, valyuta ayirboshlash jarayonini erkinlashtirish va noqonuniy valyuta operatsiyalariga qarshi kurash – milliy valyuta barqarorligini ta‘minlashning muhim shartidir.

So‘m barqarorligini ta‘minlash uchun kompleks yondashuv zarur. Monetar siyosatni iqtisodiy o‘shishga moslashtirish, inflyatsiyani pasaytirish, tashqi savdo balansini muvozanatlashtirish va investitsiya muhitini yaxshilash orqali milliy valyutaning barqarorligiga erishish mumkin. Shuningdek, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish ham milliy valyutaga ishonchni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

So‘m kursining dinamikasini tahlil qiladigan bo‘lsak, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda valyuta bozorida liberallashtirish siyosati joriy etildi. 2017 yildan so‘ng so‘m kursi bozor mexanizmlariga asoslanib shakllana boshladi. Bu amaliyot milliy valyuta barqarorligini oshirish, tashqi savdo va investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qildi.

Markaziy bank siyosati O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki inflyatsiyani targetlash siyosatini yo‘lga qo‘ygan. Qayta moliyalashtirish stavkasi orqali iqtisodiy faollikni tartibga soladi. Shu bilan birga, zarur hollarda valyuta bozorida intervensiyalar orqali kursni barqarorlashtirishga harakat qiladi.

Eksport-import balansi va valyuta tushumlari Milliy valyuta barqarorligini ta‘minlashda eksport tushumlari katta rol o‘ynaydi. Xususan, qishloq xo‘jaligi, sanoat va tekstil mahsulotlari eksporti orqali valyuta tushumlari ortib bormoqda. Bu so‘mga nisbatan talabni mustahkamlab, kurs barqarorligini ta‘minlashga yordam beradi.

1-jadval

O‘zbekistonda 2020-2024 yillarda so‘m barqarorligi holati tahlili

№	Yillar	1 AQSh dollari = so‘m	Inflyatsiya (%)	Qayta moliyalash stavkasi (%)
1	2020	10461	11,1	15,0
2	2021	10730	10,0	14,0
3	2022	11350	12,3	17,0
4	2023	11800	8,8	14,0
5	2024	12915	10,1	13,5

Manba: O‘zbekiston Markaziy banki hisobot ma‘lumotlari.

Valyuta barqarorligining investitsion muhitga ta‘siri, barqaror valyuta kursi xorijiy va mahalliy investorlar uchun muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda valyuta siyosatining shaffoflashuvi investitsiyaviy faollikning ortishiga sabab bo‘lmoqda. Xususan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar va xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlik faollashgan.

Muassasalar o‘rtasidagi hamkorlik so‘m barqarorligini ta‘minlashda Markaziy bank, Moliya vazirligi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi hamda tijorat banklari o‘rtasidagi hamkorlik muhimdir. Bu institutlar o‘rtasidagi muvofiqlik so‘mning ichki va tashqi bozordagi barqarorligini ta‘minlaydi.

2020 - 2024 yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘m barqarorligining ta‘minlashda so‘m kursidagi bosqichma-bosqich qadrsizlanish 2020 yildan 2024 yilgacha dollarga nisbatan taxminan 23,5%ni tashkil etgan (1-jadval). Bu jarayon tashqi savdo tanqisligi va inflyatsiya bilan bog‘liq. Kursni bozor mexanizmlari asosida erkinlashtirish siyosati so‘mning tabiiy raqobatbardoshligini shakllantirmoqda[5].

Inflyatsiya darajasining nisbiy barqarorlashuvi: Markaziy bank inflyatsiyani targetlash siyosati orqali inflyatsiyani 8–12% atrofida ushlab turishga erishmoqda. Bu iqtisodiy barqarorlikka xizmat qilmoqda.

Qayta moliyalashtirish stavkasi siyosatining faolligi: 2022 yilda stavka 17%gacha oshirilib, inflyatsion bosimni cheklashga harakat qilindi. Keyingi yillarda stavkaning pasayishi investitsiya muhitini rag‘batlantirmoqda.

Eksport o‘sishi va tashqi savdo balansining salbiyligi: Eksport hajmi o‘smoqda, biroq import hanuz yuqori darajada. Bu so‘mga bosim keltirmoqda va valyutaning qadriga ta‘sir qilmoqda.

YaIM va iqtisodiy o‘rish sur‘atlari 5 yilda 59,9 mlrd dollardan 107 mlrd dollargacha o‘tdi. Bu iqtisodiyotda kengayish borligini va valyuta barqarorligi uni qo‘llab-quvvatlayotganini ko‘rsatadi.

So‘m barqarorligini ta‘minlash — inflyatsiyani nazorat qilish, investitsion muhitni yaxshilash, tashqi savdoda muvozanatga erishish va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash orqali amalga oshirilishi mumkin. Valyuta siyosati iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashda strategik vosita hisoblanadi.

Milliy valyuta barqarorligi nafaqat nazariy asoslarga, balki amaliy siyosatlar va muassasalar faolligiga ham tayangan holda ta‘minlanadi. O‘zbekiston tajribasi shundan dalolat beradiki, aniq monetar siyosat, eksportni rag‘batlantirish va institutsional hamkorlik orqali so‘m barqarorligini mustahkamlash va iqtisodiy o‘rishga erishish mumkin.

Tadqiqotlarda qayd etilishicha, rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi daromadining katta qismi iste‘molga sarflanishi tufayli milliy valyuta kursining pasayishi inflyatsiyaga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday sharoitda yuqori dollarlashuv natijasida milliy valyuta narx o‘lchov funksiyasini to‘liq bajara olmay, uzoq muddatli investitsiyalarning ham milliy valyuta bilan qiymati tez qimmatlashadi.

Andijon viloyatida so‘m barqarorligini ta‘minlashda quyidagi yo‘nalishlar dolzarb hisoblanadi:

6. Hududiy sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish

- import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish;
- eksportbop tovarlar (to‘qimachilik, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari) hajmini oshirish.

7. Mikro va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash

- so‘mda kreditlash shartlarini yengillashtirish;
- ishlab chiqaruvchilarga subsidiya va soliq imtiyozlari berish

8. Qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish

- agroiqtisodiyotda raqamli yechimlar, logistika tizimlari va agroplatformalar joriy qilish

9. Turizm va xizmatlar sohasini rivojlantirish

- mahalliy turizmni rivojlantirish orqali valyuta tushumini oshirish;
- so‘mdagi to‘lovlarni rag‘batlantirish

10. Moliyaviy savodxonlikni oshirish. Jismoniy va yuridik shaxslar o‘rtasida so‘mning qadrini asrash, inflyatsiyaga qarshi xabardorlikni oshirish

So‘m barqarorligini mustahkamlashda innovatsion yechimlar va raqamli islohotlarni amalga oshirish bugungi kunda milliy iqtisodiyotni dunyo bozoriga integratsiyasini ta‘minlovchi omilga aylanib bormoqda. Markaziy bank tomonidan raqamli so‘m joriy etilishi orqali pul aylanmasi samaradorligini oshirish mumkin. Shuningdek, elektron to‘lov tizimlarini keng joriy qilish, startaplarni qo‘llab-quvvatlash, innovatsion moliyaviy xizmatlar (QR to‘lovlar, onlayn banklar) orqali so‘mdagi operatsiyalarni ko‘paytirish ham kelgusidagi muhim chora-tadbirlar qatorida turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Juraev B. “Xalqaro iqtisodiy munosabatlar va valyuta siyosati”, T.: 2020
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Pul-kredit siyosati maqsadi va tamoyillari” (CBU rasmiy veb-sayti, 15.11.2024).
3. Bobojonov S., “Inflyatsiya va uni boshqarish mexanizmlari”, T.: 2022.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60 – sonli farmoni// Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 28.01.2022 y., 01/28/60/547-son)
5. Qurbonov M., Ibrohimov Sh. “Pul - kredit va bank tizimi”, T.: 2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy sayti-www.stat.uz;

UDK: 336.63

XALQARO MOLIYA INSTITUTLARINING O‘ZBEKISTON QISHLOQ XO‘JALIGIDAGI FAOLİYATI

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ УЗБЕКИСТАНА

ACTIVITIES OF INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS IN AGRICULTURE OF UZBEKISTAN

Xolmatov B. FarDU moliya kafedrasida dotsenti,
Abduqahhorova Z. FarDU moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya

Maqolada xalqaro moliya institutlari bilan o‘zaro hamkorlik doirasidagi muammolarni o‘rganishning nazariy-konseptual jihatlari ishlab chiqilgan. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda xalqaro moliya institutlarining kredit liniyalarini jalb etishning ahamiyati ko‘rsatib berilgan, bu borada mavjud muammolar aniqlangan hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Калит сўзлар: Xalqaro moliya institutlari, kredit, grant mablag‘lari, mintaqaviy rivojlanish banklari, xorijiy hukumat kredit tashkilotlari, qishloq xo‘jaligi infratuzilmasi.

В статье разрабатываются теоретические и концептуальные аспекты изучения проблем в рамках сотрудничества с международными финансовыми институтами. Показано значение привлечения кредитных линий международных финансовых институтов в развитии сельского хозяйства Узбекистана, выявлены существующие в этом плане проблемы, разработаны научные предложения и практические рекомендации по их устранению.

Ключевые слова. Международные финансовые институты, кредит, грантовые фонды, региональные банки развития, иностранные государственные кредитные организации, сельскохозяйственная инфраструктура.

The article develops theoretical and conceptual aspects of studying problems within the framework of cooperation with international financial institutions. The importance of attracting credit lines from international financial institutions in the development of agriculture in Uzbekistan is shown, existing problems in this regard are identified, and scientific proposals and practical recommendations are developed to eliminate them.

Keywords. International financial institutions, credit, grant funds, regional development banks, foreign government credit organizations, agricultural infrastructure.

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida xalqaro moliya institutlarining roli va ahamiyati oshib bormoqda. Ularning faoliyati jahon xo‘jaligi aloqalarining mustahkamlanishi va mamlakatlarning xalqaro valyuta-kredit aloqalaridagi ishtiroki uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda, xalqaro moliya institutlari xalqaro moliya tizimi institutsional asosini tashkil etadi. Yuqori darajada moliyaviy resurslarga ega xalqaro moliya institutlari, jahon xo‘jaligidagi mamlakatlar hamda mintaqalarning rivojlanishi va xalqaro biznesni tashkil etish sharoitlariga sezilarli ta‘sir o‘tkazadi[6]. Mamlakatimizda so‘nggi paytlarda global bozorda sarmoyalar oqimining yo‘nalishlari jadal o‘zgarib bormoqda. Bir necha yillar oldin rivojlanayotgan mamlakatlarni moliyalashtirish ustuvor vazifa hisoblangan bo‘lib, bugungi kunda moliyaviy resurslar dunyoning rivojlangan mamlakatlariga yo‘naltirilmoqda. Xalqaro moliya institutlari turli soha muammolarini yechish maqsadida a‘zo-mamlakatlar kapitallarining birlashuvi orqali tashkil etiladi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda xalqaro moliya institutlarining kredit liniyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish bilan bog‘liq jiddiy muammolar mavjud. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganlaridek, "Xalqaro moliya institutlarining kreditlari, xususan, Respublika yo‘l jamg‘armasi tizimida va "O‘zkommunxizmat" agentligi tomonidan loyihaning mijozlari sifatida samarasiz qo‘llanilmoqda. Tizim ishi yo‘q, nazorat yo‘q, mas‘uliyat yo‘q”[1].

Mamlakat salohiyatining yuksalishi, iqtisodiyotning raqobatbardoshligi uchun uzoq muddatli istiqbolga mo‘ljallangan va muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ustuvor vazifa - strategik muhim loyihalarni amalga oshirish uchun faol investitsiya siyosatini amalga oshirish, asosiy yetakchi tarmoqlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga, zamonaviy transport va infratuzilma kommunikatsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. 2019 yil oxirida tarqalgan koronavirus pandemiyasi vujudga keltirgan murakkab sharoitda O‘zbekistondagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga har yili aholi soni qariyb 900 ming nafarga ortib borayotgan mamlakat aholisini oziq-ovqat, kiyim-kechak, yoqilg‘i va elektr-energiyasi, bir so‘z bilan aytganda, hayotiy zarur mahsulotlar bilan uzluksiz ta‘minlash evaziga erishiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti mamlakatimizda so‘nggi olti yil ichida investitsiyalar hajmi YaIM ning 30% idan oshganini, kelgusi 2023 yilda esa qariyb 30 mlrd.dollar sarmoya jalb qilinishi, uning 25 mlrd.dollarini xususiy investitsiyalar tashkil etishini, shuningdek, umumiy qiymati 8 mlrd.dollarlik 300 dan ziyod loyiha ishga tushishi, 40 ta yangi yirik loyiha boshlanishini ma‘lum qildi.

Bu bosqichda mamlakatning xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik shartlari milliy ustuvorliklar talablariga javob berishi, iqtisodiyotning maqbul tarmoq tuzilmasiga erishishga ko‘maklashishi, iqtisodiyotning samaradorligini oshirishga va jamiyat farovonligini ta‘minlashga xizmat qiladi hamda mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda xalqaro moliya tashkilotlarining aralashuviga olib kelmasligi juda muhimdir. Bu esa ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti iqtisodiyotni modernizatsiyalash, ishlab chiqarishda tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarida zamonaviy texnika-texnologiyalarni joriy qilish va shu asosda raqobatbardoshlikka erishish, jahon bozorlaridan mustahkam o‘rin egallash, mamlakatimizning eksport salohiyatini oshirish kabi vazifalarni amalga oshirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Mazkur masalalarni ijobiy hal qilishda mamlakatning Xalqaro moliya institutlari bilan o‘zaro hamkorlik doirasidagi muammolarni o‘rganishning ayrim nazariy-kontseptual jihatlarini ishlab chiqishda xorijlik iqtisodchi olimlardan A.Blank, V.Sheremet, P.Vaxrin, G.Lorens, L.Gitman, P.Samuels, U.Sharp, N.Mokeevalarning tadqiqot faoliyatlarida xalqaro investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb qilish, uning shakllari va moliyalashtirish masalalari o‘rganib chiqilgan. Xususan, xalqaro moliya institutlari tushunchasiga N.N.Mokeeva “Xalqaro moliya institutlari - iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash, valyuta, moliya-kredit munosabatlarini tartibga solish maqsadida davlatlararo kelishuv asosida tuzilgan tashkilotlar hisoblanadi”, deb ta‘rif berganligini ko‘rishimiz mumkin[7]. Shuningdek, Piter Makkoli Osiyo taraqqiyot bankining 50 yillik tarixiy faoliyatini analitik-fundamental tahlil qilish asosida unga o‘zining nazariy va ilmiy xulosa hamda qarashlarini bildirgan. Unda Osiyo va Tinch Okeani mintaqasidagi mazkur moliya institutining moliyaviy-iqtisodiy

faoliyati, iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishi hamda uning tarixiy evolyutsiyasiga e’tibor qaratilgan[15].

XXI asrning yetakchi iqtisodchi olimi, Nobel mukofoti laureyati, Jahon bankining sobiq bosh iqtisodchisi Jozef Stiglits o‘zining “Globallashuv va uning ziddiyatlari” nomli asarida, jalb etilayotgan xorijiy moliya resurslarini energiya tashuvchilarga, ya’ni qazib chiqarish, neft va boshqa tabiiy resurslar tarmoqlariga yo‘naltirilishi iqtisodiyotning o‘shishiga emas, balki ikki tomonlama iqtisodiyotni shakllantirishga xizmat qiladi, deya ta’kidlab o‘tgan[15]. Shuningdek, amerikalik olimlar Tomas Stubbs va Aleksandr Kentikelenislar o‘zlarining ilmiy tadqiqotlarida “...Xalqaro moliya institutlari-bu Jahon banki va mintaqaviy rivojlanish banklari uchun birgalikda ishlatiladigan atama bo‘lib, oluvchi mamlakat tomonidan o‘tkazilayotgan bir qator siyosiy islohotlar uchun kreditlar, grantlar va qarzlarni to‘lash faoliyatidir”[16], deb ta’kidlab o‘tganlar.

Rossiyalik olimlar O.Yastrebova va A.Subbotinlarning tadqiqotlariga ko‘ra, qishloq xo‘jaligi korxonalari moliyaviy holatining barqaror emasligi va to‘lovga qobillik darajasining past ekanligi ularning kredit muassasalarining moliyaviy xizmatlaridan, shu jumladan, mikromoliyaviy xizmatlaridan[12] hamda xorijiy kredit liniyalaridan foydalanish darajasini oshirishga to‘sqinlik qiladi.

Fikrimizcha, yuqoridagi xulosa muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki mamlakatda faoliyat olib borayotgan qishloq xo‘jaligi tuzilmalari moliyaviy holatining barqaror emasligi va to‘lovga qobillik darajasining past ekanligi ularning tabiiy sharoitlarga bevosita bog‘liqligi tijorat banklarni moliyaviy xizmatlaridan va xalqaro kredit liniyalaridan foydalanish imkoniyatlarining cheklanishiga sabab bo‘lmoqda.

Amerikalik bankir D.Maknotonning fikriga ko‘ra, ijara huquqi va bo‘lg‘usi hosilni garovga olish yo‘li bilan fermer xo‘jaliklariga kreditlar, shu jumladan, mikrokreditlar berish, ular faoliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi[5]. Ammo hozirda dehqon-fermer xo‘jaliklarining ijara huquqini garovga olish asosida kredit berish mexanizmi respublika amaliyotida yaxshi rivojlanmagan. Chunki mazkur tartibning huquqiy talablari va me‘yorlari hali to‘liq ishlab chiqilmagan.

I.Petrenko va P.Chujinovlarning tadqiqotlarida, qishloq xo‘jaligining bir qator o‘ziga xos xususiyatlari (tabiiy iqlim sharoitlari, ishlab chiqarish tsiklining muddati) sababli qishloq xo‘jaligi kredit bozori uzluksiz faoliyat olib bora olmaydi. Bu esa o‘z navbatida, davlat oldida ushbu sohani nazorat qilib turish muammosini keltirib chiqaradi.

Ma’lumki, qishloq xo‘jaligiga ajratiladigan cheklangan davlat mablag‘lari agrar sektorning kredit mablag‘lariga bo‘lgan ehtiyojlarini qanoatlantira olmaydi[9].

Mazkur fikrga qo‘shilgan holda ta’kidlash lozimki, bugungi kunda respublika byudjeti orqali qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan ta’minlash miqdori va yo‘nalishlari ma’lum bir miqdorga asoslangandir. Bunda, albatta, ular manzillilik tavsifiga egaligi bilan ajralib turadi.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olim A.Boymurotovning fikricha, qishloq xo‘jaligi korxonalarining tijorat banklari kreditlaridan foydalanish imkoniyatini oshirishga nisbatan uch yondashuv mavjud bo‘lib, aynan uchinchi yondashuv, ya’ni banklar tomonidan qishloq xo‘jaligi korxonalariga berilgan kreditlarning imtiyozli foiz stavkasi bilan bank kreditlarining bozor stavkasi o‘rtasidagi farqni davlat tomonidan tijorat banklariga to‘lab berilishi nisbatan samarali yondashuv, deb hisoblanadi[2].

Yana bir O‘zbekistonlik tadqiqotchi S.Ismaylovaning fikriga ko‘ra, qishloq xo‘jaligi texnikalarini moliyalashtirish bo‘yicha davlat tomonidan ajratilayotgan subsidiyalar hajmini ko‘paytirish orqali texnika ishlab chiqarish hajmini oshirish zarur[4].

Q.Toshmatov esa o‘z tadqiqotlarida qishloq xo‘jaligini banklar tomonidan kreditlash masalasini tadqiq qilgan va tadqiqot natijalari asosida shunday xulosaga keladi: “Davlat ehtiyojlari uchun yetishtirilayotgan paxta va g‘alla hosilidan tashqari, qishloq xo‘jaligining boshqa mahsulotlarini yetishtirish uchun fermer xo‘jaliklariga zarur bo‘lgan aylanma mablag‘lari va asosiy vositalarni samarali kreditlash tizimini yaratish va asta-sekin davlat ehtiyojlari uchun xarid qilinadigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining hisob-kitob jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan kreditlanayotgan fermer xo‘jaliklarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri tijorat banklarining maxsus hisobraqamlaridan ochiladigan kredit liniyasi orqali imtiyozli kreditlashga o‘tkazish zarur”[10].

Prof. A.Vaxabovning tadqiqotiga ko‘ra, qishloq joylarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan ishlab chiqarish korxonalari va firmalarini tashkil etish maqsadida banklar tomonidan berilgan investitsion kreditlarning foiz stavkalarini O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan bonifikatsiya qilish zarur[3].

D.Murodova o‘z izlanishlarida qishloq xo‘jaligi korxonalarida kapitalning sekin aylanishi, sohaning ob-havoga bog‘liqligi, suv toshqini, jala, do‘l, qurg‘oqchilik kabi tabiiy ofatlarning yuz berishi, investitsion jozibadorlik va rentabellik darajasining past ekanligi va boshqa holatlarning mavjudligi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarini moliyalashtirish jarayonini, shu jumladan, ularni xorijiy kredit liniyalari orqali moliyalashtirish zaruriyatini ham keltirib chiqaradi[8]. Xuddi shunday fikrni M.Yusupovning ishlarida ham ko‘rishimiz mumkin. “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va tarmoqqa yetkazib beriladigan moddiy-texnika resurslari hamda ko‘rsatiladigan xizmatlar narxlari o‘ishi o‘rtasidagi disparitetning kuchayib borganligi, davlat xarid narxlarining pastligi oqibatida agrar sektorda ishlab chiqarish rentabelligi va tovar ishlab chiqaruvchilarning daromadlari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga nisbatan sezilarli darajada ortda qolmoqda[11].

Ko‘rib chiqilgan fikrlarga qo‘shilgan holda aytish mumkinki, hozirgi sharoitda moliya-kredit tizimining, xususan, tijorat banklarining eng muhim vazifasi, ko‘p hollarda mamlakat iqtisodiyotida zarur hisoblangan qishloq xo‘jalik tarmoqlarini yetarli darajada kredit mablag‘lari bilan ta‘minlashdan iboratdir. Bu borada, albatta, xalqaro moliya institutlari kredit liniyalaridan foydalanish masalasi ham dolzarb vazifalardandir. Chunki yuqoridagi fikrlar hamda olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar natijasi mazkur vazifalarni o‘zida yetarlicha mablag‘larga ega bo‘lmagan qishloq xo‘jaligidagi infratuzilmalarining ichki potentsiali, ayniqsa, qishloq aholisi darajasida bajarish faqat ichki moliyaviy resurslardan foydalanadigan banklar uchun juda mushkul holat hisoblanadi.

Demak, qishloq xo‘jaligi tuzilmalarining bozor iqtisodiyoti sharoitida samarali ishlashi va mazkur sohada zarur infratuzilmaning shakllanishini xalqaro kredit munosabatlarining rivojlanishisiz tasavvur etib bo‘lmaydi.

Xalqaro moliya institutlari yoki xorijiy hukumat moliya tashkilotlarining mablag‘larini jalb qilishda bugungi kunda, asosan, ikkita muammo yuzaga kelmoqda:

- birinchidan, investitsiya loyihasining loyihaoldi va loyiha hujjatlarini ishlab chiqish uchun kim to‘lovni amalga oshirishi to‘g‘risidagi masalani hal qilish cho‘zilab ketadi;
- ikkinchidan, loyihaoldi va loyiha hujjatlarining sifati pastligi bois, u bir necha marta XMI yoki XHMT (xorijiy hukumat moliya tashkilotlari) bilan kelishilgan holda qayta ishlanadi.

Bularning hammasi investitsiya loyihalarini amalga oshirishning kechikishiga olib keladi. Respublikamizning xalqaro iqtisodiy munosabatlarida, aynan xalqaro moliya institutlari va davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni rivojlantirishdagi muammolarni bartaraf etish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, Hindistondagi kompleks hududlarning aksariyati hukumat tashabbusi bilan tashkil etilib, davlat ixtiyorida erkin iqtisodiy hududlar bo‘lishiga qaramasdan, ularning tarkibida faoliyat olib boruvchi kichik erkin iqtisodiy hududlar nodavlat tuzilmalari faoliyat ko‘rsatmoqda. Ularni tuzishda mamlakatdagi yirik korporatsiya va kompaniyalar asosiy ishtirokchi bo‘lishgan. Kichik erkin iqtisodiy hududlar kompleks hududlar bilan savdo aylanmasi faoliyatini ham yaxshi yo‘lga qo‘yganligi bois, xomashyo yetkazib berishda kompleks hududlarning dillerlik xizmatlaridan keng foydalaniladi [14].

Zamonaviy xalqaro munosabatlarda xalqaro institutlar davlatlararo hamkorlik va ko‘p tomonlama diplomatiyani shakllantirishda muhim rol o‘ynamoqda. XIX asrda xalqaro institutlarning paydo bo‘lishi jamiyatning ko‘plab sohalarini xalqarolashtirishga qaratilgan obyektiv istak edi. Mavjud xalqaro institutlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar (ulardan 330 dan ortig‘i hukumatlararo) BMT markazida joylashgan xalqaro institutlar tizimi haqida gapirish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida, yangi tizimlarning paydo bo‘lishiga olib keladi (qo‘shma organlar, muvofiqlashtiruvchi organlar va boshqalar).

“Xalqaro tashkilotlar” atamasi, odatda, davlatlararo (hukumatlararo) va nodavlat tashkilotlar uchun ishlatiladi. Biroq ularning huquqiy tabiati boshqacha. Davlatlararo institut quyidagi xususiyatlarga ega: davlatlarga a‘zolik, ta‘sischilik shartnomasining mavjudligi, doimiy faoliyat

ko‘rsatuvchi organlar; ro‘yxatdagi davlatlar suverinitetini hurmat qilish. Shu xususiyatlarga asoslanib, yuqorida aytib o‘tilganlarni xalqaro institutlar, deb atash mumkin.

Xalqaro tashkilotlar xalqaro huquq subyektlaridir. Nodavlat xalqaro tashkilotlarining asosiy muammosi shundaki, ular xalqaro shartnoma asosida jismoniy yoki subyektlar birlashtiruvchi bo‘lib hisoblanmaydi (masalan, Xalqaro huquq assotsiatsiyasi, Olimlar jahon federatsiyasi va boshqalar). Xalqaro moliya muassasasining maqsadlari jahon iqtisodiyotining ziddiyatlarini yumshatish, hamkorlik, halollik, xavfsizlik, qiyin vaziyatlarda barqaror rivojlantirish hisoblanadi.

Iqtisodiy munosabatlarning baynalminallashuvi hayot faoliyatining barcha sohalarida integratsion jarayonlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishini obyektiv zaruratga aylantiradi. Baynalminallashuv jarayonida xalqaro hayotning turli jabhalariga kompleks kirib borish huquqi katta rol o‘ynamoqda. Shu bilan birga, turli davlatlarning milliy huquqiy tizimi garchi bir iqtisodiy sohada bo‘lsada, transchegaraviy xususiyatdagi serqirra xalqaro munosabatlarni tartibga solish uchun mo‘ljallanmagan. Yuqorida qayd etilganlarning barchasi bir davlat doirasidan chetga chiqib, xalqaro xususiyat kasb etuvchi huquqiy (eng avvalo, iqtisodiy) munosabatlarni tizimga solishga qaratilgan me‘yorlar majmui vujudga kelishiga olib keldi. Huquqiy me‘yorlarning bunday majmui xalqaro huquqiy institutlar nomini oldi.

Oxirgi etti yil ichida qishloq xo‘jaligi, ichimlik suvi va sog‘liqni saqlash sohalarida 16 milliard dollarga yaqin mablag‘ o‘zlashtirilgan va 103 ta loyiha amalga oshirilgan. Jumladan:

1. Qishloq xo‘jaligida so‘nggi yillarda 2,4 milliard dollar jalb qilinib, shundan 1,3 milliard dollar o‘zlashtirilgan. Biroq, ayrim loyihalar kechikkan holda amalga oshirilmoqda, masalan, agrologistika markazlari tashkil etishda muammolar bor.

2. 2024 yilda qishloq xo‘jaligi tizimida 238 million dollar xalqaro moliya mablag‘larini o‘zlashtirish rejalashtirilgan, bu esa mo‘ljaldan past ko‘rsatkichdir.

3. Xorijiy investitsiyalar hisobiga sohada zamonaviy texnologiyalar joriy etilmoqda. Fermer va dehqon xo‘jaliklari uchun imtiyozli kreditlar taqdim qilinmoqda, bu esa sohani rivojlantirishga turtki bo‘lmoqda.

Qishloq xo‘jaligidagi muammolarni hal qilish uchun xalqaro moliya institutlarining mablag‘laridan quyidagi yo‘nalishlarda sarflash maqsadga muvofiq:

- qishloq joylarda zamonaviy irrigatsiya va drenaj tizimlarini joriy etish;
- agroinfrazuzilmani yaxshilash, logistika va savdo imkoniyatlarini kengaytirish;
- xalqaro moliya institutlari orqali imtiyozli kreditlar ajratish;
- yangi texnologiyalar va innovatsiyalar uchun grant va subsidiyalarni tashkil etish;
- qishloq aholisiga biznes rejalar tuzish va moliyaviy savodxonlik bo‘yicha treninglar o‘tkazish.
- suv resurslarining avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish;
- qishloq xo‘jaligi yerlarining gps va gis orqali xaritasini yaratish;
- xalqaro moliya institutlari va mahalliy hukumat organlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy intizom va shaxsiy mas’uliyat har bir rahbarning faoliyatida kunlik norma bo‘lishi kerak. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - P.78
2. Boymuratov A. D. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tijorat banklari tomonidan kreditlash amaliyotini takomillashtirish yo‘nalishlari. I.f.n. ilm. dar. ol. uch. yoz. diss. avtoref.– Toshkent, 2008. – B. 13.
3. Vaxabov A. V. Qishloq aholisining turmush darajasini oshirishda bank tizimining o‘rni//“Qishloq taraqqiyoti va aholi turmush darajasini oshirishda bank-moliya tizimining o‘rni” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – T.: Moliya, 2009. – B. 22.
4. Ismailova S. S. O‘zbekiston Agrosanoat majmuasida lizing faoliyatini rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. I.f.n. ilm. dar. ol. uch. yoz. diss. avtoref. – Toshkent, 2009. – B. 15.
5. Макнотон Д. Банковские учреждения в развивающихся странах. В 2-х т. - Вашингтон: ИЭР Всемирного банка, 1994.

6. Мировая экономика и международный бизнес: учебник. / Кол. авторов; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. В.В.Полякова и д-ра экон. наук, проф. Р.К. Щенина. 5-е изд., стер. .: «КНОРУС», 2008.-С. 485.
7. Мокеева Н.Н., Казак А.Ю., Веретенникова О.Б. Международные валютно-кредитные отношения: учеб.пособие. - Екатеринбург: Издательство АМБ, 2006. -С. 48.
8. Murodova D. Ch. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarini mikromoliyalashning ilmiy-nazariy asoslari “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, 2018-yil
9. Петренко И.Я., Чужинов П. И. Экономика сельскохозяйственного производства. – Алма-Ата: Кайнар, 1992. – С. 434-437.
10. Toshmatov Q. F. Fermer xo‘jaliklarini kreditlash mexanizmini takomillashtirish orqali qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishni rivojlantirish. I.f.n. ilm. dar. ol. uch. yoz. diss. avtoref.– Toshkent, 2010. – B. 14.
11. Yusupov M.S. Qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. I.f.b. falsafa dokt. Diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – 30-b.
12. Ястребова О., Субботин А. Рынок сельскохозяйственного кредита//Вопросы экономики. – Москва, 2005. – №6. – С. 25.
13. Joseph E. Stiglitz. Globalization and Its Discontents, 2002. W.W. Norton & Co., New York - London. 40 p.
14. Dr. Raj Kumari, Dr. Vandana Mittal, Dr. Hemlata Jain (PhD) (Hindustan College of Science & Technology, Farah, Mathura) (UP) “Special economic zones in india: problems and prospects”. International Journal of Research in Economics and SocialSciences (IMPACT FACTOR – 4.992) p: 5, 4(April, 2015)
15. Peter McCawley. Banking on the future of Asia and the Pacific: 50 years of the Asian Development Bank. Asian Development Bank, Manila, 2017. P-340. ISBN 978-92-9257-875-6. DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS178907>.
16. Stubbs, T., Kentikelenis, A. International financial institutions and human rights: implications for public health. Public Health Rev 38, 27 (2017). <https://doi.org/10.1186/s40985-017-0074-3>

**KORXONALARNING MOLİYAVIY STRATEGIYASINI REJALASHTIRISHNING
O‘ZIGA XOS XUSUSIYATI**

**ОСОБЕННОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТРАТЕГИИ
ПРЕДПРИЯТИЙ**

**A SPECIFIC FEATURES OF PLANNING THE FINANCIAL STRATEGY OF
ENTERPRISES**

Jumakulov Z.I. i.f.n., dots. FarDU

Annotatsiya

Ushbu maqolada korxonalarning moliyaviy strategiyasini shakllantirish va amalga oshirish jarayonlari tahlil qilinadi. Moliyaviy strategiya korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash, raqobatbardoshligini oshirish va investitsion jozibadorligini kuchaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada moliyaviy strategiyaning asosiy turlari, ularni rejalashtirish bosqichlari, kapital tuzilmasi va moliyaviy risklarni boshqarish tamoyillari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, samarali moliyaviy strategiyani ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi hamda O'zbekiston korxonalari misolida amaliy tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari korxonalar rahbarlari va moliyaviy menejerlar uchun foydali qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit : moliyaviy strategiya, korxona moliyasi, kapital tuzilmasi, moliyaviy rejalashtirish, investitsion siyosat, moliyaviy risklar, daromadlilik, raqobatbardoshlik, moliyaviy barqarorlik, strategik boshqaruv.

В статье анализируются процессы формирования и реализации финансовой стратегии предприятий. Финансовая стратегия является важным инструментом обеспечения долгосрочной устойчивости предприятия, повышения его конкурентоспособности и повышения инвестиционной привлекательности. В статье рассматриваются основные типы финансовых стратегий, этапы их планирования, структура капитала, принципы управления финансовыми рисками. В нем также анализируются внутренние и внешние факторы, необходимые для разработки эффективной финансовой стратегии, и даются практические рекомендации на примере узбекских предприятий. Результаты исследования могут послужить полезным руководством для руководителей предприятий и финансовых менеджеров.

Ключевые слова: финансовая стратегия, корпоративные финансы, структура капитала, финансовое планирование, инвестиционная политика, финансовые риски, прибыльность, конкурентоспособность, финансовая устойчивость, стратегическое управление.

This article analyzes the processes of forming and implementing the financial strategy of enterprises. Financial strategy is an important tool for ensuring the long-term stability of an enterprise, increasing its competitiveness and enhancing its investment attractiveness. The article considers the main types of financial strategies, their planning stages, capital structure and principles of financial risk management. It also analyzes the internal and external factors necessary for developing an effective financial strategy and gives practical recommendations using the example of Uzbek enterprises. The results of the study can serve as a useful guide for enterprise leaders and financial managers. рочные кредиты.

Key word: financial strategy, corporate finance, capital structure, financial planning, investment policy, financial risks, profitability, competitiveness, financial stability, strategic management.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday korxonaning muvaffaqiyatli faoliyati va uzoq muddatli barqarorligi, avvalo, u yuritayotgan moliyaviy strategiyasiga bog‘liqdir. Moliyaviy strategiya – bu korxonaning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish, barqaror daromad olish, investitsiyalarni rejalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va moliyaviy risklarni minimallashtirish bo‘yicha uzoq muddatli yo‘nalishlarini belgilab beruvchi muhim boshqaruv vositasidir. Global raqobat kuchayib borayotgan bugungi iqtisodiy sharoitda korxonalarning moliyaviy mustaqilligi, moliyaviy barqarorligi va likvidligi ularning bozordagi o‘rnini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylangan. Shuning uchun ham moliyaviy strategiyani to‘g‘ri tanlash va uni amaliyotga samarali tatbiq etish har bir xo‘jalik yurituvchi subyektning ustuvor vazifalaridan biridir.

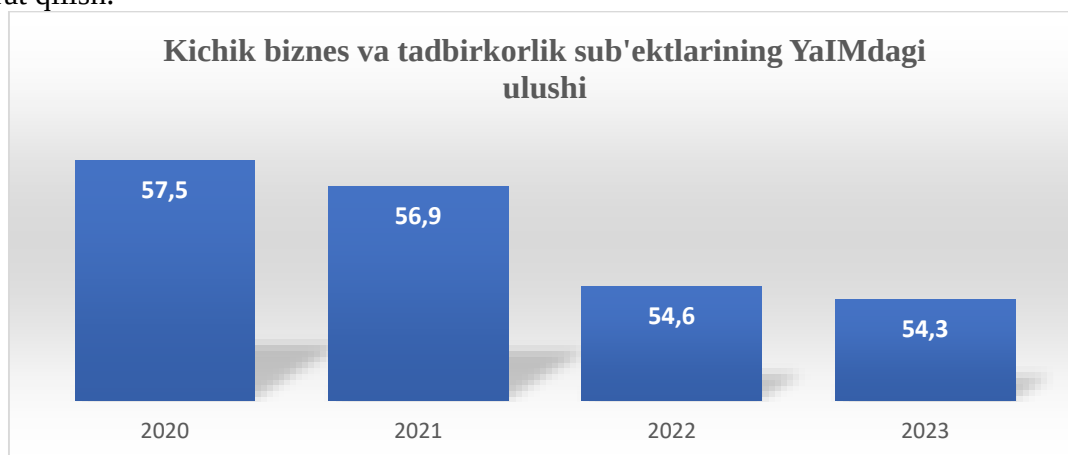
Xorijlik iqtisodchi olimlar J.Berk va P.Demarzolar qisqa muddatli moliyaviy rejalashtirishga alohida e‘tibor qaratib, unda moliyaviy siyosat yo‘nalishlari, aylanma kapitalni boshqarish, bank kreditlari yoki qimmatli qog‘ozlar orqali qisqa muddatli moliyalashtirish masalalariga e‘tibor qaratgan[1].

Mahalliy iqtisodchi olimlarning fikricha, korxona faolligining oshishi moliyaviy resurslar bozorini kengaytirish orqali iqtisodiyotning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi[2].

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxona moliyaviy barqarorlikka erishish, raqobatchilardan ustun bo‘lish va foydali faoliyat yuritish uchun puxta ishlab chiqilgan moliyaviy strategiyaga ega bo‘lishi zarur. Moliyaviy strategiya – bu korxonaning moliyaviy resurslarini boshqarish, sarmoyalarni samarali yo‘naltirish va kelajakdagi moliyaviy xavflarni minimallashtirishga qaratilgan uzoq muddatli rejasidir.

Moliyaviy strategiya korxonaning umumiy strategik rejasiga bo‘ysunadi, ammo shu bilan birga uning barcha moliyaviy faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Uning asosiy vazifalari moliyaviy resurslarni optimal taqsimlash, korxonaning likvidligi va to‘lovga qobiliyatini ta’minlash, investitsiya faoliyatining samaradorligini oshirish, foyda va daromadlilik ko‘rsatkichlarini maksimal darajada oshirish, moliyaviy risklarni boshqarish kabilardan iborat[3].

Korxonaning maqsad va yo‘nalishlaridan kelib chiqib, moliyaviy strategiya quyidagi turlarga bo‘linadi. Kapital tuzilmasi strategiyasi – qarz va o‘z mablag‘lari nisbatini muvozanatlashtirish orqali moliyaviy barqarorlikka erishish. Investitsion strategiya – mavjud va kutilayotgan investitsiya loyihalarini baholash va tanlash. Dividend siyosati strategiyasi – foydani taqsimlash usullarini belgilash. Likvidlikni boshqarish strategiyasi – aylanma mablag‘lar va pul oqimlarini samarali nazorat qilish.

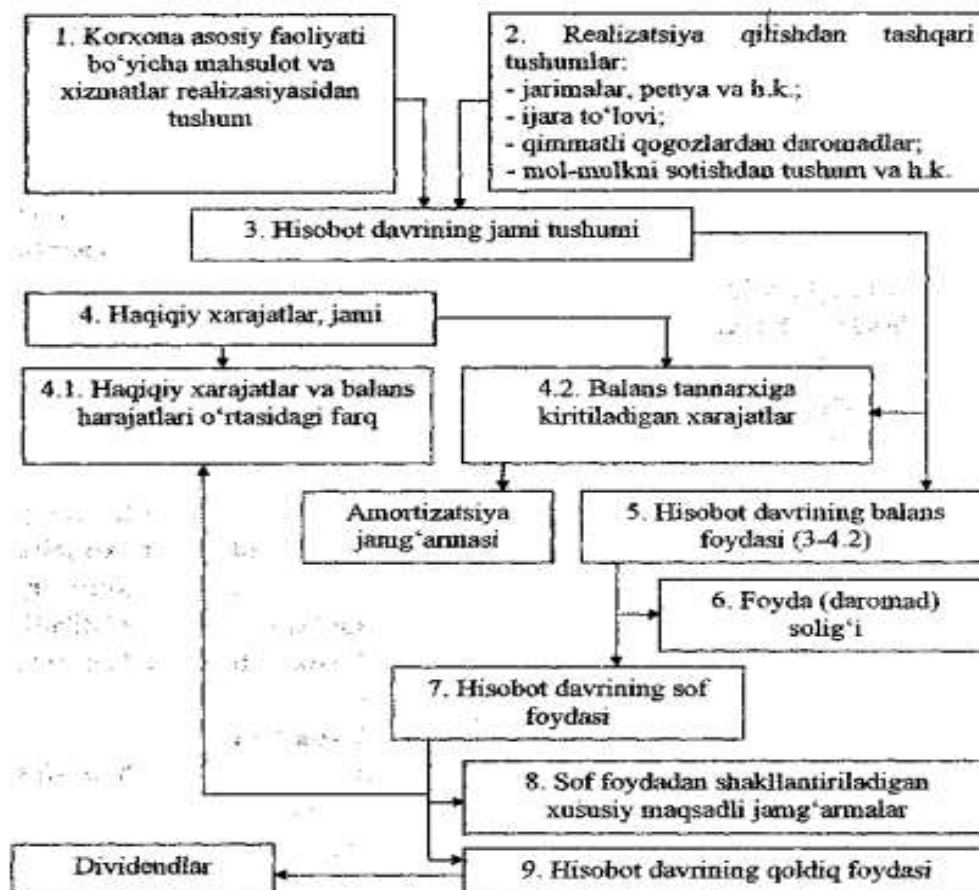
1-rasm. Kichik biznes va tadbirkorlik sub’ektlarining YaIMdagi ulushi[4]

Ushbu diagrammadan shuni ko‘rishimiz mumkinki, kichik biznes va tadbirkorlik sub’ektlarining YaIM tarkibidagi ulushi yildan yilga kamayib bormoqda, bu esa iqtisodiyotimiz uchun salbiy natijalarga olib kelishi mumkin. Ularning ulushi kamayishiga turli omillar sabab bo‘lishi mumkin.

Moliyaviy strategiyani shakllantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: tashqi va ichki muhit tahlili (SWOT, PEST tahlillar), strategik maqsadlarni aniqlash, moliyaviy prognozlar va

rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va moliyalashtirish manbalarini tanlash, monitoring va tahlil asosida strategiyani moslashtirish.

O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlar va bozor munosabatlarining chuqurlashuvi natijasida ko‘plab yirik va o‘rta korxonalar o‘z moliyaviy strategiyalarini qayta ko‘rib chiqmoqda. Masalan, yirik sanoat korxonalari xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali kapital tuzilmasini diversifikatsiya qilmoqda. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlari esa asosan qisqa muddatli moliyaviy strategiyalarga tayanmoqda, bu esa ularning barqarorligini kamaytiradi[2].

1-rasm. Korxona foydasini tashkil etish va taqsimlashning an'anaviy mexanizmi[2]

Bu rasm korxonaning daromadlari qanday shakllanishi, xarajatlar qanday hisobga olinishi va oxir-oqibatda sof foyda qanday hosil bo'lishini ketma-ket ko'rsatib beradi. Moliyaviy tahlil va rejalashtirishda juda muhim vosita hisoblanadi. Korxona asosiy faoliyati bo'yicha tushum bu — korxona o'zining mahsulotlari yoki xizmatlarini sotishdan olgan tushumidir. Ya'ni bu daromadlar korxonaning asosiy faoliyatidan kelib tushadi. Bu yerda korxona asosiy faoliyatidan tashqari boshqa manbalardan oladigan daromadlar nazarda tutiladi. Masalan: Jarimalar, penya va boshqalar; Ijara to'lovlari; Qimmatli qog'ozlardan daromadlar; Mol-mulkni sotishdan tushgan mablag'lar. 1 va 2-bandlardagi tushumlar qo'shiladi. Bu — umumiy daromad, ya'ni korxonaning butun hisobot davridagi jami tushumini bildiradi. Haqiqiy xarajatlar, jami bu — korxonaning mahsulot ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va boshqa faoliyatlari uchun qilgan barcha real xarajatlaridir. 4.1. Haqiqiy xarajatlar va balans harajatlari o'rtasidagi farq — bu moliyaviy hisobda tan olinadigan va haqiqatda sodir bo'lgan xarajatlar o'rtasidagi tafovut. 4.2. Balans tannarxiga kiritiladigan xarajatlar — bu mahsulot yoki xizmat tannarxini hisoblashda e'tiborga olinadigan xarajatlar. Amortizatsiya ajratmasi bu — asosiy vositalarning (binolar, uskunalar) qiymatini bosqichma-bosqich amortizatsiya qilish (eskirishni hisoblash). Bu xarajat sifatida e'tiborga olinadi, ammo real pul chiqimi bo'lmasligi mumkin. Hisobot davrining balans foydasi = 3 - 4.2 Bu yerda umumiy tushumdan balans tannarxiga kiritiladigan xarajatlar ayirib tashlanadi, ya'ni bu balans foydasi hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiy muhitda korxonalar oldida turgan asosiy vazifalardan biri – moliyaviy oqimlarni tahlil qilish, tavakkalchilikni minimallashtirish va moliyaviy mustaqillikka erishishdir. Moliyaviy strategiya to‘g‘ri tanlanmasa, bu likvidlik tanqisligi, qarzlarning ortishi yoki foyda kamayishiga olib kelishi mumkin.

Shuni ta’kidlash joizki, har bir korxona o‘zining faoliyat sohasi, moliyaviy imkoniyatlari va bozor sharoitlaridan kelib chiqib, moslashtirilgan va moslashuvchan moliyaviy strategiyani ishlab chiqishi zarur. Rivojlanayotgan bozor iqtisodiyotida tashqi iqtisodiy xavf-xatarlar kuchayib borayotgan bir vaqtda, moliyaviy strategiyani doimiy ravishda qayta ko‘rib chiqish va zamon talablariga moslashtirish muhim hisoblanadi. Shu yo‘l bilan korxona nafaqat moliyaviy barqarorlikka erishadi, balki uzoq muddatli raqobatbardosh ustunlikni ta’minlay oladi.

Korxonaning moliyaviy strategiyasi uning uzoq muddatli muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi. Samarali strategiya korxonaga resurslardan oqilona foydalanish, moliyaviy xavflarni kamaytirish va foyda olish imkonini beradi. O‘zbekistondagi korxonalar uchun quyidagi muhim tavsiyalar moliyaviy strategiya ishlab chiqishda global tendensiyalarni hisobga olish, moliyaviy risklarni baholash va ularni boshqarish tizimini takomillashtirish, kapital tuzilmasini muntazam tahlil qilib borish, raqobatchilar faoliyatini chuqur o‘rganib borishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jonathan Berk, Peter DeMarzo. Corporate finance. 3rd edition. USA: Pearson, 2014. – P. 908-929.
2. Korxona moliyasi. Darslik / J.R. Zaynalov, S.S. Alieva, Z.O. Axrorov va boshq. – T.:2018. – 268.
3. Qodirov A., Mamatqulov S. “Korxona iqtisodiyoti.” – Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020.
4. Stat.uz ma’lumotlari asosida muallif tomonidan ishlangan.
5. <https://kitob.sies.uz>
6. <https://cyberleninka.ru>

UDK: 338.1

BARQAROR RIVOJLANTIRISH VA YASHIL IQTISODIYOTNI BOSHQARISH SHARTLARI

УСЛОВИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКОЙ

CONDITIONS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND MANAGEMENT OF GREEN ECONOMY

Achilov Abror Niyatqobilovich

Farg‘ona Davlat Universiteti,
Moliya kafedrasini mudiri, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqola yashil iqtisodiyotni boshqarishni ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qiladi. Bunda yashil iqtisodiyot tushunchasining keng mohiyati, uning asosiy tamoyillari hamda boshqaruv turlari o‘rganiladi. Shuningdek, mazkur maqola iqtisodiy o‘rta va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni hosil qilish usullari, yashil iqtisodiyotni to‘g‘ri boshqarish davlat taraqqiyotining yanada yuksalishiga qo‘shishi mumkin bo‘lgan hissalari kabi masalalar yoritiladi. Maqolada yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro tajribalar tahlil qilinib, O‘zbekiston sharoitida amalga

o‘shirish istiqbollari haqida fikr yuritiladi. Natijada, yashil iqtisodiyotni samarali boshqaruvini ta‘minlash uchun tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik barqarorlik, Iqtisodiy o‘‘sish, Atrof-muhit muhofazasi, Resurslardan samarali foydalanish, Ekologik innovatsiyalar, Ekologik boshqaruv, Yashil texnologiyalar, Qayta tiklanuvchi energiya, Davlat siyosati,

Данная статья анализирует научно-теоретические основы управления зелёной экономикой. В ней изучаются широкое значение понятия «зелёная экономика», её основные принципы и виды управления. Кроме того, в статье рассматриваются вопросы достижения баланса между экономическим ростом и экологической устойчивостью, а также вклад правильного управления зелёной экономикой в дальнейшее развитие государства. Анализируется международный опыт развития зелёной экономики и обсуждаются перспективы его реализации в условиях Узбекистана. В завершение предлагаются рекомендации по обеспечению эффективного управления зелёной экономикой.

Ключевые слова: Зеленая экономика, устойчивое развитие, экологическая стабильность, экономический рост, охрана окружающей среды, эффективное использование ресурсов, экологические инновации, экологическое управление, зеленые технологии, возобновляемая энергия, государственная политика.

This article analyzes the scientific and theoretical foundations of green economy management. It examines the broad meaning of the concept of a green economy, its key principles, and management types. Additionally, the article explores methods for achieving a balance between economic growth and environmental sustainability, as well as the potential contributions of proper green economy management to the further development of the state. The study also analyzes international experiences in green economy development and discusses the prospects for its implementation in Uzbekistan. Finally, recommendations are provided to ensure the effective management of the green economy.

Keywords: Green economy, sustainable development, environmental stability, economic growth, environmental protection, efficient use of resources, ecological innovations, environmental management, green technologies, renewable energy, state policy.

Yashil iqtisodiyot atrof-muhit va barqarorlik masalalarini iqtisodiy o‘‘sish bilan birlashtiradigan iqtisodiy asos hisoblanadi. U iqtisodiy rivojlanish va ish o‘‘rinlarini yaratishga qaratilgan bo‘lib, biz sayyoramizning yashashimiz uchun zarur bo‘lgan tabiiy resurslarini tugatmasligimizni ta‘minlaydi. Ushbu yondashuv ekologik xavf va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan. Jadallashib borayotgan globallashuv davrida yashil iqtisod nafaqat ekologik va iqtisodiy muammolarni kamaytirishni maqsad qiladi, balki uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ham kafolatlatlaydi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil 4-oktabrda tasdiqlangan 2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasini yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi"ga muvofiq, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Yashil iqtisodiyotni boshqarishni ilmiy nazariy-tahlilini o‘rganish, yaqin yillarda butun jahon mamlakatlarida kuzatiladigan ekologik o‘zgarishlarni oldini olish va aholi turmush farovonligini yaxshilash uchun asosiy poydevor sanaladi. Shuningdek, mamalakatimizda bu sohani kelajagi porloq sanalib, uni rivojlantirish orqali bir qancha kafolatlangan natijalarga erishish mumkin.

Sayyoramiz yaqin kelajakda kuzatishi mumkin bolgan tabiiy ofatlar va ekologik muammolarni oldindan ko‘ra bilish va ularni sodir bo‘lishini oldini olish uchun ko‘riladigan yorqin chora tadbirlardan biri yashil iqtisodiyot tushunchasidir. Kunlik hayotimiz davomida har doim ko‘zimiz tushadigan global isish, muzliklarni erishi va korxonalar chiqarayotgan zaharli gazlar to‘g‘irisidagi yangliklarni ko‘rish allaqachon odatiy holatga aylangan. Shu muammolarni iqtisodiy hal qilgan holda barcha sohalrni ekologiyaga zarar yetkazmagan holda rivojlanish yashil iqtisodiyotga misol bo‘la oladi. Bu tushunchani yaxshiroq anglab yetishimiz uchun uning quyidagi 4 ta turini ko‘rib chiqamiz:

1. Past uglerodli iqtisodiyot- bu o‘z nomiga xos ravishda atmosferaga chiqayotgan uglerod miqdorini kamaytirishga qaratilgan yashiil iqtisodiyotning bir yondashuvu sanaladi. Quyosh, shamol,

gidroenergetika kabi alternativ energiya manbalaridan foydalanish bu yondashuvning asosiy maqsadi hisoblanadi.

2. Aylanma iqtisodiyot- resuslardan samarali foydalanish, chiqindi mahsulotlar miqdorini kamaytirish va mahsulotlarni qayta ishlashni o‘z ichiga olgan yashil iqtisodiyotning turidir. Unda mahsulotning ishlatilish davrini uzoqlashtirish orqali xomashyoga bo‘lgan bosimini kamaytirish muhim vazifa sifatida qaraladi.

3. Ekologik qishloq xo‘jaligi- yashil iqtisodiyotning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sanalib, ekologik jihatdan toza va tabiiy mahsulotlarni ishlab chiqarishga asoslangan. Bunda qishloq xo‘jaligida foydalanilayotgan kimyoviy o‘g‘itlar va pestitsidlar miqdorini kamaytirish talab qilinadi. Ekologik qishloq xo‘jaligi atrof muhitni himoya qilib qolmay, tabiiy va sog‘lom mahsulotlarni iste‘mol qilish imkonini beradi

4. Yashil transport tizimi - yashil iqtisodiyotning bo‘lagi sifatida shakllanib boryapti. An‘anaviy yoqilg‘i turlarining o‘rniga elektr va vodorod yoqilg‘i vositalaridan foydalanish, velosiped va boshqa turdagi ekologiyaga kam zarar keltiradigan transport turlaridan foydalanish orqali bu tizimni yanada rivojlantirish mumkin. Yuqorida keltirilgan barcha yashil iqtisodiyot turlarining umumiy maqsadi esa ekologik muvozanatni saqlash sanaladi.

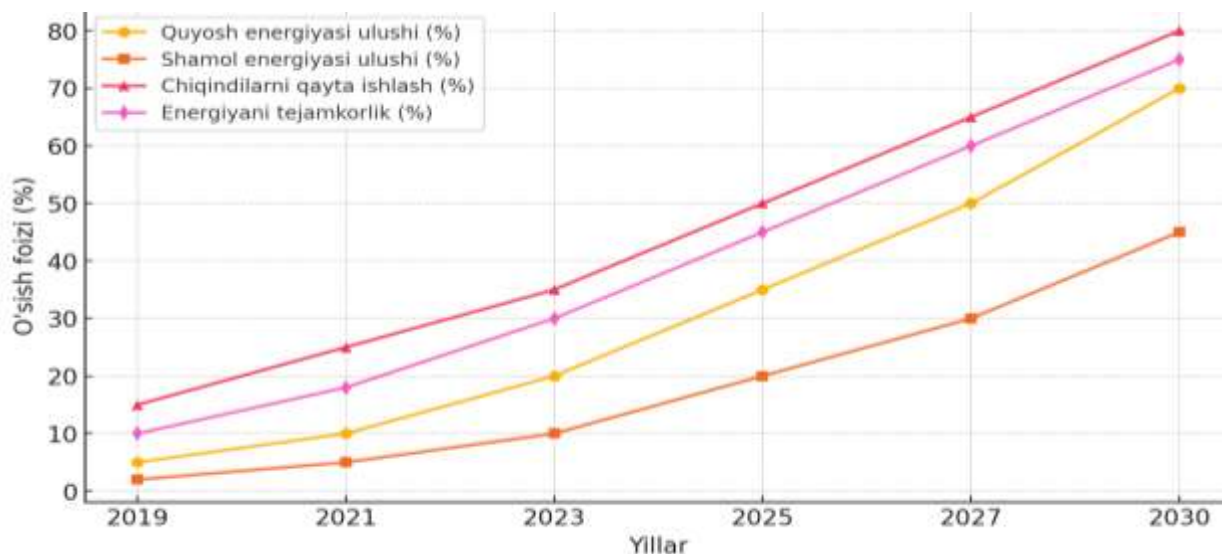
Har qanday ishlab chiqarish jarayoni ekologik xavfsizlik talablariga javob berishi kerak. Havo, suv va tuproq ifloslanishini kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilishi va tatbiq etilishi lozim. Korxonalar va uy xo‘jaliklarida energiya sarfini optimallashtirish, energiya tejamon texnologiyalardan foydalanish yashil iqtisodiyotning muhim shartlaridan biridir. Yangi texnologiyalar va innovatsion yechimlar yordamida energiya iste‘molini kamaytirish barqaror rivojlanishning asosiy omillaridan biridir. Yashil iqtisodiyot inson kapitalini rivojlantirish va sifatli ish o‘rinlarini yaratishga qaratilgan. Xususan, ekologik toza texnologiyalar bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish muhim hisoblanadi. Sun‘iy intellekt, avtomatlashtirilgan tizimlar va ekologik toza ishlab chiqarish usullari bu jarayonning ajralmas qismi sanaladi.

Yashil iqtisodiyotni to‘g‘ri boshqarish davlat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shishi mumkin. Bu jarayon uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash bilan birga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi. Quyida yashil iqtisodiyotni samarali boshqarish orqali davlat taraqqiyotiga qo‘shiladigan asosiy hissalar haqida batafsil ma‘lumot beramiz. Birinchidan, yashil iqtisodiyot innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish va yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. Zamonaviy ekologik toza texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya manbalarining joriy etilishi iqtisodiy samaradorlikni oshirib, ishlab chiqarishning energiya tejamon bo‘lishiga imkon yaratadi.

So‘ngi yillarda mamlakatimizda ham bu sohaga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Ayniqsa so‘ngi 7 yil davomida prezidentimiz Shavkat Miromoniych Mirziyoev tomonidan olg‘a surilgan bir qancha samarali tashabbuslar tufayli yashil iqtisodiyotning mamlakatimizda rivojlanishi jadallashdi hamda 2025-yil “Atrof muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili” deb nomlandi. Shu kabi bir qancha islohotlar yashil iqtisodiyotning O‘zbekiston Respublikasida qay tarzda taraqqiy etayotganiga misol bo‘la oladi. Yuqorida eslab o‘tganimizdek, 2019-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” ni ishlab chiqdi. Bunga muvofiq, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi yashil iqtisodiyotni ilgari surish va “yashil” o‘sish tamoyillarini joriy etish bo‘yicha vakolatli organ etib belgilandi. 2023-yil 1-iyundan boshlab esa mahsulotlarni ishlab chiqarishda ekologiya va atrof-muhitga ta‘sirni cheklash bo‘yicha “yashil sertifikatlar” tizimi joriy etilishi rejalashtirilgan. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish borasida ham muhim qadamlar tashlanmoqda. 2021-yilda Navoiy viloyati Karmana tumanida quvvati 100 MVt bo‘lgan quyosh fotoelektr stansiyasi ishga tushirildi. Shu bilan birga, Samarqand viloyatining Nurobod tumanida ham quvvati 100 MVt bo‘lgan yirik quyosh fotoelektr stansiyasi foydalanishga topshirildi. 2030-yilgacha O‘zbekistonda umumiy quvvati 7 000 MVt bo‘lgan quyosh fotoelektr stansiyalarini qurish bo‘yicha yettita yirik loyiha amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Ushbu chora-

tadbirlar mamlakatning yashil iqtisodiyotga o‘tish va uglerod neytralligiga erishish yo‘lidagi muhim qadamlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda.

Quyidagi chiziqli grafik orqali O‘zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyasi 4 ta yo‘nalish misolida 2019- yildan to hozirgacha va yaqin kelajakdagi ya‘ni 2030-yilgacha bo‘lgan muddatda qay tarzda o‘lishi tasvirlangan:

1-rasm. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalari

Tasvirlangan ma’lumotlarni to‘liqroq tahlil qilar ekanmiz, quyosh energiyasidan foydalanish ko‘rsatkichlari izchil oshib bormoqda. Agar 2019-yilda quyosh energetikasining umumiy ishlab chiqarishdagi ulushi atigi 5 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2030-yilga kelib bu ko‘rsatkich 70 foizga yetishi prognoz qilinmoqda. O‘zbekistonning tabiiy sharoitlari quyosh energiyasidan keng miqyosda foydalanish imkonini bergani sababli, bu boradagi loyihalar jadal rivojlanmoqda. Shamol energetikasi bo‘yicha ham ijobiy tendensiya kuzatilmoqda: 2019-yilda bor-yo‘g‘i 2 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2030-yilga borib 45 foizga yetishi kutilmoqda. Bu esa mamlakatning muqobil energiya manbalariga tobora ko‘proq e‘tibor qaratayotganini tasdiqlaydi. Ekologik barqarorlikni ta‘minlashda chiqindilarni qayta ishlash tizimi alohida o‘rin tutadi. 2019-yilda bu ko‘rsatkich 15 foiz bo‘lsa, 2030-yilda 80 foizga yetishi rejalashtirilgan. Bunday natijaga erishish chiqindilarni ajratish tizimini takomillashtirish, zamonaviy qayta ishlash uskunalarini joriy etish va ushbu sohani qo‘llab-quvvatlash orqali amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, energiya samaradorligini oshirish borasida ham aniq maqsadlar belgilangan. 2019-yilda energiyani tejamkor ishlatish darajasi 10 foiz bo‘lsa, 2030-yilga kelib bu ko‘rsatkich 75 foizga yetishi rejalashtirilgan. Bu sanoat va transport sohalarida energiya sarfini kamaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik talablar asosida optimallashtirish orqali amalga oshirilmoqda. Umuman olganda, ushbu tendensiyalar O‘zbekistonning yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan holda rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Muqobil energiya manbalaridan keng foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash tizimini yo‘lga qo‘yish va energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalishlarning izchil rivojlanishi O‘zbekistonni ekologik jihatdan toza va innovatsion iqtisodiyotga ega davlat sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyot bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib, u nafaqat iqtisodiy o‘lishni ta‘minlash, balki ekologik barqarorlikni saqlash orqali kelajak avlodlar uchun qulay yashash muhitini yaratishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, uning boshqaruv turlari va iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishga qo‘shayotgan hissasi tahlil qilindi. Ayniqsa, past uglerodli iqtisodiyot, aylanma iqtisodiyot, ekologik qishloq xo‘jaligi hamda yashil transport tizimining mamlakat taraqqiyotidagi o‘rni ko‘rib chiqildi. O‘zbekiston misolida olib qarganda, so‘nggi yillarda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha sezilarli natijalarga erishilganini kuzatish

mumkin. Davlat tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalar va qabul qilingan dasturlar yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etishda muhim omil bo‘lmoqda. Xususan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish va energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, yashil iqtisodiyotning to‘g‘ri boshqarilishi nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Shu boisdan, bu sohaga doir islohotlarni yanada jadallashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda ekologik tafakkurni keng yoyish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Kelajakda yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan holda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar mamlakatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi va uning xalqaro maydondagi ekologik tashabbuslarda yetakchi pozitsiyani egallashiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati

1. Beder, S. Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinary to understanding, influence and effectiveness’, Environmental Conservation, vol. 2011, 38, no. 2, pp. 140-150
2. David Pearce, Anil Markandya and Edward B. Barbier. Blueprint for a Green Economy: Earthscan, London, Great Britain, 1989. 192 pp.
3. Xashimova S.N. Yashil iqtisodiyot. Darslik. -T.: “Ma’rifat”, 2024. 224 bet.
4. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti yashil iqtisodiyot to‘g‘risidagi qarori (PQ-4477 04.10.2019).
5. Food and Agriculture Organization [https:// www.fao. org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC197240/](https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC197240/).

UDK: 334.027

KIMYOVIY QORXONALARDA TOVAR-MODDIY ZAHIRALARNI TURKUMLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH

УЛУЧШЕНИЕ КЛАССИФИКАЦИИ ИНВЕНТАРИЗАЦИИ НА ХИМИЧЕСКИХ ЗАВОДАХ

IMPROVING INVENTORY CLASSIFICATION IN CHEMICAL ENTERPRISES

Achilov Abror Niyatqobilovich

Farg‘ona davlat universiteti

“Moliya” kafedrası mudiri, i.f.d. (PhD) niyatqobil@mail.ru

O‘rinov Dilshodjon Axmadjonovich

Farg‘ona davlat universiteti “Moliya” kafedrası o‘qituvchisi

Maqolada O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti tarmoqlarida talab etilayotgan kimyoviy tovar-moddiy zahiralarning mustahkam bazasini yaratish va uni takomillashtirish, rudali hududlarni tadqiq qilish, zahiralarni aniqlash va kimyo sanoati korxonalarida tovar-moddiy zahiralarni hisobini takomillashtirish ustuvor vazifalari yoritilgan. Kimyo sanoati korxonalari tarmoqning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, tovar-moddiy zahiralarni guruhlash, korxona aktivlarini guruhlash va hisobni takomillashtirish to‘g‘risida ilmiy qarashlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tovar-moddiy zahiralarni (TMZ), kimyo sanoati korxonalari xususiyati, mahalliy xom-ashyo resurslari, TMZlar hisobi, TMZlarni guruhlash, yordamchi materiallar, qaytarilgan chiqindilar, ishlab chiqarish xarajatlari, kalkulyasiya moddalari.

В статье освещены приоритетные задачи по созданию и совершенствованию надежной базы химических товаров и материальных резервов, необходимых для отраслей экономики Республики Узбекистан, исследуя рудных районов, выявлению запасов и совершенствованию запасов в химической промышленности. Предприятия химической промышленности имеют научный взгляд на группировку товарно-материальных запасов, группирование активов предприятия и совершенствование бухгалтерского учета на основе отраслевых особенностей.

Ключевые слова: товарно-материальные запасы (ТМЗ), характеристика предприятий химической промышленности, местные сырьевые ресурсы, учёт ТМЗ, группировка ТМЗ, вспомогательные материалы, вторичные отходы, производственные затраты, расчеты.

The article highlights the priority tasks of creating and improving a robust base of chemical commodities and material reserves required by sectors of the economy of the Republic of Uzbekistan, exploring ore areas, identifying reserves and improving inventories in the chemical industry. Chemical industry enterprises have a scientific perspective on the grouping of inventories, the grouping of enterprise assets and the improvement of accounting based on the industry specifics.

Keywords: Inventory (TMZ), characteristics of chemical industry enterprises, local raw resources, TMZ accounts, TMZ grouping, auxiliary materials, recycled waste, production costs, calculations.

Hozirda dunyo miqiyosida kimyoviy mahsulotlarning 1,5 milliarddan ko‘proq iste‘molchilari mavjud. Dunyo ekspertlarining kuzatuvlarida ham ma‘lum bo‘lmoqdaki, kimyoviy tovar-moddiy zahiralarga bo‘lgan ehtiyoj yil sayin ortib bormoqda. Bugungi kunda jahon kimyoviy sanoati tovar-moddiy zahiralari hisobini takomillashishi, tannarxni pasayishi va mahsulotlarini ishlab chiqarishda iqtisodiy jihatdan ijobiy o‘zgarishlari kuzatilmoqda. Mamlakatimizda kimyo sanoatini keng rivojlantirishga, mahalliy xom-ashyo resurslaridan unumli foydalanishga, tovar va mahsulotlarni tannarxini kamaytirishga qaratilgan ilmiy texnikani rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda.

Davlatlar o‘rtasida kimyoviy mahsulotlar savdo aylanmasiga ta’sir qiluvchi to‘siqlarni bekor qilinishi natijasida kimyoviy tovarlar talab etiladigan ishlab chiqarish korxonalarining iqtisodiy holati yaxshilangan. “Jahon kimyo sanoati tovar-moddiy zahiralari hisobining takomillashganligi va ishlab chiqarishning rivojlanishi natijasida avtomobilsozlik, kompyuter ishlab chiqarish, umumiy mashinasozlik, sanoat ishlab chiqarish, oziq-ovqat sanoatida o‘rishga erishilgan” [4].

Kimyo sanoatida boshqa korxonalardan farqli o‘laroq tovar-moddiy zahiralarni saqlash va sarflanishi ancha ehtiyotkorlikni talab etadi. Chunki kimyoviy moddalarni saqlashning o‘ziga xos tartib qoidalari mavjud. Shuningdek, kimyo sanoatida tovar-moddiy zahiralarning o‘ziga xos atamaları bo‘lib, ularni to‘g‘ri va o‘z o‘rnida ishlatish ham tarmoq hisob siyosatini shakllantirishda katta ahamiyatga egadir. Mamlakatimiz kimyo sanoatida turli xil kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Ular o‘z xususiyatlariga ko‘ra iqtisodiyotning ko‘plab sohalarda foydalaniladi. Qishloq xo‘jaligida yerdan unumli foydalanish va yuqori hosildorlikka erishish uchun kimyoviy mahsulotlardan foydalanib kelinmoqda

Yuqorida sanab o‘tilgan vazifalarni bajarishda kimyo sanoati korxonalarida buxgalteriya hisobini jumladan, tovar-moddiy zahiralari hisobini to‘g‘ri tashkil etish va zamon talablari asosida takomillashtirish tarmoq hisob siyosatining asosiy talablaridan biridir. Bu borada V.T. Chaya va O.V.Latipova o‘z asarlarida tovar-moddiy zahiralarni «Material resurslar» deb ataganlar va ularni klassifikatsiyasi bo‘yicha 8 guruhga bo‘lib o‘rgangan [2]. Ular o‘z ilmiy ishlanmalarida tovar-moddiy zahiralarni barcha korxonalarning umumiy xususiyatlarini inobatga olib turkumlarga ajratib chiqqan. Biz kimyo sanoatining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tovar-moddiy zahiralarni hisobga olishdagi buxgalteriya hisobi oldidagi vazifalarni bayon qildik.

Kimyo sanoati korxonalarida mahsulotlar ishlab chiqarishning zarur ehtiyojlari turli katalizatorlardan Ammiak sintezi katalizatori, “GIAP-8” nikelli katalizator, “GIAP-14” alyuminiy-xrom katalizatori, “TO-2” metanlash katalizatori, “OXK-02” o‘rta haroratli katalizator, Uglerod oksidi konversiyasi “NTK-4U”, Alyuminiynikel - molibdenli katalizator “CHKG-09”, Oltinugurt yutgich “CHPS-03” har bir katalizator mahsulot ishlab chiqarish turiga qarab aniq bir jarayonga jalb

qilinadi. Masalan: “CHPS-03” yutgichni olish usuli bu faollashgan rux oksidini magniy oksidi va yuzasi faollashgan moddalar bilan aralashtirish hamda keyinchalik quritgan holda pressda yutgich donalariga shakl berishdan iboratdir. “CHPS-03” yutgichi “GIAP-8” katalizatori ishlab chiqarishning amaldagi uskunalarida ishlatilgan “GIAP-10”ning (ruxli yutgichlar) katalizatorlaridan olingan rux oksididan ishlab chiqariladi. Yutgich ammiak ishlab chiqarishning yirik agregatlarida tabiiy gazdagi oltingugurtning qoldiq konsentratsiyasi 0,5 mg/m³ dan ko‘p bo‘lmagan miqdorgacha tozalashda vodorod sulfidni yutish uchun qo‘llaniladi [6].

1-jadval

Kimyo sanoati korxonalarida materiallarning guruhleri

Nazariy jihatdan materiallarning guruhlanishi	Amaliy jihatdan taklif qilinayotgan materiallarning guruhlanishi
Xom-ashyo va materiallar	Xom-ashyo
—	Materiallar
Sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar va butlovchi buyumlar	Sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar va butlovchi buyumlar
Yoqilg‘i	Yoqilg‘i
Ehtiyot qismlar	Ehtiyot qismlar
—	Kimyoviy moddalar
Qurilish materiallari	Qurilish materiallari
Idish va idish materiallari	Idish va idish materiallari.
Chetga qayta ishlash uchun berilgan materiallar	Chetga qayta ishlash uchun berilgan materiallar
Inventar ho‘jalik jihozlari	Inventar ho‘jalik jihozlari
Boshqa materiallar	Boshqa materiallar

Manba: Muallif ishlanmasi

Kimyo sanoati korxonalarida tovar-moddiy zahiralarni tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqib, materiallarni o‘ziga xos tartib asosida guruhlash maqsadga muvofiqdir. Yuqoridagilardan kelib chiqib materiallarni guruhlashni quyidagi tartibini tavsiya qilamiz (1-jadval).

Kimyo sanoati korxonalarida tovar-moddiy zahiralarni hisobini to‘g‘ri tashkil qilish uchun ularni ma’lum belgilariga qarab turkumlarga ajratish kerak. Barcha kimyo sanoat korxonalarida ishlab chiqarishning murakkabligiga qarab tovar-moddiy zahiralarni turkumlash bir muncha qiyinchilik tug‘dirishi mumkin chunki ko‘pgina kimyoviy mahsulotlar ikkinchi kimyoviy mahsulot uchun xom ashyo sifatida ishlatiladi.

Kimyo sanoat korxonalarini tovar-moddiy zahiralarni hisobga olish va turkumlashning o‘ziga xos xususiyatlari shundaki, ishlab chiqarish jarayoni natijalarida olingan chiqindilarni qiymatini alohida moddalarda (“Qaytarilgan chiqindilar” schyotini tashkil qilish) hisobga olinishini nazarda tutish kerak.

Ishlab chiqarish jarayonlari nuqtai nazaridan chiqindilarni ikki guruhga bo‘lish mumkin:

- birinchi guruh: xom-ashyo va tovar-moddiy zahiralarni, materiallarni qoldiqlari chiqindisini;
- ikkinchi guruh: kimyoviy reaksiyalar oqimi jarayonida olingan chiqindilar, ya’ni ularning mavjudligi muayyan turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun texnologik qoidalarga asoslanadi. Yanada aniqroq aytilgan tabiiy yo‘qotilish va texnologik jarayonlardagi to‘kilishlar (kimyoviy reaksiyalar, yoki ayrim texnologik kamchiliklar tufayli chiqindining paydo bo‘lishi).

Bugungi kunda kimyo sanoati korxonalarida amaliyotida chiqindilarni hisobga oluvchi alohida schyotlardan foydalanilmaydi. Chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari yo‘qligi sababli maxsus xandaklarga ko‘mib tashlanadi. Kimyo sanoati korxonalarida chiqindilarning ishlab chiqarishga sarflanishi jarayoni va uning natijalarini alohida schyotda “Qaytarilgan chiqindilar” schyotida hisobga olish lozimligini taklif etamiz, jumladan:

- agar ular to‘liq qiymatli xom-ashyo sifatida yonma-yon sotilsa xom-ashyoning to‘liq bahosida baholanishi;

– agar ular asosiy ishlab chiqarishda foydalanilgan bo‘lsada, iste‘mol koeffitsiyentlari (tayyor mahsulot ishlab chiqarishning) kamayishi yoki iste‘mol tovarlari ishlab chiqarish uchun qo‘llaniladigan xom-ashyo narxining o‘sha miqdorga kamayishi;

– agar chiqindilar korxonada qayta ishlangan yoki boshqa tomonga topshirilgan bo‘lsa, chiqindilar uchun belgilangan narxlarda ularni yig‘ish va qayta ishlash xarajatlarini (masalan, qayta tiklash xarajatlarini chegirib tashlash) kamaytirish orqali ularning narxini belgilash kerak [3].

Kimyo sanoati korxonalarining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, materiallarning guruhlanishi ham yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek boshqa tarmoqlardan farq qiladi. Biz tomondan taklif etilgan materiallarning guruhlanishi tarkibi bevosita xarajatlarni kalkulyatsiya moddalarini bo‘yicha guruhlashga ham ta‘sir etadi.

Katalizator mahsulot tarkibiga kirmaydi lekin, kimyoviy reaksiyalar tezligini ba‘zi moddalar ta‘siri ostida tezlashtirishga xizmat qiladi. Katalizator reaksiyaga kirishuvchi moddalar (reagentlar) bilan bir qancha oraliq birikmalar hosil qilib, reaksiya nihoyasida miqdor va tarkib o‘zgarmasdan ajralib chiqadi. Katalizator sifatida turli xil moddalar (gaz, suyuqliklar, qattiq moddalar) ishlatilishi mumkin. Katalizator sifatida atomlar, ionlar, molekulalar ishtirok etishi mumkin. Shu nuqtai nazardan katalizatorlarni mahsulot yaratishdagi xususiyatiga qarab, sarf me‘yorlari bo‘yicha hisobga olib borish zarur.

Kimyo sanoati korxonalarida tovar-moddiy zahiralarni hisobini takomillashtirishda quyidagi xulosa va takliflarga kelindi:

– kimyo sanoati korxonalarida tovar-moddiy zahiralarni hisobini to‘g‘ri tashkil qilish uchun ularni ma‘lum belgilariga qarab turkumlarga ajratish;

– kimyo sanoatida boshqa korxonalardan farqli o‘laroq, reagentlarning aksariyati zaharli, tez alanganadigan, ba‘zilari portlash xususiyatiga egaligi hisobiga saqlashning o‘ziga xos tartib qoidalariga rioya qilish;

– chiqindilardan foydalanish bo‘yicha taklif etilayotgan fikrlarni amalga oshirish orqali quyidagi ko‘rsatkichlarga erishish mumkin:

– jamiyatda yangi korxonani tashkil etish orqali yangi ish o‘rinlarining paydo bo‘lishiga erishiladi, ijtimoiy muhitni yaxshilashga olib keladi;

– ekologiyaga to‘lovidan ozod bo‘lishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati

1. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. – T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 200 b.
2. Чая В.Т., Латыпова О.В. Бухгалтерский учет: учеб. пособ – М.: КНОРУС. 2009 г – 489 с.
3. Qodirxonov S.B. Buxgalteriya hisobi: Darslik.T.: “Mehnat”, 2000 y.
4. Кондратьев В.Б. Мировая химическая промышленность «Перспективы. Электронный журнал». 2017. №2(10).
5. Ачилов А.Н. Проблемы бухгалтерского учёта товарно-материальных запасов и пути их решения. Журнал “Научных публикаций аспирантов и докторантов”. Курск, 2016 год май.
6. Achilov A.N. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida kimyo sanoatining tutgan o‘rni, ahamiyati, muammolari va tovar-moddiy zahiralarni hisobga olishni takomillashtirish masalalari. “Iqtisod va moliya” ilmiy-amaliy jurnal: №4 2018 yil 6 b.

**NEFT-GAZ SANOATI KORXONALARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI
TA’MINLASHNING AHAMIYATI**

**ВАЖНОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ**

**THE IMPORTANCE OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF OIL AND GAS
INDUSTRY ENTERPRISES**

Axmedov Islombek O‘tkir o‘g‘li
Xalqaro Nordik Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston neft-gaz sanoatidagi aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash mexanizmlari tahlil qilindi. Qiyosiy tahlilda xalqaro tajriba bilan solishtirish asosida institutsional mexanizmlar va ESG talablarining ahamiyati yoritildi. Maqolada raqamli boshqaruv, innovatsion moliya instrumentlari va ijtimoiy ta’sir omillari moliyaviy barqarorlikning muhim yo‘nalishlari sifatida asoslangan.

Kalit so‘zlar: aksiyadorlik jamiyatlari, moliyaviy barqarorlik, neft-gaz sanoati, ESG mezonlari, kapital tuzilishi, qarz yuki, raqamli boshqaruv, investitsion tahlil, korporativ boshqaruv.

В статье анализируются механизмы обеспечения финансовой устойчивости акционерных обществ нефтегазовой отрасли Узбекистана. Сравнительный анализ подчеркивает важность институциональных механизмов и требований ESG на основе сравнения с международным опытом. В статье обосновываются цифровое управление, инновационные финансовые инструменты и факторы социального воздействия как важные направления финансовой устойчивости.

Ключевые слова: акционерные общества, финансовая устойчивость, нефтегазовая отрасль, критерии ESG, структура капитала, долговая нагрузка, цифровое управление, инвестиционный анализ, корпоративное управление.

This article analyzes the mechanisms for ensuring the financial stability of joint-stock companies in the oil and gas industry of Uzbekistan. The comparative analysis highlights the importance of institutional mechanisms and ESG requirements based on comparison with international experience. The article substantiates digital management, innovative financial instruments and social impact factors as important areas of financial stability.

Keywords: joint-stock companies, financial stability, oil and gas industry, ESG criteria, capital structure, debt burden, digital management, investment analysis, corporate governance.

Aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash zamonaviy korporativ iqtisodiyotning eng muhim strategik masalalaridan biri hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik — bu jamiyatning ichki va tashqi shoklarga nisbatan bardoshliligi, uzoq muddatli faoliyat davomida likvidlik, rentabellik va investitsion jozibadorlikni saqlab qolish qobiliyati bilan ifodalanadi. Ushbu barqarorlikni ta’minlashda hozirgi global murakkab iqtisodiy sharoitda korporativ tuzilmalarning strategik rejalashtirish, boshqaruv tizimi va moliyaviy nazorat imkoniyatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda.

Birinchidan, moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda korporativ boshqaruvning institutsional mexanizmlari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ularning samaradorligi, birinchi navbatda, aksiyadorlar manfaatlarini himoya qilish, menejerlar faoliyatining shaffofligi va hisobdorligini ta’minlash orqali ifoda etiladi. Jahon amaliyotida qabul qilingan G20/OECD korporativ boshqaruv tamoyillariga

asoslangan korporativ etika, ichki nazorat tizimlari, risklarni boshqarish siyosati va strategik auditorlik vazifalari moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning mustahkam poydevori hisoblanadi. SHu nuqtai nazardan, AJlarda korporativ boshqaruv indeksi (CGI) ko'rsatkichini muntazam baholab borish tavsiya etiladi.

Ikkinchidan, moliyaviy xavflarni boshqarishda diversifikatsiya, xedjlash va likvidlikni saqlash mexanizmlari amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, aktiv va passivlarni muvofiqlashtirish, debitorlik va kreditorlik qarzlarni boshqarish, kapital tuzilishida optimal zayom–aksiyadorlik muvozanatini saqlash kabi amaliyotlar AJlarning ichki barqarorligini oshiradi. SHunday modellardan biri sifatida Altman Z-score, Springate modeli va FMSB indeksi kabi ko'p omilli diagnostik tizimlar joriy etilishi tavsiya etiladi. Ular orqali korxonaning bankrotlik xavfi yoki barqarorlik holati aniqlanadi, shunga mos ravishda moliyaviy qarorlar qabul qilinadi.

Uchinchidan, ESG (Environmental, Social, Governance) mezonlari asosida faoliyat yuritish, barqaror investitsiya muhitini shakllantiradi. ESG-integratsiya qilingan moliyaviy boshqaruv nafaqat ekologik va ijtimoiy xavflarni hisobga oladi, balki korporativ boshqaruvda shaffoflik, javobgarlik va samaradorlikni ham ta'minlaydi. AJlar uchun ESG ko'rsatkichlari xalqaro moliya institutlari, investorlar va reyting agentliklari tomonidan barqarorlik mezoni sifatida baholanmoqda. Masalan, MSCI ESG Rating, Sustainalytics va Refinitiv kabi xalqaro platformalar bu sohadagi yetakchi vositalar hisoblanadi.

To'rtinchidan, davlat va moliyaviy bozor instrumentlari orqali barqarorlikni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Qimmatli qog'ozlar bozorida aksiyadorlik jamiyatlarining faol ishtiroki, ularning obligatsiya chiqarish va qayta moliyalash imkoniyatlari kapital jozibadorligini oshiradi. SHu bilan birga, davlat tomonidan moliyaviy subsidiyalar, soliq imtiyozlari, innovatsiyaviy loyihalar uchun grantlar ham barqarorlikni ta'minlashda qo'llovchi omil sifatida xizmat qiladi. Xususan, O'zbekistondagi “Korporativ axborot yagona portal” orqali shaffoflikni ta'minlash tizimi so'nggi yillarda juda muhim mexanizm sifatida yaratilib, institutsional investorlar faolligini kuchaytirdi.

Beshinchidan, raqamli transformatsiya vositasida moliyaviy barqarorlikni oshirish samarali yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Elektron hisobot tizimlari, raqamli audit, blokcheyn texnologiyasiga asoslangan aktivlar monitoringi, fintex platformalar orqali investorlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatish – bularning barchasi moliyaviy oshkoralik va shaffoflikni mustahkamlab, barqaror faoliyat yuritish uchun zamin yaratadi. Iqtisodiy tahlilchilar ta'kidlashicha, raqamli transformatsiya qilingan kompaniyalarda moliyaviy xavflar ertaroq aniqlanadi va tezkor choralar ko'rish imkoniyati yuqori bo'ladi.

Neft-gaz sanoatidagi aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash — nafaqat korporativ darajada, balki milliy energetika xavfsizligini ta'minlash nuqtai nazaridan ham strategik ahamiyatga egadir. Bugungi kunda O'zbekistondagi "O'zbekneftgaz" AJ, SHo'rtan gaz-kimyo majmuasi, Buxoro NQIZ kabi yirik korxonalarning moliyaviy barqarorligi nafaqat tashqi bozorlarga neft va gaz mahsulotlari eksportini ta'minlashda, balki ichki bozordagi ta'minot barqarorligi va valyuta tushumlari uzluksizligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xalqaro amaliyotda bu sohadagi AJlar Altman Z-score, Ohlson O-Score, va FMSB (Financial Multi-Stage Barqarorlik) indekslari orqali baholanib, likvidlik koeffisienti, kapital tuzilishi, rentabellik, investitsiya faolligi kabi ko'rsatkichlar asosida moliyaviy barqarorlikning ko'p qatlamli monitoringi yo'lga qo'yiladi. Ushbu ko'rsatkichlarni tahlil qilish, resurslardan foydalanish samaradorligini baholash bilan birga, tashqi investitsiya muhitini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Korxona moliyasini boshqarishda ESG mezonlariga asoslangan strategik yondashuvlar neft-gaz sanoati uchun yangicha institutsional mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunda ayniqsa, ekologik xavflarni minimallashtirish, ijtimoiy majburiyatlarni amalga oshirish va korporativ boshqaruvda shaffoflikni ta'minlash orqali aksiyadorlar va investorlar ishonchini mustahkamlash mumkin. Masalan, Saudi Aramco, Equinor (Norvegiya), Chevron va TotalEnergies kabi xalqaro neft-gaz gigantlari ESG-mezonlarni o'z korporativ strategiyalarining markaziga qo'ygan holda, barqarorlikni nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlik orqali ta'minlamoqda. O'zbekiston sharoitida ham neft-gaz korxonalarida uglerod izini kamaytirish, energiya tejамkor

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2025 yil

texnologiyalarni joriy etish va raqamlashtirish orqali ESG-platformalarga moslashish ularning moliyaviy reytinglarini va investitsion jozibadorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bilan birga, raqamlashtirish, innovatsion moliyaviy instrumentlar va bozor mexanizmlarini joriy etish — neft-gaz sanoatidagi AJlarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Masalan, neft-gaz sohasidagi yirik korxonalarda “ERP-sistemalar” (SAP, Oracle), “blokcheyn asosidagi shartnomalar nazorati”, “sifrovoy audit” va “moliyaviy tahlil platformalari” orqali byudjetlash, xarajatlarni rejalashtirish, aktivlarni optimal boshqarish va investitsion loyihalar samaradorligini baholash imkoniyatlari kengaymoqda. SHuningdek, xalqaro moliyaviy bozorlarga chiqish (evroobligatsiyalar, “green bonds”, “sukuk” kabi instrumentlar) orqali tashqi resurslarni jalb etish va ichki moliyaviy tuzilmalarni qayta ko‘rib chiqish, AJlar faoliyatini xalqaro standartlarga moslashtirishga xizmat qilmoqda. Bu esa ularning barqaror rivojlanishini ta‘minlash bilan bir qatorda, mintaqaviy va global raqobatbardoshlikni ta‘minlashda ustuvor ahamiyat kasb etadi.

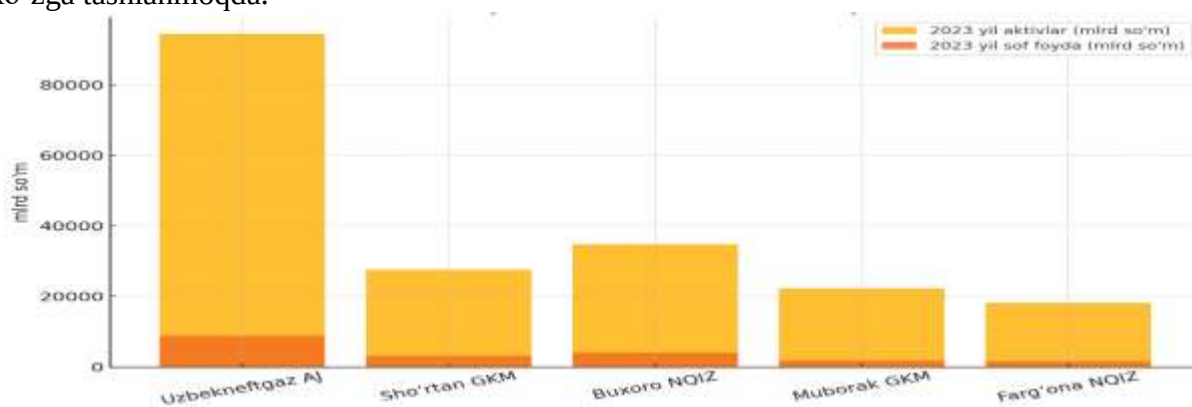
1-jadval

Neft-gaz sanoati aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy ko‘rsatkichlari 2023 yil [2]

Korxona nomi	2023 yil aktivlar (mlrd so‘m)	2023 yil sof foyda (mlrd so‘m)	Rentabellik (%)	ESG indeks bahosi (0-100)
O‘zbekneftgaz AJ	94500	8900	9.4	68
Sho‘rtan GKM	27600	3200	11.6	64
Buxoro NQIZ	34800	4100	11.8	70
Muborak GKM	22400	1900	8.5	60
Farg‘ona NQIZ	18200	1650	9.1	58

Yuqorida taqdim etilgan jadval va diagramma 2023 yil uchun O‘zbekistondagi yirik neft-gaz sanoati aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy ko‘rsatkichlarini qamrab oladi. Jumladan:

- "O‘zbekneftgaz" AJ umumiy aktivlar hajmi bo‘yicha yetakchi hisoblanadi (94,5 trln so‘m), biroq uning rentabellik darajasi 9,4% ni tashkil qiladi.
- Sho‘rtan GKM va Buxoro NQIZ yuqori rentabellik (mos ravishda 11,6% va 11,8%) va ESG indeksida yaxshi ko‘rsatkichlar namoyon etgan.
- Farg‘ona NQIZ pastroq aktivlarga ega bo‘lsa-da, ESG ko‘rsatkichlarini oshirish zarurligi ko‘zga tashlanmoqda.

2-rasm. 2023 yil uchun aktivlar va sof foyda ko‘rsatkichlari[3]

Qiyosiy tajriba: xalqaro neft-gaz gigantlari bilan solishtirma tahlil moliyaviy barqarorlik modellarini tanlashda muhim strategik ahamiyatga egadir. Masalan, Saudi Aramco (Saudiya Arabistoni) 2023 yilda 121 mlrd dollar sof foyda qayd etgan va ESG ko‘rsatkichi 70dan oshgan holda MSCI “AA” reytingiga ega bo‘lgan. Norvegiyaning Equinor kompaniyasi esa 2030 yilgacha uglerod izini 50% ga qisqartirishni maqsad qilib, barqaror moliyaviy rivojlanishni ESG transformatsiya orqali amalga oshirmoqda. O‘zbekistondagi "O‘zbekneftgaz" AJda ESG boshqaruv tizimi hali to‘liq

shakllanmagan, ammo korporativ strukturada o‘tkazilayotgan raqamlashtirish va audit tizimidagi yaxshilashlar kelgusida ushbu kompaniyani mintaqadagi yetakchi barqaror sub’ektlardan biriga aylantirishi mumkin. SHu jihatdan, xalqaro tajribadagi kapital tuzilishi, passivlarni diversifikatsiya qilish, va moliyaviy reytinglarga ega bo‘lish kabi modellarni lokalizatsiya qilish zarur hisoblanadi.

Ijtimoiy ta’sir: aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ijtimoiy barqarorlikka ham ta’sir ko‘rsatadi. Ish o‘rinlari yaratilishi, ijtimoiy infratuzilmalarni qo‘llab-quvvatlash, hamkor hududlarda ijtimoiy loyihalar amalga oshirilishi — bunday omillar aksiyadorlar ishonchi va jamiyat tomonidan korporativ qabul qilinishida muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Buxoro NQIZning 2023 yilda hududiy ijtimoiy infratuzilma loyihalariga 96 mlrd so‘m mablag‘ ajratgani moliyaviy barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. ESG tuzilmasidagi “S – Social” mezonlari asosida barqarorlik konsepsiyasi faqat raqamlar emas, balki ijtimoiy barqarorlik — ijtimoiy adolat, ta’lim va atrof-muhitga munosabat kabi omillar orqali to‘ldirilishi kerak. SHu nuqtai nazardan, ijtimoiy ta’sirni KPI orqali hisobga olish, barqaror faoliyatni sifat jihatdan ta’minlaydi.

Moliyaviy barqarorlik indikatorlari orasida quyidagilar asosiy o‘rinni egallaydi:

1. joriy likvidlik koeffisienti ≥ 1.2 ;
2. umumiy aktiv rentabelligi $\geq 10\%$;
3. debitor-kreditor qarzlari nisbati ≤ 1 ;
4. moliyaviy leveragning darajasi ≤ 0.6 .

Bunday ko‘rsatkichlarni muntazam monitoring qilish va raqamli platformalar orqali avtomatlashtirish neft-gaz AJlarida moliyaviy boshqaruvning zamonaviy, prognozlashtiruvchi modellarini joriy etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. <https://www.iea.org/termsandconditions/> sayti ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi
2. <https://www.ung.uz/open-data/18/sub/42/1>
3. <https://minenergy.uz/uz/lists/guide>
4. Salimovna, S. S. (2024). Energetika korxonalari faoliyatini samaradorligini ta’minlash. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(Maxsus son), 211-215.
5. Salimovna S. S. (2024). O‘zbekistonda neft va gaz sanoati korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (9), 396-402.
6. Salimovna S. S. (2024). Neft va gaz qazib chiqarish korxonalarida investitsion-innovatsion faoliyatini tahlili. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (9), 307-316.

GIDROENERGETIKA SANOATI: MURAKKAB TIZIM, STRATEGIK SALOHİYAT VA BARQAROR TARAQQIYOT MEZONLARI

ГИДРОЭНЕРГЕТИКА: СЛОЖНАЯ СИСТЕМА, СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ И КРИТЕРИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

HYDROPOWER INDUSTRY: A COMPLEX SYSTEM, STRATEGIC POTENTIAL AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT CRITERIA

Parpibayev Dilmurod Odil o‘g‘li,
Xalqaro Nordik Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarida gidroenergetika sanoatining holati, GESlar soni, umumiy quvvati, yillik ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari va energiya tizimidagi ulushi statistik jadval va grafiklar asosida tahlil qilinadi. Har bir davlat bo‘yicha iqtisodiy, ekologik va strategik omillar chuqur tahlil qilinib, suv-energetika balansi va transchegaraviy boshqaruv muammolari o‘rganiladi. Tadqiqot IEA, Jahon banki, ADB, UNDP kabi xalqaro tashkilotlar ma’lumotlariga asoslangan. Natijalarga ko‘ra, Tojikiston va Qirg‘iziston gidroenergiya ulushida yetakchilik qilsa-da, mintaqaviy integratsiya va ESG mezonlariga muvofiq rivojlanish uchun institutsional islohotlar zarur ekani ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Gidroenergetika, Markaziy Osiyo, GES (Gidroelektrostansiya), suv-energiya integratsiyasi, energiya xavfsizligi, ESG mezonlari, transchegaraviy boshqaruv, qayta tiklanuvchi energiya, iqtisodiy barqarorlik, iqlim o‘zgarishi, suv resurslari boshqaruvi.

В статье анализируется состояние гидроэнергетической отрасли в странах Центральной Азии, количество гидроэлектростанций, общая мощность, годовые показатели производства и их доля в энергосистеме на основе статистических таблиц и графиков. Проводится углубленный анализ экономических, экологических и стратегических факторов для каждой страны, изучаются проблемы водно-энергетического баланса и трансграничного управления. Исследование основано на данных международных организаций, таких как МЭА, Всемирный банк, АБР, ПРООН. Согласно результатам, хотя Таджикистан и Кыргызстан лидируют по доле гидроэнергетики, показано, что для региональной интеграции и развития в соответствии с критериями ESG необходимы институциональные реформы.

Ключевые слова: Гидроэнергетика, Центральная Азия, ГЭС (гидроэлектростанция), водно-энергетическая интеграция, энергетическая безопасность, критерии ESG, трансграничное управление, возобновляемая энергетика, экономическая устойчивость, изменение климата, управление водными ресурсами.

This article analyzes the state of the hydropower industry in Central Asian countries, the number of hydropower plants, total capacity, annual production indicators and their share in the energy system based on statistical tables and graphs. An in-depth analysis of economic, environmental and strategic factors for each country is carried out, and the problems of water-energy balance and transboundary management are studied. The study is based on data from international organizations such as IEA, World Bank, ADB, UNDP. According to the results, although Tajikistan and Kyrgyzstan lead in the share of hydropower, it is shown that institutional reforms are necessary for regional integration and development in accordance with ESG criteria.

Keywords: Hydropower, Central Asia, HPP (Hydropower Plant), water-energy integration, energy security, ESG criteria, transboundary management, renewable energy, economic sustainability, climate change, water resources management.

Gidroenergetika sanoati — qayta tiklanuvchi energetika manbalarining eng yirik va iqtisodiy jihatdan samarali tarmoqlaridan biri hisoblanadi. U suv oqimining mexanik energiyasini elektr energiyasiga aylantiradi va bu jarayonda deyarli issiqlik chiqindisi yuzaga kelmaydi. XX asrda ko‘plab davlatlar gidroenergetik salohiyatni milliy energetika xavfsizligi, mintaqaviy energiya mustaqilligi va uglerod emissiyalarini kamaytirish siyosatining asosiy elementi sifatida ko‘ra boshladilar. Xususan, Xitoy, Braziliya, Kanada va Norvegiya kabi mamlakatlar umumiy elektr energiyasi ichida gidroenergetikaning ulushini 60–90% gacha olib chiqqan.

Gidroenergetika, shu bilan birga, kapital sarf va foyda orasidagi muvozanatni qayta ko‘rib chiqishni talab qiladigan sohadir. Qurilishga ketadigan sarflar ancha yuqori (turg‘un aktivlar 70–80% gacha), ammo ishlash muddati — 40–100 yil bo‘lib, foyda qaytarish davri uzoq, biroq uzluksizdir. Misol uchun, Norvegiyaning gidroelektrostansiyalari so‘nggi 70 yilda amortizatsiya qiymatini bir necha bor qoplab, mamlakat byudjetining 15–20% ini ta‘minlamoqda. Bu moliyaviy barqarorlik, uzoq muddatli investitsiyaviy jozibadorlik va energiya tannarxining pasayishi orqali ifodalanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi (Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston) gidroenergetik salohiyat jihatidan o‘ta muhim geoenergetik hudud hisoblanadi. Xususan, mintaqadagi daryolar (Amudaryo, Sırdaryo, Norin, Vaxsh) umumiy gidroenergetik resursning 75–80%ini tashkil etadi, bu esa mintaqaning umumiy elektr energiyasi iste‘molida gidroenergetikaning ulushini 30–90% gacha oshirish imkonini beradi. Misol uchun, Tojikiston gidroenergetika orqali elektr energiyasining 98%ini ishlab chiqarmoqda (IAEA, 2024), bu esa mamlakatning strategik mustaqilligini ta‘minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, mintaqadagi gidroenergetika sanoati transchegaraviy resurslar bilan bog‘liq bo‘lib, suv-energetika balansini hamkorlik asosida boshqarishni talab etadi. Sovet Ittifoqi davridagi “suvga – energiya” modeli (ya‘ni, tog‘li davlatlar suv berish, pastlikdagilar esa gaz va neft etkazish) 1990-yillardan keyin izdan chiqqan va hozirda yangilangan energetik integratsiya strategiyasi talab etilmoqda. Markaziy Osiyodagi GESlar (masalan, Qambarota GESlari, Norak GESi, SHarora GESi) nafaqat milliy energiya xavfsizligi, balki qo‘shni davlatlar bilan suv taqsimoti va energetik hamkorlik nuqtai nazaridan ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

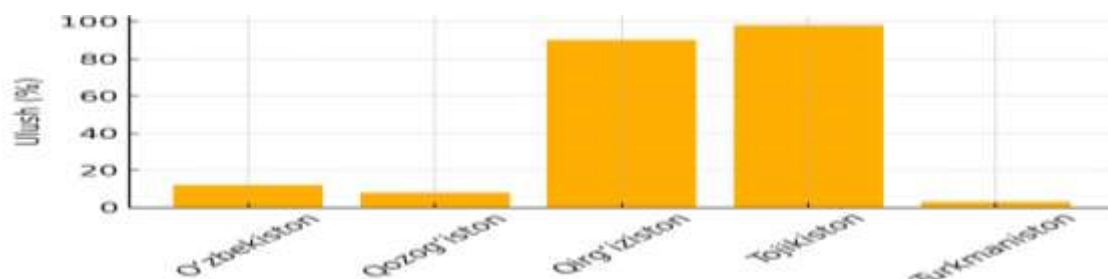
Ilmiy jihatdan, mintaqadagi gidroenergetika sanoati ekotizimga ta‘sir, iqlim o‘zgarishiga moslashuv va seysmik xavfsizlik nuqtai nazaridan o‘rganilishi talab etiladi. Tojikistondagi “Rog‘un GESi” qurilishi jarayonida 335 metr balandlikdagi damba loyihalangan bo‘lib, bu dunyodagi eng baland dambalardan biri sanaladi. Bu kabi mega-inshootlar seysmik tahlil, topografik modellashirish va katta ma‘lumotlarga asoslangan simulyasiyalar asosida tahlil qilinmoqda. Shu bilan birga, iqlim modellari asosida Sirdaryo basseynida suv oqimining 2040–2060 yillargacha pasayishi prognozi qilinmoqda, bu esa rejalashtirishda adaptiv va prognozlashuvchi mexanizmlar joriy etilishini taqozo etadi. O‘zbekistondagi “Shovot”, “Zarafshon”, “Ohangaron” daryolari ustidan qurilgan kichik GESlar milliy energetikada alternativ manba sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yildagi PF-24-sonli farmonida 2030 yilgacha 5 GVt quvvatga ega kichik GESlar qurish vazifasi qo‘yilgan. Bu esa ESG mezonlari asosida “yashil energetika”ni rivojlantirishga va gidroenergetik tizimlarni mahalliyashtirishga qaratilgan strategik qadamdir. Shu orqali, nafaqat energetik tannarx pasayishi, balki qishloq xo‘jaligi va suv ta‘minoti tizimida ham ustuvor integratsiya amalga oshiriladi. Shu o‘rinda Markaziy Osiyo davlatlarida gidroenergetika ko‘rsatkichlarini ko‘rib chiqsak.

1-jadval

Markaziy Osiyo davlatlarida gidroenergetika ko‘rsatkichlari[4]

Davlat nomi	GES soni	GES quvvati (MW)	Gidroenergiya ulushi (%)	Yillik ishlab chiqarish (mlrd kVt·soat)
O‘zbekiston	45	1850	12	6,2
Qozog‘iston	38	2700	8	9,8
Qirg‘iziston	22	1450	90	12,5
Tojikiston	30	6170	98	18,3
Turkmaniston	7	420	3	0,6

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, hududdagi eng ko‘p gidroelektrostansiyalar soni O‘zbekistonda (45 ta) joylashgan bo‘lib, ular asosan kichik va o‘rta GESlar hisoblanadi. SHu bilan birga, Tojikiston 6170 MVtlik umumiy quvvati bilan mintaqada yetakchi hisoblanadi. Bu yerdagi GESlar asosan Vaxsh daryosidagi yirik loyihalar (Norak, Baypoza, Rog‘un) bilan bog‘liq.

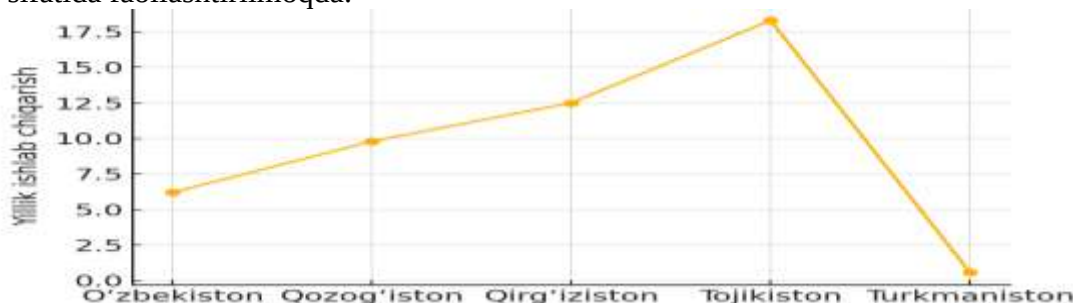

1-rasm. Markaziy Osiyo davlatlarida gidroenergiya ulushi (%) [4]

Rasmda ko‘rsatilganidek, Qirg‘iziston va Tojikistonda gidroenergiyaning umumiy energetik iste‘moldagi ulushi juda yuqori – mos ravishda 90% va 98%. Bu davlatlar qayta tiklanuvchi energiya manbalarini asosiy strategiya sifatida qabul qilgan. O‘zbekiston va Qozog‘istonda esa bu ko‘rsatkich mos ravishda 12% va 8% ni tashkil qiladi.

Tojikiston va Qirg‘iziston kabi tog‘li davlatlar salohiyat jihatdan tabiiy gidroresurslarga ega bo‘lib, quvvatlar kam sonidagi stansiyalar hisobiga yuqori. O‘zbekiston va Qozog‘istonda esa ko‘proq sonida kichik quvvatli GESlar mavjud bo‘lib, ular qishloq xo‘jaligi va irrigatsiya tizimiga integratsiya qilingan.

Bu ulush mamlakatning energetik strategiyasi va tabiiy resurslar balansini ko‘rsatadi. Masalan, Qozog‘istonda neft, gaz va uran zahiralari katta bo‘lgani uchun gidroenergetika asosiy o‘rinda emas. O‘zbekistonda esa gidroenergetika so‘nggi yillarda strategik “yashil energetika” siyosatining bir qismi sifatida faollashtirilmoqda.

2-rasm. Markaziy Osiyo davlatlarida yillik ishlab chiqarish hajmi [5]

Biroq, mintaqadagi gidroenergetika sanoati moliyaviy va institutsional to‘siqlardan ham aziyat chekmoqda. Masalan, yuqori kapitalsarf, xalqaro moliya institutlaridan kreditlar olishda kafillik masalalari, siyosiy barqarorlikning etishmasligi va ekologik noroziliklar loyihalarning kechikishiga sabab bo‘lmoqda. Ayrim hollarda, xalqaro tashkilotlar (masalan, World Bank, ADB) loyihalarni moliyalashtirishda ESG monitoring, mahalliy aholini ko‘chirish siyosati va ekologik baholash (EIA) shartlarini qat‘iy qo‘llashni talab qilmoqda. Shu bois, davlatlar institutsional islohotlar, davlat-xususiy sheriklik (PPP), ekologik sug‘urta kabi zamonaviy moliyaviy mexanizmlarni joriy etishi zarur.

Rasmlardan ma‘lumki, Tojikiston (18.3 mlrd kVt·soat) va Qirg‘iziston (12.5 mlrd kVt·soat) gidroelektr ishlab chiqarish bo‘yicha etakchi. Qozog‘iston va O‘zbekistondagi ishlab chiqarish esa mutanosib ravishda past bo‘lib, gidroenergetika umumiy elektr ishlab chiqarishda cheklangan ulushga ega.

Har yili ishlab chiqarilgan energiya miqdori GESning umumiy quvvatigagina emas, balki suv omborlarining boshqaruv samaradorligi, mavsumiy suv oqimi va ifloslanish darajasiga ham bog‘liq.

Tojikistondagi dambalarning yuqori balandigi uzoq vaqt suvni ushlab turishga imkoniyat yaratadi, bu esa yil davomida barqaror ishlab chiqarishni ta'minlaydi.

“Suv energetika oralig‘i indeksi” kabi ko‘p qirrali yondashuvlar taklif qilinmoqda. Ilmiy asoslangan, transdissiplinar va adaptiv boshqaruv modellari asosida gidroenergetik resurslardan samarali foydalanish nafaqat energetik barqarorlik, balki ijtimoiy tinchlik va ekologik barqarorlikni ta'minlashning bosh sharti sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston va Qozog‘istonda kichik GESlar tarmog‘i aholini toza energiya bilan ta'minlash, infratuzilmani modernizatsiya qilish va ESG mezonlarini joriy etishda muhim vositaga aylanmoqda. Xususan, O‘zbekistonda 2030 yilga qadar 5 GVt kichik GES quvvatiga erishish maqsad qilingan. Bu “yashil” energetika bo‘yicha xalqaro majburiyatlarni amalga oshirishda muhim qadam.

Har bir mamlakatda gidroenergetik loyihalarga moliyaviy investitsiyalar, siyosiy barqarorlik, aholi tomonidan qabul qilinishi va ekologik tavsiyalarga amal qilish darajasi har xil. Masalan, Rog‘un GESi loyihasida xalqaro ekologik tashkilotlar tomonidan dambaning seysmik xavfi va iqlim o‘zgarishiga ta’siri alohida baholangan.

Markaziy Osiyodagi gidroenergetik tizimlar ko‘p hollarda bir daryo havzasi ichidagi bir nechta davlatga ta’sir qiladi. Masalan, Sirdaryo va Amudaryo havzalari Qirg‘iziston va Tojikistonda boshlanib, O‘zbekiston va Turkmaniston hududidan o‘tadi. Bu esa gidroenergetik boshqaruvda transchegaraviy hamkorlikni talab qiladi.

Sovet davridagi “suv-energiya almashinuvi” tizimi o‘z kuchini yo‘qotgandan so‘ng, hozirda har bir davlat o‘z ehtiyojini mustaqil qondirishga harakat qilmoqda. Bu esa mintaqaviy muammolarni (sug‘orish etishmovchiligi, sel xavfi, suv oqimining rejadan chetga chiqishi) keltirib chiqarmoqda. Shu sabab, yangi bosqichda suv-energetika aloqalarini qayta yo‘lga qo‘yish strategik vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. International Energy Agency (IEA). *Hydropower Special Market Report 2021*. Paris: IEA Publications, 2021.
<https://www.iea.org/reports/hydropower-special-market-report-2021>
2. The World Bank. *Rogun Hydropower Project: Assessment and Recommendations*. Washington, D.C., 2019.
<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/03/13/rogun-hydropower-project>
3. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). *Strengthening Transboundary Water Cooperation in Central Asia*, Geneva, 2022.
<https://unece.org/environment-policy/water/areas-work/convention>
4. Asian Development Bank (ADB). *Energy Sector Assessment, Strategy, and Road Map: Uzbekistan*, Manila, 2021.
<https://www.adb.org/documents/uzbekistan-energy-assessment>
5. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC). *CAREC Energy Strategy 2030*, Asian Development Bank, 2020.
<https://www.carecprogram.org/?publication=carec-energy-strategy-2030>
6. UNDP Uzbekistan. *Small Hydropower Development and Its Role in the Green Energy Transition*, Tashkent, 2023. <https://www.uz.undp.org/>

**INNOVATIONS AND DIGITAL TRANSFORMATIONS ARE THE MODERN MOVING
FORCE ON THE EFFECTIVE MANAGEMENT OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS**

**ИННОВАЦИЯЛАР ВА РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАР – НОТИЖОРАТ
ТАШКИЛОТЛАРИНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШНИНГ ХАРАКАТЛАНТИРУВЧИ
КУЧИ СИФАТИДА**

**ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ - СОВРЕМЕННАЯ ДВИЖУЩАЯ
СИЛА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НЕКОММЕРЧЕСКИМИ
ОРГАНИЗАЦИЯМИ**

Kamalov Shukhratbek Botiraliyevich
Andijan state university, PhD researcher.

Abstract

In this article discussed the role of innovation in the effective management of non-profit organizations working in the social sphere of the economy, and highlights the work carried out in the country in this area.

Key words: Nonprofit organizations, innovation management, digital transformation, NGO.

Ушбу мақолада иқтисодиётнинг “учинчи” секторида фаолият кўрсатувчи нотижорат ташкилотларини самарали бошқаришда инновацияларнинг ўрни ҳамда бу соҳада мамлакатимизда олиб борилаётган ишлар тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Нотижорат ташкилотлари, инновацион менежмент, рақамли трансформация, ННТ.

В данной статье рассматривается роль инноваций в эффективном управлении некоммерческими организациями, работающими в социальной сфере экономики, и освещается работы, проводимые в нашей стране в этой области.

Ключевые слова: Некоммерческие организации, инновационный менеджмент, цифровая трансформация, ННО.

Innovation has been widely studied in the context of for-profit organizations. Less attention has been paid in domestic business literature to innovation in non-profit organizations. In this article, we will try to research some features of innovation activity in nonprofit organizations. Modern nonprofit organizations rely on innovation. Innovation helps nonprofits impact their audience, reach people to raise funds and, more generally, succeed in their mission while competing in a growing sector. Since the pioneer works done by scientists, research on the different types of innovation has considerably raised. Innovation is perceived as a key factor of success in an increasingly worldwide and competitive economy.

Company Unit4 [1], a leader in enterprise cloud applications for people-centric organizations, announced at the NetHope Global Summit 2023 that nonprofit organizations in the US and UK are making significant progress to digital transformation. The majority will have implemented cloud-based versions of their finance and human resources applications in the next two years. An overwhelming 95% consider that cloud-based solutions will have a positive impact on their organizations, which suggests nonprofits have recognized that digitally enabled IT systems are crucial to responding rapidly to today’s dynamic social, political, and environmental issues.

Damanpour (2014) presents management innovation as non-technological innovations leading to new organizational structures, administrative systems, and management practices. He includes in this consensual definition primary works on administrative and organizational innovation [2, 1265].

Although a recent renewal of interest, scholars have yet mainly focused their research on technological innovation. Several systematic reviews of the innovation literature reported that management innovations of the nonprofit sector have been much less studied. For example, Crossan and Apaydin (2010) have used a sample of 524 articles published in ten major economic and management journals from 1981 to 2008 and they have found that only 3% of the articles that clearly identified innovation types deal with management innovations [3, 1159].

Nonprofit organizations are founded by a group of people who decided to gather around shared values. They are structured around a social mission such as financing, promoting or realizing programs with positive social impact. The nonprofit sector is characterized by a high diversity of organizations, delivering services in plenty fields such as welfare, education, health care, humanitarian relief, international and local development, culture, etc... Despite this heterogeneity of activities, nonprofit organizations present some core characteristics according to an important cross-national comparison of the nonprofit sectors in 13 countries, launched by The Johns Hopkins University with the collaboration of local researchers in each country. Five main characteristics have led to a consensual definition between them [4]: organized i.e. possessing some institutional reality; private i.e. institutionally separate from the government; non-profit-distributing i.e. not returning any profits generated to owners or equivalents; self-governing i.e. being non-compulsory in nature; voluntary i.e. with some degree of voluntary input.

Besides, innovation in nonprofit organizations is as important as in the for-profit sector and appears for scholars and practitioners as one of the best ways to face the growing environment uncertainty and competition. Nonprofit organizations are particularly leaders in innovations addressing social issues.

In recent years, the Government of Uzbekistan pays great attention to increasing innovation activity in the country. In order to ensure accelerated innovation-driven growth of all sectors of the economy and social sphere based on advanced foreign experience, modern achievements of world science, innovative ideas, developments and technologies and in accordance with the goals outlined in Action Strategy on five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017 - 2021 [5], was created the Ministry of innovative development of the Republic of Uzbekistan, with the Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan № VII-5264 from November 29, 2017 [6], and № IIII-3416 from November 30, 2017 [7].

At present, there are a number of problems in the non-profit sector that require the immediate implementation of innovative management approaches in this industry: lack of professional staff (this is justified by a lack of training and retraining of non-profit sector personnel), high turnover of non-profit sector personnel (this can become an obstacle at the implementation stage innovation management process). Indeed, organizational training during the implementation of managerial innovations can be more difficult due to the frequent turnover of staff (one of the main reasons so far is the inability of management to raise funds in the organization).

Despite this, we can say that significant changes have begun in the sphere of applying innovations in the industry. For example, in 2019, the Yuksalish National Movement was created, the main tasks of which are the establishment of an open dialogue with the people and the business community, the formation of an effective system of public control, the mobilization of efforts and forces of state authorities and government, non-governmental non-profit organizations and other civil society institutions, as well as citizens, especially youth. It should be noted that this organization implements innovative approaches needed for the non-profit sector in the country. In partnership with the USAID, online training was held on the topic “Management of Change and Innovation”, as part of the Partnership for an Innovation program to adapt the activities of representatives of local non-profit organizations to new working conditions in a COVID-19 pandemic [8].

During the discussion of the topic there were the following questions:

- types of organizational change and innovation;
- organizational change policy;
- human resource management in the introduction of innovation;
- used in accompanying the process of organizational change;

➤ change planning and management, etc.

As a result of this project, the following work was carried out, which is very relevant for the growth of the current stage of development of the non-profit sector of the country's economy:

- ✓ opening of a co-working zone for representatives of NGOs;
- ✓ 5 pilot public councils under state bodies were selected;
- ✓ The forum of public councils of Uzbekistan was held;
- ✓ 10 pilot NGOs selected;
- ✓ 5 grants were awarded to enhance the participation of civil society in decision-making processes at the national and local levels;
- ✓ 10 grants were issued for the organizational development of NGOs in the total amount of 1.3 billion Uzbek sums;
- ✓ organized Laboratory of Social Innovations;
- ✓ 5 web-academic courses were translated into the Uzbek language.

In Uzbekistan, there is a Parliamentary Commission established by the chambers of the Oliy Majlis to develop civil society institutions (including non-profit organizations) and support their activities. The Public Fund, established for the purpose of state financial support of NGOs, operates under this commission. The allocation of funds by this fund and its separate divisions in the regions has been fully digitized since 2025. In this regard, the Unified Electronic Platform, an information system that provides basic capabilities aimed at ensuring the transparency of all processes related to the allocation of state subsidies, grants and social orders to civil non-profit organizations, is being used.

Summing up this, that is why, in future studies, the relationship between high turnover, which is significant in non-profit organizations, and the introduction of managerial innovations should be extensively investigated. Future research should focus on these external innovation relations with donors, and will more fully introduce the leverage of fundraising, social marketing and innovation management into practice.

List of references:

1. See Website of Unit4: (https://www.unit4.com/news/nonprofits-road-digital-transformation?utm_source=chatgpt.com)
2. Damanpour, F., 2014. Footnotes to Research on Management Innovation. *Organization Studies*, 35(9), pp.1265–1285.
3. Crossan, M.M. & Apaydin, M., 2010. A Multi-Dimensional Framework of Organizational Innovation: A Systematic Review of the Literature. *Journal of Management Studies*, 47(6), pp.1154–1191.
4. Salamon, L.M. & Anheier, H.K., 1997. *Defining the nonprofit sector: A cross-national analysis*, Manchester University Press, Manchester.
5. «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли Фармони (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон). (<https://www.lex.uz/docs/3107036>).
6. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 29, 2017 No. UP-5264 “On the establishment of the Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan” (<https://lex.uz/docs/3431993>).
7. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 30, 2017 No. PP-3416 “On organizing the activities of the Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan” (<https://lex.uz/docs/3431438>).
8. Official website of the Yuksalish National Movement (<https://yumh.uz/uzc/projects>).

QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORINI TAKOMILLASHTIRISHNING O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

FEATURES OF IMPROVEMENT OF THE SECURITIES MARKET IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Sultonov Mavlonjon Tursunboyevich,

Andijon davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada qimmatli qog‘ozlar bozorining jahon iqtisodiyoti, xususan, mamlakat iqtisodiyotida tutgan o‘rni, mazkur bozor segmentining O‘zbekiston Respublikasida shakllanishi, hozirgi holati hamda uni takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiyot, moliya bozori, qimmatli qog‘ozlar bozori, O‘zbekiston Respublikasi fond bozori, fond birjalari.

В данной статье рассматривается роль рынка ценных бумаг в мировой экономике, в частности, в экономике страны, формирование сегментации данного рынка в Республике Узбекистан, его современное состояние и особенности совершенствования.

Ключевые слова: Экономика, финансовый рынок, рынок ценных бумаг, фондовый рынок Республики Узбекистан, фондовые биржи.

This article examines the role of the securities market in the global economy, in particular, in the country’s economy, the formation of segmentation of this market in the Republic of Uzbekistan, its current state and features of improvement.

Key words: Economy, financial market, securities market, stock market of the Republic of Uzbekistan, stock exchanges.

Hozirgi vaqtda qimmatli qog‘ozlar eng moslashuvchan moliyaviy instrumentlardan biri bo‘lib hisoblanadi. Qimmatli qog‘ozlar fuqaro huquqlarining obyekt sifatida tovar-pul munosabatlarini rivojlantirish va mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga yaqindan yordam beradi. Avvallari, rejalashtirilgan iqtisodiyot sharoitida qimmatli qog‘ozlarning ayrim turlari mulk munosabatlarida ishlatilgan (obligatsiyalar, lotoreya chiptalari, tashqi savdo aylanmasidagi veksellar). Hozirgi kunga kelib esa iqtisodiyotni bozor iqtisodiyotiga o‘tkazish va qimmatli qog‘ozlar bozorini shakllantirish qimmatli qog‘ozlarning turlarini qayta tiklash va yangi turlarini yaratishni talab qildi. O‘z navbatida ushbu bozor tomonidan taqdim etiladigan barcha imkoniyatlarni o‘rganish bu bozorda kapital jalb qilishning zamonaviy usullarini tahlil qilish zaruriyatini ham keltirib chiqardi.

O‘zbekiston fond bozorining yosh bo‘lishiga qaramay, uning tarixidan opsiyonlar va fyuchers bo‘yicha aniq bitimlar bilan bog‘liq sahifalar joy oldi. Ayrim opsiyon shartnomalari 1992 yilda “Toshkent” birjasining fond bo‘limida tuzilgan. Davlat mulki ulushini, shuningdek, erkin sotuvga va hamkorlarga sotish uchun mo‘ljallangan ulushlarni sotish uchun davlat mulki qo‘mitasining opsiioni to‘g‘risidagi Nizom Respublika Adliya vazirligi tomonidan 1994 yil 24 oktyabrda 110-raqam bilan ro‘yxatga olindi, unga muvofiq xususiyashtirilayotgan korxonalarining ustav fondlari ulushlarini (bo‘lajak aksiyalarni) sotish amalga oshirildi[1]. Nizomga ko‘ra opsiyonlar ulushlari bo‘yicha opsiyon shartnomalarining birjadan tashqari kimoshdi savdolari o‘tkazildi, ular bo‘yicha mukofotlarning dastlabki baholari korxona ustav fondi ulushining sotuvga qo‘yilgan paketi nominal qiymatining taxminan 40 foizini tashkil etdi. Kimoshdi savdosida yutib chiqqan shaxs korxona ustav fondi

ulushini xarid qilish, lekin qimmatli qog‘ozlar ko‘rinishida, emitent tomonidan ular muomalaga chiqarilganidan keyin shartnomada kelishilgan qat’iy (odatda nominal) narxda yoki bitimdan voz kechish huquqini qo‘lga kiritdi. 1995-yilda O‘zbekiston Respublikasi davlat mulki qo‘mitasining Toshkent viloyati boshqarmasi va “Toshkent” Respublika fond birjasi tomonidan Toshkent viloyati davlat mulki boshqarmasining davlat mol-mulkini, shuningdek, erkin sotuvga mo‘ljallangan ulushlarni sotish uchun fyuchers shartnomasi to‘g‘risida nizomi tasdiqlandi. Davlat mol-mulkini, shuningdek, erkin sotuvga va hamkorlarga sotishga mo‘ljallangan ulushlarni fyuchers shartnomasi asosida sotish tizimi xususiylashtirish jarayonini jadallashtirishga, fond bozorini faollashtirishga va sotish tanlovi asosida qimmatli qog‘ozlarning bozor narxlarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratishga yo‘naltirilgan edi. Nizomga muvofiq, xususiylashtirilayotgan korxonalarning davlat mol-mulkini, shuningdek, erkin sotuvga va hamkorlarga sotishga mo‘ljallangan ulushlar uchun fyuchers shartnomasi (Toshkent viloyati davlat mulki boshqarmasining fyuchers shartnomasi) ikki tomonlama shartnoma bo‘lib, u davlat mol-mulki ulushini kafolatlangan (qat’iy) narxda muayyan vaqt mobaynida yoki ma’lum kelajak sanada sotib olish uchun majburiyatni ta’minlagan edi. O‘zbekistonda fyucherslar bilan operatsiyalar faqat fond birjalarida amalga oshirilishi mumkin.

1992-yilning yanvarida “Toshkent” birjasining Fond bo‘limi respublikada birinchi bo‘lib qimmatli qog‘ozlar bilan muntazam savdolari o‘tkazishga kirishdi. O‘sha 1992 yilda “Toshkent” birjasi Fond bo‘limining qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalar bo‘yicha aylanmasi 26 mln. rublni tashkil qildi, bu Rossiyaning dongdor fond birjalarining xuddi shunday ko‘rsatkichlari bilan taqqoslanadigan darajada edi. Fond birjasi o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, birja ustaviga hamda qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq yumushlarni amalga oshirishning ichki qoidalariga amal qiladi. Fond birjasi (mol-fond birjasining yoki valyuta birjasining fond bo‘limi) O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq ro‘yxatdan o‘tkaziladi va u qimmatli qog‘ozlarga doir birja faoliyati yuritish uchun O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligidan litsenziya oladi. Qimmatli qog‘ozlarga doir birja faoliyati yuritish uchun litsenziya olmagan tashkilot bunday faoliyat yuritishga haqli emas. Mol-fond birjalari va valyuta birjalarida mustaqil tarkibiy bo‘linma va mustaqil bo‘lmagan tarkibiy bo‘linma sifatida fond bo‘limlari tashkil etilishi mumkin. Fond bo‘limlari o‘z faoliyatlarida fond birjalariga qo‘yiladigan barcha talablarga amal qilishlari lozim. Qimmatli qog‘ozlar muomalasini amalga oshirish huquqini beruvchi ruxsatnoma (litsenziyasi) bo‘lgan yuridik va jismoniy shaxslar fond birjasi muassislari bo‘lishlari mumkin. Birjada brokerlik o‘rnini sotib olgan yuridik va jismoniy shaxslar, shu jumladan, ajnabiy yuridik va jismoniy shaxslar fond birjasining (mol-fond yoki valyuta birjasi fond bo‘limining) a‘zolari bo‘lishlari mumkin. Fond birjasi a‘zolarining miqdorini birjaning boshqaruv organlari, ularning mansabdor shaxslari va mutaxassislari fond birjasi a‘zolari bo‘lishga haqli emaslar. (O‘zbekiston Respublikasining 22.09.2005 yil O‘RQ-7-son Qonunining 2-moddasiga asosan tahrirda so‘zlar bekor qilindi) fond birjasi a‘zolari qimmatli qog‘ozlar muomalasini amalga oshirish uchun ruxsatnomalarga ega bo‘lgan hamda investitsiya muassasasi maqomini olgan taqdirdagina oldi-sotdiga qo‘yiladi. Brokerlik o‘rnini sotib olgan jismoniy shaxs uni davlat hokimiyati mahalliy organlarida ro‘yxatdan o‘tkazganidan va bankda hisob-kitob schyoti ochganidan keyingina oldi-sotdiga qo‘yilishi mumkin.

Qimmatli qog‘ozlarga doir birja amallari qoidalarini birjaning yuqori boshqaruv organi tasdiqlaydi.

Qimmatli qog‘ozlar muomalasini amalga oshirishda foydalaniladigan shartnoma, hisobot, buyurtma va xabarnomalar hamda birjaga oid boshqa hujjatlar namunalari. Fond birjasi birja oldi-sotdisi vaqtida bitimlar tuzish, bitimlarni tekshirib ko‘rish va ular yuzasidan hisob-kitob qilish tartibini mustaqil ravishda ishlab chiqadi va tasdiqlaydi. Fond birjalari va fond bo‘limlari O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishib olingan qimmatli qog‘ozlar muomalasi bitimlarini amalga oshirish nizomlari va ichki qoidalar, fond birjasi ustavi (fond bo‘limi to‘g‘risidagi Nizom) asosida ish tutadilar. Fond birjasida amallarni uning a‘zolarigina amalga oshira oladilar. Fond birjasi faoliyatining pul ta’minoti: fond birjasi aksiyalari va paylarini sotish:

- fond birjasidagi brokerlik o‘rinlarini sotish;
- fond birjasi a‘zolari muntazam to‘lab boradigan a‘zolik badallari;
- birja bitimlarini ro‘yxatdan o‘tkazishda olinadigan yig‘imlar;

- qimmatli qog‘ozlar muomalasida vositachilik qilishda olinadigan komission haq;
- birja ustavida nazarda tutilgan axborot xizmati va boshqa xizmatlar ko‘rsatishdan keladigan daromadlar hisobidan amalga oshirilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash qo‘mitasi qoshida qimmatli qog‘ozlar bozori faoliyatini nazorat qilish maqsadida maxsus markaz tashkil etildi. Markazning o‘z faoliyatlari doirasida qabul qilgan qarorlari, mulkchilik shakllaridan qat’iy nazar, xo‘jalik birlashmalari, korxonalar va tashkilotlar, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi va xorijiy davlatlarining fuqarolari tomonidan bajarilishi majburiydir. Nisbatan katta hududlarga ega bo‘lgan mamlakatlarda, odatda qimmatli qog‘ozlarning mintaqaviy yoki mahalliy bozorlari shakllanadi. O‘zbekistonda masalan, qimmatli qog‘ozlarning lokal bozorlari qimmatli qog‘ozlar bilan savdo qilishni Qoraqolpog‘iston Respublikasi, Toshkent shahri va 12 ta viloyatdan iborat bo‘lgan ma‘muriy-hududiy tuzilmalar ixtiyoriga topshirish tamoyili bilan namoyon etilgan. Bu mintaqalarning har birida davlat boshqaruvi idoralari, fond birjalarining bo‘linmalari, qimmatli qog‘ozlar bozori umumiy va maxsus infratuzilmasining muassalari mavjud. Tashkil etilishning yagona tamoyiliga qaramasdan mintaqaviy bozorlar bir-biridan umuman iqtisodiyotning rivojlanish darajasi, emitentlarning ma‘lum bir tarmoqqa tegishliligi, emitentlar va imkoniyatli sarmoyadorlarning miqdoriy hamda sifat xususiyatlari, infratuzilmalarining rivojlanligi, professional ishtirokchilarning faolligi va o‘z navbatida qimmatli qog‘ozlar bilan bajariladigan operatsiyalarning hajmi bilan farq qiladi. Tabiiyki masalan, Surxondaryo viloyati hududida chiqarilgan qimmatli qog‘ozlarning egalari, asosan mahalliy tashkilotlar va fuqarolar bo‘ladi. Shunday qilib mintaqaviy bozorlarda viloyat doirasida xo‘jaliklar va aholi tomonidan pul mablag‘larini yetkazib berish hamda iste‘mol qilish bo‘yicha nisbatan chegaralangan aylanmasiga yo‘l qo‘yiladi. Shu munosabat bilan bir-birlaridan yuqorida ko‘rsatilgan xususiyatlari bilan farqlanuvchi masalan, Toshkent shahri, Andijon viloyati, Qoraqolpog‘iston Respublikasi va hokazo mintaqalarda shakllangan qimmatli qog‘ozlar bozorlari to‘g‘risida gapirish mumkin. Biroq doimo shuni yodda tutish kerakki, ushbu bozorlar bir-birlari bilan uzviy bog‘langan, yagona markaz tomonidan tartibga solinadi va boshqariladi hamda barcha uchun umumiy bo‘lgan qonuniy asosga ega bo‘lib, O‘zbekistonning yagona fond bozorini tashkil qiladi. Yuqorida O‘zbekistonning qimmatli qog‘ozlar bozori bilan batafsil tanishib chiqdik, endi esa ushbu sharoitda Buyuk Britaniya va AQSh qimmatli qog‘ozlar bozori tajribasini qo‘llash istiqbollari to‘xtalib o‘tamiz. O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorni rivojlantirish va tartibga solish usullarini takomillatirish borasida Buyuk Britaniya va AQSh tizimining quyidagi elementlarini qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lar edi:

- ✓ Buyuk Britaniyaning riskni bartaraf qilish (Debt Management Office) va ishtirokchilarni rag‘batlantirish tizimini joriy qilish lozim;
- ✓ rivojlanib borayotgan yangi qimmatli qog‘ozlar bozori hali to‘yinmagan bo‘lib, jahon tajribasini kiritish va texnologik modernizatsiya qilish orqali sohani kengaytirish lozim;
- ✓ AQShning yetakchi fond birjalarida birjaga kiritilgan maxsus maklerlarni tashkil qilish. Bu birjani nazorat qilishda yordam beradi;
- ✓ Qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantiruvchi maxsus qo‘mita tashkil qilish lozim;
- ✓ Qimmatli qog‘ozlar bozori strukturasini kengaytirib, palatalar va qo‘mitalarga ajratish lozim;
- ✓ Buyuk Britaniya kabi bozor ishtirokchilarini banklar bilan ishlaydigan erkin maklerlarga aylantirish lozim. 2020-yil davomida bitimlar hajmi 103 emitentning 99 milliarddan ortiq qimmatli qog‘ozlari 578,15 milliard so‘mni tashkil etdi. [2].

Bitimlar hajmining eng yuqori darajasi avgust oyida sodir bo‘lgan ko‘rsatkich 100 milliard so‘mdan oshdi; minimal miqdori aprel oyida qayd etildi. Bir yil davomida hamma uchun bitimlar soni saytlar 36 ming donadan oshdi. Eng ko‘p bitimlar yanvar oyida tuzilgan - 4 477 bitim, bu bitimlarning o‘rtacha oylik sonidan oshib ketdi 2020-yil uchun 49 foizdan oshdi. Eng kam bitimlar soni qayd etildi aprel oyida - atigi 2,336 bitim. Qimmatli qog‘ozlarning birlamchi bozori - bu qimmatli qog‘ozlar emissiyasini va birlamchi joylashtirilishini amalga oshirish, ya‘ni qimmatli qog‘ozlarni emitent yoki uning vakili tomonidan dastlabki sarmoyadorga sotish bozoridir. [3].

Xususan, qimmatli qog‘ozlarning ikkilamchi bozorda erkin muomalada bo‘lish darajasi yildan-yilga o‘shib bormoqda. 2020 yilda uning aylanmasi 2011 yilga nisbatan 1,3 barobarga kamaydi. [4].

Yakuniy xulosa o‘rnida shularni ta’kidlash mumkinki, hozirgi kunda jahon iqtisodiyotining muhim ajralmas qismi hisoblangan qimmatli qog‘ozlar bozorini chuqur o‘rganish, ularni tashkil qilish va bu bozorlarda kapital jalb qilishni samarali yo‘lga qo‘yish yakunda mamlakat iqtisodiyotining jadal sur‘atlarda o‘shirishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qimmatli qog‘ozlar bozori turlarining rivojlanish tarixi. Usmonova X, Toshkent. 2006.
2. John C. Hull — Options, futures, & other derivatives. Fifth Edition, Prenticehall , Uppersaddle River, New Jersey, 2005.
3. Татьянаников В. Фондовый рынок: новый этап развития? // Рынок ценных бумаг. – 2003. - № 6.
4. Sh. Sh. Shoxa’zamiy —Фондовый рынок и рынок ценных бумаг. Книга II, 2005.

UDK: 338.3

**KORXONA IQTISODIY BARQARORLIGINI OSHIRISHDA DIVERSIFIKATSIYA
SIYOSATINI AMALGA OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ В
ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

**THEORETICAL BASIS OF IMPLEMENTING DIVERSIFICATION POLICY IN
INCREASING THE ECONOMIC SUSTAINABILITY OF AN ENTERPRISE**

Alimatova Shoxsanam Abdumalik qiz

Namangan davlat texnika universiteti “Marketing” kafedrasida tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada korxonalarda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda diversifikatsiyaning ro‘li o‘rganilgan. Diversifikatsiya tushunchasi va uning turli ta’riflari tahlil etilgan, diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishning asosiy tamoyillari, diversifikatsiya turlari yoritilgan. Korxonada diversifikatsiya siyosatini amalga oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Iqtisodiy barqarorlik, diversifikatsiya, bozor diversifikatsiyasi, texnologik diversifikatsiya, mahsulot diversifikatsiyasi, yangi bozor.

В статье исследуется роль диверсификации в обеспечении экономической устойчивости предприятий. Проанализировано понятие диверсификации и ее различные определения, выделены основные принципы разработки и реализации стратегии диверсификации, виды диверсификации. Разработаны рекомендации по реализации политики диверсификации на предприятии.

Ключевые слова. Экономическая устойчивость, диверсификация, рыночная диверсификация, технологическая диверсификация, продуктовая диверсификация, новый рынок.

The article studies the role of diversification in ensuring economic stability in enterprises. The concept of diversification and its various definitions are analyzed, the main principles of developing and implementing a diversification strategy, types of diversification are highlighted. Recommendations are developed for implementing a diversification policy at the enterprise.

Keywords. Economic stability, diversification, market diversification, technological diversification, product diversification, new market.

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida barqaror o‘shishni ta’minlashning muhim omillaridan biri sifatida kichik biznes rivojlanishining ahamiyati ortib bormoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakatimiz iqtisodiyotining eng yirik sohasi bo‘lib, ushbu sohaning barqaror va zamon talablari darajasida rivojlanishi aholining bandligi va turmush farovonligi, bozorlarning sifatli tovar va xizmatlar bilan to‘yinganligi, narxlarning adolatli darajalarining shakllanishi, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish sur‘atlarini belgilab beradi. Raqobat faoliyatining samarali tashkil etilishi korxonani raqobatda ustunligini ta’minlaydi, bozorda muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatishiga sharoit yaratadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilotlarning eng muhim vazifalari ularning raqobatbardoshligini, moliyaviy barqarorligini ta’minlash, iqtisodiy xavfsizligini oshirish va foyda olishdir. Ushbu muammolarni hal qilishning samarali usullaridan biri bu diversifikatsiya bo‘lib, hozirgi vaqtda inqirozga qarshi vosita sifatida va rivojlanish vositasi sifatida foydalanilmoqda.

Korxonaning iqtisodiy barqarorligi — bu korxonaning tashqi va ichki muammolar, bozor tebranishlari, raqobat, iqtisodiy inqirozlar yoki moliyaviy bosimlarga qaramay, o‘z faoliyatini samarali davom ettirish, foyda olish, qarzlarini qoplash va o‘shishni ta’minlash qobiliyatidir. Bu tushuncha korxonaning uzoq muddatli muvaffaqiyati, moliyaviy sog‘lomligi va rivojlanish salohiyatining asosi hisoblanadi.

Korxonaning iqtisodiy barqarorligi korxonaning uzluksiz faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalaydi. Korxonaning iqtisodiy barqarorligi uni har qanday bozor sharoitida, korxona mahsulotlariga talab pasayganda, narxlar o‘zgarganda, raqobatchilar kuchayganda, turli xil inqirozlar davrida ham ishlay olishini ko‘rsatadi. Iqtisodiy barqarorlik tushunchasining mohiyati korxona o‘zining qisqa va uzoq muddatli majburiyatlarini o‘z vaqtida bajara olish layoqatidir. Korxona o‘z daromadlari bilan xarajatlarini qoplay olishi, faoliyati natijasida foydaga erishishi, naqd pul oqimlarini barqaror ushlab turishidir.

Korxona bozordagi o‘zgarishlarga tez va moslashuvchan javob bera olsa (yangi mahsulotlar chiqarsa, marketing strategiyasini o‘zgartirsa, texnologiyalarni joriy etsa), bu uning iqtisodiy barqarorligini oshiradi. Barqaror korxona o‘z mahsulot yoki xizmatlari bilan bozorda raqobat qila oladi. Bu mahsulot sifati, narxi, xizmat ko‘rsatish darajasi, innovatsion yondashuv va brend obro‘sga bog‘liq. Raqobatbardoshlik korxonaning uzoq muddatli yashab qolishiga imkon beradi. Bularning barchasi esa korxonani diversifikatsiya siyosati bilan bevosita bog‘lanadi. Korxonada iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim omili diversifikatsiya siyosatini amalga oshirish hisoblanadi. Iqtisodiy barqarorlik va diversifikatsiya siyosati o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjud, chunki diversifikatsiya iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Hozirgi kunda har qanday korxonaning eng muhim xususiyati uning raqobatbardoshligidir. Korxonaning raqobatbardoshligini oshirishga ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish orqali erishish mumkin. Sanoat korxonalari ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish deganda korxonaning tub islohoti, shu jumladan raqobatdosh ustunliklarni yaratish, ishlab chiqarish rentabelligini oshirish, innovatsion o‘zgarishlar va iqtisodiyotning globallasuvi sharoitida barqaror rivojlanishni ta’minlash maqsadida texnologik jihatdan bog‘liq va bog‘liq bo‘lmagan ishlab chiqarish turlarini birlashtirish jarayonlari majmuasi tushuniladi. Zamonaviy iqtisodiyotda jahon tizimining beqarorligi sharoitida faqat bir faoliyat turi bilan shug‘ullanuvchi korxonalarning rivojlanishi murakkablashib bormoqda. Shu sababli, dunyodagi barcha ishlab chiqaruvchilar xavflarni bartaraf etish uchun o‘z bizneslarini diversifikatsiya qilmoqdalar. Diversifikatsiya tashkiliy-iqtisodiy xarakterga ega va shu bilan korxonalarda raqobatdosh ustunliklarni rivojlantirish uchun asos bo‘ladi.

Diversifikatsiya biznesni kelajakda rivojlantirish, uning mavqeini mustahkamlash uchun rejalashtirilgan bozor tuzilishi, bozordagi talab va taklifni tahlil qilish bilan birgalikda amalga oshirish usuli sifatida qo‘llaniladi. Shu bilan birga, u omon qolish strategiyasi, o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish shakli sifatida ham qo‘llaniladi. Hozirgi vaqtda nafaqat omon qolish yo‘llarini izlash, balki rivojlanayotgan bozor munosabatlari sharoitida korxonalar faoliyatining raqobatbardoshligini, iqtisodiy va moliyaviy barqarorligini oshirish yo‘li sifatida ko‘rilmoqda.

Diversifikatsiya - bu korxona uchun iqtisodiy tahdid sifatida kutilayotgan yoki real turg'unlik sharoitida mavjudlarini saqlab qolish va yangi ixtisoslashuvni joriy etish bilan iqtisodiyotda, ishlab chiqarishda, biznesda va bozorda sifat jihatidan o'zgarishlar jarayonidir.

Diversifikatsiya – bu xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan faoliyatni yangi yo'nalishlarga kengaytirish, ya'ni mavjud faoliyatdan tashqari boshqa soha yoki mahsulotlariga sarmoya kiritish orqali iqtisodiy barqarorlik va rentabellikni ta'minlash strategiyasidir. Ushbu tushuncha ilk bor XX asr o'rtalarida menejment va strategik boshqaruv nazariyalarida keng qo'llanila boshlagan. Ilk tadqiqotlar Ansoff (1957), Porter (1985), Chandler (1962) tomonidan olib borilgan.

Diversifikatsiya tushunchasi Igor Ansoff fikriga ko'ra “diversifikatsiya - bu muayyan korxonada mavjud bo'lgan resurslarni boshqa sohalarga qayta taqsimlash jarayoni. Bu jarayon yangi texnologiyalarga o'tish, yangi bozorlarga chiqish va yangi tarmoqlarga kirish imkoniyati bilan bog'liq. Shu bilan birga, kelajakda ishlab chiqariladigan mahsulotlar butunlay yangi bo'lishi kerak, ularni ishlab chiqarish investitsiyalarni talab qiladi”[1] deb ta'rif beradi. Michael E. Porter tomonidan diversifikatsiya quyidagicha ta'riflanadi: “diversifikatsiya — bu korxonaning strategik biznes birliklari orasidagi sinergiyani kuchaytirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish usulidir”[2]. Richard Rumelt ta'rifiga ko'ra “diversifikatsiya — bu kompaniyaning resurslari va salohiyatlarini bir nechta sohalarda foydali tarzda ishlatish vositasidir”[3] deya ta'rif bergan. Kathryn Rudie Harrigan o'zining “Strategies for declining businesses” kitobida “diversifikatsiya – bu inqirozga uchragan sohalardan chiqish va yangi o'sish manbalarini qidirish uchun muhim strategik vositadir”[4] deya ta'riflagan.

F.Kotler tomonidan esa diversifikatsiyaga yangi sohalarni o'zlashtirish orqali korxonani rivojlantirish usuli sifatida qaraladi[5]. Diversifikatsiya (yangi mahsulot - yangi bozor) - biznes muhitining sezilarli o'zgaruvchanligi sharoitida korxonaga faoliyatning yangi yo'nalishlarida joriy afzalliklardan foydalanishga imkon beradigan strategiyadir[6].

Diversifikatsiya bu korxona har qanday imkoniyatdan foydalanishi kerak degani emas, balki u o'z tajribasini qo'llash yo'nalishini yoki kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradigan yo'nalishni aniqlashi kerak deganidir.

Diversifikatsiya deganda korxona va firmalarning turli yo'nalishlarda rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish nazarda tutiladi. Korxonalar faoliyatida diversifikatsiya siyosatini amalga oshirish asosan quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Mahsulot bo'yicha ya'ni yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, bozor bo'yicha yangi bozor segmentlariga chiqish, texnologiyalarni qo'llash bo'yicha esa yangi texnologiyalarni korxona faoliyatiga joriy qilish, geografiya bo'yicha esa yangi hududlarga kirish hamda asosiy mahsulot atrofida qo'shimcha xizmatlar ko'rsatish.

Korxonani diversifikatsiya qilishning muhimligi, biznesning asosiy yo'nalishlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning ichki manbalarining to'liqligi yoki aksincha o'z kapitalining ko'payishi bilan bog'liq. Shuning uchun diversifikatsiyani nafaqat korxona inqirozining oldini olish vositasi, balki uni yanada farovon rivojlantirish strategiyasi sifatida ham ko'rish kerak.

Quyidagi omillar tadbirkorlik subyektlarining diversifikatsiya bo'yicha qarorlar qabul qilishiga asosiy sabab bo'ladi:

- resurslardan to'liq foydalanmaslik;
- asosiy ishlab chiqarishdan olinadigan foydaning kamayishi;
- mahsulot va xizmatlarga talabning qisqarishi;
- yangi ish o'rinlarini yaratish;
- raqobatning doimiy o'sishi;
- ilmiy-texnikaviy taraqqiyot[7].

Shuni ta'kidlash kerakki, diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanishi kerak:

- o'sishning keyingi rivojlanish salohiyatini oshirish;
- tegishli yoki yangi yo'nalishlar, faoliyat sohalari, mahsulot turlarini rivojlantirish uchun resurslar va boshqa vositalarni to'plash;
- ishlab chiqarish tannaxsini samarali kamaytirish (xarajatlarni kamaytirish);
- yangi faoliyat, tarmoqlar istiqbollari baholash.

Shu sababli, diversifikatsiyaning mavjud turlarini tahlil qilib, korxona eng katta foyda va eng kam xavf bilan eng maqbulini tanlaydi, ya’ni eng yuqori foyda keltiradigan va korxonaning moliyaviy barqarorligini ta’minlaydigan investitsiya qilishning eng yaxshi variantini tanlaydi.

Shuningdek, u diversifikatsiyani qo‘llashda mavjud yondashuvlarni hisobga olishi kerak: resurs, bozor va tizimli. Resurs yondashuvining o‘ziga xos xususiyati shundaki, diversifikatsiya turi resurslarning moslashuvchanligiga bog‘liq. O‘zining kuchli tomonlariga e’tibor qaratgan holda, korxona bir vaqtning o‘zida ko‘plab bozorlarda harakat qilishi va alohida bozorlardagi siklik tebranishlardan himoyalaniishi mumkin. Agar ishlab chiqarish va mavjud resurslarni solishtirish natijasida ortiqcha quvvat topilsa, bunga javoban korxonaning mustaqil xo‘jalik birligi sifatida yangi bo‘linmasi tashkil etilishi mumkin. Shu bilan birga, foydalanilmayotgan resurslar mavjud bo‘lsa, ular nafaqat rivojlangan bozorlarda qo‘llanilishi, balki boshqa bozorlarda ham korxona faoliyatini kengaytirish uchun asos bo‘lishi mumkin.

Ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilishning ishlab chiqarish tizimiga ta’sirini baholashning tizimli yondashuvi korxonani boshqarish mexanizmining ajralmas qismi sifatida jarayonning axborot va iqtisodiy mohiyatini aniqlashga asoslanadi. U qaror qabul qilish sabablarini aniqlashga yordam beradi, rejalashtirish va nazoratni takomillashtirish vositalari va usullarini taqdim etadi.

So‘nggi tadqiqotlarda diversifikatsiyani savdo korxonalari faoliyatida keng qo‘llash doirasiga ega bo‘lgan murakkab strategiya sifatida tushunish sezilarli darajada kengaytirildi. Xususan, ushbu strategiyani muayyan bozor sharoitlariga moslashtirish va zamonaviy texnologik va iqtisodiy tendensiyalarni hisobga olish muhimligi ta’kidlangan. Bu korxonalarga o‘z resurslaridan samarali foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Savdo korxonalari faoliyatida diversifikatsiya strategiyasidan foydalanish imkoniyatlariga oid so‘nggi tadqiqotlar va nashrlar tahlili ushbu mavzuning dolzarb va jadal rivojlanayotganligini ko‘rsatadi.

Korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash – uning uzoq muddatli rivojlanishi, raqobatbardoshligini saqlab qolishi va tashqi omillar ta’siriga nisbatan chidamliligini mustahkamlashda hal qiluvchi omildir. O‘tkazilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, diversifikatsiya siyosati korxonaning barqarorlik darajasini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, bozor konyunkturasidagi o‘zgarishlar, xomashyo va resurslar narxining tebranishi, tashqi savdo cheklovlari kabi omillar mavjud bo‘lgan sharoitda, diversifikatsiyalash orqali risklarni taqsimlash imkoniyati vujudga keladi. Diversifikatsiyaning mahsulot, texnologik, bozor shakllari mavjud bo‘lib, har bir tur o‘ziga xos iqtisodiy samaradorlik keltiradi. Korxonada diversifikatsiya siyosatini amalga oshirish, avvalo, strategik rejalashtirish, moliyaviy tahlil va tashqi muhit monitoringiga asoslangan bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, bu siyosat korxona resurslaridan samarali foydalanish va ichki boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishni ham talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ansoff I., McDonell E. *Implanting Strategic Management*. Prentice Hall, 1990. — 568 p.
2. Michael E. Porter “Competitive strategy techniques for analyzing industries and competitors” book, New-York 1980 y 67 p.
3. Richard Rumelt “Strategy, Structure and Economic Performance” book, 1974 y
4. Kathryn Rudie Harrigan “Strategies for declining businesses” book, 1980 y, catalogue.nla.gov.au, 424 p.
5. Котлер Ф. *Маркетинг XXI века. Маркетинг от А до Я. Новые маркетинговые технологии. Десять смертных грехов маркетинга: пер. с англ. / под ред. Т.Р. Тэор.* — СПб.: Нева, 2005. — 432 с.
6. Ансофф И. *Новая корпоративная стратегия*. СПб.: «Питер», 1999. 416 с.
7. Zabedyuk M., Zabedyuk M.C, “Diversification strategy as a way to increase efficiency of an enterprise” *Economichniy forum* 12.03.2020, 87-92 с.

MICE TOURISM IN UZBEKISTAN: GROWTH, OPPORTUNITIES, AND STRATEGIC DIRECTIONS

O‘ZBEKISTONDA MICE TURIZMI: RIVOJLANISHI, IMKONIYATLAR VA STRATEGIK YO‘NALISHLAR

MICE-ТУРИЗМ В УЗБЕКИСТАНЕ: РОСТ, ВОЗМОЖНОСТИ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ

Botiraliyev Ulug‘bek Shuxratbek o‘g‘li
Andijan state university, Master degree student.

Abstract

This paper explores the rapid development of MICE (Meetings, Incentives, Conferences, and Exhibitions) tourism in Uzbekistan, highlighting its potential as a key driver of economic growth and international engagement. With a significant increase in foreign visitors and government-backed infrastructure investments, Uzbekistan is emerging as a competitive destination for global business events. The study outlines the country’s major MICE hubs, including Tashkent and Samarkand, and examines strategic measures needed to support sustainable growth in the sector. It concludes that MICE tourism offers a pathway for Uzbekistan to diversify its economy, strengthen regional development, and enhance its global visibility.

Key words: Uzbekistan, MICE tourism, meetings, incentives, conferences, exhibitions, government support, tourism infrastructure, hospitality.

Ushbu maqola O‘zbekistonda MICE (Meetings, Incentives, Conferences, and Exhibitions) turizmining jadal rivojlanishini o‘rganib, uning iqtisodiy o‘sinh va xalqaro hamkorlikning asosiy omili sifatidagi salohiyatini ta’kidlaydi. Xorijiy tashrifchilar va hukumat tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan infratuzilma investitsiyalarining sezilarli o‘sishi bilan O‘zbekiston global biznes tadbirlarini o‘tkazish uchun raqobatbardosh manzilga aylanib bormoqda. Tadqiqot mamlakatning asosiy MICE markazlari, jumladan, Toshkent va Samarqandni tavsiflaydi va sektorda barqaror o‘sinhni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan strategik chora-tadbirlarni o‘rganadi. Unda MICE turizmi O‘zbekistonga o‘z iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, mintaqaviy rivojlanishni kuchaytirish va uning global miqyosda ko‘rinishini oshirish yo‘lini taklif qiladi, degan xulosaga kelindi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, MICE turizmi, uchrashuvlar, rag‘batlantirish tadbirlari, konferensiyalar, ko‘rgazmalar, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, turizm infratuzilmasi, mehmondo‘stlik.

В данной статье рассматривается быстрое развитие MICE (встречи, поощрительные туры, конференции и выставки) туризма в Узбекистане, подчеркивая его потенциал как ключевого фактора экономического роста и международного взаимодействия. Благодаря значительному увеличению числа иностранных посетителей и государственным инвестициям в инфраструктуру Узбекистан становится конкурентоспособным направлением для проведения глобальных деловых мероприятий. В исследовании описываются основные MICE-центры страны, включая Ташкент и Самарканд, и рассматриваются стратегические меры, необходимые для поддержки устойчивого роста в этом секторе. В нем делается вывод о том, что MICE-туризм предлагает Узбекистану путь к диверсификации экономики, укреплению регионального развития и повышению его глобальной узнаваемости.

Ключевые слова: Узбекистан, MICE-туризм, встречи, поощрительные туры, конференции, выставки, государственная поддержка, туристическая инфраструктура, гостеприимство.

Uzbekistan saw a significant rise in foreign visitors in 2024, with 7.3 million tourists arriving from January to November. According to the Statistics Agency, compared to the same period 2023, the number of tourists increased by 1.15 million people, or almost 19%. In November, 791.5 thousand people crossed the border. [1].

MICE industry offers tourism services in which organizers and suppliers that manage and deliver meetings, conferences, exhibitions, and other related events held to achieve a range of professional, business, cultural, or academic objectives. MICE industry growth shall have a positive impact in the growth of businesses, cities, destinations, and other covered spectrums. The MICE industry size was valued at 805 billion USA dollars in 2017 and is expected to grow at a compound annual growth rate of 7.6% to reach 1,439.3 billion USA dollars by 2025. [2].

MICE is an acronym for the Meetings, Incentives, Conventions/Conferences and Exhibitions tourism segment. Business event is another definition for MICE. This may include: conferences, congresses, conventions, seminar, symposia, trade shows, incentive group events, courses, marketing events, company general meetings, product launches, corporate retreats, exhibitions, study tours or training programs.

Meeting – an assembly of individuals gathered to discuss items of mutual interest or engage in professional development.

Incentive – travel provided to employees by companies in an effort to motivate them to increase and improve their performance.

Convention / Conference – an event used by any organization to meet and exchange views, convey a message, open a debate or give publicity to some area of opinion on a specific issue.

Exhibition – presentations of products and services to an invited audience with the object of inducing a sale or informing the visitors.

MICE tourism sector in Uzbekistan is on the rise—offering a unique combination of heritage, modernity, and affordability. With mindful planning, it can deliver world-class business events while preserving its cultural legacy.

Why Uzbekistan Is Emerging as a MICE Destination?

1. Fast-growing infrastructure & government support. Investments in tourism have boosted international arrivals from 1 million in 2016 to 7 million in 2023. Government initiatives aim to streamline visas, improve facilities, and promote business events. [3].

2. Digital innovation in event experiences. The use of AI, VR/AR, and online event platforms is improving immersive cultural integration, though uneven connectivity across regions remains a challenge. [4].

3. Affordability & hospitality. Costs are notably lower than in Europe or East Asia, while Uzbek “mehmondo‘stlik” (hospitality) adds cultural richness and warm welcome. [5].

In modern Uzbekistan there are many key MICE centers and venues that provide for holding major events at the highest professional level:

Tashkent. (The capital city of the country.)

- Offers top-tier venues: UzExpo Center, CAEx (opened 2023, 18 000 m²), Palace of International Forums, City Congress Hall.

- Hotels like Hyatt Regency and Courtyard by Marriott, Hilton provide fully equipped event spaces.

- Strong connectivity via Islam Karimov International Airport and metro, with domestic links to Uzbekistan’s cultural hotspots.

Samarkand.

- Historic city of the country, with emerging venues and cultural attractions. The main object is The Silk Road Samarkand Tourist Center. The project cost is \$580 million and it has aimed at holding major international events. On September 15-16 2022, the center hosted the participants of the Shanghai Cooperation Organization summit. Then there was a big meeting of the leaders of the member states of the Organization of Turkic States. The annual meeting of the Board of Governors of the European Bank for Reconstruction and Development and the General Assembly of the UNWTO World Tourism Organization had held here in 2023.

- Cultural spaces like Art Station (est. 2022) add creative flair. Bukhara, Khiva & Shakhrisabz.

• Bukhara venues: Wyndham, Asia Bukhara, Zargaron Plaza, Mercure Old Town, Sahid Zarafshan. Ideal for smaller, intimate events (20–300 participants).

• Khiva praised for its historic atmosphere. Khiva is the first city included in "the UNESCO-list" and the city has called "an open-air museum".

• In Shakhrisabz hosts festival-style MICE events, including International Folk and Amir Temur heritage festivals.

Other regions of the country.

• The Namangan International Flower Festival is a major cultural event in the Ferghana Valley, celebrating nature's beauty and local heritage. Held annually from late May to late June. The 64th edition in 2025 draws hundreds of thousands of visitors: for example, 300,000 foreign tourists and 8 million domestic visitors.

• The Kokand International Festival of Handicrafts (also called the International Crafts Festival) is a biennial cultural highlight in the Ferghana Valley, hosted in the historic heart of Kokand—namely the Urdoldi Square against the backdrop of the majestic Khudayar Khan Palace.

• The Khonobod (Khanabad) International Pop Music Festival, known as “Dunyo Sadolari” (“Melodies of the World”), is a vibrant celebration held in Khonobod city, Andijan Region, nestled within the Ferghana Valley. Organized at a cost of around 6 billion UZS, it drew approximately 2 million visitors, marking a 2.5 times increase in tourism and doubling local business revenue during the event.

• The Margilan “Atlas Bayrami” Festival is a major cultural and craft event celebrating the city's legendary silk and ikat textile heritage. A biennial festival held since 2015, typically in September (e.g., Sept 19–21, 2024; next in Sept 2026). Aimed at preserving and promoting traditional Uzbek textiles—silk, atlas, adras, carpets, embroidery—while strengthening Margilan's creative economy. In 2022, Margilan received the title “World City of Silk and Ikat Craftsmen”, joining UNESCO's World Crafts Council network.

• September 14 – October 6, 2024, has held in Tashkent, Bukhara, and Andijan - marking the first FIFA tournament in Central Asia. 24 national teams from all six confederations, including first-time participants France, New Zealand, Tajikistan, and Afghanistan. 52 games with 362 goals total; attendance surpassed 150,000 spectators.

To create an effective and globally competitive MICE tourism environment in Uzbekistan, a multifaceted strategy is required. Here's a breakdown of essential measures the country should prioritize, grouped into key domains:

1. Infrastructure Development.
 - Build or upgrade modern venues;
 - Smart facilities;
 - Transport connectivity.
2. Accommodation and Service Standards.
 - Expand hotel capacity;
 - Improve hospitality training.
3. Marketing and Branding.
 - Develop a strong MICE brand;
 - Create a national MICE bureau;
 - Host family trips & expositions.
4. Policy and Regulatory Support.
 - Simplify visa access;
 - Offer incentives;
 - Establish public-private partnerships (PPPs).
5. Human Capital Development.
 - Specialized training;

- International internships;
- Language skills.
- 6. Digital and Innovation Integration.
 - Digital MICE platforms;
 - Hybrid event infrastructure;
 - Data collection & analytics.
- 7. Sustainability & Inclusivity.
 - Green MICE standards;
 - Accessible events;
 - Cultural inclusivity.

In conclusion, MICE tourism has become a powerful economic engine in Uzbekistan, generating nearly \$1 billion in 2019 and projected to grow to \$1.78 billion by 2030, stimulating investment in hotels, venues, transport, and service sectors. It helps smooth out seasonal fluctuations by creating demand for event services during traditionally low travel periods—driving year-round employment, particularly in regions like Samarqand, Bukhara. The ripple effects include stronger infrastructure—upgraded airports, hotels, and digital event platforms—along with improved visa regimes that collectively enhance the country’s overall tourism appeal. Emerging opportunities lie in immersive tech-enhanced experiences (AI/VR), themed conferences on sustainability and heritage, and deeper partnerships between MICE organizers and tech hubs like IT Park to develop new event formats. These trends position Uzbekistan to diversify its tourism offerings, strengthen regional economies, and anchor its presence on the global MICE stage.

List of references:

1. https://monitor.kun.uz/en/news/2024/12/24/foreign-tourist-arrivals-in-uzbekistan-surpass-7-million-in-2024?utm_source=chatgpt.com
2. MICE Industry by Event Type (Meetings, Incentives, Conventions, and Exhibitions): Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2018–2025. Retrieved from <https://www.alliedmarketresearch.com/MICE-industry-market/purchase-options>.
3. Mice tourism in Uzbekistan: development, challenges, and future prospects. <https://zenodo.org/records/14919382>
4. Digital technologies as a driver for the development of mice tourism in Uzbekistan. <https://www.green-eco.uz>
5. Modern Infrastructure for MICE in Tashkent. <https://www.advantour.com/uzbekistan/mice/tashkent>

**O‘ZBEKISTONDA ICHKI TURIZMDA TANNARX SHAKLLANISHINING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ВО ВНУТРЕННЕМ
ТУРИЗМЕ УЗБЕКИСТАНА**

**SPECIFIC FEATURES OF COST FORMATION IN DOMESTIC TOURISM IN
UZBEKISTAN**

Asirdinov Rahmonjon Rustamjon o‘g‘li

Andijon davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda ichki turizmning doimiy muammosi bo‘lgan yuqori narxlar masalasini o‘rganiladi hamda mahalliy aholining turizm xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini cheklovchi strukturaviy, infratuzilmaviy va normativ omillarni aniqlaydi. Milliy siyosat tahlili va sohaga oid statistik ma‘lumotlarga asoslanib, maqola monopoliyalashgan bozor tuzilmalari, rivojlanmagan transport tizimi, tabaqalashtirilgan narx tizimining yo‘qligi hamda turizm sohasidagi kichik va o‘rta biznes uchun soliq yukining narxlarining ortishiga qanday hissa qo‘shayotgani tahlil qilinadi. Tadqiqot quyidagi iqtisodiy yechimlarni taklif etadi: mahalliy fuqarolar uchun tabaqalashtirilgan tariflarni joriy etish, transport subsidiyalari, kichik turizm bizneslariga soliq imtiyozlari va jamoaga asoslangan turizmni rivojlantirish. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ichki turizmning arzonligi nafaqat inklyuziv iqtisodiy taraqqiyot, balki milliy birlik va ichki iste‘molni kuchaytirish uchun ham muhim hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Ichki turizm, turizm iqtisodiyoti, arzonlik, transport infratuzilmasi, tabaqalashtirilgan narx, turizm siyosati, hududiy rivojlanish.

В статье рассматривается устойчиво сохраняющаяся проблема высокой стоимости внутреннего туризма в Узбекистане. Анализируются структурные, инфраструктурные и нормативные факторы, ограничивающие доступность туризма для местного населения. На основе анализа государственной политики и отраслевой статистики исследуется, каким образом монополизированные рыночные структуры, слаборазвитая транспортная сеть, отсутствие дифференцированной системы ценообразования и налоговая нагрузка на малые и средние предприятия (МСП) в туризме способствуют росту цен. В качестве решений предлагаются следующие меры: введение дифференцированных тарифов для граждан, субсидии на транспорт, налоговые льготы для малого турбизнеса, а также развитие туризма, основанного на участии местных сообществ. Результаты исследования подчеркивают, что повышение доступности внутреннего туризма важно не только для инклюзивного экономического роста, но и для укрепления национального единства и стимулирования внутреннего потребления.

Ключевые слова: Внутренний туризм, Узбекистан, экономика туризма, доступность, транспортная инфраструктура, дифференцированное ценообразование, туристическая политика, региональное развитие.

This article investigates the persistent problem of high costs in domestic tourism in Uzbekistan, identifying structural, infrastructural, and regulatory factors that limit affordability for the local population. Drawing on national policy analysis and sector-specific data, the paper examines how monopolistic market structures, underdeveloped transport links, absence of tiered pricing, and tax burdens on tourism SMEs contribute to inflated prices. The study proposes economic solutions including tiered pricing for locals, transport subsidies, tax incentives for small tourism businesses,

and promotion of community-based tourism. The findings suggest that addressing domestic tourism affordability is critical not only for inclusive economic development but also for strengthening national cohesion and internal consumption.

Key words: Domestic tourism, Uzbekistan, tourism economy, affordability, transport infrastructure, tiered pricing, SME incentives, tourism policy, regional development.

So‘nggi yillarda turizm sohasi O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishning strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Tashqi turizmga katta e‘tibor qaratilayotgan bir paytda, ichki turizm nisbatan yuqori narxlari bilan ajralib turmoqda, bu esa aholi qatlamlarining sayohat qilish imkoniyatlarini cheklamoqda. Mazkur maqolada O‘zbekistonda ichki turizmning qimmat bo‘lishiga olib kelayotgan strukturaviy, bozor va siyosiy omillar tahlil qilinadi hamda uni arzonlashtirish bo‘yicha iqtisodiy takliflar beriladi.

O‘zbekistonda ichki turizmning holati so‘nggi tahlillarga ko‘ra, ichki sayyohlar uchun xizmatlar narxi yuqori bo‘lib qolmoqda. Mehmonxonalar, transport, ekskursiyalar kabi xizmatlar ko‘plab aholiga qimmat tushadi. Hukumat tomonidan subsidiya va imtiyozlar ajratilgan bo‘lsa-da, mahalliy aholining bir qismi O‘zbekiston ichida sayohat qilish o‘rniga qo‘shni davlatlarga borishni arzonroq deb biladi.

Hozirgi kunda mamlakatda "turistik qulayliklar ziddiyati" kuzatilmoqda — ya‘ni mavjud turistik infratuzilma bor, lekin uning narxi ko‘pchilik uchun qulay emas. O‘zbekistonning boy madaniy merosi va tabiiy go‘zalliklari mavjud bo‘lsada, narx siyosati o‘rtahol va kam ta‘minlangan fuqarolarni istisno qiladi.

Turizm xizmatlari sohasida ko‘plab hududlarda raqobat yetarli emas. Mehmonxona, transport va ekskursiya xizmatlarini ko‘rsatuvchi subyektlar monopol yoki oligopol holatda bo‘lib, narxni erkin belgilashadi. Bu esa bozordagi narxlarning asossiz yuqorilashiga olib keladi.

Shuningdek, sayyohlik agentliklari xizmatlarni paket shaklida taqdim etadi, bu esa narxning shaffof bo‘lmasligiga olib keladi va iste‘molchilarni rasmiy xizmatlardan foydalanishdan tiyadi.

Ko‘plab turistik obyektlar qishloq va tog‘li hududlarda joylashgan bo‘lib, u yerga borish uchun transport qulayliklari cheklangan. Yo‘llarning sifati past, avtobuslar kam qatnaydi, va hamyonbop mehmonxonalar yetishmaydi. Shu bois, sayohat qilish uchun maxsus taksi yoki xususiy transport kerak bo‘ladi, bu esa xarajatni oshiradi. Bunga mavsumiylik omili ham qo‘shiladi — ko‘plab xizmatlar faqat sayyohlik mavsumida faol, boshqa vaqtlarda mavjud emas.

Xarajatlar va soliq yukini yuqoriligi sohada tannarx ortib ketishiga olib keluvchi asosiy omildir. Turizm sohasidagi kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlari soliq, litsenziya va boshqa tartibga soluvchi talablar bilan bog‘liq xarajatlar tufayli narxlarni oshirishga majbur. Bu xarajatlar oxir-oqibatda iste‘molchiga yuklanadi.

Ichki avia va temiryo‘l transporti esa ko‘pincha subsidiyalanmaydi. Natijada, ichki reyslar narxi ko‘pincha xalqaro reyslar bilan teng bo‘ladi, ayniqsa yoqilg‘i narxlari ko‘tarilganda.

Ko‘plab rivojlanayotgan davlatlarda mavjud bo‘lgan mahalliy fuqarolar uchun alohida chegirma tizimi O‘zbekistonda joriy etilmagan. Ya‘ni muzey, yodgorliklar va mehmonxonalarda ichki va tashqi sayyohlar bir xil narx to‘laydi.

Bu esa, o‘rtacha oylik daromad bilan taqqoslaganda, bir kecha uchun mehmonxona xarajati fuqarolarning oyiga topadigan daromadining 15–20 foizini tashkil qiladi. Hukumatning e‘tibori va reklama resurslari asosan chet ellik sayyohlarni jalb qilishga qaratilgan. Bu esa ichki ehtiyojlarga mos kelmaydigan, qimmatbaho xizmatlarning rivojlanishiga olib kelmoqda.

Natijada mahalliy iste‘molchilarning xarid qobiliyatiga nomutanosib premium xizmatlar, besh yulduzli mehmonxonalar ko‘payadi, lekin aholining aksariyati undan foydalana olmaydi. Ichki turizmni arzonlashtirish uchun muzey, tarixiy yodgorlik va madaniy obyektlarga kirish narxlarini mahalliy fuqarolar uchun kamaytirish taklifi samarali bo‘ladi. Masalan, Hindiston yoki Misrda ichki turistlarga 70% gacha chegirma beriladi. Bu choralar orqali mahalliy aholi uchun qulaylik yaratiladi, turizm sohasining umumiy daromadiga esa salbiy ta‘sir qilmaydi.

Sayyohlik mavsumlarida ichki avia va temiryo‘l chiptalari uchun hukumat subsidiya ajratishi, yoki maxsus sayyohlik chegirmali yo‘lkartalari joriy etilishi mumkin. Avtotransport xizmatlarida

ham yo‘lovchi tashuvchi mikroavtobuslar sonini oshirish, taksilar narxini nazorat qilish orqali narxni pasaytirish mumkin.

An‘anaviy mehmonxonalar o‘rniga mehmon uylar — ya‘ni mahalliy oilalarda yashash, hostellar va ekoturizm obyektlarini rivojlantirish ichki turizm xarajatlarini kamaytiradi. Bu nafaqat arzon, balki sayyohlarga boy madaniy tajriba ham taqdim etadi. Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi kabi hududlarda bu yo‘nalishda boshlangan loyihalar yaxshi natija bermoqda.

Ichki turizmni ommalashtirish uchun arzon yo‘nalishlar, mavsumdan tashqari chegirmalar va “kashf qilinmagan joylar” haqida reklama loyihalari kerak. Bu uchun raqamli platformalar, marshrutni rejalashtirish, xizmatlar taqqoslovi imkoniyatlarini o‘z ichiga olgan mobil ilovalar yaratilishi mumkin. Talabalar va ishchilar uchun jamoaviy sayohatlar va foydali yo‘lkartalar ishlab chiqilishi foydali bo‘ladi. Ichki turizmning qimmatligi — faqatgina narx masalasi emas, bu iqtisodiy tenglik, hududiy rivojlanish va ijtimoiy integratsiya masalasi hamdir. Xalqaro turizm bilan bir qatorda mahalliy aholi ehtiyojlariga yo‘naltirilgan turizm siyosati yuritilmasa, bu sohaning barqarorligi ta‘minlanmaydi. Ichki sayohatlarni arzonlashtirish orqali ichki iste‘mol kuchayadi, pul chiqib ketishi kamayadi va milliy birlik mustahkamlanadi.

Infratuzilmaga sarmoya kiritish O‘zbekiston ichki turizmining xarajat tuzilmasini shakllantirish va umumiy raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Mamlakatning keng hududi, boy madaniy merosi va turli tabiiy landshaftlari hisobga olinsa, samarali, qulay va sifatli infratuzilmani rivojlantirish sayohat xarajatlari va sayyohlarning tajribasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Ichki turizmda asosiy xarajat omillaridan biri transport hisoblanadi. O‘zbekistonning katta geografik maydoni va sayyohlik ob‘ektlarining keng tarqalishi vaqt va xarajatlarni qisqartirish uchun yaxshi integratsiyalashgan transport tarmog‘ini talab qiladi. Hozirda Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi yirik shaharlar temiryo‘l va yo‘l tarmoqlari bilan yaxshi bog‘langan bo‘lsa-da, qishloq va uzoq hududlarda transport infratuzilmasining yetishmasligi mavjud. Bu esa kam ma‘lum bo‘lgan joylarga borishni qiyinlashtirib, sayyohlar xarajatlarini oshiradi va ularni qimmatga tushadigan shaxsiy transportdan foydalanishga majbur qiladi.

Temiryo‘l tarmoqlarini yangilash, ichki aviaqatnovlarni kengaytirish va yo‘l sharoitlarini yaxshilashga katta sarmoya kiritish zarur. Masalan, yuqori tezlikdagi temiryo‘l tizimi (Afrosiyob poyezdlari)ni kengaytirish va modernizatsiya qilish sayohat vaqtini qisqartirish va qulaylikni oshirish orqali transport xarajatlarini pasaytirishga yordam bermoqda. Bu jarayonni davom ettirib, ko‘proq hududiy markazlar va uzoq joylarni bog‘lash transport xarajatlarini kamaytirib, ichki turizmga talabni oshirishi mumkin.

Mehmonxona xizmatlari ham sayyohlarning xarajatlarida muhim o‘rin tutadi. O‘zbekistonda turizm infratuzilmasi asosan yirik shaharlar markazlashgan yulduzli mehmonxonalarga qaratilgan. Biroq, ko‘payotgan ichki sayyohlarning ko‘pchiligi byudjet yoki o‘rtacha darajadagi variantlarni afzal ko‘rmoqda, bu esa bozorda bo‘shliqni yuzaga keltiradi.

O‘rtacha darajadagi mehmonxonalar, mehmon uylari, eko-lojalar va xususiy uylarni ijaraga berish kabi turli xil turar joy turlariga sarmoya kiritish zarur. Bu infratuzilmani kichik shaharlar va qishloq hududlariga kengaytirish nafaqat turizm foydalarini taqsimlash, balki talab va taklifni muvozanatlash, narxlarini barqarorlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, xizmat sifatini va standartlarni yaxshilash sayyohlar qoniqishini oshirib, qayta tashrif buyurishni rag‘batlantiradi va salbiy so‘zlar o‘rniga ijobiy fikrlar paydo bo‘lishiga xizmat qiladi, natijada talabni barqarorlashtirib, sog‘lom xarajat tuzilmasini qo‘llab-quvvatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda ichki turizmning yuqori narxlar bilan bog‘liq muammolari raqobat yetishmasligi, infratuzilma zaifligi va mahalliy aholi uchun moslashtirilmagan xizmatlar bilan bog‘liq. Narxni tabaqalashtirish, transportni subsidiyalash va kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash orqali ushbu sohani ko‘proq qatlamlar uchun ochish mumkin. Bu nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy foydaga ham ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kurbanova Sitora. (2024). O‘zbekiston ichki turizmini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlari. <https://www.researchgate.net/publication/392517656>

2. Karimov Ma'murbek. (2025). O'zbekistonda xalqaro turizmni rivojlantirishda transport infratuzilmasining roli. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/391646495>
3. Yo'rqo'lov M. (2024) O'zbekistonda barqaror mintaqaviy turizm rivoji uchun siyosiy strategiyalar va ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlar. – CAJITMF, 5(7). <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/4300>
4. Iqtisodiy tadqiqotlar instituti so'rovlari (2023) Mahalliy aholining ichki turizmga duch kelayotgan muammolari: yuqori narxlar, yo'llarning sifatsizligi, transport yetishmovchiligi, sanitariya sharoitlari https://imrs.uz/publications/articles-and-abstracts/local_tourism

UDK: 338.4

**JIZZAX VILOYATI QURILISH MATERIALLARI ISHLAB CHIQARISH
KORXONALARI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI VA
MUAMMOLARI**

**ФАКТОРЫ И ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ПРОИЗВОДСТВУ СТРОИТЕЛЬНЫХ
МАТЕРИАЛОВ ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ**

**FACTORS AND PROBLEMS OF INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF
BUILDING MATERIALS PRODUCTION ENTERPRISES OF JIZAKH REGION**

Umirova Gulmira Shodiboy qizi

Jizzax politexnika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Аннотация

Jizzax viloyati qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari iqtisodiy samaradorligini oshirish omillari va muammolari o'rganilgan. Muallif tomonidan o'z qarashlari asoslangan va qurilish ishlari, aholi sonining ortishi bilan bog'liq uy-joy qurilishi, sanoat va ijtimoiy infratuzilma obyektlarining barpo etilishi natijasida shakllangan. Bu esa, tabiiy ravishda, qurilish materiallariga bo'lgan ichki ehtiyojni keskin oshirib, korxonalar oldida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, mahsulot turini ko'paytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish kabi dolzarb vazifalarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli tahlilni Jizzax viloyatida ishlab chiqarilgan qurilish materiallarining tovar tarkibi dinamikasini o'rganish bilan davom ettirish maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar. Qurilish sanoati, iqtisodiy samaradorlik, texnologiyalar transferi, aylanma harakat modeli, ishlab chiqarish samaradorligi.

Изучены факторы и проблемы повышения экономической эффективности предприятий по производству строительных материалов Джизакской области. Свои взгляды автор формировал в результате строительных работ, жилищного строительства, возведения объектов промышленной и социальной инфраструктуры, связанных с ростом населения. Это, естественно, резко увеличивает внутренний спрос на строительные материалы, создавая перед предприятиями такие актуальные задачи, как расширение производственных мощностей, увеличение ассортимента выпускаемой продукции, повышение экономической эффективности. Поэтому целесообразно продолжить анализ, изучив динамику товарного состава строительных материалов, производимых в Джизакской области.

Ключевые слова. строительная отрасль, экономическая эффективность, трансфер технологий, модель кругового движения, эффективность производства.

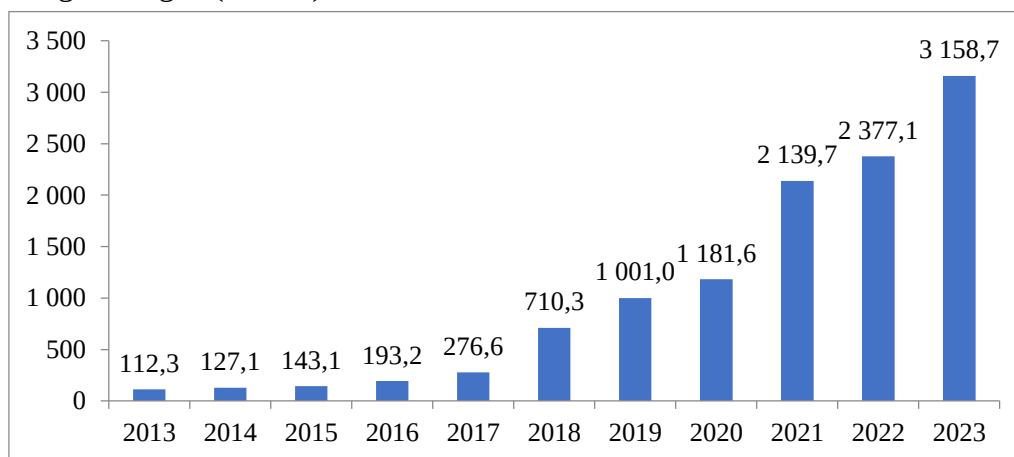
The factors and problems of increasing the economic efficiency of building materials production enterprises of Jizzakh region are studied. The author bases his views on them and is

formed as a result of construction work, housing construction associated with an increase in the population, the construction of industrial and social infrastructure facilities. This, naturally, sharply increases the domestic demand for building materials and creates urgent tasks for enterprises such as expanding production capacities, increasing the range of products and increasing economic efficiency. Therefore, it is advisable to continue the analysis by studying the dynamics of the commodity composition of building materials produced in Jizzakh region..

Keywords. Construction industry, economic efficiency, technology transfer, turnover model, production efficiency.

Jizzax viloyatida oxirgi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli infratuzilma loyihalari, aholi turar joylariga bo‘lgan talabning ortishi hamda sanoat zonalarini rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar natijasida viloyatda qurilish hajmi sezilarli darajada oshib bormoqda. Jumladan, viloyatda 2020-2024-yillarda bajarilgan qurilish ishlari hajmining o‘rtacha yillik real o‘sishi 8,1%ni tashkil etgan. Bu esa, bevosita, qurilish materiallariga bo‘lgan ichki talabning ortishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, viloyatning geografik joylashuvi jihatdan qo‘shni hududlar va bozorlar bilan, yirik savdo markazlari bo‘lgan hududlar bilan qulay savdo imkoniyatlariga ega ekanligi sababli boshqa viloyatlar hisobiga qurilish materiallariga bo‘lgan tashqi talabning ham oshishiga sabab bo‘lmoqda. Jumladan, 2013-yilda Jizzax viloyatida bajarilgan qurilish ishlari hajmi 532,2 mlrd.so‘mni tashkil etgan, ya’ni viloyatda ishlab chiqarilgan qurilish materiallari hajmidan salkam 5 marta ko‘p bo‘lgan, 2023-yilga kelib esa ushbu nisbat 1,2ga pasaygan [1].

2013-2023-yillar davomida Jizzax viloyatida qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi izchil o‘sib borgan bo‘lib, bu hududda qurilish materiallariga bo‘lgan talabning yildan-yilga ortib borayotganini ko‘rsatadi. Agar 2013-yilda barcha korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi 112,3 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 3 158,7 mlrd. so‘mga yetgan. Tahlil etilayotgan davr mobaynida qurilish materiallari sektori mahsuloti hajm jihatidan deyarli 28 barobar o‘shirishga erishgan (1-rasm).

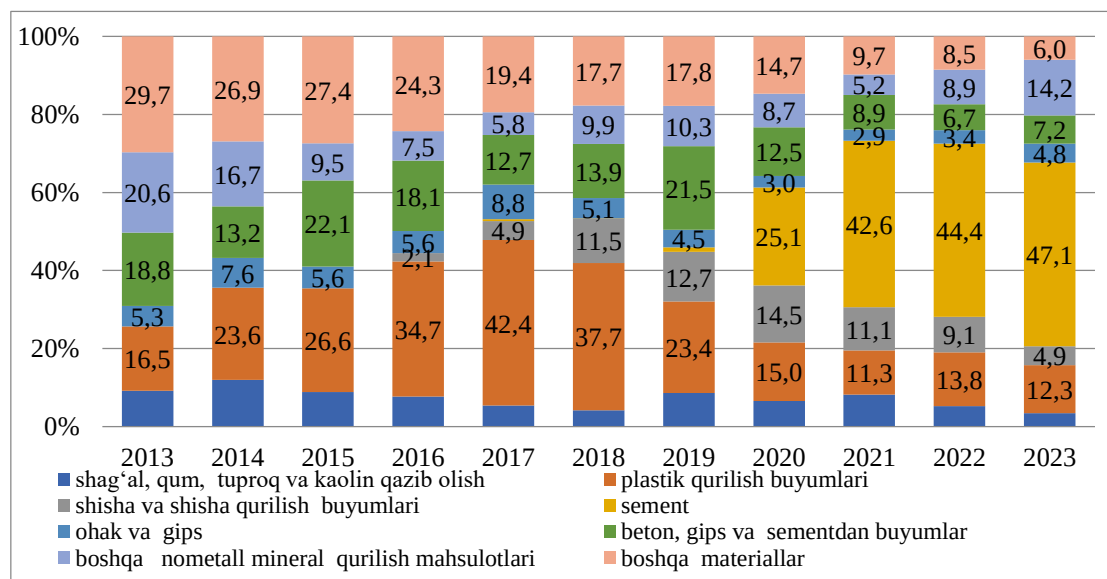
1-rasm. Jizzax viloyatida ishlab chiqarilgan qurilish materiallari hajmi dinamikasi, joriy bozor baholarida, mlrd. so‘m [1]

Mazkur o‘shirish tendensiyasi viloyatda olib borilayotgan keng ko‘lamli qurilish ishlari, aholi sonining ortishi bilan bog‘liq uy-joy qurilishi, sanoat va ijtimoiy infratuzilma obyektlarining barpo etilishi natijasida shakllangan. Bu esa, tabiiy ravishda, qurilish materiallariga bo‘lgan ichki ehtiyojni keskin oshirib, korxonalar oldida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, mahsulot turini ko‘paytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish kabi dolzarb vazifalarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli tahlilni Jizzax viloyatida ishlab chiqarilgan qurilish materiallarining tovar tarkibi dinamikasini o‘rganish bilan davom ettirish maqsadga muvofiq.

Jizzax viloyatida ishlab chiqarilgan qurilish materiallarining turlari bo‘yicha tarkibiy tuzilishi tahlili ko‘rsatishicha viloyatda juda keng nomenklaturadagi qurilish uchun mahsulotlar ishlab

chiqarilsa-da, ko‘plab turdagi qurilish materiallari hajmi va jami mahsulotlar tarkibidagi ulushi juda past bo‘lib qolmoqda.

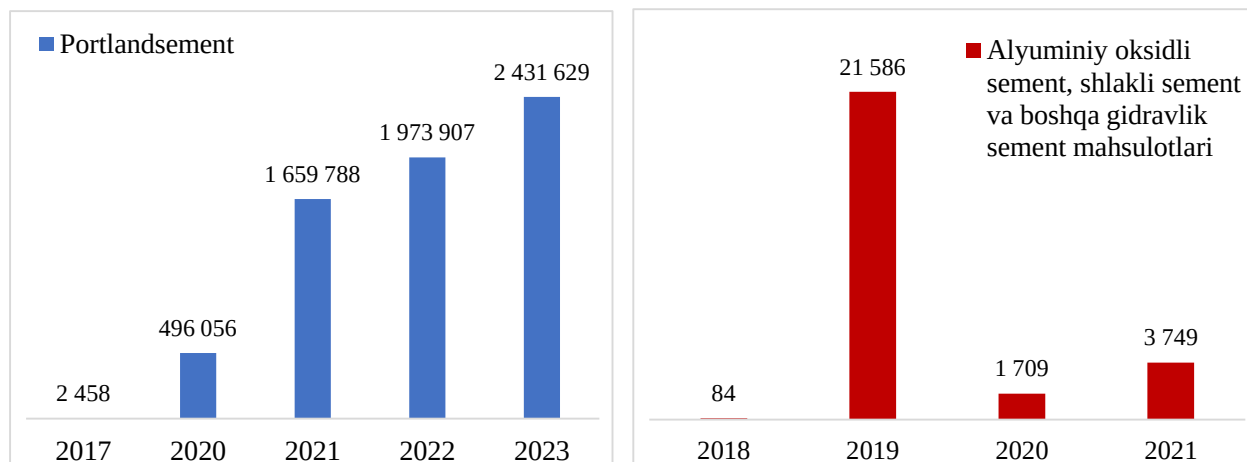
Viloyatda jami qurilish materiallari tarkibida 2013-2019-yillarda beton, gips va sementdan ishlab chiqarilgan buyumlar va boshqa toifalarga kiritilmagan qurilish uchun nometall mineral mahsulotlarning salmoqli (2013-yilda mos ravishda 18,8% va 20,6%) ulushlari kamayib, yetakchilikni plastik qurilish mahsulotlariga (2017-yilda 42,4% ulush) bergan bo‘lsa, 2020-2023-yillarda mutlaq yetakchilik sement mahsuloti hisobiga to‘g‘ri kelgan. Jumladan, ishlab chiqarilgan sement hajmi 2023-yilda jami qurilish materiallarining 47,1%ini tashkil etdi. E‘tiborga molik jihati ushbu turdagi mahsulotlarning barchasi 2013-2023-yillarda barqaror o‘shib borgan, lekin 2020-yildan keyingi davrda sement hajmining o‘shish sur‘atlari boshqa mahsulotlarga nisbatan keskin ortib ketgan. Jumladan, viloyatda ishlab chiqarilgan sement mahsulotining sotish qiymati 2023-yilgacha 2017-yilga nisbatan 1209 marta oshib borib, 1 486,2 mlrd. so‘mni tashkil etdi. Tahlil etilayotgan davrda beton, gips va sementdan ishlab chiqarilgan buyumlar ulushi 18,8%dan 7,2%ga kamaygan bo‘lsa-da, ushbu mahsulotlar hajmi 21,1 mlrd. so‘mdan 158,8 mlrd. so‘mgacha ko‘tarildi. Boshqa toifalarga kiritilmagan qurilish uchun nometall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi 2013-2023-yillarda 23,1 mlrd. so‘mdan 449,3 mlrd. so‘mgacha, plastik qurilish materiallari hajmi esa 18,5 mlrd. so‘mdan 388,2 mlrd. so‘mga oshib borgan. Ushbu mahsulotlarning jami qurilish materiallari tarkibidagi ulushi esa ushbu davrda mos ravishda 20,6%dan 14,2%gacha va 16,5%dan 12,3%gacha pasaygan. Shisha va shishadan tayyorlangan qurilish materiallari hamda ohak va gips mahsulotlari ulushi 2023-yilda mos ravishda 4,9% va 4,8%ni tashkil etgan bo‘lib, ushbu mahsulotlar hajmi 150 mlrd. so‘mdan yuqori bo‘lib, tahlil etilayotgan davr boshiga nisbatan bir necha barobar o‘shishga erishilgan (2-rasm). Jami qurilish materiallari tarkibida 2.3.2-rasmda ko‘rib chiqilgan yuqori salmoqqa ega mahsulotlar hajmining o‘shishi, ayniqsa, so‘ngi yillarda sement mahsulotining keskin o‘shishi viloyatda qurilish materiallari sanoati mahsulotining o‘shishini ta‘minlovchi asosiy omil bo‘lib kelmoqda.

2-rasm. Jizzax viloyatida ishlab chiqarilgan qurilish materiallari tarkibiy tuzilishining o‘zgarishi, jamiga nisbatan %da [3]

Birgina, 2020-yilda Jizzax viloyatida O‘zbekistondagi uchinchi eng yirik sement zavodi (yillik ishlab chiqarish quvvati 1,66 mln. tonna) bo‘lgan “Xuaxin Cement Jizzax” MCHJ QK faoliyatining tashkil etilishi [4] natijasida ushbu yilda 2019-yilga nisbatan 26,3 marta kattaroq qiymatdagi sement ishlab chiqarildi. Sement ishlab chiqarishning naturadagi hajmi esa 2020-yilda 497 765,0 tonnani tashkil etdi va bu ko‘rsatkich 2017-yilga nisbatan 202 marta, hamda 2019-yilga nisbatan 23 martaga ko‘pdir. 2023-yilga kelib sement ishlab chiqarish hajmi 2 431 629,4 tonnaga yetdi va bu ko‘rsatkich 2022-yilga nisbatan 23,2%ga ko‘proqdir. Sement mahsulotlarining tarkibiy o‘zgarishlari tahlilidan ma’lum bo‘ldiki, tahlil etilayotgan davrdagi bunday yuqori o‘shish sur‘atlari asosan portlandsement hajmining keskin o‘shishi hisobiga yuzaga kelgan. 2013-2016-yillarda viloyatda umuman sement

mahsulotlari ishlab chiqarilmagan bo‘lsa, 2017-yilda faqat portlandsement, 2018-2019-yillarda faqat alyuminiy oksidli sement, shlakli sement va boshqa gidravlik sement mahsulotlari, 2022-2023-yillarda yana faqat portlandsement ishlab chiqarilgan. 2020-2021-yillarda esa har ikkala turdagi sement mahsulotlari ishlab chiqarilgan (3-rasm).

3-rasm. Jizzax viloyatida ishlab chiqarilgan sement mahsulotlari hajmi dinamikasi, turlari bo‘icha, tonnada [5]

Jizzaxda portlandsement ishlab chiqarish hajmi 2017-yilda 2458 tonnaga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilgacha bu ko‘rsatkich qiymati 989 marta oshib, 2 431 629,4 tonnaga yetdi. Har ikkala turdagi sement mahsulotlari ishlab chiqarilgan 2020-2021 yillarda umumiy sement mahsulotlarining ham miqdor, ham qiymat jihatidan 99,8%i portlandsement hisobiga to‘g‘ri kelgan. Alyuminiy oksidli sement, shlakli sement va boshqa gidravlik sement mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2018-yildagi 84 tonnadan 2023-yilda 3749 tonnaga yetgan, ya‘ni 45 marta oshgan, lekin ushbu davrdagi eng katta ishlab chiqarish hajmi 2019-yilda kuzatilgan bo‘lib, 21 586,0 tonnaga teng bo‘lgan. Shlakli sement va boshqa gidravlik sement mahsulotlari ekologik jihatdan samarali qurilish materiallari bo‘lganligi sababli, ushbu yo‘nalishda viloyat korxonalari so‘ngi yillarda umuman faoliyat yuritmayotganligini xulosa qilish mumkin.

Sement ishlab chiqarish hajmining keskin o‘ssishi viloyat sement bozorida ma‘lum ma‘noda taklif ortiqchaligini yuzaga keltirib, mahsulot narxining pasayishiga yoki past darajada saqlanib qolishiga olib keldi. Jumladan, 2017-yilda 1 kg portlandsementning o‘rtacha sotish bahosi (mahsulot sotish qiymatining mahsulot hajmiga nisbati) 500 so‘mga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2020-yilga borib 595 so‘mga yetgan. Lekin bozor taklifining ortishi hisobiga 2022-yilgacha o‘rtacha baho 534,4 so‘mga tushgan. 2023-yilda mahsulot o‘rtacha sotish bahosi yana oshib, 611,2 so‘mni tashkil etgan. Alyuminiy oksidli sement, shlakli sement va boshqa gidravlik sement mahsulotlari o‘rtacha sotish narxi esa 2018-yilda 599,3 so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2021-yilda 505,2 so‘mgacha tushib ketgan.

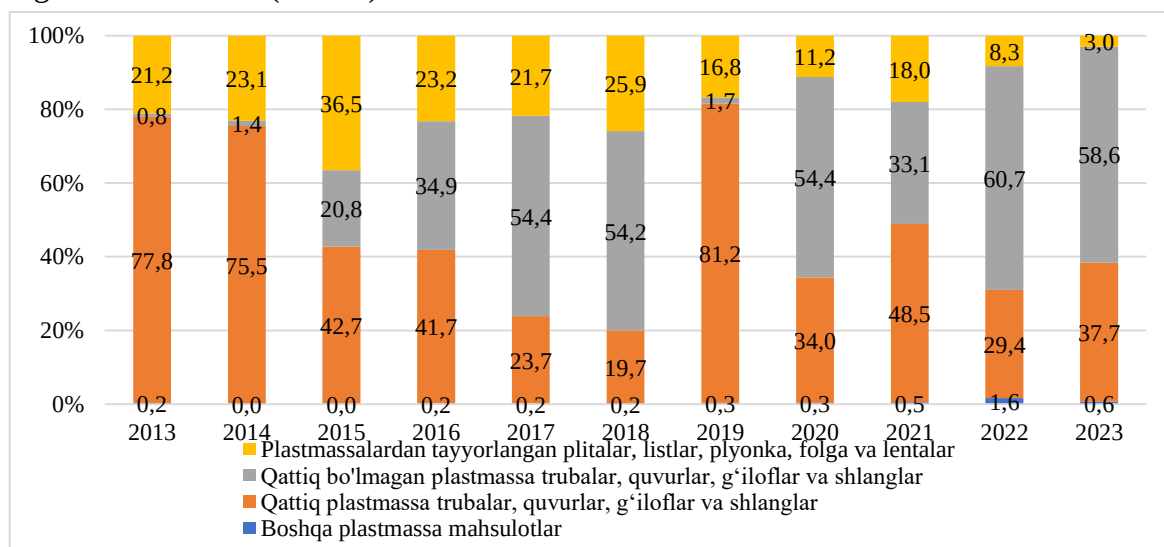
Bunday bozor o‘zgarishlariga yuqorida ta‘kidlaganimizdek yirik ishlab chiqarish quvvatiga ega yangi bozor ishtirokchisining paydo bo‘lishi natijasida bu sektorda raqobatning keskin oshishi sabab bo‘lgan deyishimiz mumkin. Ushbu sharoitda mahsulot sotish narxining pasayishi yoki past darajada saqlanib qolishi iste‘molchilar uchun ijobiy holat bo‘lasa-da, inflyatsiya ta‘sirida korxona xarajatlarining oshishi, ya‘ni mahsulot birligi tannarxi oshishi sharoitida ularning rentabellik ko‘rsatkichlariga jiddiy salbiy bosim ko‘rsatadi. Taklif ortiqchaligi va narxlarning pastligi keyingi davrlarda firmalarda ishlab chiqarish va investitsiyalar hajmini oshirish borasidagi noaniqliklarga duch kelishiga sabab bo‘ladi. Shu sababli korxonalar energiya samarador texnologiyalarni joriy etish, xomashyo manbalarini diversifikatsiya qilish yoki yaqin manbalardan foydalanish, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari asosida mehnat unumdorligini oshirish orqali mahsulot tannarxini oshirishlari, mahsulot assortimentini markalar yoki turlari bo‘yicha diversifikatsiya qilishlari, masalan, alyuminiy oksidli sement, shlakli sement va boshqa gidravlik sement mahsulotlari ishlab chiqarishni qayta yo‘lga qo‘yishlari, yaqin bozorlarga yetkazib berish, kooperatsiyalar orqali

transport xarajatlarini kamaytirish orqali logistika xarajatalarini kamaytirishlari zarur bo‘ladi. Bu korxonalarga ichki samaradorlikni oshirish uchun imkon beradi.

Tashqi samaradorlikni oshirish uchun sement ishlab chiqaruvchi korxonalar birinchi navbatda mahsulotga bo‘lgan talabni yanada oshirishlari zarur. Buning uchun gidravlik sementlar ekologik toza, bardoshli va maxsus qurilishlar uchun mos ekani haqida bozorga faol axborot berish va reklamani kuchaytirish zarur. Bundan tashqari eksport imkoniyatlarini kengaytirish orqali ham talabni oshirish mumkin. Masalan, Jizzax viloyati chegaradosh qo‘shni Qozog‘iston va Tojikistonda sement narxlarini nisbatan yuqori ekanligi sharoitida ushbu davlatlarga eksport hajmini oshirish, ichki bozordagi ortiqcha taklifdan qutulishga va ichki narxlarni samaradorlik jihatdan mutanosiblashtirishga imkon berishi mumkin.

Shuningdek, mahalliy monopoliyaga qarshi va raqobatni qo‘llab-quvvatlovchi mutasaddi tashkilotlar texnologik imkoniyatlari yuqori va bozor mavqei katta sement korxonalari tomonidan dumping siyosati kabi sog‘lom bo‘lmagan raqabot shakllarining qo‘llanilishiga yo‘l qo‘ymasligi lozim. Jizzax viloyatida ishlab chiqarilgan qurilish materiallari tarkibida salmoqli ulushga ega bo‘lgan yana bir mahsulotlar guruhi qurilish uchun plastik buyumlar hisoblanadi. Qurilish uchun plastik buyumlar ishlab chiqarish hajmi tahlil etilayotgan 2013-2023-yillarda 21 marta oshdi yoki yiliga o‘rtacha 35,6%dan o‘tib bordi. Ushbu mahsulotlar hajmining barqaror o‘shish sur‘atlari umumiy qurilish materiallari hajmining o‘shishida o‘zining munosib hissasini qo‘shib kelmoqda. Jumladan, tahlillar orqali ushbu davrda jami qurilish materiallari hajmining umumiy o‘zgarishida sement mahsulotlari hajmi o‘shishining hisyasi 48,8%ga teng bo‘lgan sharoitda, ishlab chiqarilgan qurilish uchun plastik buyumlar hajmi oshishining qo‘shgan hisyasi 12%ga teng bo‘lganligi aniqlandi.

Qurilish uchun plastik buyumlar ishlab chiqarish hajmi tarkibiy jihatdan tahlil qilinganda qattiq va qattiq bo‘lmagan plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar katta salmoqqa ega bo‘lib kelayotgani aniqlandi. Qattiq plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar ishlab chiqarish hajmi 2013-yildan 2018-yilgacha 14,4 mlrd. so‘mdan 52,8 mlrd. so‘mga oshib borgan bo‘lsa-da, ularning qurilish uchun plastik buyumlar ishlab chiqarish tarkibidagi ulushi 77,8%dan 19,7%gacha pasayib ketdi. Bunga ushbu davrda qattiq bo‘lmagan plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar ishlab chiqarish va plastmassalardan tayyorlangan plitalar, listlar, plyonka, folga va lentalar hajmining yuqori sur‘atlarda, ulushining esa katta foizlarda oshib borganligi sabab bo‘ldi. Qattiq bo‘lmagan plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar ishlab chiqarishning qurilish uchun plastik buyumlar ishlab chiqarish tarkibidagi ulushi 2013-2018-yillarda 0,8%dan 54,4%gacha, plastmassalardan tayyorlangan plitalar, listlar, plyonka, folga va lentalar ulushi esa 21,2%dan 25,9%gacha oshib bordi (4-rasm).

4-rasm. Jizzax viloyatida qurilish uchun plastik buyumlar ishlab chiqarish tarkibiy tuzilishi dinamikasi, jamiga nisbatan %da [6]

2019-yilda qattiq plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar ishlab chiqarish hajmi 2018-yilga nisbatan 3,6 marta oshgan sharoitda ishlab chiqarilgan qattiq bo‘lmagan plastmassa

trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar hajmi 36 martaga, plastmassalardan tayyorlangan plitalar, listlar, plyonka, folga va lentalar hajmi esa 43,3%ga kamayib ketishi natijasida qattiq plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar ulushi 81,2%gacha ko‘tarilib ketdi.

Pandemiya kuzatilgan 2020-yilda deyarli barcha yo‘nalishlarda mahsulot ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada pasaydi, faqatgina, qattiq bo‘lmagan plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar hajmi 24 martaga oshdi. 2023-yilgacha bo‘lgan davrda qattiq va qattiq bo‘lmagan plastmassa trubalar, quvurlar, g‘iloflar va shlanglar ishlab chiqarish hajmi barqaror o‘sib bordi va 2023-yilda mos ravishda 146,5 mlrd.so‘m va 227,6 mlrd. so‘mga yetdi, ularning qurilish uchun plastik buyumlar ishlab chiqarish tarkibidagi ulushi esa mos ravishda 37,7% va 58,6%ni tashkil etdi. Plastmassalardan tayyorlangan plitalar, listlar, plyonka, folga va lentalar hajmi esa 2021-yilda 18,3%ga o‘sgan bo‘lsada 2022-2023-yillarda yana pasayib bordi va 11,6 mlrd. so‘mgacha tushib ketdi, jami qurilish uchun plastik buyumlar ishlab chiqarish tarkibidagi ulushi 3,0%ga teng bo‘lib qoldi. Tahlil etilayotgan davrda qurilish uchun boshqa plastik buyumlar ishlab chiqarish hajmi 0,4 mlrd. so‘mdan 2,5 mlrd. so‘mgacha oshib borgan bo‘lsa-da jami plastik qurilish buyumlar ishlab chiqarishdagi ulushi atigi 0,2%dan 0,6%gacha oshdi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. В.Ю.Глебов “Управление эффективностью промышленных предприятий на основе кооперации их деятельности”. Автореферат. дис. канд. экон. наук. М., 2012 г. 21 ст.
2. D.A.Fedin “Financial stability by means of the analysis of the current assets of an enterprise”, Economic and legal Sciences, 1-1, 2014 y. p 28.
3. G.J.Stigler “Essays in the History of Economics”. – Chicago: The University of Chicago Press, 1965 y. – p 57.
4. А.М.Кадиров Саноат корхоналарининг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш механизмларини такомиллаштириш («Андижоннефт» АЖ мисолида) мавзусидаги (PhD) диссертацияси Автореферати Тошкент– 2019 й. 11-бет.
5. А.Федотова. “Оценка эффективности деятельности и прогнозирование финансовых результатов компании на основе показателя экономического уровня технологии – Риск: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция”. - №2, 2012 год – ст. 281-286.
6. Б.О.Турсунов Корхона фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришда ишлаб чиқариш омилларидан самарали фойдаланиш мавзусидаги (PhD) диссертацияси Автореферати Тошкент – 2019 й 11-12 бет.
7. Е.К.Чиркунова “Теоретические основы инновационного управления проблемным объектом” // Экономика и управление собственностью. 2014 г. № 3. Ст. 25–48.
8. М.В.Chirkova “Legal regulation of cost accounting and the role of cost prices of production in managing the production”, Socio-economic problems of innovative development, 2015 y. p.488-493.
9. М.М.Панов “Оценка деятельности и система управления компанией на основе КРІ”. – М.: Инфра-М, 2013 г. Ст 3
10. Мйакл Джордж. “Бережливое производства + шесть сигм в сфера услуг. Перевод с английского”. М. 2017г.
11. Н.И.Морозко “Оценка эффективности деятельности предприятия” Интернет-журнал «Наукоеведение» <http://naukovedenie.ru>. Том 7, №2 (март - апрель 2015 г).
12. Н.И.Рустамов. Саноат тармоқларини ички имкониятларидан самарали фойдаланиш асосида ривожлантириш мавзусидаги (PhD) диссертацияси Автореферати. Тошкент – 2018 йил. 7-11бетлар.
13. О.Родионов “7 шагов к повышению эффективности производства: опыт Компании «ГРАЙН»” статья. Деловой портал «Управление производством» 2020 год.
14. Ш.Н.Зайнутдинов, Р.И.Нурибегов “Ресурсная база и потенциал производство Узбекистана: использования и эффективность (Региональный аспект)” статья. Бюллетень науки и практики — Bulletin of Science and Practice научный журнал (scientific journal) №10 2017 г. <http://www.bulletennauki.com>

**ANALYSIS OF THE STATE OF ECONOMIC SECURITY OF THE ELECTRIC POWER
INDUSTRY OF UZBEKISTAN**

**O 'ZBEKISTON ELEKTR ENERGETIKA TARMOG' INING IQTISODIY XAVFSIZLIGI
HOLATINI TAHLILI**

**АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УЗБЕКИСТАНА**

Nigmatullaeva Gulchekhra Nurullaevna, PhD Associate Professor,
Department of Green Economics, TSUE

Abstract

The article presents the development of the Uzbek electric power industry, a comparative analysis of the indicators of the electric power industry conducted in Central Asian countries, a SWOT analysis matrix of the economic security of the Uzbek electric power industry and the main factors influencing the development of the Uzbek electric power industry. The indicators of the development of the electric power industry and their threshold values for Uzbekistan have been determined. The author suggests diversifying electricity generation by increasing the share of clean energy sources.

Key words: energetic safety, electrical power industry, alternative energy, nuclear energy, energy security, energy intensity, energy losses, economic security indicators, electricity generation, electricity diversification.

Ushbu maqolada O‘zbekiston elektr energetikasining rivojlanishi, Markaziy Osiyo mamlakatlarida o‘tkazilgan elektr energetikasi tarmog‘i ko‘rsatkichlarining qiyosiy tahlili, O‘zbekiston elektr energetikasining iqtisodiy xavfsizligini SWOT-tahlil matritsasi va O‘zbekiston elektr energetikasining rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar keltirilgan. O‘zbekiston uchun elektr energetikasining rivojlanish ko‘rsatkichlari va ularning chegara qiymatlari belgilangan. Muallif toza energiya manbalari ulushini oshirish orqali elektr energiyasini ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilishni taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: energetik xavfsizlik, elektr energetikasi, muqobil energiya, atom energiyasi, energiya xavfsizligi, energiya intensivligi, energiya yo‘qotishlari, iqtisodiy xavfsizlik ko‘rsatkichlari, elektr energiyasini ishlab chiqarish, elektr energiyasini diversifikatsiya qilish.

В статье приведено развитие электроэнергетики Узбекистана, сравнительный анализ показателей электроэнергетической отрасли, проведенный в странах Центральной Азии, матрица SWOT-анализа экономической безопасности электроэнергетики Узбекистана и основные факторы, влияющие на развитие электроэнергетики Узбекистана. Определены показатели развития электроэнергетики и их пороговые значения для Узбекистана. Автор предлагают диверсификацию генерации электроэнергии путем увеличения доли чистых источников энергии.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, электроэнергетика, альтернативная энергетика, ядерная энергетика, энергетическая безопасность, энергоемкость, потери энергии, показатели экономической безопасности, производство электроэнергии, диверсификация электроэнергетики.

In modern conditions, sustainable development of the state, expansion of production and economic potential and ensuring a decent standard of living for the population are unthinkable without stable and efficient functioning of the electric power complex. Electric power industry is a

key link in the infrastructure, on which the smooth operation of all sectors of the national economy depends. In the era of rapid scientific and technological progress, the importance of the energy sector as an engine of the socio-economic growth of the state has increased significantly and continues to increase.

Uzbekistan is a leader in electricity production in Central Asia, with a total installed capacity of over 12,500 MW. Between 2011 and 2018, the average annual growth rate of electricity generation was 2.41%. Around 85% of electricity is generated by thermal power plants using fossil fuels, and the rest is generated by hydropower.

Considering active industrialization and demographic growth, a significant increase in electricity consumption is projected. The demand for electricity is expected to grow rapidly over the coming period, stimulating the development of the energy market. At the same time, the electricity sector of Uzbekistan faces a number of challenges related to the need to meet the growing needs of the population and the economy in the context of limited resources and outdated infrastructure.

The main results of the study were obtained on the basis of using general scientific methods of systemic and complex approaches, structural, factor, functional, comparative, SWOT matrix analysis, as well as traditional methods of economic analysis (observation, grouping, generalization), in addition, sociological research methods were used.

Currently, according to experts, the Republic of Uzbekistan owns a significant part of the installed capacity of the unified energy system of Central Asia. It is noteworthy that during the Soviet Union, it was in Tashkent that the Coordination and Dispatch Center "Energy" of the unified energy system of Central Asia was located, the purpose of which was to maximize the stability of the energy systems of all the republics included in it, which was achieved by regulating peak loads and electricity flows [1]. After the collapse of the state, instead of the unified energy system, a single energy ring was created on the basis of a special agreement, which was designed to establish electricity supply to the Central Asian region.

Table 1.

**Key indicators of the electric power industry
by Central Asian countries (2020-2021) [2]**

Country	Total installed capacity, thousand MW	Average monthly electricity production, billion kW/h	Average monthly consumption, billion kWh	Cost of 1 kW of electricity for household consumers, cents
Kazakhstan	23.0	9.0	8.7	4.2
Uzbekistan	16.5	6.3	6.1	3.0 [3]
Tajikistan	5.8	1.6	1.5	2.5
Turkmenistan	5.2	1.7	1.0	0.7 [4]
Kyrgyzstan	4.0	1.3	2.0	1.0

A comparative analysis of the main indicators of the electric power industry, conducted in the countries of Central Asia, showed that in terms of the total capacity of power plants, Kazakhstan is 1.5 times ahead of Uzbekistan and almost 6 times ahead of Kyrgyzstan (Table 1). In addition, based on the above data, it can be judged that in the CIS countries of the Central Asian region, the average monthly consumption of electricity does not exceed similar production indicators, which indicates the possibility of providing these countries with their own energy resources. A comparison of tariffs leads to the conclusion that the cheapest electricity is in Turkmenistan (0.7 cents) and Kyrgyzstan (1.0 cents). In Uzbekistan, two different tariffs for electricity are currently used - for residents of apartment buildings - 1.4 cents, for everyone else - the tariff is 2.2 times higher.

The structure of electricity production in Uzbekistan includes thermal power plants with a total capacity of 10.6 GW, producing up to 90% of total electricity production. In the structure of primary energy used in thermal power plants for the production of electric and thermal energy, the share of gaseous fuel accounts for 94%, fuel oil 2% and coal about 4%.

In addition, according to the Ministry of Energy, the increase in electricity demand will require the government to at least double the existing power generation capacity by 2030, as 80% of the current generation capacity is old and obsolete, with an average age of over 30 years, so most of the existing power plants will need to be decommissioned.

To determine the level of economic security of the electric power industry of Uzbekistan, it is important to take into account the strengths of the industry, risks and the situation in the country, to assess growth opportunities and obstacles (Table 2). Despite the significant increase in the cost of fixed assets of electric power enterprises, one of the main problems of the electric power sector of Uzbekistan is the significant physical and moral deterioration of production facilities (this is especially true for thermal power plants), which reduces the competitiveness of energy resources in the domestic and foreign markets.

Table 2.

SWOT analysis matrix of economic security of electric power industry of Uzbekistan [5]

	S (strengths) - strong points (advantages)	W (weaknesses) - weak points
Internal environment	- the technical potential of renewable energy sources in Uzbekistan is 180 million tons of oil equivalent, which is more than three times its annual energy needs; - introduction of differentiated tariffs for electricity, which is intended to reduce energy overconsumption and the payment of subsidies from the state budget to support the energy sector; - the sustainable functioning and development of energy systems is directly related to the level of development and condition of fixed assets of electric power enterprises, the cost of which in Uzbekistan has been steadily increasing over the past few years; - according to experts from the CIS Electric Power Council, in 2021 Uzbekistan became the leader in terms of investment in the electric power industry (2.4% of GDP)	- since 2019, electricity consumption volumes have exceeded its production figures; - the overwhelming majority of energy resources are supplied by thermal power plants and combined heat and power plants (in 2021 - almost 93%), while hydraulic power plants account for less than 10%, while there is a clear trend towards a decrease in this share; - despite the favorable climate, solar energy in Uzbekistan began to be used only recently and makes up an insignificant share in the republic's electric power industry; - a decrease in the total number of employees in the electric power industry of Uzbekistan; - significant physical and moral deterioration of production facilities, which does not always allow the company to compete with foreign manufacturers even on the domestic market
	O (opportunities) - opportunities	T (treats) - threats
External influence	- Uzbekistan owns a significant part of the installed capacity of the unified energy system of Central Asia; - the currently observed trend of the Central Asian countries uniting their efforts to build new power plants and construct and modernize interstate power transmission lines;	- an analysis of per capita electricity production showed that in order to solve the problem of energy shortages and reach the level of developed countries, Uzbekistan needs an approximately four- to five-fold increase in electricity production; - excess of electricity imports over exports in Uzbekistan; - according to forecasts, by 2030 the demand for electricity in Uzbekistan will double; - high energy intensity of the national economy

The use of morally and technologically obsolete equipment leads to another important problem - the high energy intensity of the economy of Uzbekistan: on average, in this indicator, the republic is inferior to Western European countries - by 4-5 times, the USA - by 3.5 times, Japan and Korea -

by more than 4 times, exceeding the indicators of Russia - by 80%, Kazakhstan - by 70%, Ukraine - by 20% [6].

In addition, the high share of fuel and energy resources in the country's exports, excess of energy imports over exports, relatively low prices for electricity, irrational use of electricity, low level of innovation, insufficient financing and attraction of investments, lack of a modern system for recording the production and consumption of electricity and energy resources, insufficient use of alternative energy, etc. reduce the economic security of Uzbekistan's electric power industry.

In order to solve the above-mentioned problems, Uzbekistan adopted the “Concept of Electricity Supply for 2020-2030” [7], which describes the main factors contributing to the growth of electricity consumption in the republic:

Fig. 1. Main factors of growth of electricity consumption in Uzbekistan [8]

One of the most important global problems of the present time is achieving sustainable energy development, which requires defining criteria for assessing energy indicators that allow measuring and monitoring the dynamics of changes. Experts from the leading International Atomic Energy Agency (IAEA) at the end of the last century called on countries to develop a set of indicators of sustainable energy development, which should be divided into economic, environmental and social components. At different times in different countries, a number of attempts were made to develop indicators of sustainable and safe energy development.

The conducted analysis of the current state of the electric power sector of Uzbekistan allowed us to determine the main factors (indicators) influencing the development of the electric power industry and their threshold values (Table 3) in order to improve the efficiency of mechanisms for ensuring the economic security of the industry.

Table 3.
The main factors (indicators) influencing the development of electric power industry and their threshold values for Uzbekistan

No.	Indicators	Unit of measurement	Real value 2021	Threshold values
1.	Energy intensity of GDP	T.N.E.	0.24	Not higher than 0.1
2.	Ratio of energy import cost to GDP	%	0.2	Not higher than 0.1
3.	Energy losses	%	7.35	Not higher than 4.0
4.	Level of technological development	%	14.57	Not less than 20.0
5.	Environmental pollution and release of hazardous substances	Thousand tons	909,00	→ 0
6.	Electricity production per capita	MWh	1,91	is not lower than 6.0

Thus, reducing the specific energy intensity of the economy is the main task of the energy policy of Uzbekistan, without solving which the energy sector will inevitably restrain the socio-economic

development of the country. Another key problem is the reduction of hydrocarbon fuel reserves, large emissions of greenhouse gases into the atmosphere, an increase in electricity consumption and its shortage in the near future, in connection with which today in Uzbekistan there is an urgent need to develop and implement an effective innovation policy at enterprises of the electric power sector, the creation of such a system that will allow in the shortest possible time to use the intellectual and scientific-technical potential of the industry in production.

Thus, reducing the specific energy intensity of the economy is the main task of the energy policy of Uzbekistan, without solving which the energy sector will inevitably restrain the socio-economic development of the country. Another key problem is the reduction of hydrocarbon fuel reserves, large emissions of greenhouse gases into the atmosphere, an increase in electricity consumption and its shortage in the near future, in connection with which today in Uzbekistan there is an urgent need to develop and implement an effective innovation policy at enterprises of the electric power sector, the creation of a system that will allow in the shortest possible time to use the intellectual and scientific-technical potential of the industry in production. The thermal power sector dominates the electricity market in the country due to the large number of thermal power plants.

Increase in renewable energy capacity and nuclear power capacity to reduce carbon emissions is expected to provide an opportunity for market growth during the forecast period.

List of references:

1. The concept of providing the Republic of Uzbekistan with electric energy for 2020-2030, approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan PP-4249 dated 03/27/2019 <https://lex.uz/>
2. The concept of development of nuclear energy in the Republic of Uzbekistan for the period 2019-2029 (Appendix No. 1 to the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4165 dated 07.02.2019) <https://nrm.uz/>
3. Pletnev M.A., Kopysov A.N. Socio-economic problems of hydrogen energy development // News of universities. Problems of energy. 2021. No. 2. URL : <https://cyberleninka.ru/>
4. Law of the Republic of Uzbekistan No. ZRU-539 dated 05/21/2019 "On the use of renewable energy sources"
5. Yan Jing The concept of energy security in modern research // Science Time. 2021. No. 3 (87). URL: <https://cyberleninka.ru/>
6. <https://minenergy.uz/>
7. <https://www.eeseaec.org/>

O‘ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNI SOLIQQA TORTISHDAGI MUAMMOLAR

**ПРОБЛЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

PROBLEMS IN TAXATION OF E-COMMERCE IN UZBEKISTAN

Baytanov O‘.M. Jizzax politexnika instituti,
Iqtisodiyot va menejment kafedrası dotsenti v.b., (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasini soliqqa tortish bilan bog‘liq dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, ilg‘or xorijiy tajriba asosida O‘zbekistonda elektron tijoratni samarali soliqqa tortish bo‘yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqot natijalari mazkur sohaga oid soliq siyosatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, soliqqa tortish, raqamli mahsulotlar, soliq nazorati, global soliq hamkorligi.

В данной статье анализируются актуальные проблемы, связанные с налогообложением сферы электронной коммерции в Республике Узбекистан. Также на основе передового зарубежного опыта представлены предложения и рекомендации по эффективному налогообложению электронной коммерции в Узбекистане. Результаты исследования послужат совершенствованию налоговой политики в данной области.

Ключевые слова: электронная коммерция, Цифровая экономика, налогообложение, цифровые продукты, налоговый контроль, глобальное налоговое сотрудничество.

This article analyzes the current problems associated with taxation of the e-commerce sector in the Republic of Uzbekistan. Also, on the basis of advanced foreign experience, proposals and recommendations for effective taxation of e-commerce in Uzbekistan are presented. The results of the study serve to improve the tax policy regarding this area.

Key words: e-commerce, digital economy, taxation, digital products, tax control, global tax cooperation.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida elektron tijorat global miqyosda tez sur‘atlar bilan kengayib bormoqda. An‘anaviy savdo shakllariga nisbatan qulayligi, vaqt va xarajat jihatdan tejamkorligi tufayli elektron savdo turlari jahon iqtisodiyotida muhim o‘rin egallamoqda. O‘zbekiston ham ushbu jarayondan chetda qolmay, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, jumladan, elektron tijoratni tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha bir qator islohotlarni amalga oshirmoqda.

Biroq, elektron tijoratning o‘ziga xos xususiyatlari uni soliqqa tortishda turli murakkablik va muammolarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, internet orqali amalga oshiriladigan operatsiyalarni aniqlash, ularni huquqiy jihatdan tartibga solish va daromadlarni to‘g‘ri soliq bazasiga kiritish masalalari hali-hanuz dolzarbligicha qolmoqda. Bu esa davlat byudjetiga tushumlarni to‘liq va shaffof ta‘minlashda muayyan qiyinchiliklar tug‘diradi.

Mazkur maqolada O‘zbekiston sharoitida elektron tijoratni soliqqa tortish sohasida mavjud muammolar tahlil qilinadi, ularni hal qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi hamda xorijiy tajriba asosida milliy soliq siyosatini takomillashtirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Shu o‘rinda elektron tijorat tushunchasini ko‘rib chiqish o‘rinli bo‘ladi. “Vikipediya” internet-ensiklopediyasi saytida “Elektron tijorat (e- tijorat, ingl. “e-commerce”) - bu internet orqali savdo-sotiq amaliyotlarini tashkil etish” deb ta‘rif berilgan [1].

Ayrim olimlar “Elektron tijorat deganda internet savdo tushunilishi”ni ta’kidlagan [2] bo’lsa, amerikalik iqtisodchi P.Gerpining fikriga ko’ra “Internet-texnologiyalardan foydalanilgan iqtisodiy faoliyatning barcha turlari - elektron tijorat” bo’ladi [3], rossiyalik I.Goldovski esa “Tovarlarga buyurtmalari Internet orqali amalga oshirilgan savdoning barcha shakllari elektron tijorat”ga kirishini qayd qilgan [4].

“Elektron tijorat deganda - kompyuter tarmoqlari yordamida elektron shaklda amalga oshiriladigan tadbirkorlikning alohida shakli” sifatida qaraladi [5].

Elektron tijorat soliqqa tortish tizimi uchun yangi va murakkab qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan, onlayn savdoda davlatlar o’rtasidagi chegaralar bevosita ahamiyat kasb etmaydi, chunki mahsulot va xizmatlar butun dunyo bo’ylab mijozlarga yetkazilishi mumkin. Bu esa soliq organlari uchun qaysi mamlakatda soliq undirilishi kerakligini aniqlashni qiyinlashtiradi. Bunga qo’shimcha ravishda, raqamli xizmatlar va raqamli mahsulotlar, masalan, dasturiy ta’minot, musiqa, filmlar, elektron kitoblar kabi kontentlar bojxona nazorati va an’anaviy soliq tizimlarida ko’zda tutilmagan bo’lib, ular soliqqa tortish tartibida noaniqliklarni yuzaga keltiradi.

Shu sababli, soliqqa tortish siyosatini xalqaro miqyosda tartibga solish va davlatlar o’rtasidagi soliq hamkorligini kuchaytirish lozim bo’lmoqda. Elektron tijoratning global miqyosda soliq oqibatlarini tahlil qilish va davlatlar o’rtasida yagona soliq standartlarini joriy etish masalalari muhokama qilinadi. Shu orqali davlatlar byudjeti uchun yangi soliq daromadlarini himoya qilish va xalqaro savdoda teng sharoitlar yaratish mumkin.

Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasida elektron tijoratni soliqqa tortishdagi mavjud muammolarni aniqlash va tahlil qilish maqsadida bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot quyidagi metodologik asoslarga tayangan:

1. Tizimli yondashuv: Elektron tijorat tizimi va uni soliqqa tortish mexanizmlari o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlar sifatida ko‘rib chiqildi. Bu yondashuv orqali muammoning kompleks tahlili amalga oshirildi.

2. Taqqoslash usuli: O‘zbekistonning elektron tijoratni soliqqa tortish tajribasi boshqa rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar (masalan, AQSh, Xitoy, Rossiya, Hindiston) bilan taqqoslandi. Bu orqali amaldagi tartiblarning ustun va zaif jihatlari aniqlab berildi.

3. Empirik tahlil: Davlat soliq qo‘mitasi, Statistika agentligi va boshqa ochiq rasmiy manbalardan olingan ma’lumotlar asosida elektron tijorat sohasidagi soliq tushumlari, ularning dinamikasi va salmoqli ko‘rsatkichlari o‘rganildi.

4. Huquqiy tahlil usuli: Elektron tijorat va soliqqa tortish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, xususan, “Soliq kodeksi”, “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonun, hamda normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi.

5. Ekspert baholash usuli: Soha mutaxassislari, soliq maslahatchilari va iqtisodchilar fikrlariga asoslangan holda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.

Ushbu yondashuvlar orqali maqolada elektron tijoratning soliqqa tortishdagi muammolari va ularni hal etish yo‘llari ilmiy-nazariy hamda amaliy asosda yoritiladi. Maqsad – davlatlar va tadbirkorlar uchun elektron tijoratda soliqqa tortishni samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Elektron tijoratning rivojlanishi zamonaviy iqtisodiyotda muhim o‘rin egallab borayotgan bo’lsa-da, uni soliqqa tortish masalasi hali ham ko‘plab muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu masalada ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Elektron tijoratning iqtisodiy mohiyati, uning shakllari va xususiyatlari haqida klassik yondashuvlar A. Toffler (1980-yillar), M. Porter (1990-yillar) kabi olimlarning asarlarida ko‘rib chiqilgan. Ayniqsa, Porter raqobat strategiyasi nuqtai nazaridan raqamli savdoning iqtisodiy samaradorligini asoslagan. Biroq, bu ishlarda elektron tijoratga xos soliq masalalari keng yoritilmagan.

OECD (2020–2021) tomonidan ishlab chiqilgan “Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy” va BEPS Action Plan 1 hujjatlari xalqaro elektron tijoratni soliqqa tortishdagi asosiy muammolar – foyda eroziyasi, soliq bazasining yo‘qolishi, daromadni qayta taqsimlash – haqida keng tahlil beradi. OECD davlatlari tomonidan “Pillar One” va “Pillar Two” kabi global soliq

mexanizmlarining joriy qilinishi raqamli iqtisodiyotdagi yirik transmilliy kompaniyalarning soliqqa tortilishini osonlashtirishga qaratilgan [6].

Jahon banki, IMF va UNCTAD kabi xalqaro tashkilotlarning so‘nggi hisobotlari ham elektron tijoratni tartibga solish va soliq siyosati islohotlarida davlatlararo koordinatsiya muhimligini ta’kidlaydi.

Mahalliy olimlar orasida A. Jo‘raev, Z. Abdurahmonova, Sh. Raxmatovlarning ishlari e’tiborga molik. Ular O‘zbekiston sharoitida elektron tijoratni soliqqa tortishdagi asosiy muammolarni – identifikatsiya qilish qiyinchiliklari, chet el platformalarining nazoratsizligi, qonunchilikdagi bo‘shliqlar – kabi jihatlarni tahlil qilganlar.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Elektron hukumat loyihalari boshqaruvi markazi tomonidan taqdim etilgan statistik ma’lumotlar va tahliliy hisobotlar elektron tijoratning real holatini yoritishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, O‘zbekistonning mavjud soliq tizimi asosan an’anaviy savdo shakllariga moslashtirilgan bo‘lib, raqamli savdoda yuzaga kelayotgan yangi shakllar va xizmatlarni to‘liq qamrab olmayapti. Shu sababli, ilmiy adabiyotlarda mavjud tahlillar amaliyotdagi o‘zgarishlarga mos ravishda yangilanib borishi lozim.

Yuqoridagi adabiyotlar va manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, elektron tijoratni soliqqa tortish sohasi nafaqat O‘zbekistonda, balki butun dunyo miqyosida yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola mavjud bo‘shliqlarni aniqlash hamda O‘zbekiston sharoitida amal qiluvchi samarali soliq mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Elektron tijoratning o‘sishi va uning soliq tizimlariga ta’siri davlatlar uchun bir qator yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Soliqqa tortish tizimlarining ko‘pchiligi an’anaviy tijorat faoliyatlariga asoslangan bo‘lib, raqamli mahsulot va xizmatlar, xalqaro miqyosdagi onlayn savdolar uchun moslashtirilmagan. Ushbu maqolada elektron tijoratning soliqqa tortilishidagi asosiy muammolar tahlil qilinib, ularga yechim bo‘lishi mumkin bo‘lgan takliflar ilgari surilgan.

Elektron tijorat xalqaro xarakterga ega bo‘lib, savdo operatsiyalari internet orqali amalga oshiriladi. Bu esa davlatlar uchun savdo hajmini aniq kuzatish va soliqqa tortish imkoniyatini qiyinlashtiradi. Mahsulot yoki xizmatlar bir mamlakatdan boshqa davlatga yetkaziladi, biroq bu jarayonda an’anaviy bojxona yoki soliq monitoringi mavjud emas. Soliqqa tortish jarayonida qaysi mamlakat soliq undirish huquqiga ega ekanligini aniqlash masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayniqsa raqamli mahsulotlar va xizmatlar savdosida soliq majburiyatlarini belgilash ancha murakkab [7].

Natija: Soliq tizimlarini raqamli iqtisodiyotga moslashtirish zarurati mavjud. Xalqaro hamkorlik orqali mahsulotlar va xizmatlar oqimlarini aniq kuzatish imkonini beruvchi monitoring tizimlarini joriy qilish zarur.

1-jadval

O‘zbekistonda elektron tijorat (e-commerce)ning rivojlanish bosqichlari [1]

T/r	Bosqichlar	Har bir bosqichning o‘ziga xos xususiyatlari
1	Boshlang‘ich bosqich (2000–2010 yillar)	- Internetdan foydalanish yangi bosqichda edi, mobil internet keng tarqalmagan; - Onlayn savdo amaliyoti asosan e’lonlar saytlari (masalan, RIA.uz, Torg.uz) orqali amalga oshgan; - Elektron to‘lov tizimlari rivojlanmagan, ko‘pchilik tovarni qo‘lda topshirib pul to‘lardi.
2	Infratuzilmaning shakllanishi (2010–2016 yillar)	▪ - Internetga keng kirish imkoni, mobil aloqa operatorlari tomonidan 3G, 4G texnologiyalari joriy etildi; ▪ - UzCard va HUMO to‘lov tizimlari ommalasha boshladi; ▪ - Birinchi mahalliy e-commerce loyihalari paydo bo‘ldi (masalan, PulTop, Savat.uz, BookCafe.uz, va b.).
3	Aktiv rivojlanish bosqichi (2016–2020 yillar)	- 2018-yilda “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi; - Payme, Click, Apelsin kabi elektron to‘lov xizmatlari keng tarqaldi;

		- Davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish dasturlari ishga tushirildi; - Yirik onlayn do‘konlar faoliyat boshladi: Texnomart, Mediapark, Asaxiy.uz, ZoodMall.
4	Pandemiya davri — eksploziv o‘shish (2020–2021)	- COVID-19 tufayli oflayn savdo cheklangani sababli elektron savdo jadal o‘tdi; - Oziq-ovqat, elektronika, kiyim-kechak kabi tovarlar onlayn buyurtmalar orqali ko‘p sotildi; - Yetkazib berish xizmatlari kengaydi (Express24, MyTaxi Delivery, iPost va boshqalar).
5	Raqamli integratsiya va davlat ko‘magi (2021–hozirgi kungacha)	- Elektron raqamli imzo, Soliq hisobotlari, my.soliq.uz, Soliq ilovalari orqali onlayn ro‘yxat va hisobot topshirish yo‘lga qo‘yildi; - Davlat elektron xizmatlari (E-Xizmat, Yagona Interaktiv Davlat Xizmatlari portali) rivojlandi; - "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida e-commerce alohida yo‘nalish sifatida ajratilgan; - Mahalliy platformalar yiriklashdi va eksport bozorlariga chiqishga intilmoqda (masalan, Uzun Market).
6	Kelajak istiqbollari (2025 va keyin)	-Transchegaraviy (cross-border) elektron savdoga qulay sharoitlar yaratilmoqda; -Sun‘iy intellekt, chatbot, ma‘lumotlar tahlili (big data) orqali xizmatlar avtomatlashtirilmoqda; -Elektron tijoratni soliqqa tortish tizimi takomillashmoqda (masalan, QQS to‘lovchilari ro‘yxati).

An‘anaviy mahsulotlar fizik shaklda yetkazib berilsa, raqamli mahsulotlar (masalan, dasturiy ta‘minot, elektron kitoblar, musiqa) internet orqali bevosita iste‘molchiga yetkaziladi. Bunday savdolar uchun bojxona nazorati va soliq organlari tomonidan aniq monitoring qilish imkoni yo‘q. Bundan tashqari, raqamli xizmatlar, masalan, onlayn treninglar yoki masofaviy xizmatlar uchun davlatlar soliqqa tortish tizimlarini qayta ko‘rib chiqishi kerak. Xususan, Yevropa Ittifoqi davlatlari QQS (qo‘shilgan qiymat solig‘i) tizimlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha qator qadamlar tashlagan.

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasi hududida elektron shaklda xizmatlar ko‘rsatuvchi xorijiy kompaniyalar [2]

Elektron tijorat xalqaro miqyosda amalga oshirilganligi sababli davlatlar o‘z soliq siyosatlari bo‘yicha raqobatlashishi yoki soliq daromadlarini qo‘lga kiritish uchun o‘zaro kelishmovchiliklarga duch kelishi mumkin. Ayrim davlatlar soliqqa tortish qoidalarini zaiflashtirib, kompaniyalarni jalb qilishga harakat qiladi. Bu esa soliqqa tortishdagi tenglikni buzadi va davlatlar byudjet daromadlarini kamaytiradi.

Natija: Soliq raqobatini kamaytirish uchun davlatlar o‘rtasida xalqaro kelishuvlar va soliq hamkorligi kuchaytirilishi kerak. OECD kabi xalqaro tashkilotlarning bu boradagi sa’y-harakatlari global soliq tizimini unifikatsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi [8].

Natija: Raqamli mahsulotlar va xizmatlar uchun xalqaro soliq standartlarini ishlab chiqish lozim. Bunda QQS kabi soliqlarni raqamli platformalar orqali undirishni takomillashtirish bo‘yicha amaliy yechimlar qo‘llanishi kerak.

Raqamli texnologiyalarni soliqqa tortish tizimlariga integratsiya qilish orqali elektron tijoratdagi operatsiyalarni kuzatish va soliqqa tortishni avtomatlashtirish imkoniyatlari o‘rganildi. Blockchain va sun‘iy intellekt kabi yangi texnologiyalar soliq organlari uchun real vaqt rejimida kuzatuv olib borish imkoniyatini yaratishi mumkin. Bu esa soliqqa tortishda xatoliklarni kamaytiradi va soliq to‘lovchilarning qonunchilikka rioya qilishini osonlashtiradi.

Natija: Raqamli texnologiyalar soliqqa tortish tizimini modernizatsiya qilishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Bu texnologiyalarni joriy etish orqali davlatlar elektron tijorat operatsiyalarini aniqroq nazorat qila oladi.

2-rasm. 2025-yilning I choragida ko‘rsatilgan xizmatlar uchun eng ko‘p soliq to‘lagan xorijiy kompaniyalar TOP10 (mln so‘mda) [3]

Ayrim davlatlar elektron tijorat bo‘yicha soliqqa tortish siyosatini o‘ziga xos tarzda qabul qilgan bo‘lsa-da, global miqyosda yagona qoidalarining yetishmasligi ko‘plab soliq muammolarini yuzaga keltiradi. Masalan, bir mamlakatda soliqqa tortilgan raqamli xizmatlar boshqa davlatda ham soliqqa tortilishi mumkin, bu esa ikki tomonlama soliq yukini oshiradi. Shu bilan birga, ayrim davlatlar soliqlardan qochish uchun yuridik bo‘shliqlardan foydalanish hollari kuzatiladi.

Natija: Soliqqa tortish qoidalarini unifikatsiya qilish va xalqaro miqyosda yagona soliq standartlarini yaratish zarurati kuchaymoqda. Xususan, OECD tomonidan ilgari surilgan BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) tashabbusi soliqqa tortishni global miqyosda muvofiqlashtirish yo‘lida muhim qadam bo‘lib xizmat qilmoqda.

Elektron tijoratning soliqqa tortilishi murakkab va ko‘p qirrali masala bo‘lib, uning samaradorligini oshirish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, soliq tizimlarini raqamli iqtisodiyotga moslashtirish, va yangi monitoring texnologiyalarini joriy etish zarur. Elektron tijoratning global xarakteri soliq siyosatida yangi yondashuvlarni talab etadi va davlatlar uchun yangi imkoniyatlar bilan birga yangi qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi [9].

Elektron tijoratning soliqqa tortilishida duch kelinayotgan muammolar va ularni hal qilish yo‘llari ko‘plab davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan keng muhokama qilinmoqda. Muhokamada bu sohadagi muammolar, xalqaro hamkorlik zaruriyati va mavjud yechimlarning samaradorligi haqida fikr yuritiladi.

Elektron tijorat global bo‘lganligi sababli, davlatlar o‘zaro kelishuv va hamkorlik orqali yagona soliq siyosati shakllantirishlari zarur. Soliqqa tortishdagi kelishmovchiliklar va soliq raqobati davlatlar o‘rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqaradi va davlatlar byudjetiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Xalqaro tashkilotlar, xususan, OECD va Jahon banki tomonidan raqamli iqtisodiyotning soliqqa tortilishi borasida taklif qilinayotgan tavsiyalar ushbu hamkorlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi [10].

Muhokama: Elektron tijoratning soliqqa tortilishida xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali soliq majburiyatlarini aniq belgilash va ikki tomonlama soliqqa tortish holatlarining oldini olish mumkin. Biroq bu jarayonda davlatlar milliy manfaatlarini hisobga olgan holda global soliq tizimini moslashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Ko‘plab davlatlar elektron tijoratning o‘sishiga moslashish uchun soliq tizimlarini modernizatsiya qilishga harakat qilmoqda. Xususan, raqamli mahsulot va xizmatlarga soliqqa tortish qoidalarini belgilash va QQS tizimlarini yangi sharoitlarga moslashtirish amaliyoti keng tarqalmoqda. Yevropa Ittifoqi va ayrim rivojlangan davlatlar bu borada jiddiy qadamlar tashladi va raqamli tijoratga soliq to‘lash tartibini aniq belgilashga harakat qilmoqda.

Muhokama: Rivojlangan davlatlarning soliq siyosatini modernizatsiya qilish borasidagi tajribalari rivojlanayotgan davlatlar uchun namunaviy bo‘lishi mumkin. Biroq, davlatlar milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos sharoitlarini hisobga olib, soliq tizimlarini modernizatsiya qilishda individual yondashuvga muhtoj bo‘lishi ham mumkin.

Yangi texnologiyalar, xususan, blockchain, sun‘iy intellekt va boshqa raqamli kuzatuv vositalari elektron tijoratdagi operatsiyalarni aniqroq kuzatish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar soliq organlari uchun xalqaro savdo oqimlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, soliq majburiyatlarini avtomatlashtirish va xatoliklarni kamaytirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Muhokama: Texnologik yechimlar elektron tijorat soliqqa tortish tizimini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Lekin bu texnologiyalarning joriy qilinishi katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi va davlatlar texnologiyalarning xavfsizligi va ma‘lumotlar maxfiyligi masalalarini ham hal qilishi kerak bo‘ladi.

Dunyodagi yetakchi iqtisodiy tashkilotlar va rivojlangan davlatlarning tajribalari elektron tijorat soliqqa tortish tizimini takomillashtirishda foydali bo‘lishi mumkin. Masalan, Yevropa Ittifoqining QQS tizimlari, AQSHning raqamli xizmatlarga nisbatan soliqqa tortish tajribasi va boshqa davlatlarning texnologik yechimlari davlatlarga o‘z soliqqa tortish tizimlarini samarali modernizatsiya qilish imkonini beradi.

Muhokama: Elektron tijoratni soliqqa tortishda xalqaro tajribalardan foydalanish orqali davlatlar o‘z soliq tizimlarini global miqyosda moslashtira oladi. Lekin xalqaro tajribalarni bevosita qo‘llash har doim ham muvaffaqiyatli bo‘lavermaydi, chunki har bir davlatning o‘ziga xos iqtisodiy va huquqiy sharoitlari bor. Shu sababli, tajribalarni lokal sharoitlarga moslashtirish zarurati mavjud.

Elektron tijoratda soliqqa tortish tizimi adolatli va shaffof bo‘lishi kerak. Bu, bir tomondan, davlatlar o‘z soliq daromadlarini barqaror qilish va raqamli tijoratni nazorat qilish orqali byudjetga qo‘shimcha daromad olish imkonini beradi. Boshqa tomondan, soliq to‘lovchilarning ishonchini oshirish va ularni soliqqa tortish qoidalariga rioya qilishga undaydi. Bunday tizimni yaratishda xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari va davlatlar o‘rtasidagi soliq kelishuvlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama: Adolatli va shaffof soliq tizimini yaratish davlatlar uchun jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda bu jarayon soliq infratuzilmasining yetishmasligi va qonunchilikning raqamli iqtisodiyotga moslashmaganligi sababli qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, davlatlar milliy va xalqaro tajribalardan foydalanib, elektron tijorat uchun soliq tizimlarini takomillashtirish yo‘lida izlanishlarni davom ettirishi kerak.

Xulosa qilib aytish mumkinki, elektron tijoratning soliqqa tortilishidagi muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlik, soliq tizimlarining modernizatsiyasi va yangi texnologiyalardan foydalanish muhimdir. Davlatlar uchun ushbu muammolarni hal etish elektron tijoratning barqaror rivojlanishini ta‘minlash va soliq tizimlarining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonda elektron tijorat sohasini soliqqa tortish jarayonida bir qator muammolar mavjudligi aniqlanmoqda. Eng asosiy muammo – bu onlayn savdo faoliyatining keng ko‘lamda va tez sur‘atlarda rivojlanayotgani sababli, soliqlarni to‘g‘ri hisoblash va yig‘ishda qiyinchiliklarning yuzaga kelishi. Shuningdek, soliq qonunchiligidagi noaniqliklar va zamonaviy elektron savdo shakllariga mos kelmasligi, davlat organlari va tadbirkorlar o‘rtasida o‘zaro tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi.

Bundan tashqari, elektron tijoratda tovarlar va xizmatlarning aniqligi, tranzaksiyalarning raqamli shaklda bo‘lishi, va xalqaro savdo operatsiyalarining murakkabligi soliqqa tortish tizimini murakkablashtiradi. Shu sababli, qonun hujjatlarini takomillashtirish, soliq tizimini raqamlashtirish va elektron tijorat sohasidagi monitoring mexanizmlarini rivojlantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda elektron tijoratni soliqqa tortish tizimini takomillashtirish uchun qonuniy bazani mustahkamlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda xususiy sektor va davlat o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa, nafaqat soliq tushumlarini oshirish, balki elektron tijoratning barqaror va qonuniy rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://www.wikiwand.com/uz/Elektron_tijorat
2. Эймор Д. Электронный бизнес. Эволюция и/или революция. М.: Вильямс, 2001. 320 с.
3. Gary P. Electronic Commerce, Ninth Edition, Schneider, Ph.D., CPA. Printed in the United States of America, 2011. C. 4.
4. Голдовский И. Безопасность платежей в Интернете. СПб.: Питер, 2001. 240 с.
5. Корень А.В. Налогообложение субъектов электронной коммерции: проблемы и перспективы: монография. - Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011.
6. To‘raqulov, B. (2022). “Raqamli iqtisodiyot va soliqqa tortish: O‘zbekiston tajribasi.” Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 3(1), 33-39.
7. Jalilov, S. (2019). “O‘zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish va soliqqa tortish masalalari.” Moliya va kredit, 4(2), 88-94.
8. Sattorov, K. (2020). “Soliq qonunchiligidagi o‘zgarishlar va elektron tijorat.” O‘zbekiston iqtisodiyoti va moliyasi jurnali, 6(1), 65-71.
9. Khalilov, F. (2021). “Elektron tijorat va davlat byudjeti: soliq masalalari.” Davlat va jamiyat, 5(2), 112-118.
10. Akbarov, M. (2023). “Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliqqa tortish mexanizmlari.” Iqtisodiy tadqiqotlar va statistikalar, 1(2), 40-46.

**РОЛЬ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ
ПРЕДПРИЯТИЙ**

**KORXONALARNING INNOVATSION RIVOJLANISHIDA INVESTITSION
POTENSIALNING O‘RNI**

**THE ROLE OF INVESTMENT POTENTIAL IN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF
ENTERPRISES**

ТГТУ, «Экономика и менеджмент промышленности»

доц. **Тиллаева Б.Р.**

д.т.н., проф. **А.М. Искендеров**

студент 5-22, МЭИ **Х.Х. Хакимов**

Аннотация

В статье рассматриваются инновационная деятельность, осуществляемая за счет инвестиций, а также инвестиционный процесс, финансовый потенциал предприятий, прибыльность и рентабельность предприятий, доходность бюджета отрасли. Таким образом создавать и совершенствовать все факторы в отрасли невозможно. Отсюда следует выбрать наиболее эффективные факторы для формирования и развития инвестиционного потенциала.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инвестиционная деятельность, складывающиеся факторы, привлечения инвестиций, подъем отечественного производства, инвестиционного климата, инвестиционный процесс.

Maqolada investitsiyalar orqali amalga oshiriladigan innovatsion faoliyat, shuningdek, investitsiya jarayoni, korxonalarining moliyaviy salohiyati, korxonalarining rentabelligi va iqtisodiy samaradorligi, tarmoq byudjetining rentabelligi ko‘rib chiqiladi. Shunday qilib, sanoatda barcha omillarni yaratish va yaxshilash mumkin emas. Demak, investitsiya salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish uchun eng samarali omillarni tanlash zarur.

Kalit so‘zlar: innovatsion faoliyat, investitsiya faolligi, omillar, investitsiyalarni jalb qilish, mahalliy ishlab chiqarishning o‘sishi, investitsiya muhiti, investisiya jarayoni.

The article examines innovative activities carried out through investments, as well as the investment process, the financial potential of enterprises, the profitability and cost effectiveness of enterprises, and the profitability of the industry budget. Thus, it is impossible to create and improve all the factors in the industry. Hence, it is necessary to select the most effective factors for the formation and development of investment potential.

Key words: innovation activity, investment activity, factors, investment attraction, rise of domestic production, investment climate, investment process.

Инновационная революция, ставшая новым этапом мирового технологического развития, означает, что экономика стремительно меняется, а развитие отраслевых предприятий требует внедрения новых инновационных технологий, а также оценки их экономической эффективности. Для промышленности характерны непрерывное развитие науки и техники, внедрение достижений производства и, следовательно, повышение уровня вооружения. Она широко использует новшества в области электрификации и электронизации, компьютеризации и химизации, модернизации производства, технической и технологической реконструкции. Она использует их в мирных целях. Промышленность, особенно ее приоритетные отрасли, является ключом к решению проблем глобализации всего производства. Промышленность является основной отраслью материального производства,

основой экономики. Только крупная механизированная промышленность, способная перестроить все отрасли народного хозяйства, может быть единственной материальной основой независимости.

Вместе с инновационным подходом важную роль имеет инвестиционный потенциал предприятий, так как инновационная деятельность осуществляется за счет финансирования, следовательно инвестиционный потенциал и инвестиционная привлекательность, который складывающиеся под влиянием факторов, оценок и анализа, которых позволить уточнит направления и пути развития инвестиционного потенциала и инвестиционной привлекательности. Инвестиционная привлекательность независима от значения неизменных факторов, в том случае, если изменяемые факторы улучшаются.[2]. Следовательно, в основе инвестиционной политики предприятий должны лежать методы комплексного учета и оценки, составляющих Инвестиционный потенциал.

Основные факторы, влияющие на инвестиционное развитие и потенциал предприятий, приведены нами в Схеме 1.2.1

В целом развитие инвестиционного потенциала предприятий требует комплексного подхода к учету основных производственных характеристик, обеспеченность предприятия факторами производства, потребительский спрос на продукцию предприятий и т.п.

Схема – 1. Основные факторы развития инвестиционного потенциала предприятий[3]

Оценивая развития инновационного потенциала предприятий и определяя пути его роста, необходимо анализировать факторы, влияющие на совокупный Инвестиционный потенциал предприятий, такие как:

- проводимая отраслевая инвестиционная политика;
- формирования благоприятного инвестиционного климата;
- наличие финансирования НИОКР;
- уровень развития финансового сектора предприятий;
- налоговые и таможенные преференций;
- условия для ведения бизнес – среды;
- условия для привлечения иностранных инвестиций;

усовершенствования нормативно – законодательные базы в отрасли;

государственная поддержка инвестиций;

инновационная активность, т.е. способность к постоянному расширению, совершенствованию производства, обновлению производимого продукта;

трудовой и интеллектуальный потенциал предприятий и наличие квалифицированных кадров;

финансовый потенциал предприятий, прибыльность и рентабельность предприятий, доходность бюджета отрасли.

Таким образом создавать и совершенствовать все факторы в отрасли невозможно. Отсюда следует выбрать наиболее эффективные факторы для формирования и развития инвестиционного потенциала.

Оценка указанных базисных составляющих, позволяет сделать вывод о том, что Инвестиционный потенциал предприятий представляет собой потенциал сбалансированного развития, при котором обеспечивается экономический рост. [4]

На наш взгляд главным и существенным фактором для иностранных инвесторов является их информированность о текущем политическом, экономическом состоянии и инвестиционном потенциале предприятий посредством сети Интернет ресурсов и в дальнейшем может служить для привлечения зарубежных инвестиций с целью повышения инвестиционной привлекательности и продвижения позитивного имиджа предприятий в целом. Постепенное создание более благоприятных условий для инвестирования существенно повышает роль отрасли в развитии инвестиционной деятельности.

Также основным сдерживающим фактором для инвестора является отсутствие стабильной, учитывающей международную практику правовой базы, регулирующей деятельность отечественного и иностранного капитала. Постоянные изменения в законодательстве, регулирующем внешнеэкономическую деятельность, и многочисленные подзаконные акты в сочетании с правовым нигилизмом в значительной степени затрудняют деятельность иностранных предпринимателей в отрасли.[5]

Рассмотрев множества факторов, влияющих на Инвестиционный потенциал, следует отметить, что только при детальном изучении каждого из факторов, влияющих на Инвестиционный потенциал предприятий, можно достичь его устойчивого инвестиционного развития.

В условиях экономических преобразований[6] вопрос привлечения инвестиций и подъем отечественного производства является ключевой задачей, как для отрасли, так и для предприятий. На сегодня решения проблем привлечения инвестиций в химическую отрасль и развитие инвестиционного потенциала предприятий отрасли требует организованной и эффективной инвестиционной деятельности.

Анализ инвестиционного климата является важным элементом выработки отраслевой политики привлечения и использования капитала, поскольку он дает системное представление о факторах, воздействующих на инвестора, предоставляет возможность глубже оценить ситуацию в отрасли или на отдельном предприятии, позволяет осознать мотивацию поведения партнера. [2]

Основное направление развития предприятий химической промышленности заключается в расширении инвестиций во внеоборотные активы, а именно – приобретение нематериальных активов (объектов интеллектуальной собственности, патентов, лицензий, «ноу-хау»), финансирование НИОКР, техническое перевооружение и переоснащение основных средств, в результате чего существенно повысится конкурентоспособность продукции организаций.

Обеспечение эффективного функционирования деятельности предприятий химической промышленности, роста финансовой устойчивости, платежеспособности, деловой активности и финансовых результатов напрямую связано с инвестициями, поскольку они являются:

- 1) источником формирования производственного потенциала организации;
- 2) механизмом реализации стратегических целей экономического развития;

- 3) механизмом оптимизации структуры активов;
- 4) основным фактором формирования долгосрочной структуры капитала;
- 5) важнейшим условием обеспечения роста рыночной стоимости организации;
- 6) инструментом реализации инновационно-инвестиционной политики;
- 7) механизмом решения социальных задач.

Одной из самостоятельных видов хозяйственной деятельности предприятий химической промышленности и важнейшей формой реализации его экономических интересов выступает инвестиционная деятельность.[6] Инвестиционной деятельности предприятий химической промышленности присущи следующие особенности:

- 1) инвестиционная деятельность выступает главной формой обеспечения операционной (текущей) деятельности организации;
- 2) формы и методы инвестиционной деятельности менее зависимы от отраслевых особенностей организации, чем ее операционная деятельность;
- 3) объемы инвестиционной деятельности неравномерны во времени;
- 4) инвестиционная прибыль в процессе осуществления инвестиционной деятельности формируется со значительным «лагом запаздывания»;
- 5) инвестиционная деятельность формирует самостоятельный вид денежных потоков предприятия, которые существенно различаются в отдельные периоды по своей направленности;
- 6) инвестиционной деятельности присущи инвестиционные риски.

Управление инвестиционными процессами[2] на любом из уровней хозяйствования предполагает анализ их текущего состояния, выявление факторов, оказывающих на них влияние в настоящем и будущем, оценку различных аспектов инвестиционной деятельности. Содержательная сложность, многофакторность, стадийность и другие характеристики инвестиционного процесса способствовали появлению множества понятий и категорий, которые позволяют осуществлять его научный анализ, вырабатывать меры по совершенствованию управления на разных уровнях хозяйственной системы.[3]

Такие важные характеристики инвестиций как Инвестиционный потенциал, инвестиционная привлекательность, Инвестиционный климат, относятся преимущественно к условиям и факторам формирования инвестиционных процессов. Они регулярно становятся объектами специального научного анализа на уровне фирм, регионов, отраслей и страны в целом, объектом государственного регулирования в рамках инвестиционной политики. [1]

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан, от 25.12.2019 г. № ЗРУ-598. “Об инвестициях и инвестиционной деятельности”
2. Хашимова Н.А. Совершенствование научно-методологических основ развития инвестиционного потенциала в Республике Узбекистан // Автореферат на соиск. уч. ст. док.экон. наук. Т., 2017.
3. Тиллаева Б.Р. Инновационные механизмы генерации инвестиционного потенциала химической промышленности Узбекистана. Экономика и предпринимательство. журнал, Россия. Москва.:№10.2019г. стр.429-433.
4. Лахметкина Н.И. Инвестиционная стратегия предприятия. – М.: КНОРУС, 2006. – с. 184
5. Tillaeva B.R. Econometric assessment of the main factors of increasing the efficiency of the investment potential of industrial enterprises. «Journal of Management Value & Ethics» № 4.India.on page75-83.
6. Юсупова Л.М. Инвестиционный потенциал региона: сущность и факторы // Современные исследования социальных проблем (Электронный научный журнал), 2012. № 9 (17).
7. Макарова В.И., Остроухова В.А. Современное состояние и перспективы развития механизма управления инвестиционной деятельностью предприятий химической промышленности

**O‘ZBEKISTON SANOATIDA MAHSULOT SIFATI VA INNOVATSION
TRANSFORMATSIYA: JORIY HOLAT VA ISTIQBOLLARI**

**КАЧЕСТВО ПРОДУКЦИИ И ИННОВАЦИОННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В
ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА: ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ И
ПЕРСПЕКТИВЫ**

**PRODUCT QUALITY AND INNOVATION TRANSFORMATION IN UZBEKISTAN
INDUSTRY: CURRENT SITUATION AND PROSPECTS**

Qalbaeva Intizar Esenbay qizi

Qoraqalpoq davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiyotning innovatsion transformatsiyasi jarayonida sanoat mahsulotlari sifatini boshqarish va ularni inson salomatligi hamda xalqaro standartlarga mos holda ishlab chiqarish masalalari tahlil qilingan. Global iqtisodiy muhitda mahsulot sifati va xavfsizligi tobora dolzarb tus olmoqda. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston sanoatida innovatsion yondashuvlar asosida sifatni oshirish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar, mavjud muammolar va istiqbolli yechimlar o‘rganiladi. Xitoyning innovatsion siyosat tajribasi misolida yangi bilim va texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari tahlil qilinadi. Maqolada ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli iqtisodiyot, bozor mexanizmlari va talab-taklif munosabatlarining mahsulot sifati va sanoat transformatsiyasiga ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, mahsulot sifati, iqtisodiy barqarorlik, innovatsiya, raqamli iqtisodiyot, boshqaruv, ISO standartlari, olti sigma, raqobatbardoshlik, ilmiy-texnik siyosat, texnologik rivojlanish, investitsiya, infratuzilma, global iqtisodiyot, bozor mexanizmlari, talab va taklif, globalshuv.

В данной статье рассматриваются вопросы управления качеством промышленной продукции в условиях инновационной трансформации экономики, с акцентом на соответствие международным стандартам и обеспечение безопасности для здоровья человека. В условиях глобальной экономики качество и безопасность продукции приобретают всё большую актуальность. В этом контексте исследуются проводимые в Узбекистане реформы, направленные на повышение качества на основе инновационных подходов, а также существующие проблемы и перспективные решения. На примере инновационной политики Китая анализируются преимущества внедрения новых знаний и технологий. В статье также освещается влияние научно-технического прогресса, цифровой экономики, рыночных механизмов и соотношения спроса и предложения на качество продукции и трансформацию промышленности.

Ключевые слова: промышленность, качество продукции, экономическая стабильность, инновации, цифровая экономика, управление, стандарты ISO, шесть сигм, конкурентоспособность, научно-техническая политика, технологическое развитие, инвестиции, инфраструктура, мировая экономика, рыночные механизмы, спрос и предложение, глобализация.

This article analyzes the management of industrial product quality within the process of economic innovation transformation, focusing on compliance with international standards and ensuring consumer safety. In today's global economic environment, product quality and safety are becoming increasingly urgent. From this perspective, the reforms underway in Uzbekistan aimed at improving quality through innovative approaches, existing challenges, and prospective solutions are explored. The study examines the advantages of introducing new knowledge and technologies by

reviewing China’s innovation policy experience. The article also highlights the impact of scientific and technological progress, the digital economy, market mechanisms, and demand-supply relations on product quality and industrial transformation.

Keywords: industry, product quality, economic stability, innovation, digital economy, management, ISO standards, Six Sigma, competitiveness, science and technology policy, technological development, investment, infrastructure, global economy, market mechanisms, supply and demand, globalization.

Zamonaviy global iqtisodiy sharoitda sanoat mahsulotlarining sifati va xavfsizligi iqtisodiy raqobatbardoshlikning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, inson salomatligi, ekologik xavfsizlik va xalqaro bozorlarda tan olinishi nuqtai nazaridan, mahsulot sifatini nazorat qilish va boshqarish dolzarb vazifaga aylangan. O‘zbekiston sanoati ham innovatsion yondashuvlar asosida tub islohotlar bosqichiga kirgan bo‘lib, bu jarayonda xalqaro ISO standartlari, olti sigma tizimi, ilmiy-texnik siyosat va raqamli texnologiyalar muhim rol o‘ynamoqda.

Mamlakatda olib borilayotgan sanoat transformatsiyasi raqamli iqtisodiyot, investitsiyalarni jalb etish, texnologik rivojlanish va bozor mexanizmlarini takomillashtirish orqali mahsulot sifatini oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, talab va taklif muvozanatini ta’minlash, infratuzilmani modernizatsiyalash, ishlab chiqarishga zamonaviy bilim va texnologiyalarni joriy etish masalalari ham kun tartibiga chiqmoqda. Xitoy tajribasi asosida innovatsion siyosatning muvaffaqiyatli jihatlari tahlil qilinarkan, O‘zbekiston sanoatining barqaror rivojlanishida qanday transformatsion mexanizmlar samarali bo‘lishi mumkinligi o‘rganilishi muhimdir.

Ushbu maqolani tayyorlashda iqtisodiyotning innovatsion transformatsiyasi jarayonida mahsulot sifati va sanoatni modernizatsiyalashga doir nazariy va amaliy manbalar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy uslublar qo‘llanildi:

- Tahliliy usul orqali sanoat mahsulotlari sifatiga ta’sir etuvchi omillar (innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar, talab-taklif munosabatlari) chuqur o‘rganildi;
- Solishtirma tahlil yordamida O‘zbekiston va Xitoyning innovatsion siyosati, sifatni boshqarish tajribalari qiyosiy ravishda tahlil qilindi;
- Induktiv yondashuv asosida amaliy misollar orqali umumiy xulosalar chiqarildi;
- Ilmiy-nazariy asoslar sifatida ilmiy maqolalar, monografiyalar, hukumat qarorlari va xalqaro tashkilotlar (masalan, ISO, UNIDO) materiallaridan foydalanildi;
- Empirik yondashuv doirasida O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan sanoat siyosatiga oid ma’lumotlar, davlat statistika qo‘mitasi hisobotlari va investitsiya dasturlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda mahsulot sifatini boshqarishning zamonaviy uslublari – jumladan, ISO standartlari, olti sigma (Six Sigma), raqamli monitoring tizimlari kabi metodologik yondashuvlarga alohida e’tibor qaratildi. Xitoyning sanoat siyosatidagi ilg‘or texnologik yechimlar O‘zbekiston sharoitiga mos ravishda baholandi va amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Global iqtisodiy muhitda sanoat mahsulotlari sifati va ularning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston iqtisodiyotida ham bu yo‘nalishda muhim o‘zgarishlar yuz bermoqda. Jumladan, sifat menejmenti tizimlarini modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish, ISO xalqaro standartlariga muvofiqlikni oshirish bo‘yicha islohotlar boshlangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sanoat mahsulotlari sifatini oshirishda quyidagi asosiy yo‘nalishlar ustuvor ahamiyatga ega:

- Innovatsion texnologiyalarni joriy etish – yangi texnologiyalar mahsulotning ekologik xavfsizligi, energiya samaradorligi va umumiy sifat ko‘rsatkichlarini oshirish imkonini beradi;
- Raqamli iqtisodiyot vositalaridan foydalanish – masalan, ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi;
- Sifatni boshqarish tizimlari (ISO 9001, Six Sigma va b.) – mahsulotni ishlab chiqishdan tortib iste’molchigacha bo‘lgan barcha bosqichlarni nazorat qilish imkonini beradi;

• Infratuzilmaviy rivojlanish va investitsiyalarni jalb etish – zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlari, logistika tizimi va texnoparklarning tashkil etilishi mahsulot sifati va eksport salohiyatini oshiradi.

O‘zbekistonda bu boradagi islohotlarga misol sifatida sifatni oshishda qabul qilingan Davlat dasturlari, sanoat kooperatsiyasi dasturlari va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning texnologik qayta jihozlanishiga qaratilgan investitsiya loyihalarini keltirish mumkin. Shu bilan birga, hali hal etilmagan muammolar ham mavjud. Jumladan:

- Korxonalarning ko‘pchiligi hali ham ISO standartlarini to‘liq joriy qilmagan;
- Innovatsiyalarni joriy qilishda kadrlar yetishmovchiligi mavjud;
- Mahsulot xavfsizligi va sertifikatlashtirish jarayonlari hamon sust rivojlanmoqda.

Bu borada Xitoy tajribasi alohida e‘tiborga loyiq. Xitoyda davlat tomonidan innovatsion sanoat klasterlari yaratilgan, ilm-fan va ishlab chiqarish uzviy integratsiyalashgan, innovatsion tadqiqotlarga katta miqdorda subsidiya va soliq imtiyozlari ajratiladi. Bundan tashqari, ishlab chiqarishning har bir bosqichida sifatga oid real vaqti monitoring tizimlari yo‘lga qo‘yilgan. O‘zbekiston sharoitida ham Xitoyning ushbu mexanizmlari moslashtirilgan holda joriy etilishi sanoat mahsulotlari sifatini keskin oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, iqtisodiyotning innovatsion transformatsiyasi sanoatni tubdan yangilash, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish va xalqaro standartlarga mos bo‘lish yo‘lida asosiy omil bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy global iqtisodiy muhitda mahsulot sifati va xavfsizligi raqobatbardoshlikning asosiy omili bo‘lib, sanoat transformatsiyasida muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, inson salomatligi, atrof-muhit xavfsizligi hamda xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta‘minlash sanoat korxonalari oldida dolzarb vazifa sifatida turibdi. O‘zbekiston sanoatida olib borilayotgan islohotlar ana shu ehtiyojlarga javoban amalga oshirilmoqda.

Sifatni boshqarishda ISO 9000:2015 va ISO 9001:2015 standartlari asosida korxona faoliyatiga integratsiyalashgan boshqaruv yondashuvi asosiy mexanizm sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur yondashuv doirasida quyidagi tamoyillar amaliyotga joriy etilmoqda:

- iste‘molchi talabi ustuvorligi,
- etakchilik va xodimlarni jalb qilish,
- jarayonli yondashuv,
- muntazam takomillashtirish,
- asosli qaror qabul qilish,
- marketing va menejment dasturlarining integratsiyasi.

Bu esa o‘z navbatida korxonalarda mahsulot ishlab chiqarishning barcha texnik va texnologik bosqichlarini qat’iy standartlashtirish, hujjatlashtirish, sifat monitoringini yuritish va raqamli nazorat qilish imkonini bermiqda. Bunday yondashuv mahsulotlarning global bozorda tan olinishini va raqobatbardoshligini oshiradi.

O‘zbekiston korxonalari uchun Xitoy tajribasi katta qiziqish uyg‘otmoqda. Xitoyda innovatsion siyosatning asosiy yo‘nalishlari – davlat tomonidan yaratilgan sanoat klasterlari, ilm-fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiya, texnologik innovatsiyalarni moliyalashtirish, soliq imtiyozlari va zamonaviy ishlab chiqarish infratuzilmasi orqali mahsulot sifatini yuqori darajada ta‘minlash bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyot imkoniyatlari ham sanoat transformatsiyasining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Ma‘lumotlar almashinuvi, onlayn monitoring, sun‘iy intellekt, elektron tijorat va raqamli xizmatlar sanoat ishlab chiqarishini avtomatlashtirishga, logistika va ta‘minot zanjirlarini optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Raqamli iqtisodiyotda resurslar cheklanmagan axborotga tayanadi va u kompaniyalarning hajmiga qaramasdan ularni samarali faoliyat yuritishga undaydi. Xalqaro tahlillarga ko‘ra, raqamli texnologiyalar yalpi ichki mahsulotni oshiradi, yashirin iqtisodiyotga barham beradi va korrupsiya xavfini kamaytiradi. Bugungi kunda O‘zbekiston ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo‘lida jadal harakat qilmoqda:

- sun‘iy intellekt,
- blockchain,
- elektron xizmatlar,

- raqamli bank tizimlari,
- sanoat robototexnikasi kabi texnologiyalar joriy etilmoqda.

Innovatsion transformatsiyaning muhim jihatlaridan yana biri – ilmiy-texnik rivojlanishni jadallashtirish, xususan, iqtidorli yoshlarning innovatsion loyihalarini qo‘llab-quvvatlash va ularni sanoatga tatbiq etishdan iboratdir. O‘zbekistonda bu borada Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi faoliyat olib bormoqda, uning doirasida quyidagi yo‘nalishlar ustuvor deb belgilanmoqda:

- innovatsion infratuzilmani rivojlantirish,
- xorijiy investitsiyalarni jalb etish,
- seleksiya va texnologik yangiliklarni qishloq xo‘jaligiga tatbiq qilish,
- ilmiy loyihalarni tijoratlashtirish,
- xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, sanoat mahsulotlari sifatini boshqarish faqat texnik masala emas, balki chuqur iqtisodiy, institutsional va raqamli transformatsiya jarayonlarining bir qismi ekanini ko‘rish mumkin. Innovatsion yondashuvlar, global raqobatga tayyorlik, sifat standartlari va raqamli texnologiyalar integratsiyasi orqali O‘zbekiston korxonalari xalqaro bozorlarda o‘z o‘rnini mustahkamlashi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotning innovatsion transformatsiyasi jarayonida sanoat mahsulotlari sifatini boshqarish masalasi nafaqat texnologik, balki strategik va institutsional ahamiyatga ega. Yashovchan, raqobatbardosh va xalqaro bozorlarga mos mahsulot ishlab chiqarish uchun korxonalarda ISO 9000:2015 va ISO 9001:2015 kabi zamonaviy sifat menejmenti tizimlarini to‘liq joriy etish muhim omil hisoblanadi. Bu tizimlar mahsulot sifatini boshidan oxirigacha nazorat qilish, iste‘molchilar talabiga mos mahsulotlar yaratish hamda jarayonlarni muntazam takomillashtirish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarining raqamlashtirilishi, ishlab chiqarishning sun‘iy intellekt, Internet tarmoqlari va “aqlli” texnologiyalar asosida avtomatlashtirilishi mahsulot sifati, tejamkorlik va tezkorlikni oshirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, global raqobatda o‘z o‘rnini mustahkamlashni istagan korxonalar innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga doimiy e‘tibor qaratishlari zarur.

Xitoy tajribasi asosida shuni ta‘kidlash joizki, davlat siyosati va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik, texnoparklar, ilmiy-tadqiqot institutlari bilan integratsiya, imtiyozli moliyalashtirish mexanizmlari mahsulot sifatini tubdan yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston bu tajribani o‘z sharoitlariga mos holda qamrab olib, innovatsion siyosatni amalga oshirish orqali sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta‘minlashi mumkin.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Korxonalarda ISO sifat tizimlarini joriy etishni jadallashtirish, xususan, kichik va o‘rta korxonalar uchun texnik yordam va treninglar tizimini yo‘lga qo‘yish.
2. Innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish uchun soliq va moliyaviy imtiyozlar berish, startaplar va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishga yengilliklar yaratish.
3. Raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha hududiy dasturlar ishlab chiqish, ayniqsa, sanoat zonalarida avtomatlashtirilgan monitoring va boshqaruv tizimlarini yo‘lga qo‘yish.
4. Xalqaro tajriba, xususan, Xitoyning sanoat va innovatsion siyosati asosida o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar yaratish va mahalliy muhitga mos innovatsion yechimlar ishlab chiqish.
5. Ilmiy-texnik infratuzilmani rivojlantirish, ilmiy tadqiqot institutlari va sanoat korxonalari o‘rtasida kooperatsiyani mustahkamlash.

Yuqoridagi takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi sanoat mahsulotlari sifatining oshishiga, iqtisodiy barqarorlikning ta‘minlanishiga va O‘zbekistonning global iqtisodiyotdagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Saleh, R.A., Sweis, R.J., Saleh, F.I.M. (2018). Investigating the impact of hard total quality management practices on operational performance in manufacturing organizations: Evidence from Jordan. *Benchmarking: An International Journal*, 25(7), 2040–2064.

2. Kotaskova, A., & Rozsa, Z. (2018). The impact of selected factors on the quality of business environment assessment in the Czech Republic and the Slovak Republic. *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*, 6(2), 71–80.
3. Benčíková, D., Malá, D., Sedláčiková, M., Drábek, J., & Kropil, R. (2021). Assessment of Cultural Intelligence as a Prerequisite to Development of an Enterprise within the Contemporary Global Corporate Environment. *Ekonomický časopis*, 69(1), 88–109.
4. Liu, H. M., Wu, S., Zhong, C. W., & Liu, Y. (2021). An empirical exploration of quality management practices and firm performance from Chinese manufacturing industry. *Total Quality Management & Business Excellence*, 32(15–16), 1694–1712.
5. Marcysiak, A. (2021). Customer service quality management on the courier services market. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(1), 190–203.
6. Borazon, E. Q., Liu, J. M., & Santamaria, J. G. O. (2021). Antecedents of quality performance in the Philippine micro, small, and medium hospitality sector. *Asia Pacific Business Review*, 27(4), 559–582.
7. Sahoo, S. (2021). Process quality management and operational performance: exploring the role of learning and development orientation. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 39(5), 1190–1208.
8. Vohra, N., Kumar, R., Rana, H., Singh, A. P., & Singh, P. A. (2024). Review on ISO 9000 series requirements in Quality Management Systems. *International Journal of Forest, Animal and Fisheries Research*, 8(1), 45–52.
9. What is the ISO 9000 Standards series? ASQ – Excellence Through Quality. Retrieved from: <https://asq.org/quality-resources/iso-9000>
10. Abdusattarova, X.M. (2011). *Innovatsiya strategiyasi. O‘quv qo‘llanma.* – Toshkent: TDIU.
11. Abernathy, J., & Clark, K.B. (1985). Innovation: Mapping the winds of creative destruction. *Research Policy*, 14(1), 3–22. Retrieved from: [http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0048-7333\(85\)90021-6](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0048-7333(85)90021-6)
12. De Reuver, M., Bouwman, H., & Haaker, T. (2013). Business model roadmapping: a practical approach to come from an existing to a desired business model. *International Journal of Innovation Management*, 17(1).
13. Casadesus-Masanell, R., & Zhu, F. (2013). Business model innovation and competitive imitation: The case of sponsor-based business models. *Strategic Management Journal*, 34(4), 464–482.
14. Sharafullina, R.R. (2024). The Role of the Green Economy in Ensuring Sustainable Development. *Journal of International Science Networks*, 1(3), 75.
15. Sachs, J.D. (2015). *The Age of Sustainable Development.* Columbia University Press.

EKOLOGIK MEHMONXONALAR FAOLIYATINI YURITISH METODOLOGIYASI

МЕТОДИКА ВЕДЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ГОСТИНИЦ

METHODOLOGY FOR MAINTAINING THE ACTIVITIES OF ECO-HOTELS

Abidova Dिल्фуза Igamberdievna “Turizm va mehmonhona biznesi” kafedrası i.f.n., professor,

Annotatsiya

Bugungi kunda globallashtirish jarayonlari iqtisodiyotning barcha sohalariga, shu jumladan mehmonxona xizmatlari global bozoriga ham ta'sir ko'rsatdi, bu asosan turli xil yangiliklarning paydo bo'lishi va amalga oshirilishi bilan belgilanadi, ulardan biri ekologiyalashtirishdir. Hozirgi paytda ko'plab davlatlarda mehmonxona biznesi sohasida zamonaviy innovatsion yo'nalish sifatida EKO-mehmonxonalar deb ataluvchi yangi yo'nalish yaratila boshlandi, bu so'nggi o'n yillikda ekologik mehmonxonalar faoliyatining kontsepsiyasiga aylandi. Ekologik mehmonxonalarni yaratish va rivojlantirish mehmonxona biznesi faoliyatidagi yangi jarayondir. Mehmonxona biznesini ekologiyalashtirishning joriy etilishi ularning turistik jozibadorligini oshirishga yordam beradi va turizm bozorida raqobatbardosh ustunliklarni beradi.

Kalit sozlar: yashil texnologiyalar, mehmondo'stlik sohasi, atrof-muhitni himoya qilish, ijtimoiy javobgarlik, ekologik toza, qayta ishlash tizimlari, barqaror turizm, atrof-muhitni boshqarish

Сегодня процессы глобализации затронули все сферы экономики, в том числе и мировой рынок гостиничных услуг, что во многом определяется появлением и внедрением различных инноваций, одной из которых является экологизация. В настоящее время во многих странах началось создание нового направления, называемого ЭКО-отелями, как современного инновационного направления в сфере гостиничного бизнеса, ставшего концепцией деятельности экологических отелей за последнее десятилетие. Создание и развитие экологических отелей-это новый процесс в деятельности гостиничного бизнеса. Внедрение экологизации гостиничного бизнеса способствует повышению их туристической привлекательности и дает конкурентные преимущества на рынке туризма.

Ключевые слова: зеленые технологии, индустрия гостеприимства, защита окружающей среды, социальная ответственность, экологичность, системы переработки, Устойчивый туризм, экологическое управление

Today, the processes of globalization have affected all areas of the foreign economy, including the global hotel services market, which is largely determined by the emergence and implementation of various innovations, one of which is greening. Currently, in many countries, the creation of a new direction called ECO-hotels has begun, as a modern innovative direction in the field of hotel business, which has become the concept of eco-hotels over the past decade. The creation and development of ecological hotels is a new process in the hotel business. The introduction of the greening of the hotel business helps to increase their tourist attractiveness and provides competitive advantages in the foreign tourism market.

Keywords: green technologies, hospitality industry, environmental protection, social responsibility, environmental friendliness, recycling systems, Sustainable tourism, environmental management

Ekologik barqarorlik, operatsion samaradorlik va mehmonlarning qoniqishi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga intilayotgan mehmonxonalar uchun texnologiya muhim rol o'ynaydi. Hammamizga ma'lum Energiya tejaydigan tizimlar, suvni tejaydigan texnologiyalar va chiqindilarni kamaytirish vositalarini birlashtirib, mehmonxonalar atrof-muhitga ta'sirini sezilarli darajada

kamaytirishi va xarajatlarni tejashga erishishi mumkin. Ushbu innovatsiyalarga sarmoya kiritish endi imkoniyat emas - raqobatbardosh bo‘lish, barqarorlik standartlariga javob berish va ekologik toza mehmonxona xizmatlarini qidirayotgan zamonaviy sayohatchilarni jalb qilish zarurati oshadi. Barqaror mehmondo‘stlikning kelajagi aqlli, toza va yashil korxonalarni yaratish uchun texnologiyadan foydalanishdir. O‘zbekiston uchun amaliy va arzon yechimlardan boshlab barqaror texnologiyalarni joriy etish uning mehmonxona biznesiga ekologik turizm sohasida yetakchi bo‘lish imkonini beradi. An‘analar va innovatsiyalarni uyg‘unlashtirgan holda, O‘zbekiston mehmonxonalari o‘zlarining madaniy jozibasini saqlab qolishlari va shu bilan birga barqaror kelajakka hissa qo‘shishlari mumkin.

Mehmonxonalar kontekstida barqaror rivojlanishning asosiy tushunchalariga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin. Barqarorlik tamoyillarini birlashtirgan zamonaviy mehmonxonalar shubhasiz afzalliklarga ega. Bu nafaqat resurslardan foydalanishni optimallashtirish orqali xarajatlarni kamaytirish, balki mehmonxona brendi imidjini yaxshilash, mehmonlarning sodiqligini oshirish va manfaatdor tomonlar, jumladan investorlar, turoperatorlar va tartibga soluvchilarning umidlarini qondirishdir. Obro‘-e‘tiborni kuchaytirish va brendni farqlash boshqa asosiy afzalliklardir, chunki barqarorlik tashabbuslari mehmonxonani korporativ javobgarlik bo‘yicha etakchi sifatida ko‘rsatishi va Evropa sayyohlik kompaniyalarini hamkorlikka jalb qilishi mumkin. Bundan tashqari, muvofiqlik va risklarni boshqarish yaxshilanadi, bu esa sud jarimalari ehtimolini kamaytiradi va mehmonxonaning kelajakdagi muqarrar tartibga soluvchi ekologik o‘zgarishlarga chidamliligini oshiradi. Ushbu imtiyozlarning barchasi to‘rtta asosiy sohani qamrab olgan barqaror biznesning asosiy tamoyillarini amalga oshirishni anglatadi. Hozirda asosiy ekologik mezonlar resurslarni mas‘uliyatli iste‘mol qilish, chiqindilarni kamaytirish, barqaror xaridlar va atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishdir. Ularni amalga oshirib, joylashtirish vositalari O‘zbekistonning tabiiy jozibadorligini saqlab qolishga va ekologik izlarini kamaytirishga hissa qo‘shmoqda. Mehmonxonalar faoliyat ko‘rsatadigan hududlarning madaniy va tarixiy merosini saqlash barqaror rivojlanishning muhim qismidir. Haqiqiy madaniy amaliyotlarni qo‘llab-quvvatlash, mahalliy urf-odatlarini hurmat qilish va mintaqaning o‘ziga xos xususiyatlarini himoya qilish mehmonlar uchun chuqurroq tajriba yaratishga va mintaqaviy o‘ziga xoslikni mustahkamlashga yordam beradi.

”Ekologik yangiliklarga resurslarni tejaydigan texnologiyalarni ishlab chiqish va qo‘llash, ekologik toza mahsulotlarni yaratish, ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi usullarini joriy etish, masalan, atrof-muhitni boshqarish, ekologik marketing va boshqalar kiradi va tabiatdan foydalanishda innovatsiyalarni qo‘llash natijasi iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy va boshqa ta’sirlardir. Ushbu ta’rif haqiqatdir, chunki ekologik innovatsiyalarning ijobiy ta’siri inson hayotining barcha sohalarida ijobiy tarzda namoyon bo‘ladi”- deb o‘z qarashlarini talqin qiladi N.Yashalova [2]. Ekologik innovatsiyalar g‘oyasi nisbatan yaqinda paydo bo‘ldi. Eko-innovatsiyalar haqida birinchi ma’lumotni Klod Fussler va Piter Jeymsning kitobida topish mumkin. Ularning "Driving Eco-Innovation: “A Breakthrough Discipline for Innovation and Sustainability” kitobi 1996 yilda nashr etilgan. Mualliflar eko-innovatsiyalarni "mijozlar va biznes uchun qiymat beradigan, ammo atrof-muhitga ta’sirini sezilarli darajada kamaytiradigan yangi mahsulotlar va jarayonlar" - deb ta’riflaydilar. Sotsiologiya fanlari nomzodi E.V.Pecheritsaning fikricha, “ekologik toza mehmonxona - bu mulkda ham, xonalarda ham atrof-muhitga ta’sirini kamaytirish uchun katta kuch sarflaydigan mehmonxona”. Ushbu mehmonxonalar ko‘pincha eko mehmonxonalar yoki yashil mehmonxonalar deb ataladi. Shuningdek, u shunday deb hisoblaydi: “ekologik innovatsiyalar - bu yangi mahsulotlar, texnologiyalar va ishlab chiqarishni tashkil etish usullari va yangi yoki o‘zgartirilgan jarayonlar, usullar, tizimlardan tashkil topgan ijtimoiy dasturlar bo‘lib, ular yordamida turli sohalar va faoliyat sohalarida atrof-muhit yaxshilanadi, atrof-muhit xavflari, ifloslanish yoki boshqa salbiy ekologik oqibatlar kamayadi” deb o‘z fikrini bildirgan [3].

Zamonaviy mehmonxona biznesida barqarorlik butun dunyo bo‘ylab eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi. Iqlim o‘zgarishining tezlashishi va yer sayyorasiga inson taraqqiyoti ta’siri natijasi sharoitida mehmondo‘stlik biznesi o‘zining kundalik faoliyatiga mas‘uliyatli va ekologik toza amaliyotlarni joriy etish zarurati ortib bormoqda. Ekologik mehmonxonalar faoliyatini targ‘ib qilish: ekologik toza, ijtimoiy mas‘uliyatli va iqtisodiy jihatdan foydali amaliyotlarni qabul

qilishda mehmonxona sektorini qo‘llab-quvvatlash. Xorijiy standartlarga muvofiqligi: ta‘lim mazmuni global barqaror turizm kengashi (GSTC) mezonlari va BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) kabi xalqaro barqarorlik standartlarini aks ettirishiga ishonch hosil qilish. Sanoatning tayyorligini rag‘batlantirish: barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan mehmondo‘stlik industriyasining o‘zgaruvchan talablariga javob berishga tayyor ishchi kuchini shakllantirishga ko‘maklashish. Mahalliy kontekstni qo‘llab-quvvatlash: O‘zbekiston va Markaziy Osiyoning ekologik, madaniy va iqtisodiy sharoitlarini hisobga olgan holda moslashuvchan tarkibni taqdim etish. Barqaror rivojlanishning asosiy ko‘nikmalari va amaliy amalga oshirish strategiyalarini tavsiflab, ushbu hujjat barqarorlik nazariyasi va uning mehmonxona sektorida amaliy qo‘llanilishi o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etishga intiladi [4]. Ushbu metodologiya mehmonxona sohasida ta‘lim va salohiyatni rivojlantirish bilan shug‘ullanadigan mutaxassislar uchun mo‘ljallangan. Ushbu xilma-xil auditoriya mehmondo‘stlik ta‘limi va amaliyotining barcha darajalarida barqarorlik haqidagi bilimlarning samarali tarqalishini ta‘minlaydi, bu sohadagi mazmunli va uzoq muddatli o‘zgarishlarni rag‘batlantiradi. Mehmonxona biznesi va turizmga ixtisoslashgan maslahatchilar barqaror rivojlanish amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha mehmondo‘stlik korxonalariga maslahat xizmatlarini ko‘rsatadilar. Ular mijozlar uchun tavsiyalar ishlab chiqishda yordam beradigan dalillarga asoslangan bazalardan, shuningdek, ular amalga oshirishi mumkin bo‘lgan amaliy yechimlardan foydalanadilar.

Barqaror turizm - bu tashrif buyuruvchilar, sanoat, atrof-muhit va mezbон jamoalarning ehtiyojlarini qondirish orqali uning hozirgi va kelajakdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta‘sirini to‘liq hisobga oladigan turizm. Mehmonxona biznesi uchun bu barqarorlik tamoyillarini strategik rejalashtirish, operatsion faoliyat va marketingga birlashtirib, mijozlar uchun ham, atrof-muhit va umuman jamiyat uchun ham qiymat yaratishni [5] anglatadi. Shuni ta‘kidlash kerakki, barqaror turizm — bu birinchi qarashda ko‘rinadigan turizmning turi emas, balki ma‘lum bir boshqaruv tizimi. Uni statik tushunchaga qisqartirish mumkin emas - siz shunchaki ma‘lum bir joylashtirish vositasi barqaror deb da‘vo qila olmaysiz va vazifani bajarilgan deb hisoblay olmaysiz. Bundan tashqari, barqaror turizm doimiy rivojlanishni talab qiladigan dinamik jarayondir. Bugungi kunda barqarorlikning eng yaxshi namunalari deb hisoblangan amaliyotlar va standartlar bir necha yil ichida o‘z ahamiyatini yo‘qotishi mumkin. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, o‘n yil oldin samarali deb topilgan yondashuvlar endi hozirgi voqelikka mos kelmaydi. Shuning uchun moslashuvchanlikni saqlab qolish va erishib bo‘lmaydigan idealga intilmaslik, balki doimiy takomillashtirishga e‘tibor qaratish muhimdir. [6] Barqaror rivojlanishning asosiy jihatlari va uchta ustuni bu - kopgina adabiyotlarda barqarorlik uchta asosiy jihatga yoki "ustunlar" deb ataladigan narsalarga asoslanadi: iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlaridir. Ushbu elementlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, biznesni rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va jamiyatning hayot sifatini yaxshilash o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash uchun kompleks yondashishni talab qiladi. [7]

Ekologik ustun mehmonxona biznesining atrof-muhitga ta‘sirini kamaytirishga qaratilgan. Bunga energiya, suv, chiqindilar va CO2 chiqindilarini boshqarish va tabiiy merosni saqlashga yordam beradigan amaliyotlarni amalga oshirish kiradi. Ijtimoiy ustun teng imkoniyatlarni, munosib mehnat sharoitlarini ta‘minlash va mahalliy aholini qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq. Mehmonxona biznesi ijtimoiy rivojlanishga, jumladan, xodimlarning huquqlarini himoya qilish, inklyuzivlikni targ‘ib qilish va mahalliy madaniy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlashga yordam berishi kerak. Turizm va BMT SDG. BMTga a‘zo davlatlar tomonidan 2015-yilda ishlab chiqilgan va qabul qilingan barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) xorijiy hamjamiyatga 2030 — yilgacha yaxshi kelajakni yaratish bo‘yicha hamkorlikda ishlashga yordam berish uchun mo‘ljallangan keng qamrovli dasturdir. 190 dan ortiq mamlakatlar, shu jumladan O‘zbekiston, hayotimizning turli sohalari, masalan, qashshoqlikni bartaraf etish, tengsizlik, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash va boshqalar bilan bog‘liq bo‘lgan 17 ta SDGNI qabul qildi. Turizm dunyodagi eng tez rivojlanayotgan sohalardan biri bo‘lib, barcha maqsadlarga bevosita yoki bilvosita hissa qo‘shishga qodir. Xususan, u SDG 8 (munosib ish va iqtisodiy o‘sish), SDG 12 (mas‘uliyatli iste‘mol va ishlab chiqarish) va SDG 14 (okeanlar va dengiz resurslaridan barqaror foydalanish) vazifalariga kiritilgan.

Zamonaviy muammolar va ehtiyojlar nuqtai nazaridan, mehmonxona biznesida barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish uchun asos atrof-muhitga ta‘sirini yumshatish zarurati

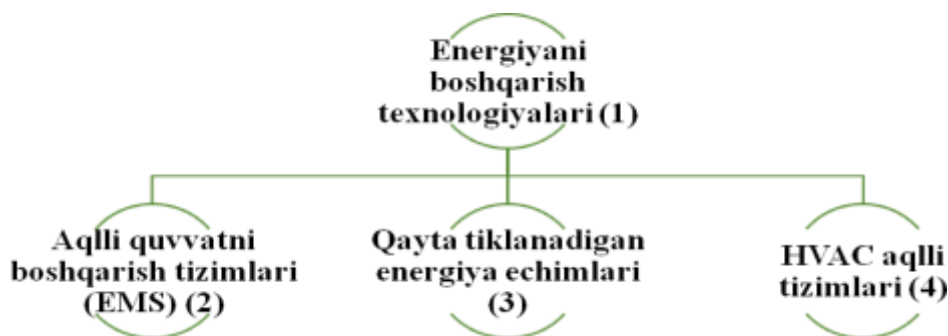
hisoblanadi. Mehmonxonalar tabiiy ravishda resurslarni talab qiladigan korxonalardir - ular katta miqdordagi suv, energiya va boshqa resurslarni iste'mol qiladilar, shuningdek katta miqdordagi chiqindilarni ishlab chiqaradilar. Birgalikda binolar energiya iste'moli bilan bog'liq yiliga global issiqxona gazlari chiqindilarining taxminan 28 foizini tashkil qiladi. Mehmonxonalar, xususan, shunga o'xshash turar-joy va tijorat binolariga nisbatan resurslarni iste'mol qilishning yanada yuqori darajasi bilan ajralib turadi, ammo ularning iste'mol xususiyatlari joylashuvi, hajmi, qulayligi, yulduzligi va boshqa omillarga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Barqaror mehmondo'stlik yo'lidagi yana bir qiyinchilik - barqarorlikka mos keladigan ishonchli yetkazib beruvchilar va sheriklarni topish qiyinligi. Bugungi turizm bozorida yuqori standartlarga javob beradigan barqaror mahsulotlar va xizmatlarni taklif qiluvchi kompaniyalarni topish har doim ham oson emas. Barqaror turizm va iste'molchilarning hatti-harakatlariga talab turizmning barqaror rivojlanishi nafaqat ekologik imperativ, balki ijtimoiy va iqtisodiy zaruratdir. So'nggi bir necha yil ichida sayohatchilarning atrof-muhitga ta'siri va ularni qabul qiladigan jamoalarga g'amxo'rlik qilish va ularning qadriyatlarini aks ettiruvchi turar joy izlash tendensiyasi kuzatildi. Barqarorlik amaliyotini qo'llash orqali mehmonxonalar ongli sayyohlarning ushbu o'sib borayotgan segmentini jalb qilishi mumkin. Bookingning 2024 yilgi barqarorlik bo'yicha yillik hisobotida ta'kidlanishicha, dunyo barqaror yechimlarga katta ishtaha ko'rsatmoqda, ularning aksariyati (75%) kelgusi yilda sayohatni yanada barqaror tanlash niyatida. Shunday qilib, sayyohlarning yarmidan ko'pi plastik chiqindilarni kamaytirish uchun qayta ishlatiladigan suv idishlaridan foydalanishga o'tdilar. [8]

Bundan tashqari, sayohatchilarning deyarli 80 foizi energiya iste'moliga ko'proq e'tibor berishni boshladilar, ular yashash joylarida ishlatilmaganda chiroqlar va elektr jihozlarini o'chirishni afzal ko'rishdi. 2023 yilda sayohatchilarning 45 foizi sayohat paytida chiqindilarini qayta ishlashga harakat qilishdi. So'rovda qatnashganlarning deyarli yarmi (45%), shuningdek, agar ular sertifikat yoki barqarorlik yorlig'iga ega bo'lsa, ma'lum bir turar-joy mahsulotida qolishga bo'lgan ishonchlari oshishini aytishadi.

Bundan tashqari, 59% mehmonxonalarni filtrlashga tayyor, shunda faqat sertifikatlangan variantlar ro'yxatga olinadi. Ushbu raqamlar yosh sayohatchilar toifasi uchun yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunday qilib, hisobotga ko'ra Trip.com 2024 yilda z avlodi va millenniallarning to'rtidan uchasi (73%), (77%) barqaror variantlarni taqdim etadigan otadan foydalanishga qiziqishmoqda. Shuningdek, yosh avlod vakillaridan respondentlarning katta qismi (86%) yangi joylarga tashrif buyurishda mahalliy biznesni qo'llab-quvvatlash istagini bildirdi.

Energiya, suv, chiqindilar va kommunal xizmatlarni boshqarish sohasidagi yangiliklar mehmonxonalarning samarali ishlashiga, resurslarni tejashga va sayyoramiz sog'lig'iga hissa qo'shishiga imkon beradi"- deb aytiladi Sustainable hospitality alliance tashkilotida [9] O'zbekistonda ba'zi ilg'or texnologiyalar hali keng qo'llanilmagan va moliyaviy jihatdan amalga oshirilmasligiga qaramay, mehmonxonalar uchun yangiliklardan xabardor bo'lish va bozorni kuzatib borish juda muhimdir.

1-rasm. Energiyani boshqarish texnologiyalari [10]

Texnologiyalar tobora ommalashib borar ekan, mehmonxonalar xarajatlarni kamaytirish, mahalliy resurslarni tejash va ekologik ongli sayyohlarni jalb qilish uchun yechimlarni amalga

oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ushbu maqolada mehmonxona sektorining barqaror rivojlanishida inqilob qiladigan asosiy texnologiyalar ko‘rib chiqiladi. Ular energiyani boshqarish, suvni tejash, chiqindilarni kamaytirish va boshqalar kabi sohalarga bo‘linadi.

Izoh: (1) Energiyani samarali boshqarish mehmonxonaning barqaror ishlashi uchun asos bo‘lib, karbonat ангидрид chiqindilari va energiya xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi.

(2) Real vaqt rejimida quvvat sarfini kuzatadigan va optimallashtiradigan tizimlar. Ular energiyadan noto‘g‘ri foydalanishni oldini olish uchun aqlli termostatlar, mavjudlik sensorlari va yoritishni boshqarish tizimlarini birlashtiradi. Misol: mehmonlar xonani tark etganda o‘chiriladigan avtomatlashtirilgan isitish va sovutish tizimlari.

(3) Quyosh panellari: mehmonxonaning elektr energiyasini ishlab chiqarish va suvni isitish ehtiyojlari uchun toza energiya ishlab chiqaradi. Shamol turbinalari: katta obyektlarning energiya ta‘minotini to‘ldiradi. Bular geotermal tizimlar: yer osti haroratidan foydalangan holda samarali isitish va sovutishni ta‘minlaydi.

(4) Sun‘iy intellektga ega HVAC tizimlari harorat parametrlarini bandlik darajasi, ob-havo va mehmonlarning xohishiga qarab tartibga soladi, keraksiz energiya sarfini kamaytiradi. Energiya tejaydigan asboblari va LED yoritish: An‘anaviy asboblari va lampochkalarni energiya tejaydigan muqobilarga almashtirish energiya sarfini sezilarli darajada kamaytiradi.

2-rasm. Chiqindilarni boshqarish texnologiyalari. [11]

Izoh: Chiqindilarni yo‘q qilishning samarali texnologiyalari mehmonxonalarga chiqindixonalardagi chiqindilarni minimallashtirishga va ularni qimmatbaho resurslarga aylantirishga yordam beradi.

Oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish vositalari: sun‘iy intellektga asoslangan boshqaruv tizimlari: inventarizatsiyani kuzatish, iste‘mol tuzilishini tahlil qilish va ishlab chiqarishni optimallashtirish. Oziq-ovqat chiqindilari komposterlari: oshxona chiqindilarini obodonlashtirish uchun kompostga aylantirish.

Aqlli chiqindi qutilari: Ushbu konteynerlar chiqindilar darajasini nazorat qilish uchun sensorlardan foydalanadi, bu esa ularni yig‘ish samaradorligini oshiradi.

3-rasm. Suvni boshqarish texnologiyalari.

Energiya chiqindilari texnologiyasi: Mehmonxona faoliyati uchun organik chiqindilarni energiyaga, masalan, biogazga aylantiradigan tizimlar.

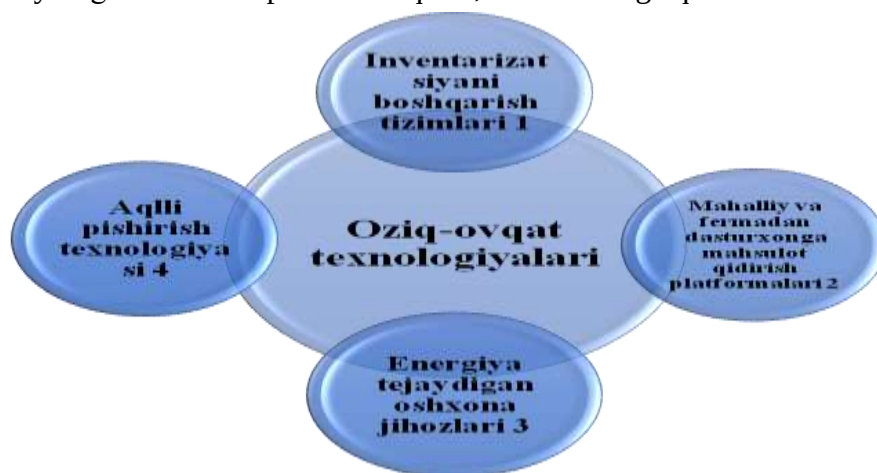
Izoh:1. Suvni boshqarish texnologiyalari. Suvni tejash mehmonxonalarni barqaror boshqarishning yana bir tarkibiy qismi bo‘lib, suv tanqisligi muammolarini hal qilish va shu bilan birga operatsion xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

2.Aqlli suv monitoringi tizimlari: IoT-ni qo‘llab-quvvatlaydigan tizimlar qochqinlarni aniqlaydi, Real vaqt rejimida suv sarfini kuzatadi va iste’molni kamaytirish uchun ma’lumot beradi.

3.Kulrang suvni qayta ishlash tizimlari: Dush, lavabo va kir yuvish xonasidagi suvni sug‘orish, hojatxonani yuvish yoki sovutish uchun tozalash va qayta ishlatish.

4.Past oqimli kranlar: Kam suv oqadigan kranlar, dush idishlari va ikki marta yuviladigan hojatxonalarni o‘rnatish mehmonlarga zarar bermasdan suv sarfini 50% ga kamaytirishi mumkin.

5.Yomg‘ir suvini yig‘ish tizimlari: Landshaft dizayni va ichimlik bo‘lmagan ehtiyojlar uchun foydalanish uchun yomg‘ir suvini to‘plash va saqlash, shahar suviga qaramlikni kamaytirish.

4-rasm. Oziq-ovqat texnologiyalari. [12]

Izoh: 1.Inventarizatsiyani boshqarish tizimlari: Sun‘iy intellektga asoslangan vositalar inventarizatsiya darajasini kuzatib boradi, xaridlarni optimallashtiradi va buyurtmalarning haddan tashqari ko‘payishini oldini olish uchun talabni bashorat qiladi.

2.Mahalliy va fermadan dasturxonga mahsulot qidirish platformalari:

Texnologik platformalar mehmonxonalarni mahalliy fermerlar va etkazib beruvchilar bilan bog‘laydi, oziq-ovqatning uglerod izini kamaytiradi va mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlaydi.

3.Energiya tejaydigan oshxona jihozlari: ENERGY STAR sertifikatiga ega induksion pechlari, konveksiya pechlari va boshqa jihozlar energiya sarfini kamaytiradi.

4.Aqlli pishirish texnologiyasi: IOT-ni qo‘llab-quvvatlaydigan oshxona asboblari ishni optimallashtirish uchun pishirish vaqti va energiya sarfini kuzatib boradi.

So‘nggi o‘n yilliklarda barqarorlik tushunchasi iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarni bir butunga birlashtirgan holda global kun tartibining ajralmas qismiga aylandi. Bu resurslarni boshqarishga strategik yondashuvni o‘z ichiga oladi, ulardan kelajak avlod uchun charchash xavfisiz hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish uchun oqilona foydalanishni ta’minlaydi. Ushbu g‘oya, ayniqsa, turizm va mehmondo‘stlik kabi resurslarga bog‘liq sohalarda mas’uliyatli biznes modelini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Barqarorlik - bu kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga putur etkazmasdan, hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirishdir. Barqaror rivojlanish bu - alohida ahamiyatga ega bo‘lib, uni tabiiy va madaniy merosni saqlash, ijtimoiy adolatni saqlash va mahalliy iqtisodiyotni rag‘batlantirish vositasiga aylantiradi. Ekologik menejment - barqaror rivojlanish talablari sharoitida ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi va ekologik yaxlitlikka erishish uchun ishlab chiqarish va xodimlarni boshqarish tamoyillari, shakllari, usullari, texnikasi va vositalari majmui yuqoridagi ta’rifga ko‘ra, ekologik menejment resurslar, ishlab chiqarish jarayonlari va mahsulotlarni boshqarishni qamrab oladigan va ishlab chiqarish faoliyatining atrof-muhitga salbiy ta’sirini kamaytirish va korxona samaradorligini oshirishga

qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida belgilanishi mumkin. Samarali ekologik boshqaruv tizimining asosiy elementlaridan biri davom etayotgan va kelajakdagi faoliyatni rejalashtirishning tahlili hisoblanadi.

1. D.I.Abidova.“O‘zbekistonda ekologik mehmonxonalar faoliyatini yuritish metodologiyasini takomillashtirish”. Monografiya-T.:“Ilm-fan va Innovatsiya” 2023yil, 100 bet
2. D.I.Abidova, A.A. Abdullaxo‘jayev. Environmental Certification as a Way to Increase the Competitiveness of Hotels. American Journal of Education and Evaluation Studies, Vol.2, No.1 (Jan, 2025), E-ISSN: 2997-9439 American Journal of Education and Evaluation Studies <https://semantjournals.org/index.php/AJEES>
- 3.Бокарева А.Р., Давыдкова М.А. Тенденции перехода гостиничных предприятий на экологические и ресурсосберегающие источники. Магистранты Высшей школы туризма и гостеприимства. ФГБОУ ВО «Российский государственный университет туризма и сервиса» г. Москва, Российская Федерация. 2020 г. журнал Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса. Экономика и бизнес
- 4.О.Х.Хамидов “O‘zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirishni boshqarish mexanizmini takomillashtirish.” (Doctor of science) dissertatsiyasi avtoreferati. T, 2017 y
5.Emerson Javier Jácome-Mogro, Pablo Morales, Cristian Jiménez-Jácome, D.I. Abidova. Development of Neutrosophic Cognitive Maps (NCM) for the Evaluation and Ranking of the Main Causes of the Appearance of Fruit Fly Pests. International Journal of Neutrosophic Sciences (IJNS) Vol. 25, No. 01, PP. 485-494, 2025 (Scopus bazasi)
- 6.М.Т.Алиева, Д.И.Абидова. Управление окружающей средой в туризме (учебник). Т. Инновацион ривожланиш нашриёт- манбаа уйи, 2022 й. 304 бет
7. Д.Абидова, А.Абдуллаходжаев и др. Региональный туризм в Самарканде, анализ проведенний экскурсий и его перспективы развития Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot.2025-yil. 2025-yil, yanvar. № 1-son.
8. [www/ cont.org](http://www.cont.org). <https://www.evko.org/kursovy-e-raboty/issledovanie-opyita-primeneniya-ekologicheskikh-innovatsij-na-primere-gostinichnogo-predpriyatiya>
- 9.<https://uz.traasgpu.com/2018-yilgi-eng-yaxshi-ekologik-sayyohlik-mehmonxonalari/>

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA INTERNET-MARKETING
TEKNOLOGIYALARINI QO‘LLASH**

**ВНЕДРЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА В МАЛОМ
БИЗНЕСЕ**

**IMPLEMENTATION OF INTERNET MARKETING TECHNOLOGIES IN SMALL
BUSINESSES**

Pirmatov Oybek Shovkat o‘g‘li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Marketing kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik biznes subyektlarida internet-marketing texnologiyalarining qo‘llanish holati, mavjud muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar tahlil qilingan. Ishda O‘zbekistonda kichik biznes subyektlarining internet-reklama, veb-saytlar, SEO, SMM va email-marketing vositalaridan foydalanish darajasi, ularning samaradorligi va rivojlantirish uchun takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: internet-marketing, kichik biznes, raqamli texnologiyalar, SMM, SEO, onlayn savdo, raqamli savodxonlik.

В данной статье проанализировано применение интернет-маркетинговых технологий субъектами малого бизнеса, выявлены существующие проблемы и перспективные направления развития. Особое внимание уделено использованию таких инструментов, как интернет-реклама, веб-сайты, SEO, SMM и email-маркетинг в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: интернет-маркетинг, малый бизнес, цифровые технологии, SMM, SEO, онлайн-продажи, цифровая грамотность.

This article analyzes the application of internet marketing technologies in small business entities, identifies key problems and proposes strategic development directions. The study focuses on the usage of tools such as online advertising, websites, SEO, SMM, and email marketing among small businesses in Uzbekistan.

Keywords: internet marketing, small business, digital technologies, SMM, SEO, online sales, digital literacy.

Kichik biznes — bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo‘lib, u iqtisodiy o‘sish, bandlikni ta‘minlash va innovatsiyalarni joriy etishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari yalpi ichki mahsulotning 55 foizidan ortig‘ini, band aholining esa 75 foizini ta‘minlaydi. Kichik biznes subyektlarining qulay tomoni — moslashuvchanlik, mahalliy bozorga yaqinlik va tez qaror qabul qilish qobiliyatidir. Shu bilan birga, ularning asosiy muammosi — marketing, xususan, internet-marketing imkoniyatlaridan to‘liq foydalana olmaslik hisoblanadi [5]. Internet-marketing — bu tovar va xizmatlarni internet orqali ilgari surish, reklama qilish va sotish bo‘yicha faoliyatlar majmuasidir. Bu marketing turi an‘anaviy marketingga nisbatan quyidagi ustunliklarga ega:

- ✓ xarajatlarning kamligi;
- ✓ maqsadli auditoriyaga tez va to‘g‘ridan-to‘g‘ri yetib borish;
- ✓ natijalarni tezkor tahlil qilish imkoniyati.

Internet-marketing quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2025 yil

№	Yo‘nalish	Qisqacha tavsif
1.	Veb-sayt orqali marketing	Kompaniyaning brend va xizmatlari haqidagi ma’lumot
2.	Ijtimoiy tarmoqlarda marketing	Facebook, Instagram, Telegram orqali reklama
3.	SEO (qidiruv tizimlari optimizatsiyasi)	Google da yuqori natijalarga chiqish
4.	Email-marketing	Mijozlar bilan aloqa va aksiyalar xabarnomasi
5.	Kontekstli reklama (Google Ads va h.k.)	Maqsadli auditoriyaga pullik reklama

Kichik biznes subyektlarida internet-marketingdan foydalanish quyidagi omillar bilan asoslanadi:

- ✓ An’anaviy reklama usullarining yuqori xarajatli bo‘lishi;
- ✓ Raqobatbardosh bozor sharoitida yangicha yondashuvlar zarurati;
- ✓ Onlayn xarid qilish madaniyatining kengayib borishi;
- ✓ Tovar va xizmatlar haqidagi fikr-mulohazalarni tez yig‘ish imkoniyati.

Shunday qilib, Internet-marketing orqali kichik biznes o‘z brendini rivojlantiradi, mijozlar bazasini kengaytiradi va sotuvidan tushadigan daromadni oshiradi. Internet-marketing quyidagi asosiy texnologiyalar orqali amalga oshiriladi:

- ✓ Google My Business — lokal biznesni xaritada ko‘rsatish va sharhlar olish;
- ✓ CRM tizimlari (HubSpot, Bitrix24) — mijozlar bilan ishlashni avtomatlashtirish;
- ✓ SMM vositalari (Hootsuite, Buffer) — ijtimoiy tarmoqlardagi kontentlarni boshqarish;
- ✓ Analitika vositalari (Google Analytics, Yandex Metrika) — foydalanuvchi harakatlarini tahlil qilish [4-7].

1-jadval

Kichik biznes uchun internet-marketingdan foydalanishning afzalliklari va xavflari

Afzalliklar:	Xavflar:
Arzon narxlarda keng auditoriyani qamrab olish;	Noto‘g‘ri boshqariladigan kontent obro‘ga salbiy ta’sir qilishi mumkin
Doimiy aloqa va tezkor fikr almashish imkoniyati;	Raqamli xavfsizlikka oid muammolar;
Bozor va mijoz ehtiyojlarini aniqlash imkoniyati.	Yetarli malaka va tajriba yo‘qligi.

O‘zbekistonda kichik biznes iqtisodiyotning tayanch ustunlaridan biri sanaladi. 2024-yil yakunlariga ko‘ra, kichik biznes subyektlari YaIMning 55,6% ini, band aholining esa 74% ini tashkil etgan. Davlat tomonidan soliq imtiyozlari, subsidiyalar, kredit resurslariga erkin kirish va raqamli transformatsiyani rag‘batlantirish choralari ko‘rilmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda kichik biznes subyektlarining raqamli marketing texnologiyalariga qiziqishi ortib bormoqda. Ammo bu jarayonda ayrim muammolar mavjud: malaka yetishmasligi, zamonaviy texnologiyalarga nisbatan ehtiyotkorlik, texnik infratuzilma bilan bog‘liq cheklovlar.

2023–2024 yillar davomida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, Toshkent va viloyatlardagi kichik biznes egalari internet-marketingdan quyidagicha foydalanmoqda (2-jadval).

2-jadval

Internet-marketing

№	Internet-marketing turi	Foydalanish ulushi (%)
1	Ijtimoiy tarmoqlardagi reklama	65%
2	Veb-sayt orqali savdo	30%
3	Google yoki Yandex reklamalari	25%
4	Email-marketing kampaniyalari	15%
5	SEO va kontekstli reklama	10%

Tahliliy misol: “Zamonaviya Go’sht” MChJ internet-marketing strategiyasi: “Zamonaviya Go’sht” MChJ Toshkent shahrida faoliyat yurituvchi kichik biznes subyekti hisoblanadi. 2022-yilga qadar bu korxona an’anaviy savdo shaklida ishlagan. 2023-yil boshida esa quyidagi marketing texnologiyalarini joriy etdi:

- ✓ Telegram kanali orqali kundalik yangiliklar va chegirmalar;
- ✓ Instagram sahifasida video kontent va reklama;
- ✓ Google My Business orqali xaritada joylashuv;
- ✓ Sayt orqali onlayn buyurtma tizimi (<https://zamonaviya.uz>).

Natijada:

- ✓ Mijozlar soni 40% ga oshdi;
- ✓ Savdo hajmi 32% ga ko‘tarildi;
- ✓ Foydalanilayotgan reklama xarajatlari 25% ga kamaydi [2].

O‘zbekistondagi kichik biznes subyektlarining internet-marketingdan foydalanishida quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

1. Texnik bilim va malaka yetishmasligi – internet-reklama, SEO, email-marketing bo‘yicha mutaxassislar kam.
2. Kontent ishlab chiqarishdagi cheklovlar – professional fotosuratlar, videolar va matnlarni tayyorlash xarajati.
3. Raqamli xizmatlarga ishonchsizlik – ko‘plab tadbirkorlar internet orqali savdoga hali to‘liq ishonmaydi.
4. Infratuzilma cheklovlari – ayrim hududlarda internet tezligi past.

Shunday qilib, kichik biznes subyektlarining internet-marketingga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlash uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif qilinadi:

- ✓ Davlat tomonidan raqamli marketing bo‘yicha o‘quv kurslarini subsidiyalash;
- ✓ Mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun marketing platformalarini yaratish;
- ✓ Ijtimoiy tarmoqlarda reklama uchun soliq imtiyozlari;
- ✓ Kichik biznes uchun “raqamli grant” dasturlarini joriy etish;
- ✓ Onlayn savdo va reklama uchun integratsiyalashgan CRM platformalarni ommalashtirish

[1].

O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari tomonidan internet-marketingdan foydalanish darajasi tobora ortib borayotgan bo‘lsada, quyidagi muammolar ularning raqamli transformatsiyasini cheklamoqda: Kadrlar yetishmovchiligi – Raqamli marketing, SEO, SMM, kontekstli reklama yo‘nalishlarida mutaxassislar soni kam. Ko‘plab kichik tadbirkorlar bu xizmatlarni mustaqil amalga oshirishga urinadi, lekin yetarli bilim va tajribaga ega emas; Texnik infratuzilma cheklovlari – Aholi punktlarida internet tezligi va sifatining pastligi kichik biznesning onlayn faoliyatiga to‘sqinlik qilmoqda; Kontent ishlab chiqishdagi muammolar – Brend imijini mustahkamlovchi vizual va matnli materiallar tayyorlash bo‘yicha yetarli resurslar mavjud emas; Moliyaviy cheklovlar – Ko‘plab kichik korxonalar internet-marketing xizmatlariga sarmoya ajratishni ikkinchi darajali deb hisoblashadi; Raqamli savodxonlik darajasining pastligi – Tadbirkorlar internet-marketingning imkoniyatlari va afzalliklarini yetarli darajada anglamagan.

Shunday qilib, ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Mahalliy darajada marketing markazlarini tashkil etish:
 - Har bir hududda kichik biznesga raqamli marketing xizmatlarini ko‘rsatuvchi “marketing klasterlari” tashkil etilishi lozim.
 - Ular veb-sayt yaratish, SMM strategiyalar tuzish, kontent ishlab chiqishda xizmat ko‘rsatadi.
2. Raqamli savodxonlikni oshirish bo‘yicha bepul treninglar:
 - Davlat yoki nodavlat tashkilotlar tomonidan kichik biznes vakillari uchun bepul o‘quv kurslari, master-klasslar tashkil etilishi kerak.
3. Imtiyozli kreditlar va grantlar:

- Internet-marketing infratuzilmasini yaratish (sayt, reklama kampaniyasi, CRM tizimlar) uchun tadbirkorlarga imtiyozli kreditlar ajratilishi kerak.

- “Raqamli transformatsiya granti” nomli maxsus dastur orqali kichik biznes subyektlari rag‘batlantirilishi lozim.

4. Yagona raqamli platformalar yaratish:

- Har bir soha uchun alohida mahsulotlarni targ‘ib qilishga mo‘ljallangan integratsiyalashgan savdo va marketing platformalari (masalan, agro.uz, handmade.uz) yaratish kerak.

5. Raqobatbardosh SEO va reklama paketlarini subsidiyalash:

- Mahalliy IT kompaniyalar tomonidan taqdim etilayotgan marketing xizmatlarini kichik biznes uchun qulay narxlarda olish imkoniyati yaratiladi.

Internet-marketing kichik biznes subyektlari uchun raqobatbardoshlikni oshirish, yangi mijozlarni jalb qilish va sotuv hajmini ko‘paytirishda eng samarali vositalardan biridir. Shu bois, davlat, nodavlat sektor va xususiy IT kompaniyalari o‘rtasidagi hamkorlikda kichik biznesning raqamli transformatsiyasini jadallashtirish, texnologik xizmatlarga qulay kirishni ta‘minlash orqali milliy iqtisodiyotning eng muhim bo‘g‘ini bo‘lgan kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanishiga zamin yaratiladi [1-7].

Bugungi kunda internet-marketing texnologiyalari kichik biznes subyektlari uchun raqobatdosh ustunlikni shakllantiruvchi muhim vositaga aylanmoqda. O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari asta-sekinlik bilan raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar orqali reklama, onlayn savdo platformalari, SEO va email-marketing vositalaridan foydalanish kengayib bormoqda. Tadqiqot davomida O‘zbekistondagi kichik biznes vakillarining internet-marketingga bo‘lgan munosabati, duch kelayotgan muammolari va mavjud imkoniyatlari chuqur o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, raqamli savodxonlik, moliyaviy imkoniyatlar va infratuzilma cheklovlari asosiy to‘siqlardan hisoblanadi.

Maqolada internet-marketingni rivojlantirish uchun quyidagi takliflar ilgari surildi: mahalliy marketing markazlarini tashkil qilish, o‘quv kurslarini kengaytirish, imtiyozli grantlar joriy etish va yagona raqamli savdo platformalarini yaratish. Ushbu choralar kichik biznes subyektlarining raqamli marketingga moslashuvchanligini kuchaytirib, ularning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. www.lex.uz
2. Statistika agentligi hisobotlari – www.stat.uz
3. Xusanov A., Raxmatov D. “Raqamli iqtisodiyotda marketing texnologiyalari”. – Toshkent, 2022.
4. www.uzstat.uz
5. www.marketing.uz
6. HubSpot Blog, 2023 – www.blog.hubspot.com
7. McKinsey Digital: “Small Business Digitalization”, 2022.

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА
УЗБЕКИСТАНА**

**O‘ZBEKISTON MOLIYA BOZORI RIVOJLANISHNING ASOSIY
YO‘NALISHLARI**

**MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL MARKET OF
UZBEKISTAN**

Кадилова Хадича Тураевна проф., д.э.н. Наманганский государственный технический университет, кафедра “Бухгалтерский учет” e-mail: godirova1472@gmail.com

Аннотация

В статье проанализированы современные тенденции развития финансового рынка Республики Узбекистан. Приведены основные проблемы сдерживающие его развитие. Представлены решения некоторых из проблем и определены приоритетные направления дальнейшего развития финансового рынка, включая цифровизацию, институциональное укрепление, повышение прозрачности и внедрение современных финансовых инструментов.

Ключевые слова: финансовый рынок, сегменты финансового рынка, рынок денег, рынок ценных бумаг, страховой рынок, рынок капитала, инвестиции, цифровизация, банковский сектор, ценные бумаги, акции, облигации, производные ценные бумаги, финансовые инструменты, повышение прозрачности, финансовая грамотность.

Maqolada O‘zbekiston Respublikasi moliya bozori rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi. Uning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladigan asosiy muammolar keltirilgan. Ayrim muammolarning yechimlari taqdim etilib, moliya bozorini yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari belgilab olindi, jumladan raqamlashtirish, institutsional mustahkamlash, shaffoflikni oshirish va zamonaviy moliyaviy vositalarni joriy etish.

Kalit so‘zlar: moliya bozori, moliya bozori segmentlari, pul bozori, qimmatli qog‘ozlar bozori, sug‘urta bozori, kapital bozori, investitsiyalar, raqamlashtirish, bank sektori, qimmatli qog‘ozlar, aksiyalar, obligatsiyalar, derivativlar, moliyaviy vositalar, shaffoflikni oshirish, moliyaviy savodxonlik.

The article analyzes modern trends in the development of the financial market of the Republic of Uzbekistan. The main problems hindering its development are given. Solutions to some of the problems are presented and priority areas for further development of the financial market are identified, including digitalization, institutional strengthening, increased transparency and the introduction of modern financial instruments.

Keywords: financial market, financial market segments, money market, securities market, insurance market, capital market, investments, digitalization, banking sector, securities, shares, bonds, derivatives, financial instruments, increasing transparency, financial literacy.

Финансовый рынок играет ключевую роль в обеспечении устойчивого экономического роста и инвестиционной активности. В связи с этим развитие финансового рынка, его организация и регулирование рассматриваются как чрезвычайно важная задача во всех странах. Финансовый рынок способствует финансированию экономического роста, увеличению притока капитала, достижению макроэкономического равновесия и повышению инвестиционной активности хозяйствующих субъектов. В связи с этим возникает необходимость широкого участия в мобилизации средств финансового рынка, а также эффективного их использования. В Узбекистане в последние годы наблюдаются структурные

реформы, направленные на либерализацию и развитие финансового рынка. Несмотря на положительные сдвиги, уровень капитализации, ликвидности и вовлечённости населения в финансовый рынок остаётся ниже, чем в сопоставимых странах. Настоящее исследование направлено на определение основных направлений и перспектив развития финансового рынка Узбекистана[1; 2].

В ходе исследования использовались методы научной абстракции, наблюдения, обобщения, группировки, сравнительного, корреляционно-регрессионного анализа, экономико-математического моделирования и прогнозирования.

На современном этапе развития финансового рынка можно отметить активность одного из его сегментов, фондового рынка. По итогам конца 2023 года на фондовом рынке зарегистрировано 411 870 сделок на сумму 2,71 трлн сумов. В данных сделках участвовало 28,08 млрд ценных бумаг 107 эмитентов. Самый крупный объем сделок был зафиксирован в феврале, когда показатель достиг 945,91 млрд сумов. Максимальный объем пришелся на 15 февраля, в этот день общая сумма сделок составила 584,34 млрд сумов. Наименьший объем был зафиксирован 16 марта в размере 70,8 млн. сумов. Наибольшее количество сделок заключено в декабре – 87 230 единиц с учетом IPO. 18 декабря – день, когда было совершено значительное количество сделок – 13 356 единиц, что более чем в 8,04 раз превышает среднедневное количество сделок за 2023 год. Наименьшее же количество было заключено 16 февраля – 472 сделки[3].

В 2023 году на всех площадках среднедневное количество заключенных сделок составило 1 658 единиц, среднедневной объем – 10,57 млрд сумов, среднедневное количество торгуемых ценных бумаг – 113,23 млн единицы(см рис.-1, табл. -1).

Рисунок 1. Количество сделок на РФБ «Тошкент» по месяцам за 2023 год[5]

В 2023 году на площадке «Main Board» рынка акций «Stock Market» было зафиксировано 398 808 сделок с 18,07 млрд ценными бумагами 93 эмитентов. Объем заключенных сделок превысил 362,87 млрд сумов. Несмотря на то, что в 2023 году 96,94% от общего количества сделок с акциями было совершено на площадке «Main Board», наибольший объем сделок пришелся на площадке «Nego Board» (72,7%).

В 2024 году в республике был выполнен ряд операций по первичному размещению акций (IPO) по программе «ХАЛКчил IPO», к примеру АО «УзРТСБ».

Анализ волатильности акций АО «УзРТСБ» (биржевой тикер акций URTS) показывает об устойчивой динамике роста их стоимости, что сопровождается пиками роста и снижения в течении календарного года. По оценке брокерских компаний таких, как KAPDEPO, Freedom Broker и Avesta Investment Group, акции Биржи считаются самыми лучшими для долгосрочного инвестирования.

Обзор торгов на РФБ “Тошкент” по тоговым площадкам[5]

Рынок	Площадка	Количество эмитентов	Количество сделок	Количество ЦБ, млрд ед.	Объем торгов, млрд сум
UZSE Stock	Main Board	93	398 808	18,07	362,87
	Nego Board	28	148	9,92	1 905,06
	FoP Board	4	4	0,07	248,38
USZE IPO	IPO	3	12 433	0,02	104,25
ИТОГО		101	411 393	28,08	2 620,57

Эта оценка основана на следующих основных факторах: стабильное финансовое положение АО «УзРТСБ» и ежегодное увеличение чистой прибыли. Маржа чистой прибыли увеличилась почти в 2,5 раза с 25 % в 2018 году до 61 % в 2023 году. В среднем валовая маржа за последние 6 лет составляла 89 %. За последние 5 лет среднегодовой темп роста выручки составил 31 %, а среднегодовой темп роста чистой прибыли за аналогичный период 68 %.

Деятельность АО «УзРТСБ» характеризуется стабильной дивидендной политикой. Эта одна из немногих компаний фондового рынка Узбекистана, которая стабильно выплачивает дивиденды своим акционерам на протяжении более чем 15 лет.

За последние 4 года Биржа направляет порядка 80-85 % чистой прибыли на выплату дивидендов, что в расчете на одну акцию выглядит следующим образом: в 2021 году – 1 100 сумов, 2022 году – 1 650 сумов, 2023 году – 2 300 сумов, 2024 году – 2 600 сумов. За этот период доходность по номинальной стоимости акции (630 сумов) увеличилась более чем в 2 раза, то есть с 174,6 % в 2021 году до 412,7 % в 2024 году.

Несмотря на растущее развитие фондового рынка, необходимо отметить то, что одним из наиболее активных участников финансового рынка являются банки. Банковский сектор доминирует (около 90% всех финансовых активов), но уровень доли частных банков остаётся низким, их активы составляют 85 % от общей суммы банковских активов, 88 % суммы кредитов от всей суммы выданных кредитов выдано этими банками, доля их капитала составляет – 87 %, а доля привлеченных депозитов – 73 %.

Страховой рынок является одним из сегментов финансового рынка, в настоящее время на страховом рынке нашей страны действуют в общей сложности 38 страховых компаний. Количество компаний, предоставляющих услуги по страхованию жизни, сократилось с 8 до 7 ед., что может свидетельствовать о недостаточной осведомленности населения о значении этого вида страхования. Это также может указывать на экономическую нецелесообразность для страховщиков, что требует дополнительного анализа потребительского спроса на данный вид услуг.

Структуру страхового рынка Республики Узбекистан можно представить следующим образом: количество страховых организаций с 41 ед. в 2022 году сократилось на 38 ед. в 2023 году или на -7,3%, в том числе по страхованию жизни с 8 ед. до 7 ед. или уменьшилось на -12,5% . Совокупный уставный капитал страховых организаций увеличился с 1 884 111 в млн.сум в 2022 до 2 298 572 в млн.сум в 2023 году или увеличился на -22,0%. Количество страховых брокеров увеличилось с 7 ед. в 2022 до 8 ед. 2023 году, рост составил-14,3%. **Страховой рынок** демонстрирует рост, но уровень проникновения (insurance penetration) составляет менее 1% ВВП.

Исследование позволило идентифицировать ряд ключевых проблем и препятствий, которые сдерживают развитие финансового рынка Узбекистана. Эти вызовы носят структурный характер и требуют приоритетного внимания со стороны регуляторов и участников рынка:

ограниченный набор финансовых инструментов (инструменты долгосрочного долга - муниципальные облигации, ипотечные ценные бумаги и производные финансовые инструменты отсутствуют);

неэффективность рыночной инфраструктуры (существующая инфраструктура нуждается в модернизации, нет расчёта в режиме реального времени, отсутствуют клиринговые организации);

информационная инфраструктура неполная (инвесторам затруднён доступ к полному объёму рыночных данных, аналитическим материалам, нет единого окна раскрытия информации эмитентами), что в свою очередь снижает прозрачность и повышает информационную асимметрию, всё это подрывает эффективность рынка. Также можно отметить низкий уровень финансовой грамотности населения, ограниченная конкуренция и высокая концентрация госструктур, недостаточная цифровая инфраструктура в регионах, отсутствие глубокого рынка государственных и корпоративных облигаций.

Полученные данные показывают, что финансовый рынок Узбекистана вступил в фазу активной трансформации. Однако ограниченная институциональная база и слабая диверсификация сдерживают потенциал. Сравнительный анализ с соседними странами выявил необходимость углубления реформ в области корпоративного управления, финансовой прозрачности и стимулирования частных инвестиций. Существенным фактором может стать внедрение ESG-стандартов, развитие финтех-экосистемы и увеличение доли населения, вовлеченного в использование безналичных инструментов.

На основе результатов исследования сформулированы следующие выводы[3; 4]:

На пути становления финансового рынка необходимо отметить его главный недостаток это – его отчужденность. Развитие региональных рынков носит хаотичный характер.

Следует признать недостаточный уровень развития инвестиционно-финансовой инфраструктуры. В связи с этим необходимо решить вопрос открытия широкой сети лизинговых, факторинговых и управляющих инвестиционных компаний, брокерских, маркет-мейкерских, консалтинговых, андеррайтинговых и трансфертагентских фирм, рейтинговых и риэлтерских агентств, фондовых, страховых и юридических центров и т.д.

Страховым компаниям необходимо задействовать свой неосвоенный потенциал, в структуре страховых услуг, где объёмы добровольных видов страхования превышают над обязательными видами страхования, используя опыт развитых стран, где доля обязательных видов страхования составляют более 50 %. Необходимо повысить долю услуг по страхованию жизни, в совокупных страховых премиях, ввести новые виды страхования, такие как страхование повышения ответственности финансовых институтов, страхование ответственности управленческих кадров перед акционерами и другие.

Важным элементом формируемой инвестиционно-финансовой инфраструктуры должны стать территориальные фондовые центры, в структуре которых целесообразно открытие отделов маркетинга региональных финансовых рынков, с помощью которых можно проводить мониторинг процесса их институционального и функционального становления.

Основными задачами создаваемого в структуре местных органов власти специализированного управления по развитию финансового рынка и привлечению инвестиций должны стать: принятие региональной программы развития финансового рынка, утверждаемой хокимом области; разработка дорожных карт по её исполнению, в которой должны предусматриваться прогнозы выпуска в обращение ценных бумаг, определены условия проведения первичного (IPO) и вторичного (SPO) публичного предложения акций акционерных обществ, в уставном капитале которых государственная доля составляет 50 и более процентов; внесение предложений в вышестоящие органы власти по разработке нормативно-правовых документов, стимулирующих развитие региональных финансовых рынков; выработка конкретных мер по повышению уровня финансовой грамотности населения, путем налаживания активного сотрудничества с ответственными организациями, связанных с повышением финансовой грамотности, а также ознакомлением их с финансовыми услугами и продуктами, включая рынок капитала и финансовые инструменты.

Первым шагом на пути реализации поставленной задачи должно стать создание и законодательное обеспечение Государственной концепции формирования и развития региональных финансовых рынков, которая впоследствии должна составить основу Государственной программы реформирования региональной экономики Узбекистана.

Повышение уровня информационной прозрачности на рынке ценных бумаг области возможно, в основном, за счет создания равных условий в получении информации о рынке ценных бумаг всеми заинтересованными лицами. Этому должны способствовать: введение единой системы индексов, позволяющих дать оценку ситуации на рынке ценных бумаг; усиление ответственности за предоставление недостоверной и несвоевременной информации; формирование единой системы информационного обеспечения деятельности участников регионального рынка ценных бумаг, разработка национальных стандартов по обеспечению информационной прозрачности деятельности эмитентов.

Список использованной литературы:

1. ПРИЛОЖЕНИЕ № 1к Указу Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года № УП-60 Стратегия развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы. [https://lex.uz/docs/5841077\(07.06.2022\)](https://lex.uz/docs/5841077(07.06.2022)).
2. Указ Президента Республики Узбекистан за № УП 6207 от 13 апреля 2021 года «О мерах по дальнейшему развитию рынка капитала». Постановление «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы регулирования рынка капитала» за № ПП-5073 от 13 апреля 2021 года. [https://lex.uz/docs/5841077\(07.06.2022\)](https://lex.uz/docs/5841077(07.06.2022)).
3. Биржевое обозрение. 2023 год, с.12. <https://uzse.uz/system/analytics/pdfs/000/000/165/>
3. Кадилова Х.Т. Концептуальные основы развития регионального финансового рынка. Т.Ф.И. //Научный электронный журнал «Халкаро молия ва хисоб», -№ 1, февраль, -2021. ISSN: 2181-1016.
4. Кадилова Х.Т. Финансовый рынок Узбекистана: теория и практика. Монография. - Наманган: «Усмон Носир Медиа», 2021. -144 с.
5. Составлен автором по статистическим данным РФБ «Тошкент» за 2023 год . <https://uzse.uz/system/analytics/pdfs/000/000/165/>

**CHAKANA SAVDO KORXONALARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ELEKTRON
TIJORATNING AHAMIYATI**

**ЗНАЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ РОЗНИЧНЫХ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**THE IMPORTANCE OF E-COMMERCE IN INCREASING THE EFFICIENCY OF
RETAIL ENTERPRISES**

Atadjanova Rahatoy Dilmurodovna

Andijon davlat texnika instituti Iqtisodiyot kafedrası assistenti

Annotatsiya

Maqolada mamlakatimizda chakana savdoning so‘nggi yillardagi holati hamda uning prognoz holatlari haqidagi ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan. Shuningdek, chakana savdoda elektron tijorat ulushi va uning rivojlanib borishi to‘g‘risida fikrlar va xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: chakana savdo, elektron tijorat, raqamli marketing, korxonalar, prognoz ko‘rsatgichlari, tovarlar.

В статье приведены данные о состоянии розничной торговли в нашей стране за последние годы, а также прогнозные показатели её развития. Кроме того, изложены мнения и выводы о доле электронной коммерции в розничной торговле и её дальнейшем развитии.

Ключевые слова: розничная торговля, электронная коммерция, цифровой маркетинг, предприятия, прогнозные показатели, товары.

The article provides information on the state of retail trade in our country in recent years, as well as its forecasted trends. It also presents insights and conclusions regarding the share of e-commerce in retail and its ongoing development.

Keywords: retail trade, e-commerce, digital marketing, enterprises, forecast indicators, goods.

Bozor munosabatlarning ravnaq topishida, erkin raqobat va aholi turmush farovonligini ta‘minlashda marketing faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ko‘plab savdo korxonalari marketing tamoyillari asosida rivojlantirilayotganligi ularning raqobatbardosh iste‘mol tovarlari ishlab chiqarayotganliklarida va bu o‘z navbatida mamlakat iqtisodiy salohiyatini yuksalib borayotganligida o‘z aksini topmoqda. Iqtisodiyotimizning jadal va mutanosib rivojlanib borayotgani aholi hayot darajasi va sifatini izchil oshirish uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

Mamlakatimiz korxona va tashkilotlarining iste‘mol bozorini to‘ldirilishida marketing faoliyatini samarali tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Xaridor ishtiyoqi, dididagi tovarlarni va xizmatlarni shakllantirishda, raqobat kurashida muhim va hal qiluvchi ahamiyatga molik bo‘lgan marketing faoliyatini amalga oshirish, hozirgi kunda dolzarb ahamiyatga egadir.

Bozorni yaxshi bilmagan xaridor doim sotuvchilar uchun xizmat qiladi, bozorni yaxshi bilgan xaridorga esa sotuvchilar xizmat qiladi. Bozor ilmi va falsafasi marketingdir. Demak, marketingni bilish nafaqat sotuvchi, balki barcha bozor ishtirokchilari uchun kerak.

Chakana savdo korxonalarida marketing faoliyatini tashkil etish va uni takomillashtirish samaradorlikni oshiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ammo, shuni aytib o‘tish joizki, bugungi kunda barcha sohalar kabi chakana savdo sohasida ham bir qator muammo va kamchiliklar kuzatilib turibdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 oktyabrdagi “Tovar bozorlarida savdoni yanada erkinlashtirish va raqobatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5564-sonli Farmonida bir qator muammo va masalalar ta‘kidlab o‘tilgan. Ya‘ni, respublikada ulgurji va birja

savdosi korxonalari faoliyati uchun zarur huquqiy asos yaratilgan, zamonaviy axborot texnologiyalari joriy etilgan holda chakana savdo tarmoqlari jadal rivojlanmoqda, tadbirkorlik sub'yektlarining moddiy-texnik resurslardan foydalanishi kengaymoqda.

Shuningdek, chakana savdo korxonalarining xizmatlar bozoridagi mavqei va raqobatbardoshligini oshirish hamda turli kategoriyalardagi aholi guruhlariga mos xizmatlar ko'rsatish samaradorligini oshirish hisobiga sohada iqtisodiy o'sishni ta'minlash muhim omil hisoblanadi.

Chakana savdo korxonalari iste'mol bozori infratuzilmasining asosiy elementlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi, bir tomondan, iste'molchilarning turli xil tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talabini yanada to'laroq, sifatliroq qondirishga imkon bersa, ikkinchi tomondan, iste'mol bozorining samarali faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

Chakana savdoda tovar va xizmatlar siyosatini shakllantirish endigina paydo bo'lgan yangi muammo emas. O'zbekistonda ham, xorijiy mamlakatlarda ham yetakchi olimlar bu muammo bilan shug'ullanib kelmoqda. Xususan, F. Kotler, M. Porter, T.P. Danko, Yu.N. Lapugin, I. Ansoff, A.A. Goryachev, V.N. Paraxina, T.M. Fedorenko, P. Druker, P.S. Zavyalov, S.P. Baranenko, V.E. Demidov, I.I. Kretoy, L.M. Putyatina va boshqa ko'pgina mutaxassislar asarlarida bu masalaning nazariy va uslubiy jihatlari yoritib berilgan.

O'zbekistonda aholiga xizmat ko'rsatish sohalari faoliyatining turli jihatlari iqtisodchi olimlardan N. Yo'ldoshev, A. Soliev, Sh. Zaynutdinov, I. Ivatov, R. Shodiev, M. Muxamedov, M. Pardaev, M. Rasulov, Sh.Ergashxodjayeva, A. Fattaxov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida aks ettirilgan.

Yuqorida nomlari keltirilgan olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar muhim ilmiy-uslubiy manba bo'lsa-da, bugungi kunda respublikamiz chakana savdo korxonalarining faoliyatini rivojlantirishda elektron tijoratning ahamiyatini ochib berish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni ko'proq amalga oshirish kerak deb hisoblaymiz. Mavzu doirasida muallif tomonidan taklif etilayotgan chakana savdo korxonalarida elektron tijorat bo'yicha tadqiqotlar yuzasidan amaliy tavsiyalar iqtisodiyotning hozirgi holati va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari va korxonalarni prognozlash ko'rsatgichlari ahamiyatli hisoblanadi.

Ushbu maqolani yozish jarayonida mantiqiy, qiyosiy tahlil usullari qo'llanilgan. Ilmiy maqolani tayyorlash jarayonida ma'lumotlarni jadvallar asosida tahlil qilish, ma'lumotlarni guruhlash, tizimli tahlil asosida statistik guruhlash hamda prognozlash usullaridan unumli foydalanildi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda chakana savdo bozori tizimli va barqaror tus olmoqda. Ushbu dinamikaga yirik savdo korxonalari asosiy ta'sir ko'rsatib, ular o'z segmentlarida chakana savdoning o'sish sur'atlarini 14,5 foizdan 23,5 foizgacha tezlashtirdi va ularning respublika umumiy chakana savdosidagi ulushi mos ravishda 11,6 foizdan 15,7 foizgacha oshdi. Bu, o'z navbatida, nafaqat aholi jon boshiga chakana tovar ayirboshlash hajmining yillik o'sishida, balki ikki yil avvalgi 0,7 foizdan (yil oxiridagi) 5,9 foizgacha o'sish dinamikasida ham aks etdi.

Shu bilan birga, respublikaning yirik chakana savdo tarmoqlari bozori, marketologlar fikricha, 50 foizdan kam, viloyatlarda esa undan ham kamroq darajada o'zlashtirilgan.

O'rganishlar shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakat chakana savdo bozorida zamonaviy oziq-ovqat riteylining eng yuqori ulushi Toshkent shahri va Toshkent viloyatida – 10,8 foiz, O'zbekiston bo'ylab esa – 6 foizni tashkil etadi. Bu tushunarli: daromadi ancha yuqori bo'lgan poytaxt aholisining konsentratsiyasi boshqa hududlarni anchayin ortda qoldiradi, zero, viloyatlarda yirik savdo maydonchalari uchun asosiy raqobatchi pastroq narxlarga ega dehqon bozorlari hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda kuzatilayotgan asosiy trend — bozorlardan chakana savdo tarmoqlariga o'tishdir. Ko'p mamlakatlar bu bosqichdan o'tdi, navbat O'zbekistonga yetdi. Bu trend, ayniqsa, pandemiya davrida yaqqol namoyon bo'ldi, o'shanda iste'molchilar o'rtasida vahima ko'tarilgani, shuningdek, yirik tarmoqlardan tashqari deyarli barcha do'kon va bozorlarning yopilishi ayrim mahsulotlar taqchilligiga olib kelgan edi.

Chakana savdo tovar aylanmasi umumiy hajmidan, oziq-ovqat tovarlarining hajmiga nazar soladigan bo'lsak, bu ko'rsatgich davr so'ngida 104,675 mlrd. so'mga yetgan va davr boshiga

nisbatan 3 barobarga oshgan bo‘lsa, nooziq-ovqat tovarlari davr boshidagi 37,426 mlrd. so‘mdan 147,380 mlrd. so‘mga yetganini ko‘rishimiz mumkin.

Ma‘lumotlarga tayanib aytadigan bo‘lsak, jami chakana savdo aylanmasi oxirgi 10 yillikdagi ma‘lumotlarda sezilarli pasayish va o‘shirlarga duch kelgan. Jumladan, 2012 yildan keyingi 4 yillikda 1,5 % o‘shirga erishgan bo‘lsa, 2017 yilda eng katta pasayishga duch kelgan, ya‘ni 12,5% pasayish bilan atigi 101,9 % ni tashkil etgan. Davrni oxirida esa, 113,2 % holatda bo‘lgan. Ushbu grafikda keltirilgan ko‘rsatgichlarning ichida eng katta o‘shirga erishgani bu savdo qiluvchi tashkilotlar aylanmasi hisoblanadi. Ya‘ni, 2018 yilda 25,7 % o‘shir bilan 128,8 % ni tashkil etgan. Bu holat chizmada ham yaqqol aks etgan. Lekin, 2021 yilda bu ko‘rsatgich 116,7 % gacha tushib ketgan. Bu grafikda keltirilgan ma‘lumotlarda buyum, ixtisoslashgan va oziq-ovqat bozorlarida tovarlar savdosi hamda oziq-ovqat tovarlari ko‘rsatgichlarida 100 % lik me‘yordan pastga tushib ketish holatlari ham kuzatilgan. Nooziq-ovqat tovarlari savdosida bu holat kuzatilmagan. Ammo, davr so‘ngida eng katta o‘shir salbiy natijalari bo‘lganiga qaramasdan oziq-ovqat tovarlari savdosida kuzatilgan va 117,1 % ga yetgan.

Mamlakat bo‘yicha chakana savdo aylanmasi 59 trln so‘mni tashkil etdi. Bu 2022 yilning yanvar—mart oylariga nisbatan 5,2 foizga ko‘p.

Chakana savdo aylanmasining tarkibiy qismlari 82,8 foiz kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari, 17,2 foiz yirik korxonalar va 10,5 foizi uyushmagan savdo hissasiga to‘g‘ri keldi.

2022 yilning yanvar—mart oylariga nisbatan Toshkent shahri (9,4 foiz), Farg‘ona (7,7 foiz) va Toshkent (6,6 foiz) viloyatlarida chakana savdo tovar aylanmasining ko‘payish sur‘atlari kuzatilib, eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahrida qayd etildi.

So‘nggi 5 yillikda chakana savdo tovar aylanmasining yuqori o‘shir sur‘ati 2022 yilda kuzatildi. Bunda chakana savdo tovar aylanmasi o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 10,8 foizni tashkil qildi. 2023 yilda biroz pasaygan holatda 105,2 % ni tashkil etgan.

Bugungi kundagi mamlakatimizda zamonaviy tendensiyalar yuqori ahamiyatli hisoblanadi. Ko‘pgina manbalardagi ma‘lumotlarga qaraydigan bo‘lsak, asosan o‘shir tendensiyalari kuzatilgan. Quyidagi jadval ma‘lumotlarida so‘nggi yillarda ushbu jarayon davom etganligini ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval**Elektron tijorat hajmining yillik o‘shiri (mlrd so‘mda)**

Hududlar	2016	2017	2018	2019	2020	2021
O‘zbekiston Respublikasi	6,0	12,1	40,9	275,3	1002,5	5978,7

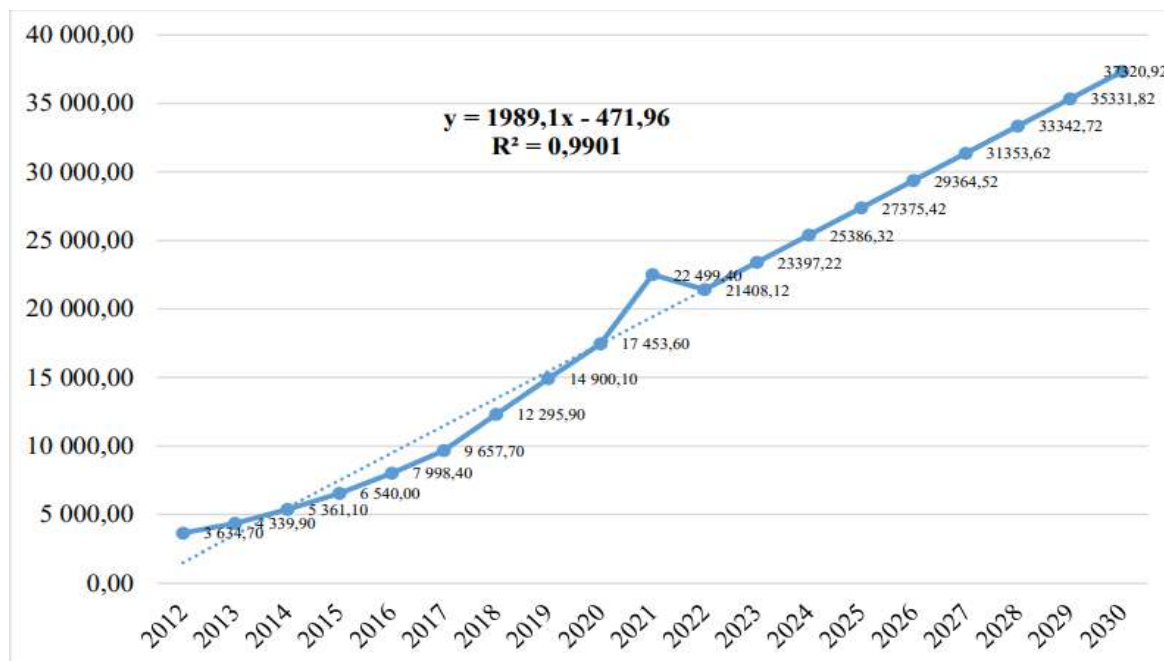
Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, elektron tijorat savdo aylanmasi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi so‘ngi 6 yil davomida juda katta o‘shirga erishdi. 2016 yilda bu ko‘rsatkich 6,0 mlrd. so‘m bo‘lgan bo‘lsa, keyingi yilda 2 barobarga ko‘paydi. 2020 yilda 1002,5 mlrd. so‘m bo‘lgan bo‘lsa, keltirilgan 2021 yilda bu miqdor 5978,7 mlrd. so‘mni tashkil etib, davr boshiga nisbatan deyarli ming (1000!) barobarga o‘sganligini ko‘rishimiz mumkin.

Elektron tijorat savdosi chakana savdoda tobora muhim rol o‘ynab bormoqda. Dunyoga mashhur bo‘lgan asosan iqtisodiyot sohalari va tarmoqlari faoliyatiga doir ma‘lumotlarni berib boradigan <https://www.statista.com/> saytida 2021 yildan 2027 yilgacha bo‘lgan davrda elektron tijoratning chakana savdodagi ulushining foizlardagi ma‘lumoti keltirib o‘tilgan. 2023 yilda elektron tijorat dunyo bo‘ylab chakana savdoning 19 foizdan ortig‘ini tashkil etdi. Prognozlar shuni ko‘rsatadiki, 2027 yilga kelib onlayn segment jami global chakana savdoning to‘rtndan bir qismini tashkil qiladi.

Mamlakatimizda yillar davomida ko‘plab sohalarga doir bo‘lgan statistik ma‘lumotlar davlat statistika qo‘mitasi tomonidan yuritiladi. Jumladan, hududlar kesimida hamda aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan chakana savdo aylanmasi ma‘lumotlari shular jumlasidandir.

Respublikamizning eng qudratli hududlaridan biri hisoblanadigan Toshkent shahri bo‘yicha ham chakana savdo aylanmasining prognoz ko‘rsatkichlari o‘rganilgan va quyidagi qiymatlarni

tashkil etgan:

3-rasm. Toshkent shahrining aholi jon boshiga chakana savdo aylanmasining 2030 yilgacha prognoz ko‘rsatgichlari

Yuqoridagi grafik ma’lumotlariga tayanib aytishimiz mumkinki, Toshkent shahri bo’yicha ham aholi jon boshiga chakana savdo aylanmasining hajmi doimiy o’sishga qarab borishi prognoz qilingan. E’tiborga molik jihati shundaki, berilgan va o’rganilgan 20 yillik davrda 2012 yildagi miqdor 3634,7 ming so‘mni tashkil etgan bo’lsa, davr so‘ngiga kelib bu ko‘rsatgich 37320,98 ming so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda, ya’ni, 10 barobar miqdordan ko‘proq hajmga oshmoqda. Ushbu prognozning R^2 qiymati 0,9901 ni tashkil etgan. 2023 yilgacha bo‘lgan davrdagi o’sish sur’atlarida tebranishlar kuzatilgan bo’lsa-da, prognoz qilingan, ya’ni 2024-2030 yillarda asosan chiziqli ravishda o’sib borishi keltirib o‘tilgan.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash lozimki, chakana savdoning ulushi hamda elektron tijoratning undagi ulushi yildan-yilga oshib bormoqda. Buni bir tomondan aholi sonining o’sishiga bog‘lash mumkin desak, boshqa tarafdin ko‘plab barcha sohalar kabi marketing sohasi ham zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga uchramoqda. Buning natijasida, chakana savdoda ham zamonaviy marketing elementlari rivojlanib bormoqda.

Chakana savdo xizmatlarini tasniflashda uning asosiy xususiyatlari e’tiborga olinishi lozim. Ayrim tasniflash guruhlari kesishmasida namoyon bo‘ladigan xizmat ko‘rsatish tizimining paydo bo‘lishini ta’kidlash kerak, unda bir xil xizmatlar turli guruhlariga ajratilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi –T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Raqobat to‘g‘risidagi qonuni. ¹ O‘RQ-319 //Xalq so‘zi 2012 yil 7 yanvar, 5.
3. Soliev A., Buzrukxonov S. Marketing. Bozorshunoslik. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2010, 294 b.
4. Bagiyev G.L. Marketing iqtisodiyoti: Darslik. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti, 2004. 151 p.
5. Tianyu Wang. Research on the Impact of E commerce on Offline Retail Industry. / Frontiers in Business, Economics and Management. ISSN: 2766-824X | Vol. 10, No. 1, 2023. Oregon 97124, USA.

**INNOVATSIYALARNING KECHIKISHI-SANOAT KORXONASINING OPERATSION
VA STRATEGIK RAQOBATBARDOSHLIGI ZAHIRASI**

**ИННОВАЦИОННОЕ ОТСТАВАНИЕ ЯВЛЯЕТСЯ РЕЗЕРВОМ ОПЕРАЦИОННОЙ И
СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО
ПРЕДПРИЯТИЯ**

**INNOVATIVE LAG IS A RESERVE OF OPERATIONAL AND STRATEGIC
COMPETITIVENESS OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE**

Buranova Manzura Abduqodirovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti iqtisod fanlari nomzodi, Dotsent

Annotatsiya

Maqolada sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatning kechikishi va bu jarayonning operatsion hamda strategik raqobatbardoshlikka ta'siri o'rganiladi. Innovatsiyaning darhol joriy etilmasligi ba'zida korxona uchun vaqtincha barqarorlik, moliyaviy zahira va raqobatni monitoring qilish imkonini yaratadi. Tadqiqot davomida innovatsion kechikishlar ijobiy va salbiy omil sifatida baholanadi, ularning boshqaruv strategiyasidagi o'rni tahlil qilinadi. Tahlillar asosida kechikkan innovatsiyalarni raqobat ustunligiga aylantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Innovatsiya kechikishi, raqobatbardoshlik, sanoat korxonasi, strategik boshqaruv, texnologik moslashuv, operatsion samaradorlik.

В статье изучается задержка инновационной активности на промышленных предприятиях и влияние этого процесса на операционную и стратегическую конкурентоспособность. Отсутствие немедленного внедрения инноваций порой создает временную устойчивость, финансовые резервы и возможность для предприятия контролировать конкуренцию. В ходе исследования задержки инноваций оцениваются как положительные и отрицательные факторы, анализируется их роль в стратегии управления. На основе анализа разрабатываются рекомендации по превращению запаздывающих инноваций в конкурентные преимущества.

Ключевые слова: Инновационное отставание, конкурентоспособность, промышленное предприятие, стратегическое управление, технологическая адаптация, операционная эффективность

The article studies the delay in innovation activity in industrial enterprises and the impact of this process on operational and strategic competitiveness. The lack of immediate implementation of innovation sometimes creates temporary stability, financial reserves and an opportunity for the enterprise to monitor competition. During the study, innovation delays are evaluated as positive and negative factors, their role in management strategy is analyzed. Based on the analysis, recommendations are developed for turning delayed innovations into competitive advantages.

Keywords: Innovation lag, competitiveness, industrial enterprise, strategic management, technological adaptation, operational efficiency

Zamonaviy sanoat korxonalari tezkor o'zgaruvchan tashqi muhitda faoliyat yuritmoqda. Innovatsiyalar bu jarayonning ajralmas qismi bo'lsa-da, ularni joriy etish har doim ham darhol sodir bo'lmaydi. Ko'plab korxonalar innovatsiyani kechiktirishni strategik zahira sifatida ko'radi. Bu qarorlar ba'zan operatsion xavfsizlik, moliyaviy resurslarni tejash yoki mavjud bozorni kuzatib borish bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu maqolada aynan innovatsiyaning kechikishi qanday qilib raqobat ustunligiga aylanishi mumkinligi tahlil qilinadi.

Innovatsion kechikish konsepsiyasi bo'yicha D. Tizberg, M. Porter, R. Frimen va boshqa tadqiqotchilar muhim ishlarni amalga oshirishgan.

M. Porter raqobat strategiyalarida texnologik yetakchilikdan tashqari, kechikkan yangiliklarni qulaylik bilan joriy qilish orqali xarajat ustunligini yaratishni ta'kidlaydi.

D. Tizbergning izlanishlarida kechikishning «mo'tadil risk» nazariyasi keltiriladi, ya'ni har bir innovatsiya avval boshqalarda sinovdan o'tgandan keyin joriy etilishi foydaliroq bo'lishi mumkin.

R. Frimen esa kechikishning iqtisodiy bahosi va u orqali aniqlik kiritish imkoniyatini tahlil qilgan.

Shuningdek, O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida innovatsion siyosatni o'rganishda I. Abdurahmonov va B. Xodiyevning ilmiy ishlari asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

Tizimli tahlil - korxona faoliyatida innovatsion kechikishning o'rni tahlil qilindi;

Taqqoslash usuli - kechikib innovatsiya joriy etgan va tezkor innovatsiya qilgan korxonalarning natijalari solishtirildi;

Ekspert so'rovnomasi - 15 ta sanoat korxonasida menejerlar o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi;

SWOT-tahlil - innovatsion kechikishning ijobiy va salbiy tomonlari aniqlab chiqildi.

Innovatsiyalarning kechikishi sanoat korxonasining operatsion va strategik raqobatbardoshligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan muhim omil hisoblanadi. Innovatsiyalar - bu yangi texnologiyalar, jarayonlar, mahsulotlar yoki xizmatlar bo'lib, ular korxonaning bozordagi mavqeini mustahkamlash, xarajatlarni kamaytirish va mijozlar ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi. Agar ushbu yangiliklar o'z vaqtida joriy etilmasa, korxona nafaqat joriy raqobatchilardan orqada qoladi, balki uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini ham yo'qotadi. Quyida ushbu muammoning operatsion va strategik raqobatbardoshlikka ta'siri, oqibatlari va yechimlari batafsil ko'rib chiqiladi.

Operatsion raqobatbardoshlikka ta'siri

Operatsion raqobatbardoshlik korxonaning ichki jarayonlari, ishlab chiqarish samaradorligi, xarajatlarni boshqarish va mahsulot sifati bilan bog'liq. Innovatsiyalarning kechikishi quyidagi yo'llar bilan operatsion muammolarni keltirib chiqaradi:

- Samaradorlikning pasayishi:

- Eski texnologiyalar yoki jarayonlardan foydalanish ishlab chiqarish vaqtini uzaytiradi va resurslarni isrof qiladi. Masalan, avtomatlashtirishning so'nggi yutuqlarini qo'llamagan korxona qo'l mehnatiga ko'proq tayanadi, bu esa xarajatlarni oshiradi.

- Misol: Avtomobilsozlik sanoatida robototexnika va sun'iy intellektga asoslangan ishlab chiqarish liniyalarini o'z vaqtida joriy etmagan korxonalar raqobatchilarga nisbatan xarajatlarni 15-20% ga ko'proq sarflashi mumkin.

- Mahsulot sifatining pasayishi:

- Innovatsiyalarni kechiktirish mahsulot sifatini yaxshilash imkoniyatlarini cheklaydi. Yangi materiallar, dizaynlar yoki sifat nazorati usullarini qo'llamagan korxona mijozlar talablariga javob bera olmaydi.

- Natijada, mijozlar sadoqati pasayadi va mahsulotlar bozorda raqobatbardoshligini yo'qotadi.

- Logistika va ta'minot zanjiridagi muammolar:

- Innovatsiyalar ta'minot zanjirini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi (masalan, IoT yoki blokcheyn texnologiyalari). Agar bunday yechimlar joriy etilmasa, korxona yetkazib berishdagi kechikishlar, ortiqcha xarajatlar va resurslarni noto'g'ri boshqarish kabi muammolarga duch keladi.

- Xodimlar samaradorligi:

- Innovatsiyalarning yo'qligi xodimlarning zamonaviy vositalar va jarayonlar bilan ishlash imkoniyatini cheklaydi. Bu esa ularning motivatsiyasini pasaytiradi va mehnat unumdorligini kamaytiradi.

Strategik raqobatbardoshlikka ta'siri

Strategik raqobatbardoshlik korxonaning bozor tendensiyalariga moslashishi, uzoq muddatli rivojlanish strategiyalari va global raqobatdagi mavqeini saqlab qolishi bilan bog'liq. Innovatsiyalarning kechikishi quyidagi jihatlarida salbiy ta'sir ko'rsatadi:

- Bozor ulushining yo‘qolishi:

- Bozor doimiy ravishda yangi mahsulotlar va xizmatlarni talab qiladi. Agar korxona yangi mahsulotlarni ishlab chiqishda yoki mavjudlarini modernizatsiya qilishda kechiksa, mijozlar raqobatchilarning yechimlariga o‘tadi.

- Misol: Nokia kompaniyasining sensorli ekranli smartfonlar bozorida kechikishi uning bozor ulushini Apple va Samsung kabi raqobatchilarga boy berishiga olib keldi.

- Moslashuvchanlikning yo‘qolishi:

- Bozor sharoitlari (masalan, iqlim o‘zgarishi, qonun-qoidalar yoki iste‘molchi odatlari) tez o‘zgaradi. Innovatsiyalarni kechiktirish korxonaning ushbu o‘zgarishlarga moslashish qobiliyatini pasaytiradi.

- Masalan, energetika sohasida yashil energiya texnologiyalariga o‘tishda kechikkan korxonalar qat’iy ekologik qonunlar tufayli jarimalarga duch kelishi yoki bozor ulushini yo‘qotishi mumkin.

- Raqobatchilardan orqada qolish:

- Raqobatchilar yangi texnologiyalarni joriy etib, bozorda yangi standartlar o‘rnatishi mumkin. Masalan, sun’iy intellekt yoki mashinaviy o‘qitishni qo‘llagan korxonalar mijozlar ehtiyojlarini aniqroq bashorat qiladi va shaxsiy yechimlar taklif qiladi.

- Kechikkan korxonalar esa ushbu standartlarga yetib olish uchun qo‘shimcha resurslar sarflashi kerak bo‘ladi.

- Moliyaviy resurslar va sarmoyalarga ta’sir:

- Innovatsiyalarga sarmoya kiritmaydigan korxonalar sarmoyadorlarning ishonchini yo‘qotadi. Sarmoyadorlar uzoq muddatli o‘sish potentsialiga ega bo‘lgan innovatsion kompaniyalarni afzal ko‘radi.

- Shu bilan birga, ichki moliyaviy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishi (masalan, eskirgan jarayonlarni qo‘llab-quvvatlashga sarflash) yangi loyihalarga sarmoya kiritish imkoniyatini cheklaydi.

Innovatsiyalarning kechikishiga sabablar

Innovatsiyalarning kechikishi turli omillardan kelib chiqishi mumkin:

- Moliyaviy cheklovlar: Tadqiqot va ishlab chiqish (R&D) uchun yetarli mablag‘ning yo‘qligi.

- Tashkiliy muammolar: Qaror qabul qilish jarayonlarining sekinligi yoki byurokratiya.

- Malaka yetishmasligi: Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun malakali kadrlarning yo‘qligi.

- Xavf-xatardan qochish: Yangi texnologiyalarni sinab ko‘rishdan qo‘rqish yoki muvaffaqiyatsizlik xavfi tufayli konservativ yondashuv.

- Bozor tahlilining yetishmasligi: Mijozlar ehtiyojlari va raqobatchilar harakatlarini noto‘g‘ri baholash.

Yechimlar va strategik choralar

Innovatsiyalarni o‘z vaqtida joriy etish va raqobatbardoshlikni ta’minlash uchun korxonalar quyidagi yondashuvlarni qo‘llashi mumkin:

- Innovatsion strategiyani ishlab chiqish:

Doimiy R&D faoliyatiga sarmoya kiritish va innovatsiyalar uchun maxsus byudjet ajratish.

- Masalan, korxonalar yillik daromadlarining 5-10% ni tadqiqot va yangi texnologiyalarga yo‘naltirishi mumkin.

- Bozor monitoringi va tahlili:

- Raqobatchilarning faoliyatini va bozor trendlarini doimiy kuzatib borish.

- Masalan, AI asosidagi tahlil vositalaridan foydalanib, mijozlar talablarini oldindan bashorat qilish.

- Moslashuvchan tashkiliy tuzilma:

- Qaror qabul qilish jarayonlarini soddalashtirish va innovatsion loyihalarni tez joriy etish uchun moslashuvchan jamoalar tashkil etish.

- Misol: Agile metodologiyasidan foydalanish loyihalarni boshqarishda samaradorlikni oshiradi.

- Ochiq innovatsiyalar va hamkorlik:
- Startaplar, universitetlar yoki boshqa sanoat yetakchilari bilan hamkorlik qilish orqali yangi g‘oyalarni joriy etish.
- Masalan, ochiq innovatsiya platformalarida (masalan, hackathonlar) qatnashish orqali yangi yechimlarni topish.
- Xodimlarni o‘qitish va motivatsiya qilish:
- Zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha xodimlarni doimiy ravishda o‘qitish.
- Innovatsion g‘oyalarni rag‘batlantirish uchun ichki mukofot tizimlarini joriy etish.
- Raqamli transformatsiya:
- Sun‘iy intellekt, IoT, blokcheyn kabi texnologiyalarni joriy etish orqali jarayonlarni avtomatlashtirish va samaradorlikni oshirish.
- Masalan, ishlab chiqarishda Industry 4.0” tamoyillarini qo‘llash xarajatlarni 20-30% ga kamaytirishi mumkin.

Innovatsiyalarning kechikishi sanoat korxonasining operatsion samaradorligini pasaytiradi, bozor ulushini yo‘qotishga olib keladi va strategik moslashuvchanlikni cheklaydi. Bu esa uzoq muddatda raqobatbardoshlik zahirasi yo‘qotishga sabab bo‘ladi. Innovatsiyalarni o‘z vaqtida joriy etish uchun korxonalar bozor trendlarini doimiy kuzatib borishi, moslashuvchan tashkiliy tuzilma yaratishi va R&D ga sarmoya kiritishi zarur. Shu orqali korxonalar nafaqat joriy raqobatda muvaffaqiyat qozonadi, balki kelajakdagi imkoniyatlarni ham qo‘lga kiritadi.

Innovatsion kechikish ko‘pincha passiv yondashuv deb qaralsa-da, u aslida ehtiyotkor strategik yondashuv bo‘lishi mumkin. Sanoat korxonasi innovatsiyani o‘z vaqtida emas, balki moslashuvchan va ehtiyotkorlik bilan joriy etsa, operatsion xavf kamayadi. Shu bilan birga, bu kechikish texnologik ortda qolishga ham olib kelishi mumkin. Muhimi, bu kechikish ongli va strategik asoslangan bo‘lishi kerak. Aynan bu yerda boshqaruvning sifat darajasi muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston sharoitida ham ayrim yirik korxonalar (masalan, neft-gaz, kimyo sanoati) aynan sinovdan o‘tgan innovatsiyalarni kechiktirib joriy qilish orqali raqobatga bardosh berishmoqda.

Innovatsion kechikish har doim ham salbiy holat emas. U sanoat korxonasining strategik raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim vosita bo‘lishi mumkin. Asosiysi - kechikish oqibatlarini tahlil qilish, texnologik trendlarga nisbatan monitoring o‘rnatish va ehtiyotkor joriy etish mexanizmini shakllantirishdir.

Innovatsion kechikishni boshqarish bo‘yicha korxonalar uchun alohida metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish.

Boshqaruv qarorlarida SWOT-tahlil asosida kechikish xavfini oldindan baholash tizimini yo‘lga qo‘yish.

Raqobatchilar innovatsiyalarini monitoring qilish uchun ichki raqamli platformalarni ishlab chiqish. O‘zbekiston sanoat sohalarida kechikkan innovatsiyaning iqtisodiy samaradorligini baholovchi ilmiy loyiha amalga oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter, M. E. (2008). The Five Competitive Forces That Shape Strategy. Harvard Business Review, January 2008 Issue. <https://hbr.org/2008/01/the-five-competitive-forces-that-shape-strategy>
2. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal, 18(7), 509-533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:73](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:73).
3. OECD (2023). Germany’s Mittelstand” SMEs: Driving Innovation and Productivity. <https://www.oecd.org/industry/smes/Mittelstand-Germany.htm>
4. World Bank (2023). South Korea’s Digital Industrialization Strategy. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/01/25/south-korea-digitalindustrialization>
5. European Commission (2020). Circular Economy Action Plan. https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en
6. UNCTAD (2025). Global Trade Update - March 2025. <https://unctad.org/publication/global-trade-update-march-2025>

7. MarketWatch (2024). This chart shows the dramatic shift in global manufacturing over 30 years. <https://www.marketwatch.com/story/this-chart-shows-the-dramatic-shift-in-globalmanufacturing-over-30-years-the-u-s-isnt-at-the-top-37b6f62b>
8. Le Monde (2024). The great breakdown of European industry. https://www.lemonde.fr/en/economy/article/2024/09/23/the-great-breakdown-ofeuropean-industry_6727000_19.html
9. ResearchGate (2023). Oziq - ovqat sanoati korxonalarida raqobatbardoshlikni oshirishda xorijiy davlatlar tajribasi. https://www.researchgate.net/publication/382211354_Oziq-ovqat_sanoati_korxonalarida_raqobatbardoshlikni_oshirishda_xorijiy_davlatlar_tajribasi
10. InLibrary.uz (2023). Sanoat korxonalarida strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari. <https://inlibrary.uz/index.php/financial-reporting-standards/article/view/19067>

UDK: 332.1

**O‘ZBEKISTONDA SANOAT ISHLAB CHIQARISHINI IXTISOSLASHTIRISHNING
MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI**

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОГО
ПРОИЗВОДСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ**

**REGIONAL CHARACTERISTICS OF INDUSTRIAL PRODUCTION SPECIALIZATION
IN UZBEKISTAN**

Niyazov Muzaffar Abdusattarovich Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Iqtisodiyot fakulteti Davlat va korporativ strategiyalari kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda sanoat ishlab chiqarishining mintaqaviy ixtisoslashuvi jarayonlari tahlil qilinadi. Har bir hududning tabiiy resurslari, infratuzilma salohiyati, transport-logistika imkoniyatlari hamda demografik ko‘rsatkichlari asosida shakllanayotgan ixtisoslashuv yo‘nalishlari ochib beriladi. Mavjud muammolar, ularning iqtisodiy oqibatlari va yechim takliflari ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: sanoat ixtisoslashuvi, hududiy rivojlanish, klaster, infratuzilma, eksport, iqtisodiy samaradorlik.

В данной статье проводится анализ процессов региональной специализации промышленного производства в Узбекистане. Раскрываются направления специализации, формирующиеся на основе природных ресурсов, инфраструктурного потенциала, транспортно-логистических возможностей и демографических показателей каждого региона. Научно обосновано освещаются существующие проблемы, их экономические последствия и предлагаемые решения.

Ключевые слова: промышленная специализация, региональное развитие, кластер, инфраструктура, экспорт, экономическая эффективность.

This article analyzes the processes of regional specialization of industrial production in Uzbekistan. The directions of specialization are revealed based on the natural resources, infrastructure potential, transport-logistics capabilities, and demographic indicators of each region. Existing problems, their economic consequences, and proposed solutions are scientifically examined.

Keywords: industrial specialization, regional development, cluster, infrastructure, export, economic efficiency.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat ishlab chiqarishini mintaqaviy ixtisoslashtirish — hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ichki va tashqi bozorlar uchun raqobatbardosh mahsulotlar yaratishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda olib borilayotgan sanoat siyosati aynan har bir viloyatning tabiiy, mehnat va infratuzilmaviy resurslariga mos tarzda ixtisoslashuvga asoslanmoqda. Bu esa nafaqat sanoat tarmoqlari rivojiga, balki hududiy bandlik va aholi daromadlarining oshishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

Sanoat korxonalari soni barqaror o‘smoqda. 2024-yil holatiga respublika bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tgan sanoat korxonalari soni 110 mingdan oshgan bo‘lib, bu 2023-yilga nisbatan 4,8% o‘shishni anglatadi. Faoliyat yuritayotgan sanoat subyektlari soni esa 56 ming atrofida. Hududiy taqsimotda yetakchilar Toshkent shahri, Farg‘ona va Toshkent viloyatlari. Ular sanoat korxonalari soni va ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha yuqori o‘rinda turadi. Sanoat mahsulotlari hajmi 2024-yilda 885,8 trillion so‘mni tashkil etib, iqtisodiyotning asosiy real sektorlaridan biri sifatida sanoatning o‘rnini mustahkamladi[1]. Sanoat sektori mamlakat eksportining asosiy omili sifatida milliy daromadning ko‘payishiga, ish o‘rinlari yaratishga va hududiy iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Sanoat ixtisoslashuvi hududda eng qulay tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy shart-sharoitlarga ega bo‘lgan tarmoqlarni ustuvor rivojlantirishga asoslangan yondashuvlarni qator iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Komporativ ustunliklar nazariyasi ilk bor ingliz iqtisodchisi David Rikardo tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, u mamlakatlar o‘zida mavjud bo‘lgan resurslardan eng samarali foydalana oladigan tarmoqlarda ixtisoslashishi kerakligini asoslab bergan. Unga ko‘ra, agar har bir iqtisodiy birlik (mamlakat, mintqa yoki viloyat) nisbiy ustunlikka ega bo‘lgan faoliyat turida ixtisoslashsa, umumiy samaradorlik ortadi va har ikki tomon foyda ko‘radi.[2]

Sanoat klasterlashuvi Amerikalik iqtisodchi Maykl Porter tomonidan ishlab chiqilgan klaster nazariyasi, geografik yaqinlikda joylashgan va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ishlab chiqarish subyektlarining birlashmasini anglatadi. Klasterlar sanoatning innovatsion o‘shishini rag‘batlantiradi, xarajatlarni kamaytiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi. [3];

Infratuzilma va bozor yaqinligining rolini asoslaydigan zamonaviy mintaqaviy rivojlanish konsepsiyalari. Hududiy iqtisodiy rivojlanishda transport, energetika, axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi va bozorlarga yaqinlik muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish quvvatlari ko‘pincha yirik bozorlar, yo‘lovchi va yuk oqimi zich hududlarda shakllanadi.[4]

O‘zbekiston sharoitida ushbu nazariy yondashuvlar viloyatlar o‘rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish va tashqi investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Quydagi jadvalda O‘zbekiston viloyatlari kesimida sanoat ixtisoslashuvi asosiy yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.

1-jadval

O‘zbekiston viloyatlari kesimida sanoat ixtisoslashuvi [4]

Viloyat	Ixtisoslashgan sanoat tarmog‘i	Izoh
Navoiy	Tog‘-kon, kimyo sanoati	Oltin, uran, qurilish materiallari ishlab chiqarish
Andijon	Avtomobilsozlik, yengil sanoat	UzAuto Motors, yirik klasterlar mavjud
Farg‘ona	Neftni qayta ishlash, oziq-ovqat sanoati	Neftni qayta ishlovchi zavodlar
Buxoro	Gaz kimyosi, farmasevtika	Sho‘rtan gaz-kimyo majmuasi
Toshkent viloyati	Mashinasozlik, elektrotexnika, farmasevtika	Ilmiy-ishlab chiqarish bog‘liqligi yuqori
Samarqand	Sharobchilik, ipakchilik, yengil sanoat	Turizmga bog‘liq eksport tarmoqlari
Qashqadaryo	Neft-gaz, qurilish materiallari	Qashqadaryo gaz qazib olish markazi
Namangan	to‘qimachilik, poyabzal ishlab chiqarish	“Textile cluster” modeli keng rivojlanmoqda

Hududlararo nomutanosiblik O‘zbekiston sanoati hududlar kesimida teng taqsimlanmagan bo‘lib, Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Farg‘ona vodiysi (Andijon, Farg‘ona, Namangan) sanoatlashgan mintaqalar hisoblanadi. Bu hududlarda ishlab chiqarish korxonalari soni, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, investitsiyalar hajmi yuqori.

Aksincha, Surxondaryo, Jizzax, Navoiy, Qoraqalpog‘iston kabi hududlarda sanoat salohiyati cheklangan. Bu esa quyidagi sabablarga borib taqaladi:

- Yirik ishlab chiqarish infratuzilmasining yo‘qligi;
- Kadrlar salohiyatining pastligi;
- Energetika ta‘minotida uzilishlar;
- Investorlar uchun tarmoq infratuzilmasining mavjud emasligi yoki zaifligi.

Kadrlar tanqisligi - raqamli sanoat, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, zamonaviy texnologiyalarni talab qiluvchi sohalarida ishlay oladigan yuqori malakali texnik mutaxassislar yetishmaydi. Bu ayniqsa yangi rivojlanayotgan hududlarda keskin seziladi.

- Kasb-hunar ta‘limi va OTMlarda amaliyot va texnologik tayyorgarlik past darajada;
- Sanoat korxonalari bilan oliy ta‘lim muassasalari o‘rtasida hamkorlik sust;
- Yoshlarda sanoat sohalariga qiziqish past, ayniqsa qishloq joylarda;
- Mahalliy sanoat korxonalarining kadrlar tayyorlashga investitsiya kiritish istagi sust (faqat mehnat resursini iste‘molchi sifatida qaralmoqda).

Logistika va infratuzilma cheklovlari - sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan birga, ularni ichki va tashqi bozorga chiqarish jarayoni — transport-logistika tizimining rivojlanganligiga bevosita bog‘liq. Ayni paytda ayrim viloyatlarda:

- Avtomobil va temiryo‘l infratuzilmasi yetarli emas (Surxondaryo, Qoraqalpog‘iston, Sirdaryo);
- Bojxona terminallari va eksportga xizmat ko‘rsatuvchi logistika markazlari mavjud emas;
- Tayyor mahsulotlarni saqlash, yuklash-tushirish, konteynerlashtirish tizimlari moddiy-texnik bazasi eskirgan yoki mavjud emas.

1-rasm. 2024-yilda viloyatlar bo‘yicha sanoat ishlab chiqarish hajmi (mlrd so‘m)

Takliflar va istiqbollar: Sanoat ixtisoslashuvi samaradorligini oshirish yo‘nalishlari

Har bir viloyat uchun “Sanoat pasporti” ishlab chiqish: Viloyatlarning iqtisodiy va sanoat salohiyati bir-biridan tubdan farq qilgani sababli, yagona yondashuv samarasiz bo‘lishi mumkin. Shuning uchun: “Sanoat pasporti” – bu har bir hudud uchun ishlab chiqilgan kompleks hujjat bo‘lib, u quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Tabiiy resurslar va xomashyo manbalari tahlili;
- Mehnat resurslari va kadrlar salohiyati;

- Mavjud ishlab chiqarish tarmoqlari va ularning samaradorlik ko‘rsatkichlari;
- Hududiy infratuzilma va logistika imkoniyatlari;
- Investitsion jozibadorlik va mavjud loyihalar.

Ushbu pasport asosida har bir viloyatda uzoq muddatli sanoat rivojlantirish strategiyasi ishlab chiqiladi, va bu strategiya makro va mikro iqtisodiy omillarga tayangan holda ishlab chiqiladi.

Hududiy sanoat klasterlarini kengaytirish

Klasterlashuv — bu zamonaviy sanoat siyosatining eng samarali vositalaridan biridir. Mintaqaviy klasterlar orqali: Hudud ichidagi kooperatsiya kuchayadi (xomashyo yetkazuvchi, qayta ishlovchi va eksportchi o‘rtasida). Innovatsion hamkorlik shakllanadi: ilmiy-tadqiqot institutlari, texnoparklar va ishlab chiqaruvchilar yagona zanjirga birlashadi. Mahalliy brendlar va mahsulotlar eksportbop bo‘ladi.

Raqamli sanoat xaritalari yaratish

Zamonaviy investitsiya muhitida raqamli texnologiyalar muhim vositaga aylanmoqda. Shu sababli:

Interaktiv sanoat xaritalari – har bir viloyatdagi mavjud va rejalashtirilayotgan sanoat obyektlari, infratuzilma tarmoqlari, erkin iqtisodiy zonalar haqida batafsil ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan raqamli platforma.

- Xaritalar foydalanuvchiga quyidagilarni taqdim etadi:
- Bo‘sh yer maydonlari va ularning tarmoq infratuzilmasi bilan ta’minlanganlik darajasi;
- Investitsiya talab etilayotgan sanoat yo‘nalishlari;
- Mahalliy resurslar va logistika imkoniyatlari;
- Raqamli integratsiya orqali yer ajratish va ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonlarini soddalashtirish.

O‘zbekistonda sanoat ishlab chiqarishini mintaqaviy ixtisoslashtirish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Har bir viloyatning tabiiy resurslari, mehnat salohiyati, infratuzilma darajasi va transport-logistika imkoniyatlariga mos tarzda sanoat tarmoqlarining shakllanishi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, eksport hajmini ko‘paytirish va hududlararo tenglikni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Navoiy viloyati sanoat ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha yetakchi o‘rinlarni egallamoqda. Andijon, Farg‘ona va Namangan viloyatlari ham sanoatlashuv darajasi yuqori bo‘lgan mintaqalardan hisoblanadi. Ayni vaqtda Jizzax, Qoraqalpog‘iston va Surxondaryo kabi hududlarda sanoat salohiyati nisbatan past bo‘lib, bu holat hududiy nomutanosiblik muammosini yuzaga keltirmoqda.

Muammolar qatorida kadrlar tanqisligi, infratuzilma cheklanganligi, xomashyo resurslariga bo‘lgan bog‘liqlik va logistik to‘siqlar alohida ta’kidlandi. Bularni bartaraf etish uchun hududiy “sanoat pasportlari”, klasterlashuv asosida ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirish, eksportni qo‘llab-quvvatlash va raqamli sanoat xaritalarini yaratish bo‘yicha kompleks takliflar ishlab chiqildi.

Shu bois, sanoat ixtisoslashuvini ilmiy asoslangan, hududiy xususiyatlarga mos, eksportga yo‘naltirilgan va texnologik integratsiyalashgan tarzda olib borish O‘zbekistonning barqaror sanoat siyosatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Kelgusida bu yondashuv nafaqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarni, balki ijtimoiy farovonlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://stat.uz/img/press-reliz-yanvar-dekabr-eng_p21196_p61469.pdf
2. Ricardo, D. (1817). On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray.
3. Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. Harvard Business Review, 76(6), 77–90.
4. Krugman, P. (1991). Geography and Trade. MIT Press.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. (2023). Sanoat klasterlarini rivojlantirish strategiyasi. – <https://review.uz>
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). 2024-yilning yanvar-dekabr oylarida sanoat ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari. – <https://stat.uz>

7. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. (2024). Hududiy sanoat loyihalari va investitsiya dasturlari tahlili. – <https://invest.gov.uz>
8. World Bank. (2020). Creating Markets in Uzbekistan: Country Private Sector Diagnostic. Washington, DC.
9. UNIDO (2022). Industrial Development Report: Industrialization in the Digital Age. United Nations Industrial Development Organization.
10. Asian Development Bank. (2021). Uzbekistan: Strengthening Economic Clusters for Regional Development. ADB Report.
11. To‘xtamurodov B.X. (2022). Hududiy iqtisodiyotni boshqarish asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

UDK: 338.32

**AVIATSIYA SANOATIDA YUQORI CHIDAMLI QOTISHMALARINI JORIY
ETISHDA MATERIALLAR ESKIRISHI VA TEJAMKORLIK TAHLILI**

**АНАЛИЗ ИЗНОСА МАТЕРИАЛОВ И ЭКОНОМИЧНОСТИ ПРИ ВНЕДРЕНИИ
ВЫСОКОПРОЧНЫХ СПЛАВОВ В АВИАЦИОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**ANALYSIS OF MATERIAL FATIGUE COSTS AND SAVINGS IN THE
INTRODUCTION OF HIGH-STRENGTH ALLOYS IN THE FIELD OF AVIATION**

Содикбекова Зухра Сайдаминовна
RTU “Iqtisodiyot” kafedrası
zuhrasadikbekova@gmail.com

Annotasiya

Mazkur maqolada aviatsiya sanoatida yuqori mustahkam qotishmalarning qo‘llanilishi, ularni ishlab chiqarish, ishlatish va ekspluatatsiya qilish jarayonida yuzaga keladigan moddiy charchash xarajatlari hamda uzoq muddatli iqtisodiy tejamkorlik tahlil qilingan. Shuningdek, aviatsiya dvigatellari, samolyot karkaslari va issiqlikka chidamli komponentlar misolida qotishmalar samaradorligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: aviatsiya sanoati, yuqori mustahkam qotishmalar, moddiy charchash, iqtisodiy tahlil, tejamkorlik, konstruktsiya materiallari, xizmat muddati, ta‘mirlash xarajatlari, ishonchlilik, mexanik xususiyatlar, sarf-xarajatlar, material tanlovi, innovasion texnologiyalar.

В статье анализируется применение высокопрочных сплавов в авиационной промышленности, затраты на усталость материалов при их производстве, использовании и эксплуатации, а также долгосрочные экономические выгоды. Также демонстрируется эффективность сплавов в случае авиационных двигателей, планеров и жаропрочных компонентов.

Ключевые слова: авиационная промышленность, высокопрочные сплавы, усталость материалов, экономический анализ, экономичность, конструкционные материалы, срок службы, затраты на ремонт, надежность, механические свойства, затраты, выбор материалов, инновационные технологии.

This article analyzes the use of high-strength alloys in the aviation industry, the material fatigue costs incurred during their production, use, and operation, and the long-term economic benefits. It also demonstrates the effectiveness of alloys in the case of aircraft engines, airframes, and heat-resistant components.

Keywords: aviation industry, high strength alloys, material fatigue, economic analysis, economy, construction materials, service life, repair costs, reliability, mechanical properties, consumables, material selection, innovation technologies.

Aviatsiya sanoatida har bir kilogramm yuk, har bir detaldagi energiya yo‘qotilishi va har bir texnik nosozlik yuzaga kelishi umumiy xavfsizlik va samaradorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, samolyotlar, dvigatellar va boshqa muhim tuzilmalar uchun ishlatiladigan materiallar eng yuqori sifatga ega bo‘lishi kerak. Bu talablar yuqori mustahkam qotishmalarning joriy etilishini taqozo etadi.

Biroq bu materiallarning ishlatilishi katta xarajatlar, ya’ni moddiy charchashni keltirib chiqaradi. Ularni ishlab chiqarish, ishlov berish, ekspluatatsiyaga tayyorlash — bularning barchasi murakkab va resurs talab qiluvchi bosqichlardir. Shunday bo‘lsa-da, ularning uzoq muddatli tejamkorligi va samaradorligi tufayli investitsiya o‘zini oqlaydi.

Aviatsiya sanoatida uchish xavfsizligini, yoqilg‘i samaradorligini va ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu omillarni inobatga olgan holda, so‘nggi yillarda yuqori mustahkam qotishmalarga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Ushbu materiallar past og‘irlikka ega bo‘lishi, yuqori harorat va bosim ostida o‘z xossalarini saqlab qolishi bilan ajralib turadi.

Yuqori mustahkam qotishmalar turlari va xususiyatlari

Titan asosidagi qotishmalar (Ti-6Al-4V) – yengil va kuchli

- Nikel asosidagi qotishmalar (Inconel, Rene 41) – yuqori haroratda chidamli
- Aluminiy qotishmalari (7075-T6, 2024) – yengil, arzon, ammo nisbatan tez charchaydi
- Kompozit qotishmalar – zamonaviy, engil, ammo ishlab chiqarish murakkab

Ular quyidagi afzalliklarga ega:

- Yuqori charchash mustahkamligi
- Korroziyaga chidamlilik
- Yengil og‘irlik
- Termik barqarorlik

Titan asosidagi qotishmalar (Ti-6Al-4V) – yengil va kuchli

- Nikel asosidagi qotishmalar (Inconel, Rene 41) – yuqori haroratda chidamli
- Aluminiy qotishmalari (7075-T6, 2024) – yengil, arzon, ammo nisbatan tez charchaydi
- Kompozit qotishmalar – zamonaviy, engil, ammo ishlab chiqarish murakkab

Ular quyidagi afzalliklarga ega:

- Yuqori charchash mustahkamligi
- Korroziyaga chidamlilik
- Yengil og‘irlik
- Termik barqarorlik

Aviatsiyada qo‘llaniladigan asosiy qotishmalar- titan asosidagi qotishmalar

Titan (ayniqsa Ti-6Al-4V) aviatsiyada eng keng tarqalgan materiallardan biridir. U quyidagi xossalarga ega:

- Zichligi po‘latga nisbatan 45% kamroq
- Mustahkamligi 900–1100 MPa gacha
- Korroziyaga va yuqori haroratga chidamli

Qo‘llanilishi:

- Dvigatel korpusi
- Uchuvchi qanotlar
- Shassilar

Nikel asosidagi superqotishmalar (masalan, Inconel 718) Ular 700–1000°C haroratda o‘z xossalarini yo‘qotmaydi.

Qo‘llanilishi:

- Gaz turbina lopastkalari
- Yonilg‘i yoqish kameralari
- Issiqlikka chidamli ichki komponentlar

Aluminiy va boshqa kompozit qotishmalar Yengil vazn va o‘rtacha mustahkamlikka ega. Boshqaruv tizimlarida, qanot qoplamalarida ishlatiladi.

Yuqori mustahkam qotishmalarning ustunligi

Yuqori mustahkam qotishmalar odatda quyidagilar bilan ajralib turadi:

- Uzoq charchash sikllariga bardosh berish
- Yoriqlarning rivojlanish tezligini sekinlashtirish
- Past texnik xizmat (maintenance) ehtiyoji

Moddiy charchash xarajatlari -moddiy charchash – bu yuqori mustahkam materiallarni yaratish, sinash, ishlov berish va ekspluatatsiyaga tayyorlashda sarflanadigan umumiy resurslar yig‘indisi hisoblanib materialga takroriy yuklamalar ta’sir qilganida uning mikrostrukturasi darajasida nuqsonlar yuzaga kelib, yoriqlar va sinishlar hosil bo‘lish jarayonidir. Aviatsiya komponentlarining xizmat muddati ko‘pincha charchashga bog‘liq bo‘la

1-jadval

Ishlab chiqarish xarajatlari

№	Qotishma turi	Xomashyo narxi (1 kg, USD)	Ishlab chiqarish xarajati (USD)
1	Po‘lat	1.5 – 2	3 – 4
2	Titan	15 – 20	40 – 60
3	Inconel	20 – 25	50 – 80

Titan va nikel qotishmalari uchun maxsus vakuumli pechlar, yuqori haroratda ishlov berish texnologiyalari talab qilinadi.

Energiya sarfi superqotishmalarni eritish uchun 1600°C va undan yuqori harorat talab qilinadi. Bu esa har bir kilogramm material uchun 3–4 barobar ko‘proq elektr energiyasi sarf bo‘lishiga olib keladi.

Ishlov berish texnologiyasi qattiq qotishmalarni frezalashda maxsus kesuvchi asboblari kerak bo‘ladi (karbidli yoki keramika). Ishlov berish vaqti uzun (oddiy po‘latga nisbatan 2–3 baravar).

2-jadval

Joriy etishdagi xarajatlar tahlili

Qotishma turi	O‘rtacha narxi (USD/kg)	Ishlov berish murakkabligi	Joriy etish xarajatlari
Aluminiy qotishmalari	3–6	Oson	Past
Titan qotishmalari	30–60	O‘rta	Yuqori
Nikel qotishmalari	50–100	Murakkab	Yuqori
Kompozit materiallar	70–200	Juda murakkab	Juda yuqori

Lekin, bu xarajatlar quyidagi omillar bilan o‘zini oqlaydi:

- Xizmat muddati oshadi
- Yoqilg‘i sarfi kamayadi
- Ta’mirlash/revizya xarajatlari qisqaradi
- Uchish og‘irligi kamayib, yuk ko‘tarish imkoniyati oshadi

Texnik xizmat va sinov xarajatlari har bir detal sertifikatlash, ultratovushli sinovlar va rentgen nazoratdan o‘tkaziladi. Bu qo‘shimcha mehnat va texnika xarajatlarini talab qiladi.

[Tejamkorlik tahlili quyidagilardan iborat.](#)

Kapital xarajatlar (CapEx)

Yuqori mustahkam qotishmalar dastlab yuqori xarajatlarga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, titan qotishmalaridan tayyorlangan detal alyuminiyga nisbatan 5–10 baravar qimmatga tushishi mumkin.

Ekspluatatsiya xarajatlari (OpEx)

Lekin bu xarajatlar ekspluatatsiya jarayonida quyidagicha qisqaradi:

- Yiliga 10–20% kamroq texnik xizmat ko‘rsatish
- 3–7% yoqilg‘i tejamkorligi
- Parvoz oralig‘ining oshishi

Umumiy hayotiy xarajatlar tahlili

Misol uchun, 20 yil ishlatiladigan reaktiv dvigatelga yuqori mustahkam qotishmalar joriy etilsa:

- Dastlabki xarajat: +\$500,000
- Yillik tejash: ~\$50,000
- 20 yillik tejash: ~\$1,000,000

Natijada sof foyda: ~\$500,000

Tejamkorlik va iqtisodiy foyda tahlili xizmat muddati va ishonchlilik

Masalan, titan asosidagi qanot detali 30 000 soat parvozga xizmat qilsa, alyuminiy asosidagi o‘xshash detal 15 000 soatga to‘g‘ri keladi. Shunday qilib, almashtirish chastotasi 2 baravar kamayadi.

Yo‘lovchi xavfsizligi va ishonchlilik dvigatelda ishlatiladigan superqotishma qismlar, yuqori haroratda barqaror ishlashi sababli, dvigatel ishdan chiqish ehtimolini 5–6 baravar kamaytiradi.

Ta‘mirlash va ekspluatatsion xarajatlar aviatsiyada har bir ta‘mir ishlari katta vaqt va xarajat talab qiladi. Qotishmalarning chidamliligi bu xarajatlarni 20–30% ga kamaytiradi.

Amaliy misol: boeing 787 dreamliner Boeing 787 samolyoti tarkibida 50% dan ortiq kompozit va yuqori mustahkam qotishmalar ishlatilgan. Natijalar quyidagicha:

- Samolyotning umumiy og‘irligi 20% ga kamaygan
- Yoqilg‘i sarfi har bir km/yo‘lovchiga 15% ga kamaygan
- Texnik xizmat oralig‘i uzaygan (30% kamaygan nosozliklar soni)
- Uzoq muddatda 10 yilda 25 mln. AQSh dollarigacha iqtisodiy foyda (har bir samolyot uchun)

Ekologik va strategik ahamiyati

- Ekologik jihat: Yuqori samaradorlik orqali CO₂ chiqindilari kamayadi
- Strategik jihat: Aviatsion xavfsizlik va eksport salohiyatini oshiradi
- Import o‘rnini bosish: Mahalliy metallurgiyada yuqori mustahkam qotishmalar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish iqtisodiy mustaqillikni kuchaytiradi

Aviatsiyada yuqori mustahkam qotishmalarni joriy etish dastlabki bosqichda katta xarajatlar va texnologik murakkabliklarni talab qilsa-da, uzoq muddatli iqtisodiy va texnik afzalliklari ulkan. Ular parvoz ishonchliligini, xavfsizligini va tejamkorligini ta‘minlab, aviasanoatni yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bois, O‘zbekiston aviatsiya sanoatida ham bunday qotishmalarni mahalliyashtirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, yosh muhandislarni ushbu yo‘nalishga jalb etish dolzarb hisoblanadi. Yuqori mustahkam qotishmalarning aviatsiyada qo‘llanilishi dastlab yuqori xarajatlarni talab qilsa-da, uzoq muddatda tejamkorlik va ishonchlilik bo‘yicha o‘zini oqlaydi. Ayniqsa, parvoz xavfsizligi, xizmat muddasi va yoqilg‘i samaradorligi jihatidan bu materiallar muhim ahamiyatga ega. Shu bois, kelajak aviatsiyasida ushbu qotishmalarning o‘rni yanada kengayishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashby M., Shercliff H., Cebon D. *Materials Engineering, Science, Processing and Design*. Elsevier, 2019.
2. Qodirov B.X. *Aviatsion materiallar texnologiyasi*. Toshkent, 2022.
3. Boeing Commercial Airplanes. *787 Environmental Performance Report*, 2020.
4. SAE Aerospace Standards. *AMS 4911, AMS 5662, etc.*
5. NASA Technical Reports on High-Temperature Alloys, 2018–2023.
6. ASM Handbook, Volume 1 – Properties and Selection: Irons, Steels, and High-Performance Alloys.
7. Boeing Technical Paper on Fatigue Resistance in Aerospace Alloys, 2023.
8. Airbus Sustainability Report, 2024.
9. "Advanced Materials for Aerospace Structures" – Journal of Materials Science, 2022.

**TO‘QIMACHILIK SANOATINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUDUDIIY
XUSUSIYATLARI**

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**REGIONAL SPECIFIC FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE TEXTILE
INDUSTRY**

Sattikulova Gulnora Axmadxonovna –
Andijon davlat texnika instituti —
Iqtisodiyot kafedrasida katta o‘qituvchisi,
email: sattikulova_g@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada to‘qimachilik sanoatini rivojlantirish jarayonida hududiy xususiyatlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Mavjud resurslar, ishlab chiqarish imkoniyatlari va iqtisodiy omillar asosida hududiy yondashuvning samaradorligi yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida to‘qimachilik sanoatini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ham tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik sanoati, hududiy rivojlanish, iqtisodiy omillar, ishlab chiqarish salohiyati, mahalliyashtirish

В статье анализируется значение региональных особенностей в процессе развития текстильной промышленности. Освещается эффективность регионального подхода с учётом имеющихся ресурсов, производственных возможностей и экономических факторов. Кроме того, проанализированы реформы, реализуемые в Республике Узбекистан по развитию текстильной промышленности.

Ключевые слова: текстильная промышленность, региональное развитие, экономические факторы, производственный потенциал, локализация

This article analyzes the importance of regional specific features in the development of the textile industry. It highlights the effectiveness of a regional approach based on available resources, production capacities, and economic factors. In addition, the reforms being implemented in the Republic of Uzbekistan to develop the textile industry are also examined.

Keywords: textile industry, regional development, economic factors, production potential, localization

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab maqsadli hududiy siyosat olib borildi va chuqur institutsional o‘zgarishlar amalga oshirildi. Bugungi kunda hududlarni kompleks rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar qabul qilinib, maqsadli hududiy dasturlar amalga oshirib kelinmoqda.

Mazkur hududiy islohotlarning mantiqiy davomi sifatida 2017-yilning yanvar oyida “Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalari axborot-tahlil departamenti to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori qabul qilingan bo‘lsa, 2022-yilning yanvariga kelib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli farmoni bilan “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yangi taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi farmon qabul qilingan. Ushbu strategiyaning aynan uchinchi yo‘nalishida mintaqalar sanoatini barqaror rivojlantirish, yangi sanoat korxonalarini qurish, eksport va sanoat salohiyatini oshirish orqali mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, ishlab chiqarish obyektlarini joylashtirishga qulay shart - sharoitlar yaratish kabi qator ustuvor vazifalar belgilandi. Mazkur

vazifalar, “hududda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy manfaatlarini yanada to‘laroq ro‘yobga chiqarish, ishlab chiqarishni maqbullashtirish, ichki tarmoq va tarmoqlararo kooperatsiyani mustahkamlash hamda mahalliyashtirish jarayonlarini kengaytirish va mazkur soha imkoniyatlaridan samarali va to‘liq foydalanish” [2], “eksportga mo‘ljallangan raqobatbardosh mahalliy mahsulotlar ishlab chiqarishni ko‘paytirish, hududlararo sanoat kooperatsiyasini rivojlantrish” [3], umuman hududlarning ichki imkoniyatlaridan kengroq foydalanish orqali aholi bandligi o‘shirishni ta‘minlash va shu asosida moddiy farovonlikni oshirish masalalari - mintaqaviy iqtisodiy siyosatda muhim ahamiyat kasb etib bormoqda.

Bugungi kunda sanoat bozordagi zaruriy muvozanatni ta‘minlash, iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va aholi daromadlarini oshirish, ishlab chiqarishni mahalliyashtirish kabi muammolarni samarali yechish imkoniyatini ham beradi hamda mazkur tarmoq ish o‘rinlarini yaratishda muhim o‘rin tutadi. Xususan, qayta ishlovchi sanoatda bitta ish o‘rnining yaratilishi boshqa tarmoqlarda ikki yoki uchta ish o‘rinlarining yaratilishiga olib keladi [1].

“Sanoat tarmog‘ining dinamikligi iqtisodiyotning boshqa soha va tarmoqlari rivojlanishiga ham sezilarli darajada ijobiy ta‘sir etadi. Xususan, sanoatning oziq-ovqat va yengil sanoat tarmoqlari rivojlanishi qishloq xo‘jaligi, o‘rmonchilik va baliqchilik sohalarining rivojlanishini rag‘batlantiradi” [5].

Hududlarda sanoat va uning tarmoqlari rivojlanishini baholash murakkab iqtisodiy jarayon bo‘lib, mazkur rivojlanishni yagona indikator orqali o‘lchash mumkin emas. Shuning uchun ham “hududiy sanoatning rivojlanishini baholashda uni turli rivojlanish tendensiyalarini hisobga olish maqsadga muvofiq bo‘lib, mazkur ko‘rsatkichlar tizimi quyida keltirilgan jadvalda o‘z ifodasini topgan (1-jadval).

1-jadval

Hududiy sanoatning rivojlanish darajasini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar tizimi[7]

Ko‘rsatkichlar			
1-chi tartibli	2-chi tartibli	3-chi tartibli	4-chi tartibli
Iqtisodiy ko‘rsatkichlar			
Aholi jon boshiga sanoat ishlab chiqarish hajmi	Sanoat ishlab chiqarish indeksi	Real sektorning rivojlanish indeksi	Iqtisodiy faollik indeksi
Aholi jon boshiga eksport hajmi	Eksport indeksi		
Sanoatda mehnat unumdorligi	Mehnat unumdorligi indeksi		
Sanoatda bandlik, ming kishi	Tarmoqda bandlik indeksi		
Texnologik ko‘rsatkichlar			
Kapitalning unumdorligi	Kapitalning unumdorlik indeksi		Texnologik daraja indeksi
Sanoat ishlab chiqarishda kapital sig‘imi	ICOR		
Tarmoqdan olingan patentlar soni (100 ming kishiga)			
Obyekt ko‘rsatkichlar			
Tarmoqda bandlar soni	Bandlik darajasi	Ishlab chiqarish funksiyasi	Ishlab chiqarish omillari umumiy unumdorligi ko‘rsatkichi (TFP)
Asosiy ishlab chiqarish fondlarining qiymati	Kapital sig‘imi va qaytimi		
Asosiy kapitalga investitsiyalar			
Tabiiy - xomashyo resurslar	Territoriya bilan ta’minlanganlik darajasi		
Loyihaviy ko‘rsatkichlar			
Yuqoritexnologiyali ishlab chiqarishni yaratish bo‘yicha loyihalar soni	Sanoat ishlab chiqarish hajmida yuqoritexnologiyali ishlab chiqarishning ulushi	Diversifikatsiyaning	Iqtisodiyotni ochiqchilik indeksi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 6-son 2025 yil

Yuqoritexnologiyali mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha loyihalar soni	Sanoat ishlab chiqarish hajmida yuqoritexnologiyali mahsulotning ulushi	integral indeksi	
Yirik investitsion loyihalarda hududdagi tadbirkorlik subyektlarining ishtiroki	Yirik investitsion loyihalarda hudud ishtirokining koeffisiyenti		
Mahalliyashtirish bo'yicha loyihalar soni	Lokalizatsiya koeffisiyenti		
Eksportni kengaytirish bo'yicha loyihalar soni	Sanoat mahsuloti hajmida yangi eksportga mo'ljallangan mahsulotlarning ulushi	Eksportni kengaytirishning integral indeksi	
YAHMda eksportning ulushi	Iqtisodiyotning eksportga mo'ljallanganlik koeffisiyenti		
Umumiy investitsiya hajmida to'g'ridan - to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ulushi	Xorijiy investitsiyalarda ishtirok etish koeffisiyenti		
Xorijiy kapital ishtirokidagi faoliyat yuritayotgan korxonalar soni			

Yuqorida qayd etib o'tilgan omillardan kelib chiqib aytish mumkinki, har bir hudud o'ziga xos ishlab chiqarish salohiyatiga ega bo'ladi va shu sababli bir hududning sanoat ishlab chiqarish darajasi ikkinchi hududning sanoat ishlab chiqarish darajasidan yuqori" [6] bo'ladi yoki aksincha.

"Hududlarni ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish dasturlaridan ko'zlangan asosiy maqsadlar: hududlarda foydalanilmayotgan zahira va imkoniyatlar hamda xom ashyo va resurslarga boy mavjud manbalardan oqilona foydalanish, tarmoqlarning hududlar bilan uzviy bog'liqlikda rivojlanishini ta'minlash, mavjud sanoat korxonalarini to'la quvvatda ishlatish, bo'sh turgan bino va inshootlarda ishlab chiqarishni tashkil etish" [2].

"Ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish hamda mavjud xom ashyoni chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan yuqori texnologik mahsulotlar ishlab chiqarish hamda yangi ish o'rinlarini tashkil etish orqali aholi bandlik darajasini oshirish kabi masalalar yechimiga qaratilmoqda" [4].

Mazkur dasturlarni "ishlab chiqishda quyidagi yo'nalishlarga asosiy e'tibor qaratilmoqda: hududlarni kompleks rivojlantirish uchun - o'rta muddatli istiqbolda shart-sharoitlarni tahlil qilish, ularning ta'sirini baholash, mavjud tamoyillar va muammolarni aniqlash; ijtimoiy - iqtisodiy prognozlarini ishlab chiqishning zamonaviy metodlarini qo'llagan holda ishlab chiqilgan maqsadli ko'rsatkichlar tizimi, maqsadli ko'rsatkichlarni rivojlantirishning amaldagi va ishlab chiqilayotgan eng muhim maqsadli dasturlari bilan bog'lash; moliyalashtirishning aniq manbalarini hisobga olgan holda belgilangan maqsadli mo'ljallarga erishish bo'yicha aniq tadbirlarni ishlab chiqish" [7].

Ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish dasturlarida "sanoat ishlab chiqarishini hududiy jihatdan tashkil etishni quyidagilar asosida tubdan takomillashtirish ko'zda tutilgan: sanoatning strategik jihatdan muhim tarmoqlarini - neft - gaz kompleksini va noruda materiallar sanoatini yangi konlarni o'zlashtirish va mineral - xom ashyo bazasi zahiralarini ko'paytirish, mineral - xom ashyo resurslarini qazib olish va qayta ishlashning zamonaviy, energiyani tejaydigan, yuqori samarali texnologiyalarini joriy etish hisobiga barqaror rivojlantirishni ta'minlash" [6];

"tumanlarning raqobatbardosh afzalliklari negizida eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarni kengaytirish, qurilish materiallari sanoatida sifat jihatidan jahon standartlariga javob beradigan yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish" [3];

"mahalliy qishloq xo'jaligi xom ashyosidan foydalanish negizida, birinchi navbatda, to'qimachilik sanoatida qayta ishlovchi ishlab chiqarishlarni jadal rivojlantirish, mamlakatimiz korxonalarida paxta tolasini qayta ishlash hajmlarini ko'paytirish;

mintaqada mahalliy xom ashyoni qayta ishlash va raqobatbardosh tayyor mahsulotlar ishlab

chiqarish bo'yicha kichik korxonalar va mikrofirmalarni, yirik korxonalar filiallarini keng rivojlantirish va joylashtirish" [4].

Hududiy rivojlantirish Dasturlarida sanoat korxonalarini rivojlantirish hududlarning barcha shahar va tumanlarida ustuvor yo'nalish bo'lishi hamda tarmoqlarni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan dasturlarni oqilona muvofiqlashtirish hamda aniq investitsiya loyihalarini amalga oshirish natijasida sanoat korxonalarini joylashtirish bilan bog'liq tarkibiy siljishlarga erishilishi nazarda tutilgan[8].

Ishlab chiqilgan Dasturlarni samarali amalga oshirilishini ta'minlash borasida 2022 - 2024 yillarda mahalliy hokimliklarga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

- dasturlarga kiritilgan loyihalarni amalga oshirilishiga to'sqinlik qilayotgan yoki qilishi mumkin bo'lgan muammolarni muntazam ravishda o'rganib borish va o'z vaqtida bartaraf etish choralarini ko'rish, loyihalarni amalga oshirilishi va faoliyatini yo'lga qo'yishda yuzaga keladigan har qanday byurokratik to'siqlarni bartaraf etish[9];

- “hududdagi bo'sh yoki samarali foydalanilmayotgan bino va inshootlar to'g'risidagi aniq ma'lumotlarning qisqa muddatlarda olinishi hamda ularning tadbirkorlik subyektlariga taqdim etilishi jarayonlarini samarali tashkil etish;

- hududda amalga oshirilayotgan loyihalarni energiya, gaz, suv va kanalizatsiya, issiqlik ta'minoti va boshqa shu kabi muhandislik - kommunikatsiya tarmoqlariga ulanishi jarayonlariga e'tibor qaratish hamda bu boradagi ilg'or tajribalarni qo'llash;

- kelgusi yil uchun yangi loyihalarni shakllantirish borasida loyiha tashabbuskorlari uchun yanada qulay muhit yaratish borasida har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ulardan kelib chiqqan holda mavjud barcha imkoniyatlarni safarbar etish" [6];

- tashkil etilayotgan loyihalarni, ayniqsa, mahallalarda "rivojlantirish bo'yicha mavjud imkoniyatlar va ularni amalga oshirish yo'llarini aniqlash, shu asosda loyihalarni tashkil etishning namunaviy shakllarini tavsiya etish va ularni qo'llab - quvvatlash;

- Dasturlarga kiritilayotgan loyihalarning faoliyat yo'nalishlari bo'yicha tarkibini takomillashtirishga, xususan, sanoat sohasida yuqori texnologiyalarga asoslangan zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlarini tashkil etishga asosiy e'tibor qaratish" [5];

- hududdagi eksportga mahsulot chiqarishga erishgan loyihalarga aniq va ta'sirchan yordam ko'rsatish orqali ularning tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi ishtirokini kengaytirish vazifalarini hal etish;

- kelgusi yil uchun yangi loyihalarni shakllantirishda mavjud xom ashyolardan unumli foydalanib, ularni chuqur qayta ishlagan holda qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirishga barcha imkoniyatlarni safarbar etish;

- go'sht, sut va meva - sabzavotlarga boy xom ashyo bazasiga ega lekin ularni qayta ishlab chiqarish bo'yicha birorta ham korxona mavjud bo'lmagan tumanlarda kamida 3 tadan shu turdagi xom ashyolarni qayta ishlovchi korxonalarni tashkil etish[9];

- hududlarda sanoat siyosatining strategik yo'nalishini belgilashda, birinchi navbatda texnik va texnologik jihatdan qoloq hududlarda ishlab chiqarishlarni bartaraf etishga, ikkinchidan, korxonalarni zamonaviy, so'nggi texnik va texnologik yutuqlardan foydalangan holda jihozlashga asosiy e'tiborni qaratish.

Xulosa qilib aytganda, "hududiy barqarorlik va iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash, hududlarda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish hamda mo'ljallangan hududiy prognoz parametrlariga erishish kabi vazifalarni amalga oshirishda hudud sanoatining salohiyatidan samarali foydalanish qo'yilgan maqsadga tezroq yetishish imkoniyatini beradi" [4] va yuqoridagi tadbirlar kompleks amalga oshirilgan taqdirdagina o'zining samarasini to'liq namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Андижон вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилган.
2. Korxonalar eksport salohiyatini oshirishda innovatsion marketing strategiyalarining o'rni. <http://elibrary.ru/item.asp?id=67315511>
3. The Architecture Designing Algorithm of a Digital High-Tech Enterprise Sustainable Development <https://ieeexplore.ieee.org/document/10762858>

4. NamDU-ARM-13467-Sanoat_iqtisodiyoti.pdf

https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/10/15/NamDU-ARM-13467-Sanoat_iqtisodiyoti.pdf

5. Ch.G. Nosirova. O‘zbekiston respublikasi to‘qimachilik sanoatini rivojlanishdagi asosiy parametrlarni va tendensiyalarni o‘rganish. Journal of Advanced Research and Stability // Volume: 02 Issue: 07| July -2022. www.sciencebox.uz.

6. Симаева Е.П., Тютюнник И.Г. Правовое регулирование промышленной политики России с позиции привлечения иностранных инвестиций: монография. - "Юстицинформ", 2017 г.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yangi taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni. www.lex.uz.

8. Maludakhan S., Akhmadkhonovna S. G. Distinctive Features of the Development of Industrial Production //Telematique. – 2023. – T. 22. – №. 01. – С. 663-667.

9. Sattikulova G. A., kizi Abdugoiyeva M. A Ways to Effectively Use Labor Resources //Telematique. – 2023. – T. 22. – №. 01. – С. 1699 - 1704. O‘zbekiston hududlarining yillik statistik to‘plami. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy statistik to‘plami. Toshkent. 2024.

UDK: 338.1

**YANGI O‘ZBEKISTONDA IQTISODIY ISLOHOTLARNING SAMARADORLIGI:
TAHLIL VA ISTIQBOLLAR**

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ:
АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

**THE EFFECTIVENESS OF ECONOMIC REFORMS IN NEW UZBEKISTAN:
ANALYSIS AND PROSPECTS**

V.E.Uralova TDSHU, tashqi siyosat va xalqaro iqtisodiy
munosabatlar instituti, Iqtisodiyot yo‘nalishi,
ingliz/koreys guruhi 1-kurs talabasi
visola386@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning mohiyati, yo‘nalishlari va ularning milliy iqtisodiyotga ta’siri tahlil qilinadi. Muhim e’tibor makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiya muhitini yaxshilash, kichik biznesni rivojlantirish va raqamli iqtisodiyotni joriy etishga qaratilgan islohotlarning samaradorligiga qaratilgan. Shuningdek, milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, xorijiy sarmoyalarni jalb etish, inson kapitali salohiyatini oshirish kabi yo‘nalishlarda istiqbolli chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Maqola xulosalarida islohotlarning barqarorligi va tizimlilikiga erishish uchun amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy islohotlar, Yangi O‘zbekiston, makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiya muhiti, kichik biznes, raqamli iqtisodiyot, xorijiy sarmoya, diversifikatsiya, inson kapitali, barqaror rivojlanish, tadbirkorlik, eksport salohiyati, zamonaviy sanoat, moliyaviy siyosat, institutsional islohotlar.

В данной статье проанализированы сущность, направления и влияние текущих экономических реформ в Новом Узбекистане. Особое внимание уделено реформам, направленным на обеспечение макроэкономической стабильности, улучшение

инвестиционного климата, развитие малого бизнеса и внедрение цифровой экономики. Также рассмотрены перспективные меры по диверсификации экономики, привлечению иностранных инвестиций и повышению потенциала человеческого капитала. В заключении предложены практические рекомендации по обеспечению устойчивости и системности реформ.

Ключевые слова: экономические реформы, Новый Узбекистан, макроэкономическая стабильность, инвестиционный климат, малый бизнес, цифровая экономика, иностранные инвестиции, диверсификация, человеческий капитал, устойчивое развитие, предпринимательство, экспортный потенциал, современная промышленность, финансовая политика, институциональные реформы.

This article analyzes the high-tech industry of the Republic of Korea and its impact on the national economy. Korea's innovative approach, scientific and technological progress, and export policy are considered key factors in the country's economic growth. The study examines the role of the high-tech industry in Korea's economy, the system of state support, and competitiveness in the global market.

Keywords: economic reforms, New Uzbekistan, macroeconomic stability, investment climate, small business, digital economy, foreign investment, diversification, human capital, sustainable development, entrepreneurship, export potential, modern industry, financial policy, institutional reforms.

So‘nggi besh yil ichida O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosat va iqtisodiy aloqalar sohasida tub o‘zgarishlar yo‘lini tutdi. Davlat tashqi munosabatlarda ochiqlik, pragmatizm, o‘zaro manfaatdorlikka asoslangan yondashuvni ustuvor deb bilib, yaqin va uzoq davlatlar bilan teng huquqli, strategik sheriklikka asoslangan hamkorlikni mustahkamlashga katta e‘tibor qaratmoqda. Bu jarayonda O‘zbekistonning tashqi iqtisodiy munosabatlarida yangi bosqich boshlanib, mintaqaviy hamkorlik, eksport salohiyatini kengaytirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash kabi yo‘nalishlarda aniq natijalarga erishildi.

Bu islohotlarning institutsional poydevori sifatida 2017 yil 7 fevralda qabul qilingan PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” muhim ahamiyat kasb etadi.[1] Ushbu strategiya nafaqat iqtisodiy sohani, balki ijtimoiy taraqqiyotning barcha jabhalarini qamrab olgan holda, davlat boshqaruvida tizimli, islohotlarga asoslangan yondashuvni joriy etdi.

Jumladan, ijtimoiy sohani rivojlantirish strategiyaning to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilanib, bu yo‘nalishda aholi farovonligini oshirishga qaratilgan bir qator strategik vazifalar va maqsadli dasturlar amalga oshirilmoqda. “Aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish” orqali fuqarolarning iqtisodiy barqarorligi ta‘minlanmoqda. Shuningdek, “Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish” orqali fuqarolarning turmush darajasi yaxshilanmoqda. Xotin-qizlarning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi ishtiroki kengayib, ularning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun huquqiy va amaliy sharoitlar yaratilmoqda.

Shu bilan birga, “Arzon uy-joylar barpo etish”, “Muhandislik kommunikatsiyalari va infratuzilmani rivojlantirish” kabi dasturlar orqali aholining hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan keng ko‘lamli infratuzilmaviy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta‘lim va fan sohasida olib borilayotgan islohotlar esa yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, innovatsion va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Yoshlarga oid davlat siyosatining takomillashtirilishi esa ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratayotgani bilan ahamiyatlidir.

Bularning barchasi Yangi O‘zbekiston sharoitida inson manfaatlari va jamiyat farovonligini ta‘minlashga qaratilgan, aniq maqsadlar va amaliy chora-tadbirlarga asoslangan, yaxlit islohotlar tizimining yuzaga kelayotganini ko‘rsatadi.

2021 yildan boshlab O‘zbekistonda “Yangi O‘zbekiston” konsepsiyasi asosida davlat siyosatining barcha yo‘nalishlari tubdan qayta ko‘rib chiqildi. Bu islohotlar ichida iqtisodiyot sohasi alohida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunda asosiy maqsad – davlatning iqtisodiyotdagi rolini tartibga

solish, erkin bozor mexanizmlarini joriy etish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va xususiy sektorni faol rivojlantirishdan iborat.

Iqtisodiyotni liberallashtirish – bu davlatning iqtisodiy faoliyatdagi ishtirokini qisqartirish, uning tartibga solish funksiyalarini qayta ko‘rib chiqish va ko‘proq xususiy sektor va bozor kuchlariga erkinlik berishni anglatadi.

O‘zbekistondagi amaliy qadamlar:

- ✓ Valyuta bozorini liberallashtirish (2017 yildan milliy valyutaning erkin konvertatsiyasi).
- ✓ Soliq tizimini soddalashtirish va raqamlashtirish.
- ✓ Davlat korxonalarini bosqichma-bosqich xususiylashtirish.

Bozor iqtisodiyotida asosiy tartibga soluvchi mexanizm – bu talab va taklif, narxlar orqali shakllanadigan iqtisodiy signallardir. Yangi O‘zbekistonda tovar va xizmatlar bozori, mehnat bozori, moliya va kapital bozorlari faoliyati bozor mexanizmlari asosida tashkil etilayotgani islohotlarning asosiy jihatlaridan biridir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishning asosiy mexanizmi — bu talab va taklif asosida shakllanadigan narx signallaridir. Ya’ni, bozor sub’ektlarining qaror qabul qilish jarayonida narxlar orqali yetkaziladigan ma’lumot hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yangi O‘zbekistonda tovar va xizmatlar bozori, mehnat bozori, moliya va kapital bozorlari faoliyati aynan ushbu bozor mexanizmlari asosida shakllantirilmoqda.[2] Bu esa, o‘z navbatida, iqtisodiyotda davlatning to‘g‘ridan-to‘g‘ri aralashuvini qisqartirish, teng raqobat muhitini yaratish va xususiy tashabbuslarni rag‘batlantirishga xizmat qilmoqda.[3]

Amalda esa bir qator islohotlar orqali bozor mexanizmlari samaradorligi oshirildi. Jumladan, davlat subsidiyalari va preferensiyalar tizimi qayta ko‘rib chiqilib, ular faqat iqtisodiy maqsadga muvofiq sohalarida qo‘llanilishi ta’minlanmoqda. Oziq-ovqat, transport va energetika kabi strategik tarmoqlarda raqobat muhitini yaratish va kuchaytirish uchun maxsus agentliklar tashkil etildi, litsenziya va kvotalar bekor qilindi yoki soddalashtirildi. Shu bilan birga, mahalliy va xorijiy investorlar uchun teng va shaffof shart-sharoitlarni ta’minlash, huquqiy kafolatlarni kuchaytirish orqali kapital bozori faoliyati jadallashmoqda. Bu islohotlar bozor ishtirokchilarining iqtisodiy xulqini erkinlashtirib, samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Xususiy sektor har qanday bozor iqtisodiyotining muhim dvigateli sanaladi. U tadbirkorlik sub’ektlari, kichik biznes, fermer xo‘jaliklari va xususiy korxonalarni o‘z ichiga olgan holda iqtisodiy faollikning asosiy manbai sifatida namoyon bo‘ladi.[4] Yangi O‘zbekiston sharoitida xususiy sektorni rivojlantirish, uning iqtisodiyotdagi ulushini oshirish va mulk huquqini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayonda xususiy tashabbuslarni rag‘batlantirish, tadbirkorlarga qulay shart-sharoitlar yaratish, ularning huquqiy va moliyaviy manfaatlarini ta’minlashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

2021–2023 yillar davomida xususiy biznes uchun litsenziyalash va ruxsat berish jarayonlari soddalashtirildi, 130 dan ortiq litsenziya va ruxsatnoma bekor qilindi. “Yangi O‘zbekiston – tadbirkorlar mamlakati” shiori ostida mamlakatda biznes yuritish muhitini yaxshilashga qaratilgan bir qator islohotlar amalga oshirildi. [2]Jumladan, kichik va o‘rta biznes uchun soliq imtiyozlari joriy etildi, yangi tashkil etilgan korxonalarga subsidiyalar, kompensatsiyalar va davlat kafolatlari taqdim etish amaliyoti kengaytirildi. Bundan tashqari, biznesni boshlash va yuritishda elektron davlat xizmatlaridan keng foydalanish imkoniyati yaratildi, bu esa tadbirkorlar uchun vaqt va xarajatlar kamayishiga olib keldi.

Ushbu chora-tadbirlar natijasida mamlakatda xususiy sektorning iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada ortdi. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023 yilda YaIMda xususiy sektor ulushi 80% dan oshgan bo‘lib, yangi tashkil etilgan korxonalarning 95 foizi xususiy shakldagi bizneslar hisoblanadi [4]. Bu ko‘rsatkichlar xususiy sektorning iqtisodiy o‘rni ta’minlashdagi muhim o‘rnini namoyon qilib, kelgusida ushbu sohaga yo‘naltiriladigan siyosiy va institutsional e’tiborni yanada kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy islohotlarning birinchi muhim yo‘nalishi — soliq va bojxona tizimini isloh qilish, faol bozor sub’ektlari uchun qulay va shaffof muhit yaratish hisoblanadi. Soliq qonunchiligi soddalashtirilib, elektron hisob-kitob tizimlari joriy etildi. Soliq yuki qisqartirildi,

jumladan, yuridik shaxslar uchun foyda solig‘i 20% dan 15% ga tushirildi.[4] Bojxona tartib-taomillari raqamlashtirilib, “Yagona darcha” prinsipi asosida tezkor va avtomatlashtirilgan xizmatlar shakllantirildi. Bu o‘zgarishlar tadbirkorlikni rivojlantirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va tovar aylanmasini erkinlashtirishga olib keldi.

Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish va samaradorlikni oshirish maqsadida yirik davlat korxonalarini transformatsiya qilish, xususiylashtirish va raqobatli bozor muhitiga moslashtirish jarayonlari yo‘lga qo‘yildi. 2021–2024 yillar davomida 100 dan ortiq davlat aktivlari xususiy sektorga o‘tkazildi [5]. Bu orqali yangi ish o‘rinlari yaratildi, investitsiya faolligi oshdi va davlat byudjetiga qo‘shimcha tushumlar ta‘minlandi. Qishloq xo‘jaligida esa bozor munosabatlarini joriy etish maqsadida yer resurslaridan samarali foydalanish, fermer xo‘jaliklariga uzoq muddatli ijara asosida yer ajratish, melioratsiya va agrotexnika sohalariga investitsiya jalb etish ishlari amalga oshirildi. Shuningdek, qishloq xo‘jaligida kooperativlar va logistika markazlari tashkil etilib, mahsulotni eksportbop tayyorlash tizimi shakllantirildi.

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi [6]. Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar yo‘nalishida “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi qabul qilinib, uning asosida elektron hukumat, elektron to‘lov, raqamli identifikatsiya va ma‘lumotlar bazasi tizimlari keng joriy etildi. Bu islohotlar orqali davlat xizmatlari shaffof, tezkor va fuqarolar uchun qulay tarzda taqdim etila boshladi. Elektron tijorat va fintex platformalarining o‘shishi tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlarni yaratdi.

Investitsiya muhitini yaxshilash maqsadida xorijiy investorlar uchun huquqiy kafolatlar, soliq va bojxona imtiyozlari taqdim etilib, “Greenfield” va “Brownfield” investitsiya shakllari orqali infratuzilmaviy loyihalarga yirik sarmoyalar jalb qilindi [3]. Iqtisodiy islohotlarning natijasi sifatida so‘nggi yillarda YaIM o‘shishi 5–6% atrofida kuzatilmoqda, tashqi savdo aylanmasi keskin kengaydi, eksport hajmi va to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar sezilarli darajada oshdi. Kambag‘allik darajasining 17% dan 14% ga tushishi islohotlarning ijtimoiy samarasini ham ko‘rsatib turibdi.

Xulosa sifatida ta‘kidlash mumkinki, “Yangi O‘zbekiston” iqtisodiy islohotlari mamlakat taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Iqtisodiyotni liberallashtirish, xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash, raqobatbardosh bozor muhitini yaratish, moliya va soliq tizimini modernizatsiya qilish kabi choralar samarali natijalarni bermoqda. Bu islohotlar mamlakatdagi biznes muhitini yaxshilab, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga, eksport hajmining oshishiga, YaIM o‘shish sur‘atlarining barqarorligini ta‘minlashga zamin yaratdi.

Shu bilan birga, O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o‘rni ham mustahkamlanmoqda — to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi oshib bormoqda, reyting agentliklari tomonidan mamlakatning investitsion jozibadorligi yuqori baholanmoqda. Bu jarayonlar davlatning strategik maqsadlari bilan uyg‘un tarzda amalga oshirilib, fuqarolarning farovonligini oshirish, barqaror va inklyuziv iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashga xizmat qilmoqda. Demak, amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar nafaqat bugungi kunning talablariga javob beradi, balki kelajak avlodlar uchun ham mustahkam iqtisodiy poydevor yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli farmoni-www.lex.uz
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston – yangi taraqqiyot yo‘li. – T.: O‘zbekiston, 2021. – 432 b.
3. World Bank. Uzbekistan Country Economic Update – Spring Edition. – Washington, D.C., 2024. – Режим доступа: <https://www.worldbank.org>
4. Davlat statistika qo‘mitasi. Rasmiy veb-sayt. – Rejim dostupa: <https://stat.uz> (01.06.2025).
5. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi. O‘zbekiston iqtisodiyoti 2023: tahlil va istiqbollar. Toshkent, 2024. – 96 b.
6. Shermanova F. Ta‘lim jarayonida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 1-6.

**MAMLAKAT, MINTAQALARDAGI TURISTIK INDUSTRIYA TAKLIF VA TALAB
XUSUSIYATLARI**

**ОСОБЕННОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ, СПРОСА И
ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СТРАНЕ, РЕГИОНАХ**

**FEATURES OF THE TOURISM INDUSTRY, SUPPLY AND DEMAND IN
COUNTRIES AND REGIONS**

Abdulkakimov Zuxrali Tursunaliyevich

Namangan davlat texnika universiteti, Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada mintaqalardagi turizm industriyasini barqaror rivojlanishi, turistik bozorni iste'molchilar daromadlari bo'yicha tarkibi ishlab chiqilgan holda turistik sayohatlarni oltita yirik guruxlashtirish masalalariga qaratilgan va bir qator xorijiy olimlar qarashlarini o'rgangan holda muallif ishlanmasi shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: turizm, turizm industriyasi, turistik xizmatlar, infratuzilmalar, dam olish turizmi, ish turizmi, ilmiy turizm, etnik turizm, rekreatsion turizm, ekstremal turizm, suv turizmi, biznes turizm, ekologik turizm, madaniy turizm, sanoat turizmi, agroturizm.

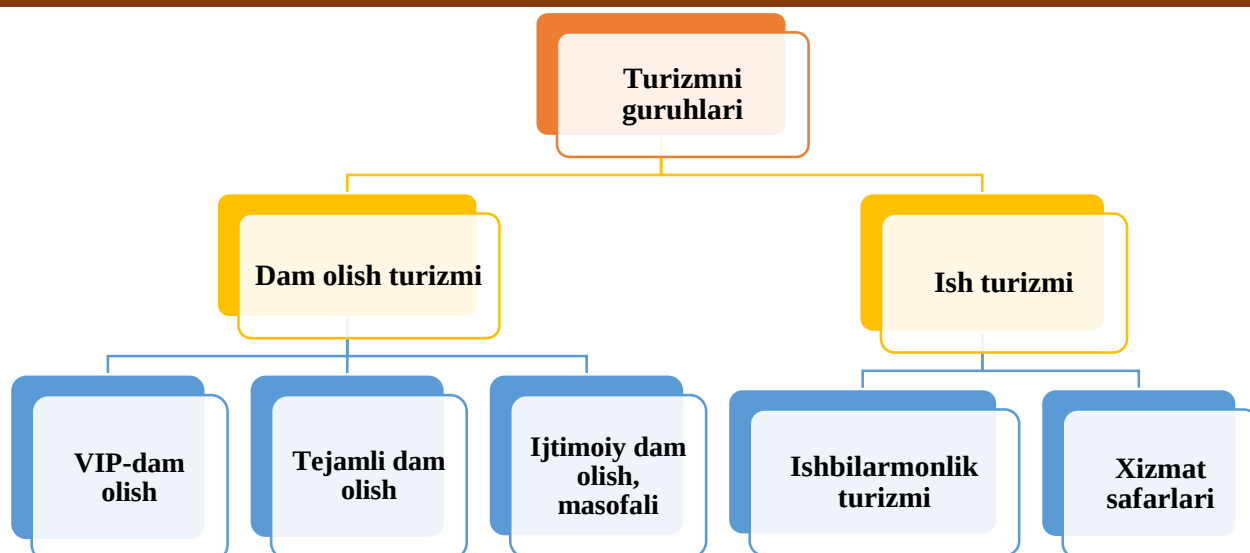
В данной статье рассматривается устойчивое развитие туристической индустрии в регионах, структура туристического рынка по доходам потребителей, направленная на шесть крупных группировок туристических поездок, и сформирована авторская разработка на основе изучения взглядов ряда зарубежных ученых.

Ключевые слова: туризм, туристическая индустрия, туристические услуги, инфраструктура, отдых, деловой туризм, научный туризм, этнический туризм, рекреационный туризм, экстремальный туризм, водный туризм, бизнес-туризм, экологический туризм, культурный туризм, промышленный туризм, агротуризм.

This article focuses on the issues of sustainable development of the tourism industry in the regions, the structure of the tourism market by consumer income, six major groups of tourist trips, and the author's development is formed based on the study of the views of a number of foreign scientists.

Keywords: tourism, tourism industry, tourist services, infrastructure, recreational tourism, business tourism, scientific tourism, ethnic tourism, recreational tourism, extreme tourism, water tourism, business tourism, ecological tourism, cultural tourism, industrial tourism, agritourism.

Dunyo xo'jaligida hamda ko'plab mamlakatlar amaliyotida va qonunchiliklarida turizm industriyasi minimal darajada xizmat ko'rsatuvchi tarmoq sifatida qoraladi. Shu sababdan turistik xizmatlarni guruxlashtirish talab etiladi, bunday yondashuv esa iste'molchilar daromadi va sayohatlarni moliyalashtirish manbalari nuqtai nazaridan ishlab chiqilsa maqsadga muvofiqdir. Mintaqalardagi turizm industriyasi bugungi kunda tez diversifikatsiyalashuvchi, ko'p tarmoqli, majmuali tarzda ishlaydigan ijtimoiy-maishiy infratuzilmalardan tashkil topadi. Shu nuqtayi nazardan turizm industriyasini rivojlantirish zarur, bir tomondan infratuzilmalar rivojiga, ikkinchi tomondan mintaqalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga ta'sir etsa, uchinchi tomondan aholi bandligi, ishsizlik darajalariga va aholini turmush farovonligiga ijobiy ta'sir etadi.

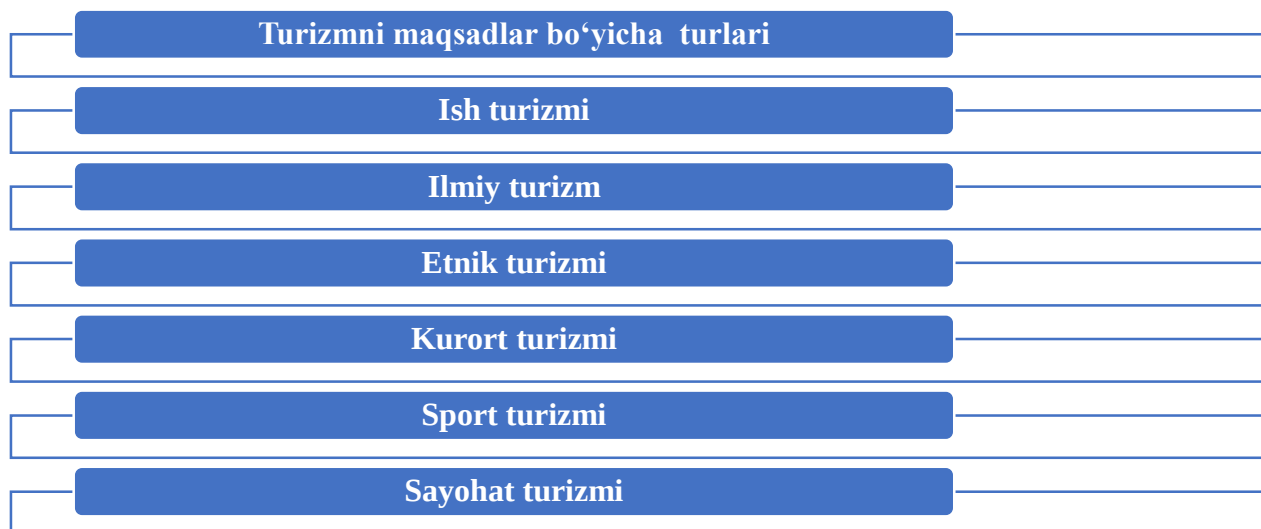

1-rasm. Turistik bozorni iste'molchilar daromadlari bo'yicha tarkibi

Manba: Muallif ishlanmasi

1-rasmdagi ma'lumotlardan shuni ko'rish mumkinki, dam olish turizmi o'z navbatida uchta asosiy katta guruhlariga ajratilib o'rganilgan bo'lib, VIP – dam olish turi o'ziga to'q turistlar uchun taqdim etiladi, tejamli dam olish turi esa o'rtacha daromadli turistlar uchun mo'njallangan bo'lib, ijtimoiy yoki masofali turizm esa imkoniyatlari yetarli bo'lmagan sayohat qilishni xohlovchilar uchun mo'njallangan bo'lib, unda asosan onlayn sayohat taklif etiladi. Shu bilan birga ayrim turistik kompaniyalar tomonidan arzonlashtirilgan yoki bepul sayohat turlarini imkoniyati yetarli bo'lmagan aholi qatlamiga taklif etiladi.

Ish turizm esa o'z navbitda ikki asosiy guruhga ajratilib o'rganish taklif etiladi va ishbiarmonlik turizmi bunda tadbirkorlik maqsadida boshqa mamalkatga yoki boshqa mintaqalarga tashrif paytida amalga oshiriladi, unga menejerlar, tadbirkorlar, tashkilotlar jamoasi kirishi mumkin. Xizmat safarlari paytidagi turistik sayohatlar amalga oshiriladi, ularga olimlar safarlari, ilmiy konferensiyalarda ishtirok, o'qituvchilar va mutaxassislarlarni turli seminarlardagi ishtirokini kiritish mumkin bo'ladi. Turizm industriyasini asosiy turlari uning faoliyat turidan kelib chiqqan holda shakllanadi va rivojlanadi.

2-rasm. Turizmni sayohat qilish maqsadlari bo'yicha asosiy turlari

Manba: Muallif ishlanmasi

2-rasmdagi ma'lumotdan shuni ko'rish mumkinki, turizm industriyasida sayohatlarni amalga oshirish bo'yicha turistik faoliyat bir necha turlarga bo'linadi. Biz ularni shartli ravishda oltita

guruhlarga ajratib oldik. Birinchisi, Ish turizmi – unga hamkorliklarni amalga oshirish maqsadida turli-tuman kelishuvlarni amalga oshirish maqsadida amalga oshiriladigan sayohatlarni o‘z ichiga oladi.

Ikkinchisi, ilmiy turizm – ilmiy-texnik jarayonlardagi yangiliklar bilan tanishish va tajribalar almashish maqsadida amalga oshiriladigan sayohatlarni kiritiladi. Uchinchi, etnik turizm – qarindoshlar bilan ko‘rishish uchun boshqa mamlakatlarga sayohat qilish va to‘rtinchidan, kurort turizm – dam olish va davolanish maqsadida sayohat qilish kiritiladi. Beshinchidan, sport turizmi – turli sport tadbirlarida ishtirok etish uchun va turistik firmalar tomonidan tashkil etiladigan sport tadbirlari uchun ommaviy sayohat qilish va tanishuv turizmiga – sayohat, ziyorat qilish maqsadida sayohat qilish kabilarni kiritishimiz mumkin.

Bundan turizm industriyasi ko‘plab yo‘nalishlarga ajratilishi mumkin, bularga sayohat turizmi, rekreatsion turizm, karvon yo‘llari, ekstremal turizm, suv turizmi, biznes turizm, ish turizmi, ekologik turizm, madaniy turizm, sanoat turizmi, agroturizmlarni kiritish mumkin.

Sayohat turizm – sayohat yoki tanishuv maqsadidagi turizm turidir, hozirda tez ommaviylashib bormoqda. Rekreatsion turizm – sayohat, dam olish, davolanish maqsadidagi sayohat turidir, ammo shu bilan birga rekreatsiyada nafaqat dam olish, davolanish, balki inson mehnat faoliyat davomidagi stresslar va aqliy, jismoniy, ruhiy toliqishlarni qayta tiklash jarayoni bilan bog‘liq turistik faoliyatdir. Ko‘pgina mamlakatlarda rekreatsiya turizmdan alohida tarmoq sifatida ko‘rishmoqda.

Turizmni karavan turi – esa sayohat va kichik sayohat turi hisoblanadi, ekstremal turizm esa jismoniy yuklamalar orqali inson hayoti uchun xavfli bo‘lgan turistik faoliyat turlarini qamrab oladi. Suv turizmi – suv kemalari, yaxtalar orqali dengizlar, daryolar, ko‘llar, suv omborlaridagi sayohat turidir, bu turni bir qator adabiyotlarda esa kruiz turizm deb ham ataladi. “Biznes turizmga AQSH dagi San-Fransisko shahrida o‘rtacha turistlar kuniga 300 AQSH dollardan sarflashadi. Xalqaro ekspertlar fikriga ko‘ra, biznes turizm turistik industriya bozorlarini Rossiyada 5 %ini, Yevropada esa 50 % ini egallagan” , shu sababdan ko‘plab turistik firmalar biznes turizm sohasiga ixtisoslashmoqda.

“Bu strukturalar asosan davlat tashkilotlari yoki ayrimlari esa nodavlat va notijorat bo‘lishi mumkin, bular ichidan 70 % i shahar tashkilotlari, 17 % i mintaqaviy, 13% i esa milliy KTBBlardir”. Bunday byurolar faoliyatida axborot tomonidan biznes turizm rivojiga hissa qo‘shadilar, iste‘molchi turistik obyekt to‘g‘risida to‘liq ma‘lumot so‘raydi va shu sababdan nafaqat biznes turizm uchun barcha turizm industriyasi vakillari uchun axborot ta‘minoti zarur, yuqoridagi byurolar faoliyatini kengaytirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Ekologik turizm – turistik faoliyatning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir, dunyo xo‘jaligini globallashtirish ta‘sirida, iqlim o‘zgarishlari ta‘sirini kuchayishi oqibatida bu turni rivojlantirishda ehtiyoj sezildi. Butun dunyo turistik tashkiloti tomonidan 2010-yilda ishlab chiqilgan prognozlari qaraydigan bo‘lsak, 2020-yilda turizm industriyasini beshta asosiy strategik tarmoqlaridan biri sifatida ekologik turizm ko‘zga tashlanadi deyilgan.

Bugungi kunda bu prognoz to‘liq o‘zini oqladi, 2019 va 2020-yillarda boshlangan COVID-19 koronavirus pandemiyasi davrida to‘liq to‘xtagan turizm industriyasi ekologik turizmni rivojlanishi hisobiga qayta tiklandi. Ekologik turizm barcha tabiiy turizm turlarini qamrab oladi, asosiy e‘tibor esa tabiat bilan munosabatga asoslanadi, Germaniyani rivojlantirish, moliyaviy hamdo‘stlik federal vazirligi ta‘rifiga ko‘ra esa ekologik turizm shunday turizm turiki atrof-muhitga negativ ta‘sirni minimum darajada saqlab turistik xizmat ko‘rsatishdir.

Asosan ekologik turizm tabiiy qo‘riqlanadigan hududlarda amalga oshiriladi, buni dunyo amaliyotida kuzatish mumkin bo‘ladi. Turistik potoklarni asosiy qismi yirik milliy parklar hududiga Yelouston, Grand-Kanonlarga to‘g‘ri keladi. Yil davomida million turistlar tashrifi ortidan 100 million dollardan ortiq mablag‘ topishadi. Alohida qo‘riqlanadigan hududlar (AQH) dagi professional ekologlar xizmati natijasida turistik potoklar uchun qulay turistik xizmatlar taklif etiladi. Dunyo jamiyati alohida qo‘riqlanadigan hududlarni turli tuman fondlar va xalqaro tashkilotlar orqali moliyalashtirib borishadi. Bundan tashqari internet tarmoqlari orqali turistik xizmatlar taklif etib borishadi, SEPS-3 dasturi orqali AQH lardagi muammolar o‘rganilib boriladi va kelgusidagi loyihalarga takliflar tayyorlashadi.

Madaniy turizm. Tabiatga qiziqish bilan birga inson tomonidan barcha etilgan yodgorliklar, turli inshootlar, dunyo xalqlarini urf-odatlarini o‘rganish orqali turistik xizmatlar taklif etiladi va bu turni madaniy turizm deb nomlaymiz. Bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarda madaniyat va turizmni demokratiyalash jarayoni yuz bermoqda, madaniy boyliklar rassomlar, arxitektorlar, muzikantlar, yozuvchilar, olimlar mehnati natijasida yaratiladi. Shu bilan tarixiy-madaniy yodgorliklar mamlakatlarni asosiy turistik potentsiali hisoblanadi va xar qanday mamlakat yoki mintaqa madaniy turizmida ishtirok etishi mumkin, mavjud resurslar potentsialini ko‘rsata olsa bo‘ldi. Madaniy boyliklarni konsentratsiyasi natijasida turizm industriyasi turli-tuman shakllarda rivojlanib bormoqda.

Sanoat turizmi. Mintaqalarni sanoatni rivojlanish darajasi mamlakatni rivojlanish darajalarini belgilab bersa, oldinlari sanoatlashgan mintaqalarga turistlar tashrif buyurishi kuzatilmas edi. Ammo xorijiy turistlarni boshqa mamlakatlarga yoki mintaqalarga saxat davomida ular shu yerdagi sanoat mahsulotlari bilan qiziqishadi va shu sababdan mahsulot ishlab chiqilgan sanoat obyektlari bilan tanishish ehtiyoji sezildi va sanoat turizmi rivojlana boshladi. Sanoat turizmi o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlar bilan ajralib turuvchi tur sifatida turistik bozorga kirib kelmoqda va turistik firmalarni ixtisoslashuvi natijasida zavod, fabrikalar va boshqa obyektlarga sayohatlar yuqori darajada rivojlana boshladi. Ular savdo departamenti, mehmonxona tashkilotlari, servis kompaniyalari bilan birgalikda turistlar bilan aniq munosabatlarni o‘rnatadi. Turistik kompaniyalarni ixtisoslashuvi bilan maxsus guruhlariga xizmat qiladi, boshqa mamlakatlarni sanoat mahsulotlari bilan tanishuvi orqali ulardagi savdo jarayonlarini rivojlantiradi. Ixtisoslashgan turistik xizmatlar orqali turistik bozorlar bilan potentsial darajada tanishadi, ehtiyojlar aniqlanadi, savdo hajmini belgilash imkoniyatini aniqlab oladi. Sanoat turizmi rivojlangan mamlakatlarga misol sifatida Gonkongni ko‘rsatish mumkin.

Agroturizm. Turli mamlakatlar va mintaqalarni qishloq xo‘jaligini rivojlanishi ta‘sirida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoati jadal o‘sishi natijasida qishloq xo‘jaligi turizmi yangidan rivojlandi. Xususan, Daniya dunyo bo‘yicha vino ishlab chiqarish bo‘yicha yetakchilik qiladi, unga yaqin ixtisoslashgan qishloq xo‘jaligi xizmat qiladi. Bu xo‘jaliklar turistik markazlarga yaqin masofada joylashgan holda turizm industriyasining muhim muhim qismi sifatida ajralib turadi.

Turizmning boshqa ixtisoslashgan turlari. Shunday qilib, ular, masalan, turistlarning ta‘lim va fan sohasidagi qiziqishlarini qondirishdan iborat. Dunyoga mashhur Oksford va Kembrij universitetlari sayyohlik diqqatga sazovor joylari va mustaqil turistik namoyish obyektlariga aylandi. Bundan tashqari, bunday o‘ziga xos ta‘lim tizimi turizm salohiyati va turistik oqimlarni jalb qilish elementi sifatida maydonga chiqdi, xususan, ta‘lim turizmining asosi sifatida muvaffaqiyatli qo‘llanila boshlandi.

Xulosa sifatida shuni alohida ta‘kidlash kerakki, mintaqalarda turizm industriyasini jadal rivojlanishiga erishish, barqaror iqtisodiy o‘sinh sur‘atlarini ta‘minlash, turizmni sayohat qilish maqsadlari bo‘yicha yirik oltita guruxlariga ajratish amalga oshirildi. Yuqoridagi masalalarga e‘tibor qaratish o‘z navbatida mintaqalar kesimida turistik faoliyatni yangidan tashkil etish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘xati

1. Илюян Э.Р. Развитие индустрии туризма как фактор интегрирования России в мировую экономику в условиях глобализации. Дисс.на соис. Уч степ. К.э.н.Москва,2008 г. 86 с
2. Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari (Samarqand viloyati misolida) iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiyasi. Samarqand-2018 y. 24 b.
3. Морозов М.А, Морозова Н.С, Карпова Г.А, Хорева Л.В. “Экономика туризма” учебник. М. 2014 г. 98 с

**O‘ZBEKISTONDA ICHKI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH: XORIJIY TAJRIBALAR
VA ULARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI**

**РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ
ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

**FOR THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN UZBEKISTAN:
FOREIGN EXPERIENCE AND POSSIBILITIES OF ITS USE**

Yo‘ldashev Bekzodjon Sherzodjon o‘g‘li

Namangan davlat texnika universiteti, tayanch doktoranti

e-mail: bekzodyuldashev23@icloud.com

orcid:0009 0005 8339 8636

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston ichki turizm sohasining hozirgi holati tahlil qilinadi, xalqaro tajribalar asosida rivojlantirish strategiyalari ko‘rib chiqiladi va milliy model takliflari taqdim etiladi. Maqola ichki turizmga Turkiya va Tailand tajribalarini o‘rganish orqali O‘zbekiston sharoitlariga mos keladigan strategik yondashuvlarni ishlab chiqishni maqsad qiladi. Xorijiy tajribalar asosida ishlab chiqilgan milliy ichki turizm modeli O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish, aholining turizmga bo‘lgan qiziqishini oshirish bu sohaning xalqaro standartlarga javob berishiga imkon yaratadi.

Kalit so‘zlar: ichki turizm, xalqaro tajriba, subsidiya, infratuzilma, milliy model, diversifikatsiya, turizm yarmarkasi, turoperator.

В данной статье анализируется текущее состояние внутреннего туризма Узбекистана, рассматриваются стратегии развития на основе международного опыта и представлены предложения национальной модели. Статья направлена на разработку стратегических подходов, подходящих для условий Узбекистана, путем изучения опыта Турции и Таиланда во внутреннем туризме. Разработанная на основе зарубежного опыта национальная модель внутреннего туризма позволяет развивать туризм в Узбекистане, повышать интерес населения к туризму и соответствовать международным стандартам. Это способствует развитию экономики страны в различных отраслях и повышению культурно-духовного потенциала населения.

Ключевые слова: внутренний туризм, международный опыт, субсидия, инфраструктура, национальная модель, диверсификация, туристическая ярмарка, тuroperator.

This article analyzes the current state of domestic tourism in Uzbekistan, considers development strategies based on international experience, and presents proposals for a national model. The article aims to develop strategic approaches suitable for Uzbekistan’s conditions by studying the experiences of Turkey and Thailand in domestic tourism. The national domestic tourism model, developed on the basis of foreign experience, allows for the development of tourism in Uzbekistan, increasing public interest in tourism, and ensuring that this industry meets international standards. This contributes to the development of the country’s economy in various spheres and the growth of the cultural and spiritual potential of the population.

Keywords: domestic tourism, international experience, subsidies, infrastructure, national model, diversification, tourism fair, tour operator.

Ichki turizm – bu fuqarolarning o‘z mamlakatida chetga chiqmay sayohat qilish, turistik faolyatlardan foydalanish va mahalliy hududlarda dam olishni o‘z ichiga olgan soha hisoblanadi. Har bir mamlakat ichki turizmning rivojlanishi o‘sha davlatning iqtisodiy, madaniy, ekologik va

ijtimoiy salohiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston singari rivojlanish yo'lidagi mamlakatlarda ichki turizmning roli tobora ortib bormoqda. Bu holatning sababi shundaki, ichki turizm nafaqat milliy iqtisodiyotga qo'shimcha moliyaviy oqimlar keltiradi, balki aholining farovonlik darajasini oshirish, ularning madaniy-tarixiy merosga nisbatan e'tibor va ehtiromini kuchaytirish, jamiyatdagi ijtimoiy muvozanat va barqarorlikni mustahkamlashda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Pandemiya sharoitida ichki turizmning iqtisodiy roliga e'tibor kuchaydi. Biroq, bu sohada tizimli yondashuv, investitsiya muhitini yaxshilash va xizmatlar sifatini oshirish talab etiladi.

Ichki turizm O'zbekiston uchun barqaror iqtisodiy rivojlanish, mahalliy bandlik va milliy qadriyatlarni asrash vositasi bo'lishi mumkin. Buning uchun xorijiy tajribalarni o'rganish, xususan Turkiya va Tailandning muvaffaqiyatli ichki turizm modeli asosida milliy modellarni yaratish va mahalliy sharoitga moslashtirish orqali infratuzilmaviy islohotlarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Ichki turizm O'zbekistonning barqaror rivojlanish strategiyasida muhim o'rin egallaydi. Bu sohaning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki milliy madaniyatni saqlash, aholi turmush darajasini yaxshilash va mamlakatning xalqaro obro'sini oshirishga ham xizmat qiladi. Hukumat tomonidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi ichki turizmni yanada rivojlantirish va uning salohiyatidan to'laonli foydalanishga imkon beradi. N. Karimov, Sh. Islomovlar ichki turizmni rivojlantirishda infratuzilma va kadrlar tayyorlashning ahamiyatini ta'kidlaydilar [1]. Shuningdek, Turkiya va Tailand davlatlarining ichki turizmni rivojlantirish tajribasi O'zbekiston uchun foydali bo'lishi mumkin. Smith, J. & Brown, L.larning "Lessons from Thailand's Tourism Success" maqolasida Tailandda ichki turizmning rivojlantirish bo'yicha strategiyalar va amaliy tajribalar to'liq yoritib berilgan [2]. Shuningdek turkiyalik olimlar Ismail Kervankiran, Murat Çuhadarlarning "Türkiye'de İç Turizmin Gelişimi ve Mekânsal İstatistik Yöntemlerle Analizi" maqolada turizm yaxshi rivojlangan Turkiya ham ichki turizmdan ko'ra ko'proq tashqi turizmga e'tibor qaratilgan va buning natijasida ichki turizm pasayish yuz bergan. Shu sababli ichki turizmning rivojlantirish uchun statistik ma'lumotlardan va ekonometrik modellardan foydalanish orqali ichki turizmning tashqi turizm kabi rivojlantirish uchun aniq va statistikaga tayangan takliflar va yechimlar berilgan. Mualliflar ichki turizmni rivojlantirish mamlakatga nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki aholining madaniy meroslarini va o'z mamlakatining tarixiy obidalarini bilib olishda ham muhim ro'l o'ynaydi [3].

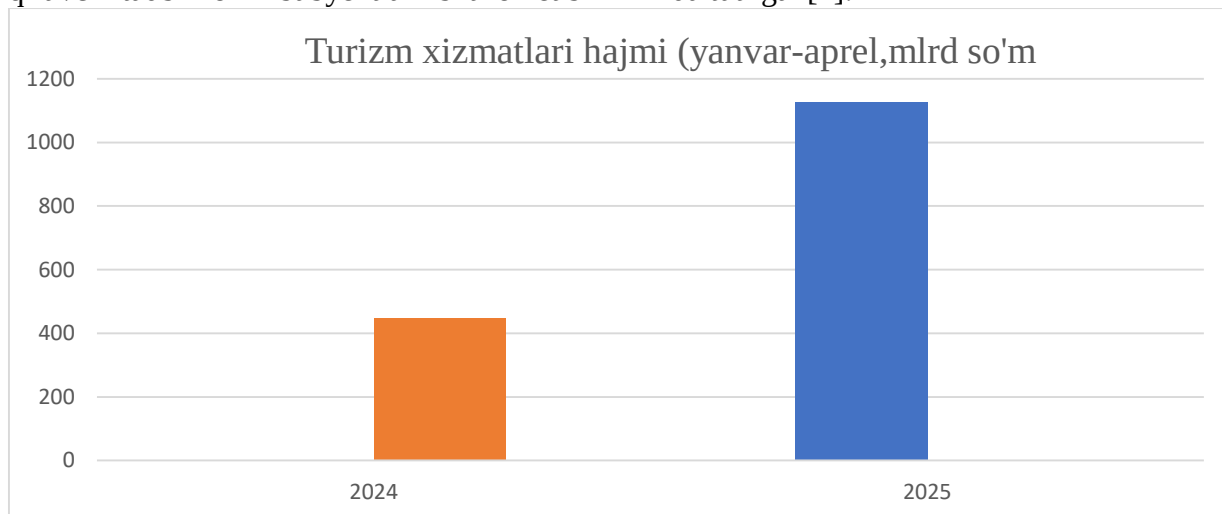
Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada ichki turizmni rivojlantirishda bir qator ilmiy metodlar, jumladan, so'rovnoma, Turkiya va Tailandning ichki turizm strategiyalarining tahlili, O'zbekiston bilan qiyosiy tahlil komparativ yondashuv va ilmiy va statistik manbalar o'rganildi. Bu metodlar yordamida ichki turizmni rivojlantirishda kerakli xulosa va milliy modellar ishlab chiqildi. Tavsifiy metodologiya - ichki turizm imkoniyatlari haqida batafsil tasvir berilgan; ichki turizmni rivojlantirishga doir qarorlar va davlat dasturlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Xususan ichki turizmni rivojlantirish bo'yicha bir qator qaror va farmonlar qabul qilingan bo'lib, ularda quydagilar nazarda tutilgan:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida (2021-yil 6-fevral, PF-6165-son): Ushbu farmon ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlarini belgilaydi. Farmon doirasida turizm mahsulotlari va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, transport yo'nalishlarini kengaytirish, transport xizmatlari sifatini oshirish, turizm mahsulotlarini keng targ'ib qilish, shuningdek, mamlakatimizning sayohat va dam olish uchun xavfsiz manzil sifatidagi imijini mustahkamlash maqsadi ko'zda tutilgan [1].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 7-oktabrdagi 646-sonli "Ichki turizm infratuzilmasini rivojlantirish va xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori: Ushbu qaror "O'zbekiston bo'ylab sayohat qil! "ichki turizm yarmarkasi "To'rt faslning har birida sayohat" turizm mavsumining ochilishi doirasida tashkil etiladi va o'tkaziladi. Yarmarkalar orqali ichki turizmni ommalashtirish va aholini keng jalb qilish maqsad qilingan. Mazkur qaror doirasida ichki turizm yo'nalishida faoliyat yurituvchi turoperatorlar, dam

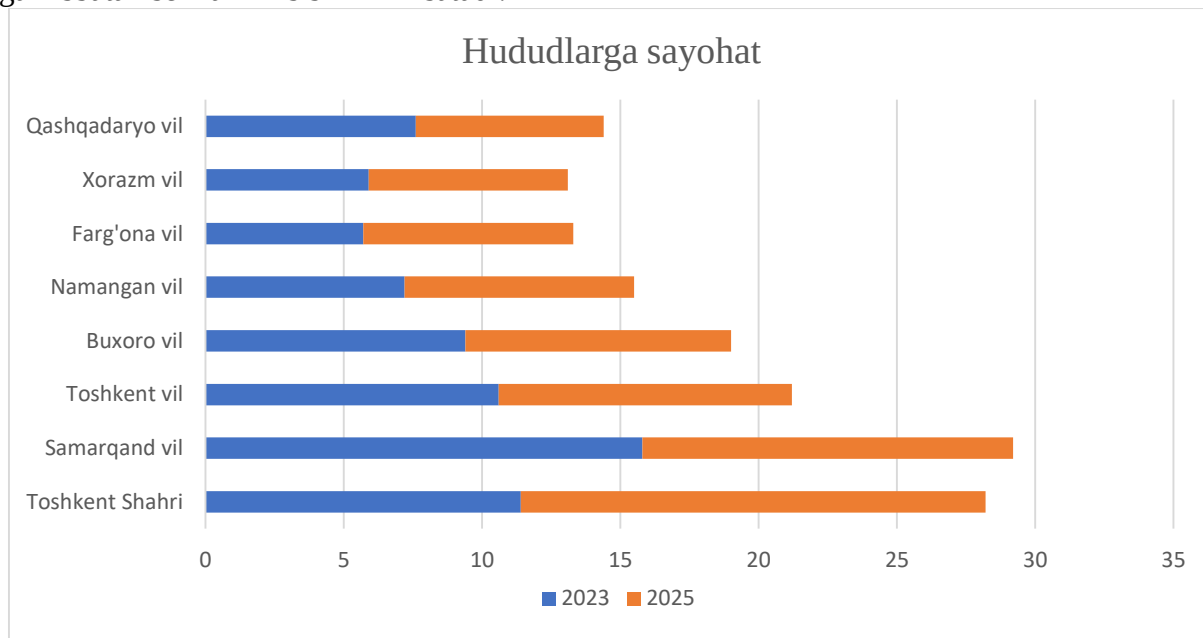
olish maskanlari, mehmonxonalar, transport tashkilotlari hamda boshqa turdagi turizm xizmatlarini taklif qiluvchi tadbirkorlik subyektlari ishtirok etishi ko‘zda tutilgan[2].

1-rasm. 2024 va 2025-yilning yanvar-aprel oylarida turistik xizmatlar hajmidagi o‘shishni ko‘rsatadi[10].

1-rasmdagi ma’lumotlardan shuni korish mumkinki, 2025-yilning yanvar-aprel oylarida turistik agentliklar, turoperatorlar, bron qilish va u bilan bog‘liq boshqa xizmatlar hajmi 1 125,8 mlrd so‘mni tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkichning o‘tgan yilning mos davriga nisbatan o‘shish surati 150,9 %darajasida qayd etildi.

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI) O‘zbekistonda ichki turizmning rivojlanishi bilan bog‘liq holatni baholash maqsadida 2023-2025-yillarda so‘rov o‘tkazdi. So‘rovnoma ko‘ra 2025 yilning birinchi choragida ichki turizm hajmi 2023 yilning mos davriga nisbatan sezilarli o‘shishni ko‘rsatadi.

2-rasm. 2023 va 2025-yillarda respublikaning asosan qaysi hududlariga sayohatga borilganligini ko‘rsatadi[7].

2023-yil mamlakat bo‘ylab amalga oshirilayotgan sayohatlarning eng katta qismni Samarqand viloyatiga (15,8%) tegishli bo‘lsa, 2025-yili Toshkent shahri (16,8%) da ichki turistik oqim eng yuqori darajada ekanligini ko‘rsatdi.

Turizm yo‘nalishlariga kelganda, so‘rov qatnashchilari 2023-yil 17,6%i tog‘ va tog‘oldi hududlarida dam olishni afzal ko‘rgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib bu yo‘nalishda sayohat kamaygan va natijada ko‘rsatkich 11,0% ni tashkil qilgan. 2023-yil 17,1%i oilaviy turizmni tashkil qilgan bo‘lsa, ikki yildan so‘ng bu ko‘rsatkich 3,1% foizga pastlab 14,0 % foizni tashkil qildi. 2025-yilga kelib ziyorat turizmida katta o‘zgarish kuzatilmadi, 22,8% ni tashkil qildi va bu 2023-yilga nisbatan deyarli o‘zgarishsiz qolgan 22,6% ziyorat turizmni tashkil qilgan. 2023-yil 11,5% sayyohlar madaniy va ma‘rifiy turizmni afzal ko‘rishgan bo‘lsa 2025-yilga kelib bu ko‘rsatkich 4.2% ga o‘sib, tashrif buyuruvchilarni 15,7 % ni tashkil etdi. Ichki turizm mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga xizmat qiluvchi muhim soha hisoblanadi. Bu sohaning O‘zbekistonda yana ham rivojlanishi uchun xorijiy tajribalardan o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ichki turizm sohasi rivojlangan ko‘plab davlatlar mavjud, ularning ichida Turkiya va Tailand tajribalari alohida e‘tiborga loyiq. Ichki turizmning rivojlantirishda bu davlatlar o‘zlarining milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda to‘g‘ri keladigan alohida tizimlarni ishlab chiqishga va bu orqali ichki turizm iqtisodiyotda salmoqli o‘rin egallamoqda.

Turkiyada ichki turizmni rivojlantirishda 4M model ya‘ni turizm “Mehmonxona, mahalliy ishtirok, marketing va menejment” kabi modeldan foydalanish yil davomida barqaror ichki turizm oqimini ta‘minlashga xizmat qilmoqda. Shunindek, mahalliy sayyohlarni rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlari berish ham sohani rivojlanishiga katta turtki bo‘ldi. 2024-yilda Turkiya fuqarolari tomonidan 67 million ichki sayohat amalga oshirilganligi bo‘yicha Turkiya davlat statistika agentligi xabar berdi. Bu ko‘rsatkich 2023-yilga nisbatan 9 foizga oshdi. Bundan tashqari, ichki tashrif buyuruvchilarning xarajatlari 1,4 trillion liraga yetdi, bu esa kuchli ichki turizm bozorini aks ettiradi. Ichki sayohatlar va xarajatlarning ko‘payishi Turkiya fuqarolarining o‘z mamlakatini o‘rganishga qiziqishi ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Tailand ichki turizmining rivojlanishining asosiy jihatlari- ekoturizm, har bir hudud o‘ziga xos taom, hunarmandchilik va bozorlar bilan tanitilganligi. Bu soha turizmni, shunindek mahalliy iqtisodiyot va bandlikni ham qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda. Xususan, Tailand turizm ma‘muriyati (TTM) mahalliy sayyohlar Tailand bo‘ylab 197,53 million marta sayohat qilib, 952,77 milliard baht sarfladi. 2024-yilning 9 oyida ichki sayohatlar soni 148,02 millionni tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan 8,98 foizga oshgan.

O‘zbekistonda ichki turizmni rivojlantirish milliy iqtisodiyot va madaniyatni rivojlantirga xizmat qiluvchi muhim yo‘nalishlardan biridir. Ushbu sohani rivojlantirishda avvalo sayyohlar uchun zarur qulayliklar yaratilish kerak. Jumladan, yo‘llar, aeroportlar va vokzallarni zamonaviylashtirish, shuningdek, avia hamda temir yo‘l chiptalari narxlarini maqbullashtirish talab etiladi. Odatda bayram arafalarida odamlarning sayohat qilish istagi ortadi, bu esa chiptalarga bo‘lgan talabni keskin oshishiga olib keladi. Bunday vaqtlarda talabalar va oilaviy sayohatchilar uchun maxsus chegirmalar joriy etish ichki turizmni rag‘batlantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

Turkiyada ichki turizmni rivojlantirishda 4M modelidan foydalangan va har bir mintaqani alohida turistik yo‘nalish sifatida targ‘ib qiladi. Turkiyaning 4M modeli asosida O‘zbekiston uchun ham quyidagi milliy ichki turizm modeli taklif etiladi:

- **Mehmonxona:** Har bir mintaqada milliy uslubdagi arzon va qulay turar joylar tarmog‘ini tashkil qilish. Har bir mintaqada mavjud mehmonxona va turar joylarni milliy uslubga moslashtirish, yangi investitsiyalar jalb etish orqali qulay va arzon turar joylar tarmog‘ini yaratish.

- **Mahalliy ishtirok:** Aholini turizm xizmatlari sohasida faol qatnashishini ta‘minlash maqsadida, gidlik, kulinariya va qo‘llanma xizmatlari bo‘yicha maxsus trening va malaka oshirish dasturlarini joriy etish.

- **Marketing:** Har bir viloyat uchun milliy ichki turizm brendi yaratish, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng qamrovli reklama kampaniyalarini tashkil etish.

- **Madaniyat:** Madaniy-tarixiy kontent asosida sayohatni ta‘limiy, ma‘naviy jihatdan boyitish.

Tailand ichki turizm tizimi o‘zida tabiiy va madaniy resurslardan samarali foydalanishni mujassam etgan. Tailand tajribasiga tayanib, O‘zbekistonda ichki turizmni rivojlantirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar beriladi:

- Har bir hududga xos turistik mahsulot va dasturlar ishlab chiqish;

- Ekoturizm va agroturizm bo'yicha treninglar va loyihalarni amalga oshirish;
- Turistik tadbirlar va festivallarni tizimli tashkil qilish;
- “One region – one brand” tamoyiliga asoslangan raqamli marketing kampaniyasini yo'lga qo'yish.

Xulosa qilib aytganda, ichki turizmning ahamiyati uning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik jihatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu sohani yanada rivojlanishida xorijiy davlatlar tajribalaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF–6165-sonli Farmoni. – <https://lex.uz/docs/5272585>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 7-oktabrdagi “Ichki turizm infratuzilmasini rivojlantirish va xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 646-sonli qarori. – <https://lex.uz/docs/6893426>
3. Axmedjonova I, Xalilova N (2024). “O'zbekistonda ichki turizmni rivojlantirish: imkoniyatlari, muammolari va yechimlari”.
4. Karimov N., Islomova Sh. (2021). “Ichki turizm rivojlanishining iqtisodiy asoslari”. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
5. Smith, J. & Brown, L. (2021) “Lessons from Thailand's Tourism Success”
6. İsmail KERVANKIRAN, Murat ÇUHADAR (2017) “Türkiye’de İç Turizmin Gelişimi ve Mekânsal İstatistik Yöntemlerle Analizi”
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi
8. <https://www.unwto.org/tourism-data/un-tourism-tourism-dashboard>
9. <https://uzreport.news>
10. <https://stat.uz/uz/>
11. <https://lex.uz>

УДК: 330.3

ИҚТИСОДИЁТНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ БЎЙИЧА КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВЛАР

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ГОСУДАРСТВЕННОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ ЭКОНОМИКИ

CONCEPTUAL APPROACHES TO STATE REGULATION OF THE ECONOMY

Собирхўжаев Хадятилло Биллохон ўғли

Ўзбекистон Миллий университети Иқтисодиёт
факультети талабаси, E-mail: hadyatillo2004@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада иқтисодий самарадорлик нуктаи назаридан давлат томонидан иқтисодиётга аралашувнинг таъсири назарий ва амаий жиҳатдан таҳлил қилинади. Муаллиф классик, неоклассик ва Кейнсчилик иқтисодий мактабларнинг ёндашувларини солиштирган ҳолда, бозор механизмлари ва давлат сиёсатлари ўртасидаги мувозанатни белгилаш зарурлигини асослайди. Мақолада давлат аралашувининг маълумотлар ноаниқлиги, нотўғри шакланган рағбатлар ва сиёсий манфаатларга боғлиқлиги сабабли ресурслар тақсимооти, меҳнат унумдорлиги ва иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатиши таъкидланган. Хусусий

ва давлат секторида самарадорлик мезонларининг фарқлари, меҳнат бозорига таъсир, ва давлат корхоналарининг самарасизлигига олиб келадиган омиллар илмий асосда ўрганилди.

Калит сўзлар: Бозор иқтисодиёти, давлат аралашуви, иқтисодий самарадорлик, нарх сигналлари, ресурслар тақсимоти, субсидиялар,

В данной статье теоретически и практически анализируется влияние государственного вмешательства в экономику с точки зрения экономической эффективности. Автор, сравнивая подходы классической, неоклассической и кейнсианской экономических школ, обосновывает необходимость нахождения баланса между рыночными механизмами и государственной политикой. В статье подчёркивается, что вмешательство государства может негативно сказываться на распределении ресурсов, производительности труда и экономическом росте из-за неопределённости информации, неправильно сформированных стимулов и зависимости от политических интересов. Также научно обоснованно изучены различия в критериях эффективности частного и государственного секторов, влияние на рынок труда и факторы, приводящие к неэффективности государственных предприятий.

Ключевые слова: рыночная экономика, государственное вмешательство, экономическая эффективность, ценовые сигналы, распределение ресурсов, субсидии.

This article provides a theoretical and practical analysis of the impact of government intervention in the economy from the perspective of economic efficiency. The author compares the approaches of classical, neoclassical, and Keynesian economic schools and argues for the need to establish a balance between market mechanisms and government policies. The article highlights that government intervention may negatively affect resource allocation, labor productivity, and economic growth due to informational uncertainty, misaligned incentives, and dependence on political interests. It also scientifically examines differences in efficiency criteria between the private and public sectors, their effects on the labor market, and the factors leading to inefficiency in state-owned enterprises.

Keywords: Market economy, government intervention, economic efficiency, price signals, resource allocation, subsidies.

Давлат аралашуви ва бозор иқтисодиёти ўртасидаги муносабат иқтисодиёт назариясида доимий равишда баҳс-мунозараларга сабаб бўлувчи энг асосий масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Бу аралашувларнинг асосий мақсади иқтисодий ўсиш, макроиқтисодий барқарорлик ҳамда ижтимоий адолатни таъминлашдан иборат. Шу билан бирга, давлатнинг иқтисодиётга фаол иштироки узок муддатли иқтисодий самарадорликка қандай таъсир кўрсатиши масаласи очик қолмоқда. Давлат аралашуви масаласи иқтисодий назариялар ва тарихий тажрибалар нуқтаи назаридан турлича талқин қилинади. Классик ва неоклассик иқтисодий назарияларда бозорнинг ўз-ўзини тартибга солиш қобилиятига урғу берилиб, давлатнинг иқтисодиётга аралашуви чекланиши кераклиги таъкидланади. Кейнсча ёндашув эса, айниқса иқтисодий инқироз ва турғунлик даврларида, давлатнинг фаол иштирокини зарурий деб ҳисоблайди. Ушбу мақола давлат иштирокининг иқтисодий ўсиш ва барқарорликка таъсирини ўрганади. Тадқиқотнинг долзарблиги шундаки, ҳозирги глобал иқтисодий шароитда давлат аралашувининг оптимал даражасини белгилаш масаласи тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Халқаро иқтисодий муҳитнинг ўзгарувчанлиги, молиявий инқирозлар, пандемиялар ва бошқа глобал иқтисодий шоклар натижасида давлатнинг иқтисодиётдаги роли кучайиб, бозор механизмларига нисбатан ишонч пасаймоқда. Айниқса, иқтисодий инқироз даврларида давлат аралашуви бозор иштирокчилари томонидан муҳим чоралар сифатида қабул қилинса-да, бу жараён узок муддатли нуқтаи назардан иқтисодий самарадорлик ва инновацион ривожланишга қандай таъсир кўрсатиши ноаниқлигича қолмоқда.

Айрим мамлакатларда давлат аралашувининг кучайиши иқтисодий ўсишга туртки берган бўлса, баъзи ҳолларда бундай сиёсатлар хусусий ташаббуснинг сусайишига олиб келган.

Классик иқтисодий мактаб вакиллари, жумладан, Адам Смит ва Давид Рикардо, бозор механизмларининг ўз-ўзини тартибга солиш қобилиятига ишонч билдирганлар (Смит, 1776; Рикардо, 1817). Улар давлат аралашувининг минимал даражада бўлиши тарафдори бўлиб, иқтисодий фаолиятни тартибга солишда бозор қонуниятлари асосий омил бўлиши лозимлигини таъкидлаганлар [1].

Шунга қарамай, тарихий воқеалар классик ёндашувнинг ҳар доим ҳам амалиётда самарали ишламаслигини кўрсатди. Хусусан, 1929-йилги Буюк Депрессия иқтисодий инқироzi эркин бозор тамойилларининг ўз-ўзидан мувозанатга келиш механизмлари етарли эмаслигини яққол исботлади. Мазкур ҳолат иқтисодиётни тартибга солишда давлат аралашувининг аҳамияти тўғрисида янги илмий қарашларни шакллантирди. Буюк Депрессиядан сўнг Кейнсчилик иқтисодий мактаби вужудга келиб, ушбу ёндашувнинг етакчи вакили Жон Мейнард Кейнс давлат томонидан фаол иқтисодий сиёсат юритишнинг муҳимлигини асослаб берди [3].

Ҳозирги иқтисодий тадқиқотлар давлатнинг фискал ва монетар сиёсат орқали иқтисодиётга таъсирини ўрганишга қаратилган. Масалан, Бланчард ва Перотти (2002) томонидан ўтказилган тадқиқотлар кўрсатадики, давлат харажатларининг ошиши қисқа муддатда ялпи ички маҳсулотнинг (ЯИМ) ўсишига ва бандликнинг ортишига хизмат қилади. Мишкин (2007) томонидан олиб борилган тадқиқотлар марказий банкнинг фойз ставкалари ва пул-кредит сиёсати орқали инвестицияларни рағбатлантириш ёки тескари ҳолда иқтисодий фаолликни сусайтириш имкониятларини кўрсатиб беради. Либерал иқтисодий мактаб тарафдорлари, хусусан, Милтон Фридман ва Гари Беккер давлатнинг иқтисодиётга аралашувини минимал даражада сақлашни таъкидлайдилар [4].

Ушбу мақолада давлат аралашувининг иқтисодий самарадорликка таъсири назарий таҳлиллар асосида ўрганилди. Тадқиқотда бозор иқтисодиётининг самарадорлиги ва марказий режалаштириш тизимининг таъсири иқтисодий назариялар, статистик маълумотлар ва мавжуд тадқиқотлар ёрдамида баҳоланди. Тарихий ва замонавий тажрибалар асосида иқтисодий моделлаш усули қўлланилди. XX асрда Собиқ СССР, Куба ва Шимолий Корея каби марказий режалаштириш тизимини қўллаган мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш натижалари ўрганилиб, уларнинг бозордан четланиш даражаси ва иқтисодий самарадорлик ўртасидаги боғлиқлик таҳлил қилинди. Шунингдек, бозор иқтисодиётига асосланган давлатлар билан солиштириш орқали давлат аралашувининг иқтисодий ўсишга таъсири ўрганилди. Шу билан бирга, иқтисодий сиёсат қарорларини қабул қилиш жараёнининг сиёсий манфаатлар билан боғлиқлиги иқтисодиёт назарияси ёндашуви ёрдамида таҳлил қилинди. Ушбу ёндашув давлат томонидан субсидия ва инвестициялар тақсимотининг сиёсий йўналишларини тушунтиришга имкон берди.

Бозор иқтисодиётининг асосий устунлиги – ресурслар ва капитал энг самарали йўналишга йўналтирилиши ҳисобланади. Бироқ, давлат томонидан амалга ошириладиган аралашув жараёнида иқтисодий самарадорлик иккинчи даражали омилга айланади. Биз доимий ўзгаришлар даврида яшайпмиз: технологик янгиликлар, янги маҳсулотлар, сиёсий беқарорлик, шунингдек, талаб ва таклиф, об-ҳавонинг ўзгариши товарлар ва ресурсларнинг нисбий етишмовчилигига мунтазам таъсир кўрсатади. Ҳеч қандай марказий ҳокимият органи бундай ўзгаришларни ўз вақтида кузатиб, прогноз бера олмайди, уларни сиёсий жиҳатдан баҳолай олмайди ва корхона раҳбарларига мантиқан тўғри кўрсатмалар бера олмайди.

Иқтисодиётдаги доимий ўзгаришлар нархлар орқали акс этиб, улар мунтазам равишда янгиланиб боради. Нархлар, кенг тарқалган маълумотларни бирлаштириб, корхоналар ва ресурс таъминотчиларига сигнал юборади. Ушбу нарх сигналлари уларга фаолиятларини мувофиқлаштириш ва янги шароитларга мослашиш учун зарур бўлган маълумот ва рағбатларни етказиб беради. Бозор нарх сигналлари тўғри англаб, уларга мос ҳаракат қила олмаган корхоналар ва шахслар иқтисодий зарар кўришади. Айнан бозор нархлари орқали бериладиган маълумот инвесторлар, корхоналар ва ишчиларга уларнинг маблағ ва сабъ-ҳаракатлари қаерда энг самарали бўлишини кўрсатади.

Давлат корхоналари ва муассасаларининг харажатларни қисқартириш, инновацияларни

жорий этиш ҳамда товар ва хизматларни етказиб бериш самарадорлигини ошириш бўйича рағбатлари етарлича кучли эмас. Хусусий мулк эгалари билан солиштирилганда, давлат корхоналарининг раҳбарлари ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва таннархни камайтиришдан унча манфаатдор эмаслар. Бунинг асосий сабаби шундаки, улар ўз фаолиятларини бозор талаблари ва мижозлар эҳтиёжларига мослаштириш орқали ривожлантириш ўрнига, давлат бюджетига таянишга мойилдирлар. Давлат корхоналарининг бундай молиявий қарамлиги, аслида, уларнинг бозор механизмларидан узилганлиги билан боғлиқ. Хусусий сектор шиддатли рақобат шароитида фаолият юритади ва бозорда барқарор қолиш учун доимий равишда самарадорликни оширишга, таннархни пасайтиришга ҳамда истеъмолчилар учун янада мақбул хизмат ва маҳсулотлар таклиф этишга интилади. Бироқ давлат секторида бундай босим мавжуд эмас. Молиялаштиришнинг асосий манбаи бюджет эканлиги сабабли, корхоналар ўз фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини оширишни эмас, балки ажратилган маблағлар ҳажмини кўпайтиришни асосий мақсад сифатида белгилашга мойилдирлар.

Бундай тизимнинг салбий оқибатларидан бири шундаки, давлат корхоналари раҳбарлари самарадорликни ошириш ва харажатларни камайтиришдан эмас, балки ўз ташкилотларининг аҳамиятини режалаштирувчилар назарида оширишдан манфаатдор бўладилар. Натижада, улар ўз фаолиятлари жамият учун ниҳоятда муҳим эканлигини исботлашга интилиб, давлат молиялаштиришига бўлган эҳтиёжни кучайтириш учун турли стратегияларни қўллашади. Масалан, улар молиялаштириш миқдори оширилса, янада самарали натижаларга эришишлари мумкинлигини таъкидлашади ёки, аксинча, ажратилган маблағлар камайтирилгудек бўлса, аҳоли оғир иқтисодий ва ижтимоий оқибатларга дуч келиши мумкинлиги ҳақида, мисол учун, иш ўринлари қисқариши, аҳоли учун муҳим хизматлар таъминоти бузилиши ва натижада ижтимоий норозилик юзага келиши айтилади.

Шу билан бирга, давлат корхоналарининг самарадорлигини баҳолаш хусусий секторга нисбатан анча мураккаб. Хусусий корхоналар учун фойда, рентабеллик, сотув ҳажми каби аниқ иқтисодий кўрсаткичлар мавжуд бўлиб, улар компаниянинг бозор шароитида қанчалик самарали ишлаётганини кўрсатади. Бироқ давлат муассасалари учун бундай мезонлар етарлича ривожланмаган ёки умуман мавжуд эмас. Натижада, давлат режалаштирувчилари ушбу корхоналарнинг ҳақиқий самарадорлигини баҳолаш имкониятига эга бўлмайди. Бу эса давлат корхоналарининг ўз фаолиятларини самарадорлик билан юритиш ўрнига, молиявий қўллаб-қувватлашни оширишга қаратилган ҳаракатларини янада кучайтиришига сабаб бўлади. Давлат корхоналарининг ушбу ёндашуви, айниқса, молиявий ресурслар тақчиллиги кузатилаётган шароитларда жиддий муаммоларни келтириб чиқаради. Ҳукумат ҳар йили давлат бюджетини шакллантирар экан, ҳар бир давлат ташкилоти ўзининг молиявий талабларини асослашга интилади. Бироқ, бундай талабларни объектив равишда баҳолаш одатда мураккаб жараёндир, чунки нафақат ушбу талабларнинг сони жуда кўп, балки давлат корхоналарининг реал самарадорлигини ўлчаш учун аниқ мезонлар ҳам мавжуд эмас.

Инсоннинг қарор қабул қилиши ва иқтисодий фаолияти рағбатлар тизимида бевосита боғлиқ бўлиб, рағбатлар самарали шаклланган тақдирда иқтисодий манфаатдорлик ва самарадорлик ошиши таъминланади. Давлат ўзининг иқтисодий ва сиёсий воситалари орқали ушбу рағбатлар тизимида таъсир кўрсата олади, аммо бу таъсир бозор қоидаларига мослашган, шаффоф ва ҳисобдор механизмлар асосида амалга оширилиши шарт. Давлат корхоналарининг самарадорлигини ошириш ва бозор талабларига мос фаолият юритишини таъминлаш учун уларни босқичма-босқич хусусий секторга ўтказиш, коррупция ва бюрократик тўсиқларни камайтириш муҳим аҳамиятга эга. Бундан ташқари, давлат маблағларининг самарали ва мақсадли сарфланишини таъминлаш учун мустақил мониторинг ва аудит тизимлари жорий қилиниши зарур. Шу тарзда, давлатнинг иқтисодий жараёнлардаги иштироки бозор самарадорлигини тўлдирувчи, лекин унга рақобат қилмайдиган тарзда ташкил этилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

1. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
2. Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.
3. Viner, J. (1927). Some Problems of Laissez Faire. *Journal of Political Economy*, 35(2), 198–232.
4. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
5. Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Hayek, F. A. (1944). *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Stiglitz, J. E. (2010). *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W. W. Norton & Company.

UDK: 332.2

**QISHLOQ XO‘JALIGIDA RISKLARNI BOSHQARISH TIZIMINI
TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ**

**THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS FOR IMPROVING THE RISK
MANAGEMENT SYSTEM IN AGRICULTURE**

Baymirzaev Dilmurod Nematovich

Namangan davlat universiteti “Menejment” kafedrası
mudiri, i.f.f.d. (PhD), dilnazdon@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligi korxonalarida risklarni boshqarish tizimini shakllantirish va takomillashtirish masalalari yoritilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida risklarni boshqarishning maqsadi va funksiyalari tahlil qilinib, rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya va nazorat kabi menejment funksiyalarining risklarni boshqarishdagi ahamiyati ko‘rsatilgan. Muallif zamonaviy qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida risklarni samarali boshqarishning uch asosiy usulini taqdim etadi: yo‘qotishlarni minimallashtirish, risklarni bartaraf etish, va maqbul risklardan foyda olish. Sug‘urta, o‘z-o‘zini sug‘urtalash, diversifikatsiya va fyuchers bozorlarining imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, risklarni boshqarish bo‘yicha tashkiliy tuzilmalarning zarurati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari qishloq xo‘jaligida barqaror rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta‘minlashda risklarni boshqarish tizimini joriy qilish muhimligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: risklarni boshqarish, qishloq xo‘jaligi, menejment funksiyalari, sug‘urta, diversifikatsiya, fyuchers bozori, strategik boshqaruv, risk menejmenti, xo‘jalik barqarorligi, iqtisodiy samaradorlik.

В данной статье рассматриваются вопросы формирования и совершенствования системы управления рисками на сельскохозяйственных предприятиях. Проанализированы цель и функции управления рисками в рыночной экономике, показано значение таких функций управления, как планирование, организация, мотивация и контроль в управлении рисками. Автором представлены три основных метода эффективного управления рисками в современной аграрной экономике: минимизация потерь, устранение рисков и извлечение

прибыли из приемлемых рисков. Проанализированы возможности страхования, самострахования, диверсификации и фьючерсных рынков. Также обоснована необходимость организационных структур для управления рисками. Результаты исследования показывают важность внедрения системы управления рисками в обеспечении устойчивого развития и конкурентоспособности в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: управление рисками, сельское хозяйство, функции управления, страхование, диверсификация, фьючерсный рынок, стратегическое управление, управление рисками, экономическая устойчивость, экономическая эффективность.

This article examines the issues of formation and improvement of the risk management system in agricultural enterprises. The purpose and functions of risk management in a market economy are analyzed, the importance of such management functions as planning, organization, motivation and control in risk management is shown. The author presents three main methods of effective risk management in a modern agricultural economy: minimization of losses, elimination of risks and profit extraction from acceptable risks. The possibilities of insurance, self-insurance, diversification and futures markets are analyzed. The need for organizational structures for risk management is also substantiated. The results of the study show the importance of introducing a risk management system in ensuring sustainable development and competitiveness in agriculture.

Keywords: risk management, agriculture, management functions, insurance, diversification, futures market, strategic management, risk management, economic sustainability, economic efficiency.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida risklarni boshqarishning asosiy maqsadi korxonaning strategik maqsadiga mos kelishi hamda uning xo‘jalik faoliyati, shu jumladan korxona boshqaruvini samarali tashkil etish orqali foydani maksimallashtirishga qaratiladi. Yuqori foyda olish korxona faoliyati uchun zarur bo‘lgan zahira fondlarini shakllantirish, riskli vaziyatlarni yengib o‘tish va korxonaning doimiy ravishda faoliyat yuritishi uchun ma‘lum kafolatlar yaratishga imkon beradi[1].

Zamonaviy menejmentning asosiy funksiyalari: rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya va nazorat qilish risklarni boshqarish tizimi yo‘nalishida ham qo‘llanilishi mumkin.

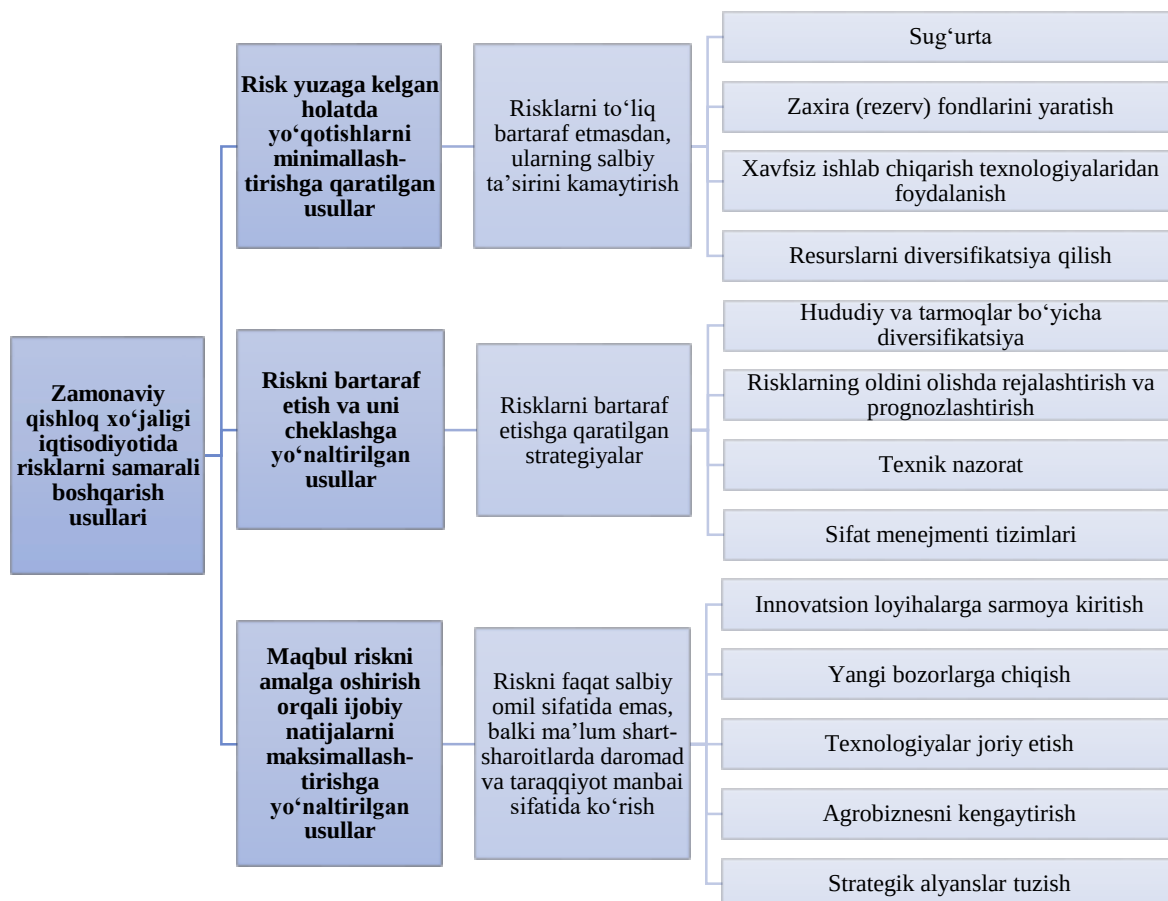
Rejalashtirish – birlamchi boshqaruv funksiyasi va ilmiy menejmentning asosi bo‘lib, korxonaning umumiy strategik maqsadlari, boshqaruv vazifalari, ularga erishish yo‘llari, usullari va vositalariga mos keladigan risklarni boshqarish maqsadlarini shakllantirish uchun qaratiladi. Rejalashtirish korxona samaradorligini oshirishga imkon beradigan boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Risklarni boshqarish tizimi risk menejerlari, korxonaning umumiy boshqaruv tizimi va mehnat jamoasi o‘rtasida risklarni aniqlash va ularning oldini olish, riskli vaziyatlarda yo‘qotishlarni kamaytirish hamda maqbul risklarning ijobiy natijalarini maksimallashtirishga imkon beradigan samarali boshqaruv munosabatlarini tashkil etishga asoslanadi [2].

Risklarni boshqarish bo‘yicha rejalashtirilgan maqsad va vazifalarni ro‘yobga chiqarish va shu asosda korxona samaradorligini oshirishda riskli vaziyatlar bilan bog‘liq bo‘lgan korxona menejmentining quyi boshqaruv tizimi mutaxassisleri va barcha bo‘limlar xodimlarining faoliyatida zarur rag‘batlarni shakllantirish orqali erishish mumkin. Buning uchun moddiy va ma‘naviy rag‘batlantirish maqbul tarzda muvofiqlashuvi, ularning miqdorlari riskli hodisalarning yuzaga kelishi natijasida zararni kamaytirish, riskli vaziyatlardan mohirlik bilan foydalanish asosida foydani maksimallashtirish miqdorlariga monand bo‘lishi lozim [3].

Risklarni boshqarishning barcha funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarilishi bevosita nazorat qilish funksiyasining amalga oshirilishi bilan bog‘liq. Nazoratni amalga oshirishda har bir risk turi uchun maqbul yo‘qotishlar miqdori va riskli vaziyatlardan foydalanishning ijobiy natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqish lozim. Nazorat qilinadigan ko‘rsatkichlar qiymatlarini me‘yoriy ko‘rsatkichlar bilan taqqoslash orqali amalga oshirilayotgan tadbirlarga tuzatishlar kiritish imkonini beradi. Yakuniy nazorat risklarni boshqarish bilan bog‘liq jarayonlarda ishtirok etgan xodimlarni moliyaviy va ma‘naviy rag‘batlashtirishda asos bo‘lib xizmat qiladi [4].

Zamonaviy qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida risklarni samarali boshqarish juda muhim bo‘lib, u ishlab chiqarish barqarorligini ta‘minlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va xo‘jalik subyektlarining bozorda raqobatbardoshligini mustahkamlashda hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ilmiy-nazariy manbalar va amaliyot tahlili asosida risklarni boshqarish usullarini shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin (1-rasm):

1-rasm. Zamonaviy qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida risklarni samarali boshqarish usullari

Manba: Muallif ishlanmasi

1. Risk yuzaga kelgan holatda yo‘qotishlarni minimallashtirishga qaratilgan usullar. Bu usullar risklarni to‘liq bartaraf etmasdan, ularning salbiy ta‘sirini kamaytirishga yo‘naltirilgan. Ular qatoriga sug‘urta, zahira (rezerv) fondlarini yaratish, xavfsiz ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalanish, resurslarni diversifikatsiya qilish va boshqa shu kabi chora-tadbirlar kiradi. Bu usullar riskning amalga oshishi natijasida kelib chiqadigan iqtisodiy, moddiy va ijtimoiy yo‘qotishlarni cheklash imkonini beradi.

2. Riskni bartaraf etish va uni cheklashga yo‘naltirilgan usullar. Bu guruhga risklarni bartaraf etishga qaratilgan strategiyalar kiradi. Jumladan, hududiy va tarmoqlar bo‘yicha diversifikatsiya, risklarning oldini olishga xizmat qiluvchi rejalashtirish va prognozlashtirish faoliyati, texnik nazorat, sifat menejmenti tizimlari va boshqa profilaktik choralar shular jumlasidandir. Ushbu usullar risk yuzaga kelishi ehtimolini pasaytirish orqali xatar darajasini minimallashtirishga xizmat qiladi.

3. Maqbul riskni amalga oshirish orqali ijobiy natijalarni maksimallashtirishga yo‘naltirilgan usullar. Bu usullar riskni faqat salbiy omil sifatida emas, balki ma‘lum shart-sharoitlarda daromad va taraqqiyot manbai sifatida ko‘radi. Innovatsion loyihalarga sarmoya kiritish, yangi bozorlarga chiqish, texnologiyalar joriy etish, agrobiznesni kengaytirish va strategik alyanslar tuzish kabi faoliyat turlari bu guruhga kiradi. Bunday yondashuv, riskni aql bilan qabul qilish va undan foyda olish orqali korxona imkoniyatlarini kengaytirishni nazarda tutadi [5].

Hozirgi an’anaviy qishloq xo‘jaligini yuritishda risklarni boshqarish, asosan dastlabki ikki guruh usullaridan keng foydalaniladi. Zamonaviy sharoitlarda risklarni boshqarish amaliyotida ko‘p qo‘llaniladigan va yaqin kelajakda muhim bo‘lishi kutilayotgan usullardan biri bu – sug‘urta hisoblanadi. Agar sug‘urta mukofotlarini hisoblash, zararlarni aniqlash va risk darajasini baholashga imkon beradigan zarur hisob-kitoblarni amalga oshirishning imkoni bo‘lsa, nazariy jihatdan risklarning barcha turlarini sug‘urta qilish mumkin bo‘ladi. Qishloq xo‘jaligida amalda ushbu tamoyil faqatgina juda yuqori sug‘urta stavkasini qo‘llash orqaligina amal qilishi mumkin, biroq bu holat ko‘pincha sug‘urta qilish imkoniyatining o‘zini istisno etadi.

Sug‘urta qishloq xo‘jaligida turli xil holatlarni qamrab olishi mumkin. Qishloq xo‘jaligi ekinlarining turli ta’sirlar natijasida nobud bo‘lishi, chorva hayvonlarining o‘limi, o‘zgaruvchan va beqaror daromadlar eng ko‘p ta’sir qiladi [6].

Sug‘urtaning ko‘plab kamchiliklari o‘z-o‘zini sug‘urta qilish orqali bartaraf etilib, u faqat zahira fondlarini yaratish qiymati sug‘urta to‘lovlaridan kam bo‘lgandagina qo‘llaniladi. Risklardan ko‘rilgan zararlarni qoplash fondlari korxonaning o‘z mablag‘lari hisobidan natura yoki naqd pul ko‘rinishida shakllantiriladi hamda riskli vaziyat yuzaga kelganda undan tezkorlik bilan foydalanish mumkin bo‘ladi. O‘z-o‘zini sug‘urta qilish an’anaviy sug‘urtaning asosiy maqsadi bilan bir xil bo‘lib, u faqat riskli vaziyat yuzaga kelgan taqdirda zararlarni qoplashdan iborat bo‘lib, uning paydo bo‘lish ehtimolini kamaytirishga qaratilmaydi.

Risklarni boshqarishning ikkinchi guruh bilan bog‘liq usullari qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi amaliyotida nisbatan kam qo‘llaniladi. Bu yerda oziq-ovqat mahsulotlari bozoridagi narxlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq risklarni boshqarishning eng muhim usuli bu – ulgurji savdo imkoniyatlaridan samarali foydalanish hisoblanadi. Tovar birjalari faoliyatining eng muhim afzalliklaridan biri bu – narxlarning shakllanishi bo‘lib, ularga tayangan holda savdo aylanmasini konsentratsiya qilish orqali birja narxlarining tebranishini tartibga solish mexanizmlari va ushbu tebranishlar riskini cheklaydigan vositalardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Fyuchers birjalarida ikki toifadagi guruh qatnashchilari ikki xil pozitsiyada, ya’ni risklardan himoyalaniish va spekulativ tarzda faoliyat ko‘rsatadilar. Risklardan himoyalaniish pozitsiyasi iqtisodiy faoliyat (ishlab chiqarish, savdo) bilan shug‘ullanadigan hamda narx riski ta’siriga tushadigan firmalar va xo‘jalik subyektlari tomonidan amalga oshiriladi [7].

Fyuchers bozori – bu o‘z-o‘zini risklardan himoya qilish istagida bo‘lganlar uchun risk izlayotganlar bilan uchrashadigan joy bo‘lib, qanday tovarga asoslanishidan qat’i nazar fyuchers shartnomasi tuziladi, bunday bozorda aylanmaning haqiqiy obyekti bo‘lib risk hisoblanadi.

Qishloq xo‘jaligi korxonalari, hatto eng yirik korxonalar ham birja savdosida faol ishtirok etish uchun yetarli imkoniyatlarga ega bo‘lmaydilar. Shu sababli oziq-ovqat mahsulotlari bozorida narxlarning tebranish riskini kamaytirish maqsadida bunday bozorlar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, narxlarni takror ishlab chiqarishni kengaytirish, oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilishni amalga oshirish, tovar intervensiyalaridan foydalanish imkonini beradigan darajada qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir.

Ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish bilan bog‘liq risklarni boshqarish usullari qishloq xo‘jaligida yetarlicha foydalanilmayapti. Qishloq xo‘jaligi korxonalari hanuzgacha an’anaviy tarzda yetishtiriladigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan chegaralanib qolmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida eng muhim bo‘lgan risklarni boshqarish usullarining uchinchi guruhiga kelsak, ular hozirgi amaliyotda deyarli qo‘llanilmaydi. Biroq, ko‘plab olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga asoslanib, yaqin kelajakda risklarni boshqarishning ushbu usuli keng tarqalishi va yaqin istiqbolda ular risklarni boshqarishda asosiy o‘ringa chiqishi kutilmoqda.

Qishloq xo‘jaligi korxonalarining boshqaruv tuzilmasi xo‘jalikning ixtisoslashuvi, tarmoqqa mansubligi va xo‘jalik bo‘linmalarining yaxlitligini belgilab beruvchi ishlab chiqarish va tashkiliy tuzilmalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi lozim. Chunki samarali rivojlanish imkoniyati nuqtai nazaridan yirik qishloq xo‘jaligi korxonalari nisbatan istiqbolli bo‘lganligi sababli, boshqaruv tuzilmasini belgilaydigan xizmatlar to‘plamida korxona risklarini boshqarish funksiyasini bajaradigan mustaqil boshqaruv bo‘g‘ini shakllantirishi lozim. O‘rtacha korxonalarda risklarni boshqarish funksiyalari risklarni boshqarish bo‘limining alohida xodimiga berilishi mumkin. Fermer

xo‘jaliklari qishloq xo‘jaligidagi risklarni tadqiq etuvchi ixtisoslashtirilgan muassasalarning konsalting xizmatlaridan foydalanishlari va ularni mamlakatdagi makroiqtisodiy vaziyat va muayyan xo‘jalikdagi qishloq xo‘jaligi korxonasining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda boshqarish yo‘nalishlarini belgilashi kerak.

Yirik qishloq xo‘jaligi korxonalarida risklarni samarali boshqarish vazifasi boshqaruv munosabatlarining chiziqli tizimiga xos bo‘lgan obyektlar bo‘yicha emas, balki boshqaruv funksiyalari bo‘yicha, ya‘ni tashkiliy bo‘linishni nazarda tutadigan boshqaruv munosabatlarining funksional tizimiga ko‘proq ustunlik berilishi lozim. Funksional boshqaruv tizimi tamoyillariga tayangan holda, risklarni boshqarish bo‘yicha mutaxassislar o‘z vakolatlari doirasida barcha xodimlarning faoliyatini boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Agar qishloq xo‘jaligi korxonasi ishlab chiqarish sharoitlarining o‘ziga xos xususiyatlari chiziqli boshqaruv tizimidan foydalanishni talab etsa, agrar risklarni samarali boshqarishda chiziqli menejerlarning huquq va majburiyatlarini saqlaganda holda funksional xizmatlar taqdim etadigan konsalting xizmatlarining chiziqli bo‘ysinuvchidan tarkib topgan boshqaruv tizimining chiziqli-shtabli boshqarish tuzilmasidan foydalaniladi.

Riskli vaziyatlar bilan shug‘ullanadigan boshqaruv xodimlari risklarni boshqarish ixtisosligi bo‘yicha iqtisodiy ma‘lumotga ega bo‘lishi kerak. Iqtisodiyotdagi dinamik o‘zgarishlar sababli risk menejerlari doimiy ravishda o‘z malakalarini oshirishlari, kasbiy treninglarda ishtirok etishlari, axborotni qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini tayyorlash bo‘yicha axborot texnologiyalarini puxta bilishlari kerak [8].

Korxonani boshqarish jarayonida risklarni boshqarish bo‘yicha maxsus bo‘linmasi faoliyati umumiy boshqaruv tizimining amal qilishi bilan ma‘lum boshqaruv usullariga muvofiq muvofiqlashtirilishi va maqsadlarga erishish hamda korxona mehnat jamoasi oldida turgan vazifalarni hal qilishga xizmat qilishi kerak.

Umuman olganda korxonani boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, ayniqsa riskli vaziyatlarni boshqarish – boshqaruv tuzilmasini yaxshilash, uni korxona xo‘jalik faoliyatida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga moslashtirish, boshqaruvning yangi usullarini qo‘llash, oqilona kadrlar siyosatini olib borish, axborotni qayta ishlashning zamonaviy usullaridan foydalanish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish bilan monand ravishda olib borilishi lozim. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida risklarni boshqarish tizimini tashkil etish va takomillashtirish agrar soha samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Hardaker J.B., Lien G., Anderson J.R., Huirne R. *Coping with Risk in Agriculture*. 3rd edition: *Applied Decision Analysis*. Wallingford, UK: CABI Publishing. - ISBN 9781780645742. pp. 5-6.
2. Nematovich, Baymirzayev D. "Foreign Experience in Economic Risk Management and Opportunities for Their Use." *International Journal on Integrated Education*, vol. 2, no. 5, 2019, pp. 54-60, doi:10.31149/ijie.v2i5.142.
3. D.N.Baymirzaev Qishloq xo‘jaligida risklarni boshqarishning xorij tajribasi. SCIENCE AND EDUCATION IN AGRICULTURE. January 2025. Volume 01, Issue 01. ISSN: 3030-3222
4. Баймирзаев, Д. Н. "Совершенствование системы управления производственными рисками в экономической деятельности фермерских хозяйств." *Экономика и социум* 5-1 (96) (2022): 932-940.
5. Турьянский А.В., Чарыкова О.Г., Чогут Г.И., Гришина Ю.Ю. *Управление рисками на уровне сельскохозяйственных предприятий* – Белгород, 2007. – 134 с.
6. Гусев А.Е. *Основы современного менеджмента: Учебное пособие*. 3-е изд. – Курск: Изд-во КГСХА, 2002. – 168 с.
7. Мескон М. Х. , Альберт М. , Хедоури Ф. *Основы менеджмента: Пер. с англ.* – М. : Дело, 1992. – 702 с.
8. Семькин В.А. Своински Э. *Система управления рисками в сельском хозяйстве. Угроза и безопасность*. 4(37)–2009.

**MUQOBIL ENERGIYA VOSITALARINING RAQAMLI IQTISODIYOTDA
SAMARADORLIGINI OSHIRISH CHORALARI**

**МЕРЫ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ
ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ**

**MEASURES TO INCREASE THE EFFICIENCY OF ALTERNATIVE ENERGY
SOURCES IN THE DIGITAL ECONOMY**

Ashurov Azizbek Ergash o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali, mustaqil tadqiqotchisi

Janzakov Bekzot Kulmamat o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali i.f.f.d. dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada muqobil energiya vositalarining raqamli iqtisodiyot sharoitida samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar - xususan Internet of Things (IoT), sun‘iy intellekt (AI), katta ma‘lumotlar (Big Data), bulutli platformalar va raqamli moliyalashtirish vositalari - muqobil energiya tizimlarining boshqaruvini optimallashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim omil sifatida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, energiya ta‘minotining barqarorligi, texnik xizmat ko‘rsatish samaradorligi va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash bo‘yicha chora-tadbirlar taklif etilgan. Tadqiqot natijalari muqobil energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, yashil iqtisodiyotga o‘tish va raqamli transformatsiyani jadallashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Muqobil energiya, raqamli iqtisodiyot, IoT texnologiyalari, sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar (Big Data), bulutli tizimlar, energiya samaradorligi, yashil energetika, energiya tizimlarini boshqarish, raqamli transformatsiya, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, ekologik barqarorlik, aqlli energiya tarmoqlari, raqamli innovatsiyalar, energiya xavfsizligi.

This thesis analyzes the issues related to improving the efficiency of alternative energy sources in the context of the digital economy. Digital technologies - particularly the Internet of Things (IoT), Artificial Intelligence (AI), Big Data, cloud platforms, and digital financing tools - are considered key factors in optimizing the management of alternative energy systems, automating production processes, and increasing economic efficiency. The paper also proposes measures aimed at improving the stability of energy supply, the efficiency of technical maintenance, and the user experience. The findings of the study have practical significance for expanding the use of renewable energy sources, transitioning to a green economy, and accelerating digital transformation.

Keywords: Alternative energy, digital economy, IoT technologies, artificial intelligence, Big Data, cloud systems, energy efficiency, green energy, energy system management, digital transformation, renewable energy sources, environmental sustainability, smart energy grids, digital innovation, energy security.

В данной тезисной работе проанализированы вопросы повышения эффективности использования альтернативных источников энергии в условиях цифровой экономики. Цифровые технологии - в частности, Интернет вещей (IoT), искусственный интеллект (AI), технологии обработки больших данных (Big Data), облачные платформы и цифровые финансовые инструменты - рассматриваются как важный фактор в оптимизации управления системами альтернативной энергетики, автоматизации производственных процессов и повышения экономической эффективности. Также предложены меры по обеспечению устойчивости энергоснабжения, повышению эффективности технического обслуживания и

улучшению пользовательского опыта. Результаты исследования имеют практическое значение для расширения использования возобновляемых источников энергии, перехода к «зеленой» экономике и ускорения цифровой трансформации.

Ключевые слова: Альтернативная энергия, цифровая экономика, технологии IoT, искусственный интеллект, большие данные (Big Data), облачные системы, энергоэффективность, «зеленая» энергетика, управление энергетическими системами, цифровая трансформация, возобновляемые источники энергии, экологическая устойчивость, интеллектуальные энергетические сети, цифровые инновации, энергетическая безопасность.

Mamlakatimizda hozirgi davrda “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida energiya resurslaridan noqonuniy foydalanish va behuda sarflanishining oldini olish tizimini takomillashtirish, iqtisodiyot tarmoqlarida, davlat idoralarida va ijtimoiy soha obyektlarida hamda aholi xonadonlarida energiya tejamkorligi va samaradorligini yanada oshirish maqsadida turli chora tadbirlar hamda istiqbolli rejalar tuzib kelinmoqda.

Kelajakda O‘zbekiston Respublikasida energetik, ekologik, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda hamda energetika sohasini barqaror rivojlanishi uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, shak-shubhasiz zarurdir. Kelgusi avlodlar uchun tabiiy boyliklarni saqlab qolish va ekologiyani muhofaza qilishning zaruriy sharti qayta tiklanadigan va muqobil energiya manbalarini o‘zlashtirish hisoblanadi.

So‘nggi yillarda respublikaning iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida elektr energiyasini tejashni ta’minlash bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, jumladan qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va respublikada energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha hukumatning asosiy qarorlaridan biri, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 5 maydagi PQ-2343-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Energiya tejoychi texnologiyalar va tizimlarni joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi” to‘g‘risidagi qaror bilan tasdiqlangan “2017-2019 yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida”gi farmoni hisoblanadi.

Jumladan raqamli iqtisodiyot sharoitida energiya resurslaridan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Muqobil (qayta tiklanuvchi) energiya manbalari - quyosh, shamol, biogaz, gidroenergiya va boshqalar - raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan holda energiya samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ushbu tezisda aynan raqamli vositalar yordamida muqobil energiya tizimlarining iqtisodiy va texnik samaradorligini oshirish choralari ko‘rib chiqiladi.

Asosiy g‘oyalar va chora-tadbirlar.

1. IoT va aqli boshqaruv tizimlarini joriy etish

Internet of Things (IoT) texnologiyasi yordamida quyosh panellari, shamol turbinalari va boshqa qurilmalar real vaqt rejimida monitoring qilinadi.

Masofadan nazorat qilish, ish faoliyatini optimallashtirish va nosozliklarni avtomatik aniqlash imkoniyati yaratiladi.

2. Sun‘iy intellekt (AI) orqali energiya ishlab chiqarishni prognozlash

AI algoritmlari ob-havo, iste‘mol hajmi va qurilma holati asosida ishlab chiqarishni oldindan rejalashtirishga yordam beradi.

Energiya yetkazib berishda barqarorlikni ta’minlaydi va yo‘qotishlarni kamaytiradi.

3. Raqamli moliyalashtirish (fintech) imkoniyatlari

Muqobil energiya loyihalarini raqamli platformalarda moliyalashtirish: crowdfunding, blockchain asosida investitsiya jalb qilish.

Yashil obligatsiyalar orqali investorlarni jalb etish.

4. Big Data va analitik tizimlardan foydalanish

Energiya ishlab chiqarish va iste‘molga oid katta hajmdagi ma’lumotlar tahlili orqali samarali strategiyalar ishlab chiqish.

Hududiy ehtiyojlarga qarab resurslarni to‘g‘ri taqsimlash.

5. Bulutli texnologiyalar orqali markazlashgan boshqaruv

Turli hududlardagi energiya ishlab chiqarish manbalarini yagona bulutli platforma orqali boshqarish.

Texnik xizmat ko‘rsatish va hisobot yuritishni soddalashtirish.

6. Raqamli o‘quv platformalari orqali kadrlar salohiyatini oshirish

Texnik xizmat ko‘rsatish, tizimlarni boshqarish va raqamli diagnostika sohalarida mutaxassislar tayyorlash.

Uzoq masofadan onlayn trening va sertifikatlash imkoniyatlarini kengaytirish.

Ko‘pgina afzalliklarga qaramay, yuqori dastlabki xarajatlar, maxsus texnik bilimlarga bo‘lgan ehtiyoj va tartibga soluvchi cheklovlar kabi muammolar keng tarqalgan qabul qilinishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Biroq, sun‘iy intellekt, narsalar Interneti (IoT) va raqamlashtirish sohasidagi yutuqlar jarayonlarni optimallashtirish va bashoratli texnik xizmat ko‘rsatishni yanada yaxshilashi, energiya samaradorligini yanada amaliy va samaraliroq qilishi mumkin. Oxir oqibat, energiya tejavchi texnologiyalarni qabul qilish nafaqat tartibga soluvchi talablarni qondirish uchun muhim, balki butun dunyo bo‘ylab biznes uchun uzoq muddatli moliyaviy va atrof-muhitga foyda keltirishi mumkin bo‘lgan strategik sarmoya sifatida xizmat qiladi. 1-jadvalda sanoat sektoridagi energiya tejankor texnologiyalarning batafsil tasviri keltirilgan.

Binolarning energiya samaradorligi uchun turli xil energiya tejavchi texnologiyalar:

Strategiya	Tavsif	Energiya samaradorligini oshirish	Afzalliklar	Kamchiliklari	Ma'lumotnomalar
Passiv quyosh dizayni	Quyosh energiyasidan foydalanishni optimallashtirish uchun binoning yo'nalishi va termal massasidan foydalanadi	Strategik dizayn mo'tadil iqlim sharoitida isitish va sovutish energiyasidan foydalanishni 50% gacha qisqartirishi mumkin	Isitish va sovutish xarajatlarini kamaytiradi, tabiiy yorug'likni oshiradi	Ehtiyotkorlik bilan rejalashtirishni talab qiladi, samaradorlik iqlimga qarab farq qiladi	Bekele va Atakara [35] Salem va Elvakil [36]
Yuqori samarali izolyatsiya	Issiqlik uzatishni minimallashtirish uchun ilg'or materiallardan foydalanadi	Issiqlik yo'qotilishi yoki daromadini 70% gacha kamaytiradi va isitish va sovutish uchun energiya sarfini 20% dan 30% gacha kamaytiradi	Energiya sarfini kamaytiradi, qulaylikni oshiradi	Yuqori boshlang'ich xarajat, samaradorlik o'rnatishga bog'liq	Abdelrady va boshqalar, [44]
Energiyani tejaydigan derazalar	Issiqlik yo'qotilishini kamaytirish uchun bir nechta oynalar va qoplamalarni o'z ichiga oladi	Kam kommunal to'lovlar uchun deraza turiga va iqlimga qarab isitish va sovutish energiyasiga bo'lgan talabni 10% -25% ga kamaytirish	Energiya xarajatlarini kamaytiradi va kunduzgi yorug'likni yaxshilaydi	Oldindan yuqori xarajatlar, to'g'ri o'rnatishni talab qiladi	Liu va boshqalar, [45]
LED yoritish	An'anaviy lampochkalarni energiya tejaydigan LED lampalar bilan almashtiradi	Akkor lampalarga nisbatan 75% va CFLlarga nisbatan 50% energiya tejashga erishish, bu esa xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirishga olib keladi.	Muhim energiya tejash, uzoq umr ko'rish	Dastlabki investitsiyalar ko'proq bo'lishi mumkin	Olajiga va boshqalar, [46]
Energiyani boshqarish tizimlari	Tizimlarda energiya sarfini kuzatish va optimallashtirish uchun dasturiy ta'minot	Samaradorlikni aniqlash va energiyadan foydalanishni avtomatlashtirish orqali 5% -20% energiya tejashga erishish mumkin	Samarasizliklarni aniqlaydi, barqaror amaliyotlarni targ'ib qiladi	Doimiy boshqaruv talab qilinadi, dastlabki xarajatlar qo'llanilishi mumkin	Segun-Falade va boshqalar, [24] Al-Ghaili va boshqalar, [25]
Bioklimatik dizayn	Bino dizaynini mahalliy iqlimga moslashtiradi, energiya samaradorligi uchun tabiiy resurslardan foydalanadi	Quyosh nuri va shamol kabi tabiiy resurslardan foydalanish va mahalliy iqlim uchun binolar dizaynini optimallashtirish orqali energiya talabini 20% -40% ga kamaytiradi	Konforni oshiradi, energiya talabini kamaytiradi va qayta tiklanadigan resurslardan foydalanadi	To'liq iqlim tahlili va malakali dizaynni talab qiladi, me'moriy uslublarni cheklashi mumkin	Bera va boshqalar, [40] Bera va boshqalar, [41]

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) tarmog‘ini yashillashtirish “yashil iqtisodiyot”ning axborot resurslaridan biri hisoblanadi. “Yashil AKT” deyilganda kompyuter texnologiyalari va aloqa vositalaridan foydalanishda ekologiyaga minimal ta’sir etish va atrof muhitni muhofaza qilish borasida maksimal darajada ijobiy samaraga erishish uchun texnologik qarorlar qabul qilish tushuniladi. Ushbu texnologik qarorlarga energiya iste’molini qisqartirish, AKTning xizmat muddatini uzaytirish, kompyuter texnologiyalari va aloqa vositalarini xavfsiz utillashtirish, ulardan ikkilamchi foydalanish, omborlar va ma’lumotlarni qayta ishlash markazlari faoliyatini ta’minlash uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va boshqalarni kiritish mumkin.

AKTning “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishga qo‘shayotgan hissasi bu bilan cheklanib qolmaydi. Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish iqtisodiyotni “yashillashtirish”da juda katta imkoniyatlar yaratadi.

AKTning rag‘batlantiruvchi samaralaridan yana biri iqtisodiyot tarmoqlarida energiya va resurslar iste’moli samaradorligini energiya va transport infratuzilmasini intellektual transformasiyalash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ishlab chiqarish sikllarini optimallashtirish va avtomatlashtirish, “aqlli” uylar va ofislar qurish hisoblanadi.

Iqlim guruhi (The Climate Group) mutaxassislari hisob-kitoblariga ko‘ra AKT 2030-yilga qadar CO₂ ni atmosferaga chiqarib yuborish hajmini 12,1 mlrd. tonna CO₂ ekvivalentida qisqartirish va 11 trln. dollar foyda olish imkonini beradi

Xulosa o‘rnida ta’kidlab o‘tishim joizki, muqobil energiya vositalarining raqamli iqtisodiyot sharoitida samaradorligini oshirish - nafaqat energiya tejamkorligini, balki ekologik xavfsizlikni, iqtisodiy mustahkamlikni va hududiy rivojlanishni ham ta’minlaydi. Raqamli texnologiyalarni energetika sohasiga tatbiq etish orqali energiya resurslarining boshqaruvi avtomatlashtiriladi, foydalanuvchi tajribasi yaxshilanadi va umumiy iqtisodiy samaradorlik oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. GeSI (Global e-Sustainability Initiative). *Digital with Purpose: Delivering a SMARTer2030*. Brussels, 2019.
2. GSMA. *The Enablement Effect: The Impact of Mobile Communications Technologies on Carbon Emissions*. London, 2020.
3. International Energy Agency (IEA). *Digitalisation and Energy*. Paris: IEA Publications, 2017.
4. United Nations Environment Programme (UNEP). *Harnessing Digitalization for the Planet*. Nairobi, 2021.
5. Xu, M., David, J. M., & Kim, S. H. *The Fourth Industrial Revolution: Opportunities and Challenges*. International Journal of Financial Research, 2018.
6. Gartner. *Information Technology Glossary: Digitalization*. <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary>
7. Ministry of Energy of the Republic of Uzbekistan. *Uzbekistan Energy Strategy 2030*. Tashkent, 2021.
8. Ubaydullaev, B. (2022). *Raqamli iqtisodiyot sharoitida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi*. O‘zbekiston iqtisodiyoti va innovatsion rivojlanish jurnali, №2.
9. World Economic Forum. *Digital Transformation of Industries: Energy Infrastructure*. Geneva, 2020.
10. CAICT (China Academy of Information and Communications Technology). *Industrial Internet and Economic Development Report*. Beijing, 2020.

**ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ ИШЛАБ
ЧИҚАРИШНИ РИВОЖЛАНИШИ: ЖАХОНДАГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР**

**РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВА СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ
В ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ: МИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ**

**DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION MATERIALS PRODUCTION IN
A GREEN ECONOMY: GLOBAL TRENDS**

Абдужаббаров Алишер Абдуллаевич

Макроиқтисодий ва ҳудудий тадқиқотлар институти
бош мутахассиси, e-mail: a.abdujabbarov@imrs.uz

Аннотация

Ушбу мақолада яшил иқтисодиёт шароитида қурилиш материаллари ривож ва дунёвий тенденциялар таҳлил қилинган. Европа Иттифоқи, АҚШ, Хитой, Япония ва Жанубий Корея каби давлатларда геополимер бетон, CLT, Мусо-materials, 3D-принтер ва TiO₂ асосидаги материаллар каби "яшил" технологиялар кенг қўлланилмоқда. Ўзбекистонда ҳам экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқариш, стартаплар ва халқаро ҳамкорлик орқали барқарор қурилиш ривожланмоқда. Мақолада ушбу жараёнларнинг иқтисодий ва экологик афзалликлари ёритилган.

Калит сўзлар: яшил иқтисодиёт, барқарор қурилиш, қайта ишланган материаллар, геополимер бетон, 3D-қурилиш технологияси, халқаро ҳамкорлик, экологик тоза материаллар, қайта тикланадиган ресурслар, энергия самарадорлиги.

В данной статье проанализированы мировые тенденции развития строительных материалов в условиях «зелёной» экономики. В таких странах, как Европейский союз, США, Китай, Япония и Южная Корея, широко применяются «зелёные» технологии, включая геополимерный бетон, CLT, Мусо-материалы, 3D-печать и материалы на основе TiO₂. В Узбекистане также развивается устойчивое строительство за счёт производства экологически чистой продукции, стартапов и международного сотрудничества. В статье освещаются экономические и экологические преимущества этих процессов.

Ключевые слова: зелёная экономика, устойчивое строительство, переработанные материалы, геополимерный бетон, 3D-строительные технологии, международное сотрудничество, экологически чистые материалы, возобновляемые ресурсы, энергоэффективность.

The article analyzes global trends in the development of construction materials within the framework of the green economy. Countries such as the European Union, the USA, China, Japan, and South Korea are actively using green technologies, including geopolymer concrete, CLT, Myco-materials, 3D printing, and TiO₂-based materials. In Uzbekistan, sustainable construction is also progressing through the production of eco-friendly products, startups, and international cooperation. The article highlights the economic and environmental benefits of these processes.

Keywords: green economy, sustainable construction, recycled materials, geopolymer concrete, 3D construction technology, international cooperation, eco-friendly materials, renewable resources, energy efficiency.

Ҳозирги кунда барқарор қурилиш ва яшил иқтисодиёт концепциялари глобал муаммоларга қарши самарали курашишнинг муҳим омилларидан бирига айланмоқда. Иқлим ўзгаришлари, табиий ресурсларнинг камайиши ва атроф-муҳитнинг ифлосланиши каби глобал

муаммолар ҳолатида, барқарор ривожланиш учун экологик тоза, қайта ишланган ва қайта тикланадиган материаллардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Барқарор қурилиш материалларини ишлаб чиқишга йўналтирилган тадқиқотлар экологияни муҳофаза қилиш ва энергия тежаш учун турли хил янги технологиялар ва материаллар пайдо бўлишини таъминлайди. Мисол учун, цемент, бетон ва пластик каби анъанавий қурилиш материаллари атроф-муҳитга жиддий таъсир кўрсатади. Шундай экан, уларнинг экологик альтернативаси, масалан, янгиланган пластиклар, қайта ишланган материаллар ва углерод чиқаришни камайтирувчи инновацион материаллар ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Йилмаз М. “Яшил иқтисодиётнинг ривожланиши ва қурилиш соҳасида янги материалларни қўллаш” мақоласида қурилиш соҳасидаги экологик қайта тикланадиган материаллар ва энергия самарадорлигини ошириш стратегияларини муҳокама қилган. Ушбу тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, яшил иқтисодиётга йўналтирилган қурилиш технологиялари фақат экологик таъсирни камайтирмай, балки иқтисодий самарадорликни ҳам оширишга йўналтирилган [1].

Шунингдек, Дэвис ва Жонс “Барқарор қурилиш: келажакни қайта ишлаш” деб номланган ўз тадқиқотларида, қурилиш материалларининг эко-дизайни ва қайта ишлаш технологияларини кўриб чиққанлар. Уларнинг фикрича, қурилиш соҳасида қайта ишланган ва тикланадиган материаллардан фойдаланиш жуда муҳим бўлиб, бу нафақат табиий ресурсларни тежашга ёрдам беради, балки энергия сарфини ҳам камайтиради [2].

Бугунги кунда Европа Иттифоқи ўзининг Яшил курс (Green Deal) орқали барқарор қурилиш учун стандартларни ишлаб чиқиш ва жорий қилишга фаол равишда қатнашмоқда. Бу стратегия 2050 йилгача углерод нейтраллигини таъминлашни назарда тутди ва бунинг ичида янги технологияларни жорий қилиш билан бирга, барқарор қурилиш материалларига ўтиш ҳам назарда тутилган. Масалан, Европада геополимер бетонлар (CO_2 чиқаришни 80–90% га камайтирувчи)[3] ва энергия тежовчи биноларни қуриш учун материаллар (изоляция, паст ҳарорат ўтказиш коэффициентига эга ойналар) фаол қўлланилмоқда [4]. АҚШда биологик материаллар яратиш бўйича лойиҳалар фаол қўлланилмоқда, масалан “Start-up” лойиҳалар асосида бўлган Myco-materials (кўзқоринлардан яратилган биокөмпозитлар), улар атроф-муҳитга минимал таъсир кўрсатади. Американинг шаҳарларида кўп қаватли уйларни қуришда CLT (cross-laminated timber) - ламинатланган материаллардан яратилишига алоҳида эътибор қаратилиши ҳам алоҳида урғу берилмоқда [5]. Ҳамда, Mighty Buildings (АҚШ) 3D-принтерда уй қуриш технологиясини ишлаб чиққан.

Маълумот учун: Ecovative Design — Green Island, New Yorkда жойлашган биоматериаллар ишлаб чиқарувчи компания бўлиб, кўзқоринлардан фойдаланган биокөмпозитлар яратишда етакчи ҳисобланади. Улар MycoComposite, MycoFlex ва Atlast каби маҳсулотлар ишлаб чиқаришади. Бу материаллар пластик ва полистирол ўрнини босишга мўлжалланган бўлиб, экологик тўғрилиқ ва барқарорликни таъминлайди [6].

Хитой ўзининг экологик тоза шаҳарларини фаол равишда ривожлантирмоқда ва қурилиш стандартларини "eco-cities" дастури орқали яхшилашни давом эттирмоқда. Хитой “Start-up” лойиҳалар амалга оширилиши натижасида қурилиш компаниялари кундан-кунга қайта ишланган қурилиш чиқиндиларини фаол ишлатиш йўлга қўйилган, бунга бетон, пластик ва металл киради. Хитой шунга қўшиб, қурилишда куёш фасад панеллари ишлаб чиқаришда етакчи давлатлардан бири ҳисобланади, бу бино энергияси сарфини камайтиришга ёрдам беради. 2025 йилда 3,700 дан ортиқ экологик тоза шаҳарлар барпо этиш режалаштирилган. Бу лойиҳа 2021–2025 йилларга мўлжалланган беш йиллик режа доирасида амалга оширилмоқда ва 140 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги инвестицияларни ўз ичига олади. Ҳозирга қадар 113 та шаҳар ва 8 та туман экологик тоза шаҳар мақомига эга бўлиш учун иш олиб бормоқда. Хитойда, start-up лойиҳалар ривожланиб бормоқда [7], жумладан: Эко-панеллар, энергияни сақловчи девор материаллари (Tsinghua Tongfang EcoTech Co.), Янгиланган бетон турлари (Novoray), 3D-принтер орқали уй қурилиши (WinSun Decoration Design Engineering Co.) бетонга сенсор интеграцияси (Yingchuang Building Technique), айниқса Ҳукумат ва

университет таркибидаги стартап марказлари кенг ривожланмоқда Tsinghua University-курилиш муҳандислиги ва материаллар фанлари бўйича стартаплар инкубатори ва Shenzhen High-Tech Zone - роботика, бетон технологияси ва модул курилишга ихтисослашган стартаплар учун тезлаштирилган дастурлар [8].

Шу қатори Япония ва Жанубий Корея “ақлли уйлар” технологияларини ривожлантириш ва курилиш чиқиндиларини қайта ишлашда фаол иштирок этмоқда. Ушбу мамлакатларда TiO_2 асосида ишлаб чиқилган қопламаларга эга ўз-ўзини тозалаш материаллари курилишда фаол қўлланилади, бу нафақат ҳавони ифлосланишини камайтиришга, балки кимёвий очик тозалаш воситаларидан фойдаланишга эҳтиёжни камайтиради.

Маълумот учун: TiO_2 (титан диоксид) — фотокаталитик хусусиятларга эга бўлиб, ҳаводаги зарарли моддаларни, масалан, NO_x , SO_x , формальдегид ва бошқаларни зарарсиз моддаларга айлантиради. Бу материаллар, шунингдек, бактериялар ва вирусларни йўқотиш хусусиятига эга бўлиб, ички ҳаво сифатини яхшилашга ёрдам беради.

Ўзбекистонда курилиш материаллари саноати иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидан бири бўлиб, мамлакатнинг инфратузилмавий ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Мазкур соҳадаги “яшил” иқтисодиётга ўтиш, яъни экологик тоза ва энергия самарадор технологияларни жорий этиш, курилиш материаллари ишлаб чиқаришда янги стартап лойиҳаларининг пайдо бўлишига сабаб бўлмоқда. Бу лойиҳаларнинг халқаро ҳамкорлик ва глобал бозорларга интеграциялашуви Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда курилиш материаллари саноатининг “яшил” иқтисодиёт шароитидаги ривожланиши, стартап лойиҳаларининг халқаро ҳамкорлик ва глобал бозорларга интеграциялашуви мамлакатнинг иқтисодий ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлиб келмоқда.

Ўзбекистондаги стартаплар АҚШ бозорига чиқиш имкониятини яратиш мақсадида Aloqa Ventures, Startup Garage ва Silkroad Innovation Hub ҳамкорликда стратегик ҳамкорликни йўлга қўйган [7]. Бу ҳамкорлик Ўзбекистон стартаплари учун АҚШ бозорига чиқиш имкониятини янада осонлаштиради.

Маълумот учун: Ўзбекистондаги курилиш материаллари саноатига инвестицияларни кенг қилиниши натижасида 8 хил янги турдаги курилиш материалларини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Жиззах вилоятида “Basfiber Trade” МЧЖ негизида базальт матоси ва “Sofitel” МЧЖда ултрамарин, Хоразм вилоятида “New Best Style” МЧЖда 3D гулқоғоз, Самарқанд вилоятида “Samarqand Arya Baron” МЧЖда полуриатандан оловбардош “сэндвич” панеллар каби янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

Юқоридаги хориж тажрибаларидан келиб чиқиб, курилиш материалларини яшил иқтисодиёт шароитида ривожлантириш ва такомиллаштириш учун қўйидаги таклифларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

- Инновацион технологияларни жорий этиш ва маҳаллийлаштириш: CLT (Cross Laminated Timber) технологиясини маҳаллий шароитга мослаштириш ва тажриба лойиҳаларда синовдан ўтказиш, геополимер бетон ишлаб чиқаришни цемент саноатига альтернатива сифатида ривожлантириш. (бу CO_2 чиқиндисини 80–90% га камайтиради), 3D-принтер технологиясини курилиш соҳасида татбиқ этиш учун таълим марказлари ва стартапларни қўллаб-қувватлаш, Мусо-materials каби биологик материаллар асосида ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, хусусан, ташландикларни қайта ишлаш орқали.

- Стартаплар ва тадқиқот институтларини ривожлантириш: “Tashkent Tech Hub” ва “InnoWeek” каби платформалар доирасида яшил курилиш технологиялари бўйича стартаплар танловини ўтказиш. Университетлар ҳузурида “Яшил материаллар ва технологиялар инкубатори”ни ташкил этиш.

- Қайта ишлаш инфратузилмасини яратиш: курилиш чиқиндиларини (бетон, пластик, металл ва бошқалар материалларни) йиғиш ва қайта ишлаш учун ҳудудий марказлар ташкил этиш. Айниқса, хусусий секторга солиқ имтиёзлари ва кредитлар орқали қайта ишлаш технологияларини жорий этиш учун шароит яратиш. “Eco Waste-to-Materials” дастури орқали

курилиш чикиндиларини энг кам харажат билан қайта ишлашни қўллаб-қувватлаш.

Ўзбекистонда курилиш материаллари саноатини “яшил” тамойиллар асосида ривожлантириш - бу фақат атроф-муҳитни муҳофаза қилиш эмас, балки мамлакатнинг барқарор иқтисодий тараққиёти, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва жаҳон бозорида рақобатбардошликни оширишнинг ҳам муҳим омилидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Yilmaz, M. (2020). "Green Economy Development and New Materials in Construction Industry." *Journal of Environmental Sustainability*, 12(3), 45-61.
2. Davis, J., & Jones, T. (2019). "Sustainable Construction: Reworking the Future." *Sustainable Development Journal*, 25(1), 92-108.
3. <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/22/16047?utm>
4. https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/buildings-and-construction_en?utm
5. <https://www.apex-engineers.com/post/harnessing-the-power-of-cross-laminated-timber-clt-the-kc-current-training-facility-cross-cabin?utm>
6. <https://www.synbiobeta.com/read/ecovative-announces-mycoflex-tm-the-next-generation-mycelium-biofabrication-platform?utm>
7. <https://estateinnovation.com/31-top-beijing-building-material-companies-and-startups/>
8. <https://beststartup.asia/72-top-chinese-building-material-companies-and-startups/?utm>
9. https://web-japan.org/trends/08_sci-tech/sci090116.html?utm
10. <https://techxplore.com/news/2023-06-photocatalytic-concrete-air-underground-tunnels.html?utm>
11. https://aloqabank.uz/uz/press_center/news/o-zbek-startaplari-aqsh-bozoriga-qadam-qo-ymoqda/

UDK: 338.2

АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИ ВА МЕҲНАТ RESURSLARI BANDLIGINI O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ДОХОДОМ И ЗАНЯТОСТЬЮ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

THE RELATIONSHIP BETWEEN INCOME AND LABOR FORCE EMPLOYMENT

Zufarova Gulmira Abduxalilovna,
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedراسи dotsenti

Annotatsiya

Maqolada mehnat resurslarini ish bilan ta’minlash masalalari ko‘rib chiqilgan. Andijon viloyati aholisi va mehnat resurslari bandligi tahlil qilingan. Aholi daromadlari va mehnat resurslari bandligini statistik ma’lumotlar yordamida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Aholi, mehnat resurslari, ish bilan bandlik, aholi daromadi, kambag‘allik, ijtimoiy himoya.

В статье рассматриваются вопросы занятости трудовых ресурсов. Проанализированы численность населения Андижанской области и занятость трудовых ресурсов. На основе статистических данных изучается взаимосвязь между занятостью трудовых ресурсов и доходами населения.

Ключевые слова: Население, трудовые ресурсы, занятость, доходы, бедность, социальная защита.

The article examines the issues of employment of labor resources. The population and employment of labor resources of Andijan region are analyzed. The relationship between the employment of labor resources and the income of the population is studied using statistical data.

Key words: Population, labor resources, employment, population income, poverty, social protection.

Mehnat resurslarini ish bilan ta'minlash va aholini ijtimoiy himoyalash munosabatlarini takomillashtirish, ularni o'zaro muvofiqlashtirish va uyg'unlashtirish zarurati aynan shu fikrning to'g'riligini tasdiqlaydi. Bizning nazarimizda, mehnat resurslarini ish bilan ta'minlash va aholini ijtimoiy himoyalash munosabatlarini o'zaro muvofiqlashtirishning asosiy yo'nalishi bu ikki jarayonning ikkita tarkibiy qismi, va hattoki- bosqichlari sifatida qarashning shakllanishini ta'minlash tadbirlari bilan bog'liqdir.

Ushbu maqsadni amalga oshirish maqsadida 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi tasdiqlandi.

Mehnat resurslarini ish bilan ta'minlash va aholini ijtimoiy himoyalashning asosiy bir-biriga bog'liq bo'lmagan yo'nalishlar sifatida qarash natijasida ijtimoiy himoyalashning samarasi ta'minlanmaydi va u aholining keng tabaqalari orasida boqimandalikni saqlab qolish vositasiga aylanib qolishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy himoyalash tarkibida ish bilan ta'minlash mexanizmining ahamiyatini oshirish sohasining muhim masalasi bo'lib qolishi kerak.

Mehnat resurslari bandligi juda katta ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega. Bu ishlab chiqarishning o'sishini ta'minlaydi, hayot sifatini yaxshilaydi, qashshoqlikni kamaytiradi va umuman iqtisodiy rivojlanishga yordam beradi. Mehnat resurslaridan oqilona foydalanish ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda.

P.E.Shlender va professor Yu.P.Kokinning ta'rifiga ko'ra: "mehnat bozori - bozor iqtisodiyotining tarkibiy qismi bo'lib, yollanma ishchi kuchi va ish beruvchilar manfaatlar kelishilgan jamiyat aloqalari ijtimoiy tizimini bildiradi. Mehnat bozori - bu birinchidan, ishchi kuchi talabi va taklifi orasida iqtisodiy aloqalar yig'indisi, ikkinchidan, turli xil iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar va funksiyalar kesib o'tish joyi, uchinchidan korxonalar nuqtai nazaridan, alohida korxona va uni ishchilarini o'zaro aloqa maydoni, firma miqyosida yangi ish joyiga o'tishni o'ylovchi haqiqatdagi va mavjud bo'lgan ishchilar"[4].

Sh.R.Xolmo'minov ta'rifiga ko'ra, mehnat bozori - mehnatga qobiliyatli aholining ish bilan band bo'lgan va band bo'lmagan qismlari va ish beruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni hamda ularning shaxsiy manfaatlarini hisobga oluvchi shartnomalar asosida, "mehnatga qobiliyatlarini" xarid qilish-sotishni amalga oshiruvchi hamda ishchi kuchiga talab va taklif o'rtasidagi nisbatlarni bevosita tartibga soluvchi, bozor iqtisodiyotining murakkab, ko'p aspektli, o'suvchi va ochiq ijtimoiy-iqtisodiy tizimchasidir[5].

Umuman olganda, mehnat resurslarining bandligi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Bu ishlab chiqarish va iste'moldan tortib, ta'lim va sog'liqni saqlashgacha bo'lgan jamiyat hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Mehnat resurslarini ko'paytirish va undan oqilona foydalanish davlat va butun jamiyat oldidagi muhim vazifadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 17 fevraldagi "2021-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi F-5634-sonli Farmoyishi imzolandi[7] unga ko'ra:

- "aholining real pul daromadlarini va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalarni va aholining daromadlari bo'yicha farqlanishi darajasini yanada qisqartirish;

- byudjet muassasalari xodimlarining ish haqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalarning hajmini inflyasiya sur'atlariga nisbatan jadal miqdorda bosqichma-bosqich oshirish;

- yangi ish o'rinlari yaratish hamda aholining, eng avvalo, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining oqilona bandligini ta'minlash, mehnat bozori

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2025 yil

infrastrukturasi mutanosibligi va rivojlanishini ta’minlash, ishsizlik darajasini qisqartirish;

- mehnatga qobiliyatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to’liq amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ishchi kuchi sifatini oshirish, ishga joylashtirishga muhtoj shaxslarni kasbiy tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish”[1].

Kam ta’minlanganlarni moddiy jihatdan qo’llab-quvvatlash ijtimoiy jihatdan zaif himoyalangan aholi toifalariga pul (tovarlar) ko’rinishida ko’rsatiladigan davlat yordami bo’lib, fuqarolarning muayyan minimal turmush darajasini ta’minlashni kafolatlaydi va davlat, mahalliy byudjetlar hisobidan qoplanadi.

Respublika va viloyat aholisini bandligini ta’minlash, ehtiyojmand aholini mehnat faoliyatiga jalb etish, ishsiz fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish, kambag’allikni qisqartirish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari va aholini turmush darajasini o’rganish maqsadida hududlarni imkonidan kelib chiqib sanoat ishlab chiqarish korxonalari kengaytirildi. Shu bilan birga xizmatlar sohasini rivojlanishi mehnat resurslarini bandligini ta’minlashga imkon yaratildi.

1-jadval

O‘zbekiston va Andijon viloyati bandlik darajasi, iqtisodiy o‘shish sur‘atlari

Ko‘rsatkichlar/yil	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Bandlik darajasi	68,1	66,0	67,1	67,2	67,9	68,36
O‘zbekiston Respublikasi						
Andijon viloyati	70,1	66,5	68,2	69,5	70,6	70,7
Yalpi ichki mahsulotni o‘shish sur‘atlari Respublika	106,8	101,6	108	106	106,3	106,5
Andijon viloyatida						
Yalpi ichki mahsulotni o‘shish sur‘atlari	105,8	102,2	105,4	108,9	104,9	106,6

Manba: Muallif tomonidan band aholi sonining mehnatga layoqatli aholi soniga nisbati hisobida hisoblangan

Andijon viloyati ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan mamlakatda o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan viloyat bo‘lishiga qaramasdan viloyatda ham bartaraf qilish lozim bo‘lgan muammolar yo‘q emas va bu muammolar yuqorida aytilganidek, asosan aholining yashash sharoitiga bevosita ta’sir qiluvchi ijtimoiy sohalarida o‘z aksini topmoqda.

2-jadval

Andijon viloyati aholisining pul daromadlari

Ko‘rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2024 yil
Aholi jon boshiga umumiy daromadlar hajmi	16443,6	19236,1	21926,3
Aholi jon boshiga umumiy daromadlari o‘shish sur‘ati	122,3	117	114

Aholi daromadiga va ularni turmush darasiga ta’sir etuvchi omillardan biri bu ularni ish bilan bandligi. Shu bilan birga yuqori malakali bilimga ega bo‘lish. Iqtisodiyot tarmoqlari yangi texnika va texnologiyalarni qo‘llaganligi sababali, yuqori malakaga ega bo‘lgan ishchilarni talab qiladi. Bu esa yuqori ish haqi bilan baholanadi.

Ma’lum qilinishicha, 2024 yilning yanvar-mart oyida jon boshiga yalpi ichki mahsulot (YAIM) — 104% foizga o‘shib 6,5 mln so‘m yoki 527 dollarni tashkil qildi (2023 yilning mos davriga nisbatan). Xuddi shu ko‘rsatgich 2023 yilda 103,4%, 2022 yilda 104% va 2021 yilda 101,2% va 2020 yilda 103,6% o‘shishi kuzatilgan. O‘zbekistonda aholi sonining ildam o‘shib borayotgani hisobga olganda 34,6 mln dan (2021 yilda) 36,8 mln gacha (2024 yilda) — buni mutlaq ijobiy ko‘rsatkich deyish mumkin.

Taniqli ingliz iqtisodchisi J.M.Keynsning fikriga ko‘ra, “Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi” kitobida iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish nazariyasini taklif etgan “ushbu

tartibga solishning maqsadi iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi, ishchi kuchi bandligining yuqori darajasi, ijtimoiy siyosat va ne‘matlarni taqsimlash chog‘ida ijtimoiy adolatni ta‘minlashdan iborat”[6]

Umumiy daromadlar tarkibida ishlab chiqarishda band xodimlarning olgan ish haqi, ishlab chiqarishda doimiy va vaqtincha qatnashmaydigan turli aholi guruhlariga ijtimoiy-iste‘mol mablag‘laridan beriladigan stipendiya va nafaqalar qiymati, tomorqa xo‘jaligi va bog‘dorchilik hamkorliklaridan olinadigan daromadlar, tashkilotlarning ko‘rsatgan moddiy yordam miqdori kiradi.

Viloyatda mehnat bozoridagi vaziyatning yanada keskinlashib ketmasligini oldini olishning asosiy yo‘nalishlaridan yana biri, kichik va o‘rta biznesni, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, bunday mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish istagida bo‘lganlarga keng yo‘l ochish, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir.

Andijon viloyatida ham, xuddi respublikadagi kabi mehnat resurslari va ishchi o‘rinlari sonining o‘sish ko‘rsatkichlari orasidagi nomutunosiblik saqlanib qolmoqda. Lekin, shu bilan birga mehnat resurslari va ish bilan band bo‘lganlar sonining o‘sish sur‘atlari o‘rtasida farq qisqarib borayotganligini ijobiy baholash mumkin.

Mehnat resurslarini ish bilan ta‘minlash va aholini ijtimoiy himoya qilish borasida so‘z ketganda, birinchi navbatda jamiyatning mehnatga layoqatli yoshdagi, ishlashi xohlovchi har bir fuqarosiga mehnat qilishi uchun, o‘z turmush farovonligini o‘zi ta‘minlashi uchun iqtisodiy mexanizmlarni qo‘llash orqali sharoit yaratib berish eng asosiy vazifalardan biri bandlikni ta‘minlash ijtimoiy himoyaning eng yuqori bosqichi bo‘lishi lozim. Boshqacha so‘z bilan aytganda ijtimoiy himoyalash jamiyatning asosiy vazifalardan biri bo‘lmog‘i lozim. Mehnat resurslarini ish bilan ta‘minlash va ijtimoiy himoyalashning asosiy yo‘nalishlari respublikada amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni erkinlashtirish va islohotlarni chuqurlashtirish jarayonlari bilan bevosita bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 01.06.2023 yildagi “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-82-sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2024 yildagi “Kambag‘allikni qisqartirish va aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi qonunchilikka rioya etilishi va uning ijrosi ustidan nazoratni kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-136-sonli Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 17 fevraldagi “2021-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi F-5634-sonli Farmoni.
5. Экономика труда: Учебник /Под ред.проф.П.Э.Шлендера, проф.Ю.П.Кокина. - М.:Юристъ, 2002 г.-92 стр.
6. Sh.Xolmo‘minov. Mehnat bozori iqtisodiyoti (o‘quv qo‘llanma)-T.:TDIU, 2004 y.-10-bet.

**POWER BI СУҒУРТАДА БИЗНЕС ЖАРАЁНЛАРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ
ЭЛЕМЕНТИ СИФАТИДА**

**POWER BI KAK ЭЛЕМЕНТ ЦИФРОВИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ В
СТРАХОВАНИИ**

**POWER BI AS AN ELEMENT OF BUSINESS PROCESS DIGITALIZATION IN
INSURANCE**

Рашидов Улугбек Орипович

“Ўзбекинвест ЭИСК” АЖ Ақтуар ҳисоблар ва
суғурта заҳираларини шакллантириш
департаменти менежери

Аннотация

Ушбу мақолада Power BI платформасининг суғурта соҳасидаги бизнес жараёнларни рақамлаштиришдаги ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинади. Суғурта компаниялари фаолиятида маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш, даъволарни бошқариш, мижозлар сегментацияси, молиявий таҳлил ва KPI мониторинги сингари йўналишларда Power BI технологиясининг имкониятлари кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Power BI, суғурта, рақамлаштириш, таҳлил, KPI, фрод таҳлили, ахборот панеллари, GPW, даъволар бошқаруви, маълумотлар визуализацияси, автоматлаштириш.

В данной статье анализируется роль и значение платформы Power BI в цифровизации бизнес-процессов в страховом секторе. Рассматриваются возможности применения Power BI в таких направлениях деятельности страховых компаний, как принятие решений на основе данных, управление страховыми случаями, сегментация клиентов, финансовый анализ и мониторинг ключевых показателей эффективности (KPI).

Ключевые слова: Power BI, страхование, цифровизация, аналитика, KPI, анализ мошенничества, информационные панели, GPW, управление претензиями, визуализация данных, автоматизация

This article analyzes the role and significance of the Power BI platform in the digitalization of business processes within the insurance sector. It explores the application of Power BI in various insurance company operations such as data-driven decision-making, claims management, customer segmentation, financial analysis, and KPI monitoring.

Keywords: Power BI, insurance, digitalization, analytics, KPI, fraud analysis, dashboards, GPW, claims management, data visualization, automation

Сўнгги йилларда рақамли технологияларнинг кенг жорий этилиши турли соҳаларда, жумладан, суғурта соҳасида ҳам, бизнес жараёнларини автоматлаштириш ва маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш жараёнини тезлаштирди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев, 2020 йил 5 октябр куни “Рақамли Ўзбекистон – 2030”[1] стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонни имзолади. Бунда Рақамли “Ўзбекистон – 2030” стратегияси ҳамда уни амалга ошириш бўйича “йўл харитаси” тасдиқланди. Ўзбекистонни рақамлаштириш, яъни мамлакатни рақамли технологиялар асосида ривожлантириш, бугунги кунда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу жараён, давлат бошқарувини такомиллаштириш, иқтисодиётни

ривожлантириш, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимларини яхшилаш, шунингдек, фуқаролар учун қулайлик яратиш каби бир қатор устувор йўналишларни қамраб олади.

1-жадвал

Рақамлаштиришнинг асосий йўналишлари

№	Давлат ва жамият секторлари	Асосий йўналишлар
1	Давлат бошқаруви	Электрон ҳукуматни ривожлантириш, давлат хизматларини онлайн тақдим этиш
2	Иқтисодиёт	Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, инновацион технологияларни жорий этиш
3	Таълим	Масофавий таълим, электрон ресурслар
4	Соғлиқни сақлаш	Теле-тиббиёт, электрон тиббий маълумотлар базасини яратиш
5	Инфратузилма	Кенг полосали интернетни ривожлантириш, мобил алоқа қамровини кенгайтириш

Жадвал муаллиф томонидан тузилди

2-жадвал

Рақамлаштиришнинг афзалликлари

1	Самарадорликни ошириш	Жараёнларни автоматлаштириш орқали вақт ва ресурсларни тежаш.
2	Шаффофликни таъминлаш	Маълумотларга очиқ кириш имкониятини яратиш орқали коррупцияни камайтириш
3	Қулайликни ошириш	Фуқаролар учун давлат хизматларидан фойдаланишни осонлаштириш

Жадвал муаллиф томонидан тузилди

Хусусан, Power BI каби интерактив таҳлилий воситалар суғурта компанияларига маълумотларни визуал тарзда таҳлил қилиш, трендларни кузатиш, таваккалчиликни баҳолаш ва стратегик қарорлар қабул қилишда муҳим платформа сифатида фаол қўлланила бошлади.

Power BI — бу Microsoft компанияси томонидан яратилган бизнес таҳлил ва визуализация платформаси бўлиб, у маълумотларни реал вақтда таҳлил қилиш, автоматлаштирилган ҳисоботлар яратиш ва бошқарув қарорларини самарали қабул қилиш имкониятини яратади. Суғурта соҳасида эса ушбу технология суғурта портфели таҳлили, талаб ва даъво динамикаси, мижозлар сегментацияси, KPI назорати ва операцион самарадорликни ошириш каби вазифаларни амалга оширишда фойдаланилади. Ўзбекистонда ҳам рақамли трансформация жараёнлари доирасида Power BIни жорий этиш ва ундан самарали фойдаланишга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Суғурта компаниялари ўз фаолиятларини шаффоф, самарали ва тезкор қилиб қайта ташкил этишга интилмоқда. Бу эса рақобатбардошликни ошириш, мижозларга йўналтирилган хизматларни жорий қилиш ва бозордаги позицияни мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Суғурта соҳасида Power BIDан фойдаланиш орқали қуйидаги самараларга эришиш мумкин:

- миждозлар профилини тахлил қилиш ва сегментлаш;
- суғурта портфелининг ҳолатини баҳолаш;
- талаб ва тўловлар динамикасини кузатиш;
- ходимлар иш фаолиятини мониторинг қилиш;
- риск ва фойда кўрсаткичларини визуал тахлил қилиш.

Суғурта соҳасида рақамли технологияларни жорий этиш, хусусан Power BI каби бизнес-аналитика воситаларидан фойдаланиш бўйича сўнгги йилларда кўплаб илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Турли мамлакатлар тажрибасига асосланган ушбу тадқиқотлар, рақамлаштириш жараёнларининг самарадорлиги, амалий қўлланилиши ва келгусидаги истикболлари ҳақида муфассал маълумот беради.

Жумладан, Veriga M.D. ва Mastilin A.E. томонидан "Meijer" чакана савдо компанияси мисолида Power BI технологиясини жорий этишга бағишланган тадқиқотда, катта ҳажмдаги маълумотларни тахлил қилиш, маълумотларга тезкор кириш ва реал вақтдаги ҳисоботлар орқали қарор қабул қилиш самарадорлиги ёритилган. Ушбу ишда таъкидланишича, Power BI фойдаланувчиларга мустақил равишда ҳисоботлар тузиш ва динамик тахлиллар олиб бориш имконини беради, бу эса бизнес жараёнларининг оптималлашувига олиб келади [2].

Дмитриева Н.Ю. томонидан ёзилган *“Power BI как вспомогательный инструмент биостатистики”* мақоласида Power BI дан реал вақтда маълумотларни қайта ишлаш, Python/R орқали динамик тахлиллар, DAX формулалари ва интерактив визуализация учун универсал амалий ёндошувларни таклиф қилади [3].

Gartner тахлилий наشريда Power BI платформаси “лидер” сифатида қайд этилган бўлиб, унинг афзалликлари сифатида қуйидагилар кўрсатилган: интерактив визуализация, real-time маълумотлар интеграцияси, маълумотлар хавфсизлиги ва кенг API имкониятлари. Ёритиб ўтилган [4].

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги (ҳозирги вақтдаги номи) ва Суғуртани ривожлантириш агентлиги томонидан эълон қилинган миллий ҳисоботларда ҳам суғурта соҳасида рақамли хизматларни жорий қилиш, автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва тахлилий инструментлардан фойдаланиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, 2024 йилда полислар рақамлаштирилгани ва ЯААТ тизими орқали мониторинг имкониятлари кенгайгани таъкидланган. Шунингдек, Bochkanov S.A. ва Хамидов У.М. томонидан суғурта соҳасида ахборот технологияларини жорий этишга оид илмий ишларида, маълумотлар тахлили орқали рисклар моделини тузиш ва менежмент қарорларини автоматлаштириш жараёнлари тадқиқ этилган.

Ушбу тадқиқотда Power BI технологиясининг суғурта соҳасида бизнес жараёнларни рақамлаштиришдаги самарадорлиги ва қўлланиш имкониятлари илмий-назарий ва амалиёт нуқтаи назаридан ўрганилди. Методологик ёндашув сифатида сифатли ва қиёсий тахлил усулларида, ҳолат тахлили (case-study), манба тахлили ва визуал тахлил элементларидан фойдаланилди. Тадқиқотнинг назарий асосини Power BI технологиясининг турли соҳаларда жорий этилишига оид илмий ишлар ташкил қилди. Хусусан:

- Veriga M.D. ва Mastilin A.E. томонидан “Meijer” чакана савдо компаниясида Power BI технологиясини жорий этиш бўйича тажриба;

- Dmitrieva N.Yu. томонидан биостатистикада Power BI дан фойдаланиш ва Python/R скриптлар орқали визуал тахлил амалга оширилиши;

- McKinsey, Gartner, Microsoft ва Ўзбекистон Молия вазирлиги ҳисоботлари;

Ушбу манбалардан олинган илмий хулосалар суғурта соҳасига мослаштирилган ҳолда тахлил қилинди. Ўзбекистондаги йирик суғурта компанияларида Power BI платформасининг жорий қилиниши асосида амалий тахлил олиб борилди. Унда қуйидаги компонентлар ўрганилди:

- суғурта полислари тўғрисидаги маълумотларни тўплаш ва визуал тахлил қилиш;
- миждозлар профили ва сегментациясини real-time тахлил қилиш;

• даъволар динамикаси ва агент фаолиятини кўрсатувчи KPI ҳисоботларини автоматлаштириш;

• Power BI дашбордлари орқали филиаллар фаоллигини таққослаш.

3-жадвал

Платформанинг техник ва функционал имкониятлари параметрлари

№	Критерийлар	Таҳлил усули
1	Маълумот тўплаш манбалари	Power Query таҳлили
2	Визуализация имкониятлари	KPI, диаграмма
3	Self-service (фойдаланувчи мустақиллиги)	Ҳисоботлар яратиш вақтлари
4	Python/R скрипт интеграцияси	визуал код таҳлили
5	Мобил дашборд ва real-time мониторинг	Web ва мобил интерфейс

Power BI платформаси Excelга нисбатан қулайлик, аниқлик, визуаллаштириш сифатлари ва self-service имкониятлари бўйича солиштирилди. Суғурта соҳаси учун Power BИнинг афзалликлари эътироф этилди, айниқса:

- тўлиқ Microsoft экотизимига мослашувчанлиги;
- Python ва R билан интеграцияси;
- real-time маълумот таҳлил имкониятлари;

Тадқиқот давомида Power BI платформасининг суғурта соҳасида жорий этилиши орқали бир қатор амалий ижобий ўзгаришлар аниқланди. Суғурта компанияларида маълумотларни real-time таҳлил қилиш, филиаллар фаолиятини солиштириш, миқдорлардан келиб тушган аризаларни визуал таҳлил этиш ва рискларни баҳолашда Power BI кенг қўлланилаётгани аён бўлди.

Жумладан:

• Маълумотлар таҳлили автоматлашган: Power BI орқали миқдорлар полислари, даъво аризалари, тўлов таркиби, филиал фаолияти ва агентлар самарадорлиги real-time режимида таҳлил қилинди. Бу эса суғурта операцияларини шифрлашдан автоматлаштиришгача бўлган занжирни оптималлаштириш имконини берди;

• Суғурта жараёнларида қарор қабул қилиш тезлашди: автоматик KPI-индикаторлар ва DAX формулалари орқали риск бўйича ёритилган таҳлиллар менежмент учун аниқ стратегик ечимлар шакллантирди;

• Депозит ва инвестиция активларининг мониторинги Power BI орқали тармоқлар кесимида таҳлил қилинди. Жумладан, қайси филиалда кўп инвестиция, қаерда асосий оқим тўплангани аниқланди.

Power BI технологиясининг жорий этилиши суғурта компаниялари учун ахборот асосида қарор қабул қилиш жараёнини тубдан ўзгартирди. Бунда қуйидаги жиҳатлар муҳим аҳамият касб этди:

• Рақамлаштириш жараёнини енгиллаштирди: Power BI ни суғурта маълумотлар базаси (SQL, Excel, CRM) билан интеграциялаш орқали маълумотлар экспорти ва таҳлили тўлиқ автоматлашди;

• Амалий ишлов бериш имкониятлари кенгайди: Tableau ёки Excelга нисбатан Power BИнинг real-time таҳлил, AI Insights, decomposition tree, KPI-индикаторлар, филтрлаш каби интерактив функциялари компанияларда риск таҳлили, қайта суғурта ҳисоботи ва маркетинг қарорларида самарадорликни оширди;

• Менежмент самарадорлигини оширди: Суғурта тузилмаларига доир маълумотлар асосида филиаллар фаолиятининг интерактив солиштирма таҳлили орқали раҳбарият муаммолари нуқталарни тез аниқлай бошлади;

• Ўзбекистон суғурта компаниялари учун Power BI регулятор ҳисоботлар, ички бошқарув ва бозор таҳлилларида қулай ва нисбатан арзон ечим сифатида намоён бўлмоқда.

Қуйидаги график ва жадваллар (мисол: агентлар сони динамикаси, инвестиция структураси, КРІ дашбордлари) амалдаги таҳлиллардан олинган натижаларни намоён қилади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда рақамли трансформация сиёсати доирасида давлат ва хусусий сектор фаолиятларида рақамли таҳлил ва ҳисобот платформаларидан фойдаланишга катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Power BI технологияси айрим йирик ташкилотлар, банклар, молиявий компаниялар ва айниқса, суғурта соҳасида фаол татбиқ этила бошлади. Power BI платформаси 2022–2023 йиллар давомида айрим суғурта компаниялари ва банклар томонидан ўз ҳисобот ва таҳлил тизимларида синов тариқасида жорий этилди. Бунда асосий эътибор реал вақтдаги маълумотларни йиғиш, автоматик КРІ тизимини қуриш ва филиаллар фаолиятини кузатишга қаратилди.

Ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, Power BI платформаси суғурта соҳасидаги маълумотларни визуал таҳлил қилиш, таҳлил натижаларини реал вақт режимида кузатиб бориш ва маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш жараёнларида муҳим аҳамият касб этади. Ушбу восита орқали суғурта компаниялари ўз фаолиятидаги асосий кўрсаткичларни мониторинг қилиш, даъволарни таҳлил этиш, молиявий оқимлар ва рискларни баҳолаш имкониятига эга бўладилар. Жаҳон амалиёти ва "Ўзбекинвест" компаниясидаги тажриба шуни кўрсатмоқдаки, Power BI жорий қилинган ҳолда маълумотлар билан ишлашда шаффофлик, тезкорлик ва автоматлаштириш даражаси кескин ошади.

Power BIнинг интерактив дашбордлари ва визуализация имкониятлари орқали раҳбарият ва ходимлар ҳар қандай мураккаб маълумотларни аниқ ва тезкор тушуниш имкониятига эга бўладилар. Бу эса бизнес жараёнларининг рақамли трансформациясида муҳим қадам ҳисобланади.

Ушбу таҳлиллар асосида қуйидаги таклифларни келтириб ўтмоқчимиз:

- Power BI технологиясини босқичма-босқич жорий этиш: Суғурта ташкилотларида фаолият соҳалари бўйича (даъволар, молия, мижозлар билан ишлаш) пилот лойиҳаларни амалга ошириш тавсия этилади.

- Махсус тайёргарлик курсларини ташкил этиш: Суғурта компаниялари ходимлари учун Power BIдан фойдаланиш бўйича ўқув курслари ва сертификат дастурлари ташкил этилиши керак.

- Автоматлаштирилган дашбордлар тизимини яратиш: Рақамли таҳлил ва ҳисоботларни реал вақтда янгилаб боровчи дашбордлар орқали раҳбариятни аниқ ва тезкор маълумотлар билан таъминлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi ““Raқamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
2. Veriga, M. D., & Mastilin, A. E. (2018). Внедрение технологий Power BI на примере предприятия розничной торговли. *Экономика и социум*, (5)48, 1429–1432. Retrieved from <http://www.iupr.ru>
3. Dmitrieva, N. Y. (2022). Power BI как вспомогательный инструмент биостатистики [Power BI as an auxiliary tool for biostatistics]. *Реальная клиническая практика: данные и доказательства*, 1(2), 36–39. <https://doi.org/10.37489/2782-3784-myrdw-10>
4. Gartner. (2022). *Magic Quadrant for Analytics and Business Intelligence Platforms*. Retrieved from <https://www.gartner.com/en/documents/4010676>
5. McKinsey & Company. (2023). The future of insurance: How advanced analytics is reshaping the industry. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com>
6. Swiss Re Institute. (2024). Global insurance review 2024 and outlook 2025. Swiss Re Ltd. <https://www.swissre.com>

7. Deloitte. (2025). Insurance industry outlook: Transformational strategies in the era of AI and data analytics. Deloitte Insights. <https://www2.deloitte.com>
8. Precedence Research. (2024). Big Data in insurance market size, share, growth and trends 2024–2032. Precedence Research. <https://www.precedenceresearch.com>
9. International Association of Insurance Supervisors (IAIS). (2023). FinTech developments in the insurance sector. IAIS Reports. <https://www.iaisweb.org>
10. Marr, B. (2022). Big Data in practice: How 45 successful companies used big data analytics to deliver extraordinary results. Wiley.v
11. Wamba, S. F., Akter, S., Edwards, A., Chopin, G., & Gnanzou, D. (2015). How ‘big data’ can make big impact: Findings from a systematic review and a longitudinal case study. International Journal of Production Economics, 165, 234–246. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2014.12.031>
12. Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., & Byers, A. H. (2011). Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity. McKinsey Global Institute.
13. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2024). O‘zbekiston sug‘urta bozorida raqamli transformatsiya: holat va istiqbollari. Toshkent.
14. www.napp.uz

UDK: 336.368

**MAJBURIY TIBBIY SUG‘URTANING JORIY ETILISHI VA SOG‘LIQNI SAQLASH
TIZIMIDAGI INSTITUTSIONAL O‘ZGARISHLAR**

**ВВЕДЕНИЕ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ И
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ**

**INTRODUCTION OF COMPULSORY HEALTH INSURANCE AND
INSTITUTIONAL CHANGES IN THE HEALTH CARE SYSTEM**

Umurzakova Mo‘tabarxon Nodir qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti, “Moliya va kredit” kafedrası dotsenti, PhD

E-mail: motabar.umurzaqova@mail.ru, ORCID: 0009-0002-2279-9629

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda davlat tibbiy sug‘urtasi tizimining joriy etilishi sog‘liqni saqlash tizimidagi moliyaviy barqarorlik, xizmatlar sifati va ijtimoiy adolat tamoyillari nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Tadqiqotda 2021–2025 yillar davomida ajratilgan byudjet mablag‘lari, imtiyozli toifalarga ko‘rsatilgan bepul tibbiy xizmatlar, shartnoma asosida moliyalashtirish va “retsept–reimbursatsiya” mexanizmlarining amaliy natijalari statistik ko‘rsatkichlar asosida tahlil etilgan. Davlat tibbiy sug‘urtasi orqali sog‘liqni saqlash sohasini moliyaviy markazlashtirish, xizmatlarning hududiy va ijtimoiy teng taqsimlanishi, birlamchi tibbiy-sanitariya yordami kafolatlangan paket orqali moliyalashtirilishi tizimning institutsional islohoti sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: davlat tibbiy sug‘urtasi, sog‘liqni saqlash tizimi, byudjet mablag‘lari, moliyaviy barqarorlik, tibbiy xizmatlar sifati, ijtimoiy himoya, kafolatlangan paket, performance-based financing, retsept-reimbursatsiya, pilot hududlar, sog‘liqni saqlash islohotlari.

В данной статье анализируется внедрение системы государственного медицинского страхования в Узбекистане с точки зрения финансовой устойчивости, качества услуг и социальной справедливости в системе здравоохранения. В исследовании анализируются бюджетные средства, выделенные на 2021–2025 годы, бесплатная медицинская помощь льготным категориям населения, договорное финансирование, а также практические результаты применения механизмов «рецептурно-компенсационного» финансирования на основе статистических показателей. Финансовая централизация сектора здравоохранения

посредством государственного медицинского страхования, территориальное и социальное равномерное распределение услуг, финансирование первичной медико-санитарной помощи через гарантированный пакет медицинских услуг рассматриваются как институциональные реформы системы.

Ключевые слова: государственное медицинское страхование, система здравоохранения, бюджетные средства, финансовая устойчивость, качество медицинских услуг, социальная защита, гарантированный пакет медицинских услуг, финансирование по результатам, рецептурно-компенсационная система, пилотные регионы, реформы здравоохранения.

This article analyzes the phased implementation of the state health insurance system in Uzbekistan in terms of financial sustainability, service quality, and the principles of social justice within the healthcare sector. The study presents an evidence-based assessment of practical outcomes using statistical indicators such as budget allocations from 2021 to 2025, the provision of free medical services to privileged population groups, contract-based financing, and the “prescription–reimbursement” mechanism. The introduction of state health insurance is evaluated as a key institutional reform aimed at centralizing financial flows, ensuring equitable access to healthcare services across regions and social strata, and financing primary healthcare services through guaranteed packages

Keywords: state health insurance, healthcare system, budget funds, financial sustainability, quality of medical services, social protection, guaranteed package, performance-based financing, prescription reimbursement, pilot regions, healthcare reforms.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoji izchil ortib bormoqda. Bu holat sog‘liqni saqlash tizimining infratuzilmasi, moliyaviy ta‘minoti va inson resurslariga bosimni kuchaytirib, tizimni chuqur isloh qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xususan, aholining teng va sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanishini kafolatlash maqsadida davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarini joriy etish dolzarb masalaga aylandi.

Mazkur yondashuv O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-sentyabrdagi PQ–311-son qarori hamda 2025-yil 19-maydagi PF–88-son Farmoni bilan huquqiy asosda mustahkamlangan [1]. Ushbu qarorlar asosida davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi respublikaning barcha hududlarida bosqichma-bosqich joriy qilinishi, xizmatlar hajmi va qamrovi kengaytirilishi, shuningdek, byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligi oshirilishi belgilangan.

Shu bilan birga, davlat byudjetiga to‘lanadigan soliqlar hisobidan sog‘liqni saqlash xizmatlarini moliyalashtirish tizimning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash, ijtimoiy adolat va xizmatlardan teng foydalanish tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishda muhim omil sifatida e‘tirof etilmoqda. Davlat tibbiy sug‘urtasi orqali sog‘liqni saqlashga ajratilayotgan mablag‘larning yildan-yilga ortib borayotgani bu tizimning strategik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Aholini tibbiy sug‘urtalash masalalari jahon iqtisodiy adabiyotida keng qamrovli mavzulardan biri bo‘lib, turli mamlakatlar tajribasi va sog‘liqni saqlash tizimlari tahlili orqali qator iqtisodchi-olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Aholini tibbiy sug‘urtalashning nazariy-amaliy masalalari iqtisodchi-olimlardan A.S.Preker, R.Svayfel, O.P. Shllekenslar tomonidan [2] tadqiq etilgan.

Yaqin xorij mamlakatlari iqtisodchi-olimlaridan V.V.Antropov, Yu.M.Borisova, V.D.Roiklarning [3;5] ilmiy ishlarida bozor munosabatlari shakllanish sharoitida aholini ijtimoiy himoya qilish tizimida tibbiy sug‘urtaning amal qilish xususiyatlari tahlil qilingan.

O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimini moliyalashtirish va sug‘urta xizmatlar bozorini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini O‘D Rajabov, A.S.Nurillaev, X.M.Shennaev, Z.X.Bazarovlarning [6;8] ilmiy asarlarida tadqiq etilgan.

Iqtisodiy adabiyotda sog‘liqni saqlash tizimida majburiy tibbiy sug‘urtalashni o‘rni, tibbiy sug‘urtalashni rivojlantirishning xorij tajribasidan O‘zbekiston amaliyotida ijodiy qo‘llash imkoniyatlari kompleks ravishda mustaqil tadqiqot ob yekti sifatida o‘rganilmagan. Muammoni

dolzarbligi, natijalarni ilmiy-amaliy ahamiyatga egaligi va iqtisodiy adabiyotda yetarliligi o‘rganilmaganligi mavzuni tanlashga asos bo‘ldi. Xalqaro va mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda tibbiy sug‘urta tizimi keng ko‘lamda o‘rganilgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitida majburiy tibbiy sug‘urtani joriy etishning institutsional, iqtisodiy va huquqiy mexanizmlari bir butun holda, kompleks ilmiy tadqiqot sifatida hali to‘liq yoritilmagan. Shu boisdan mazkur muammo ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb bo‘lib, yanada chuqurroq tahlilni talab etadi.

O‘zbekistonda aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoji yildan-yilga ortib bormoqda. Xususan, 2016-yilda tez tibbiy yordam chaqiriqlari soni 7,4 millionni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 12,7 millionga yetgan. Bu 72 foizlik o‘shishni ko‘rsatib, sog‘liqni saqlash tizimiga bo‘lgan yuk ortib borayotganidan dalolat beradi. Bunday vaziyatda mavjud infratuzilma, inson resurslari va moliyaviy ta‘minotning yetarliligi jiddiy e‘tibor talab qiladi [9].

Ayniqsa, sog‘liqni saqlash tizimini moliyaviy barqarorlashtirish, xizmatlar sifati va qamrovini oshirish hamda ijtimoiy adolat tamoyillarini ta‘minlash zaruratga aylangan. Bu borada davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarini joriy etish eng maqbul yo‘nalish bo‘lib, aholini kafolatlangan bepul tibbiy xizmatlar bilan ta‘minlashda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Davlat budjetiga to‘lanayotgan soliqlar hisobidan moliyalashtiriladigan xizmatlar aholining teng huquqli tibbiy yordamga kirishini kafolatlaydi. Bu esa sog‘liqni saqlash sohasida olib borilayotgan islohotlarning izchil davom ettirilishi, byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish va davlat tibbiy sug‘urtasi tizimini respublikaning barcha hududlarida bosqichma-bosqich joriy etish uchun zarur asos yaratadi. Shu bois, ushbu masalaning ilmiy, amaliy va ijtimoiy ahamiyati bugungi kun uchun dolzarb hisoblanadi.

Aholining sog‘liqni saqlash xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoji ortib bormoqda, so‘nggi yillarda aholining tibbiy xizmatga murojaatlari ko‘paymoqda. Bu esa tizimda barqaror moliyalashtirish manbalariga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi.

Davlat byudjeti hali ham sog‘liqni saqlashning asosiy moliyaviy manbai hisoblanadi. 2023-yilda sog‘liqni saqlashga 29 trln so‘m, 2024-yilda esa 36 trln so‘m ajratilgan, 2025-yilda bu ko‘rsatkich 41 trln so‘mga yetishi rejalashtirilgan. Bu raqamlar davlat moliyaviy yelkasi asosiy yukni ko‘tarayotganini isbotlaydi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta‘minlaydi, sug‘urta tizimi orqali xizmatlar kafolatlangan paket asosida ko‘rsatiladi — bu esa boy va kambag‘al aholi o‘rtasida tibbiy xizmatlarga teng kirishni kafolatlaydi. Soliq to‘lovlari asosida moliyalashtirish barcha fuqarolar uchun moliyaviy himoyani ta‘minlaydi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha pilot hududlar sifatida Toshkent shahri, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Sirdaryo viloyati tanlangan. Shuningdek, byudjetdan sog‘liqni saqlash tizimiga ajratiladigan mablag‘larni bevosita Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi orqali moliyalashtirish quyidagi ustunliklarni beradi:

- Mablag‘larni maqsadli taqsimlash va shaffoflikni ta‘minlash imkoniyati yaratiladi;
- Har bir hududdagi tibbiy muassasalarning ehtiyojlari ancha aniq rejalashtiriladi;
- Davlat va xususiy tibbiyot tashkilotlari o‘rtasida teng raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

2025-yil uchun 22230,7 mlrd so‘m mablag‘ning Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi hisobidan moliyalashtirishga yo‘naltirilishi sog‘liqni saqlash tizimidagi moliyaviy oqimlarni markazlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Mazkur tartib asosida Davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlari joriy etilgan hududlarda, ya‘ni Toshkent shahri, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Sirdaryo viloyatida sog‘liqni saqlash tizimini moliyalashtirish uchun ajratiladigan mablag‘lar tegishli byudjet darajasida aniq rejalashtirilmoqda;

• Mablag‘lar Davlat tibbiy sug‘urtasining g‘azna hisobvaraqlariga o‘tkazilib, bu orqali kafolatlangan tibbiy xizmatlar uchun shartnoma asosida davlat va xususiy tibbiyot muassasalaridan xizmatlar xarid qilinmoqda;

- Bu esa samaradorlik, shaffoflik va xizmatlar sifatini oshirishga zamin yaratmoqda.

Davlat tibbiy sug‘urtasi orqali moliyalashtirishni joriy etish byudjet mablag‘larining taqsimotini optimallashtirib, tibbiy xizmatlarning aholiga teng va sifatli yetib borishini ta’minlashda muhim institutsional mexanizm hisoblanadi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimining joriy etilishi aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini sog‘liqni saqlash xizmatlari bilan bepul va to‘liq qamrab olishni ta’minlashni nazarda tutadi. Xususan, quyidagi toifadagi fuqarolar soliq to‘lovlari va ijtimoiy maqomlari asosida davlat tibbiy sug‘urtasi tizimida ustuvorlik bilan tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniga ega bo‘lmoqda:

- Rasmiy ravishda soliq to‘layotgan fuqarolar;
- Voyaga yetmaganlar (18 yoshgacha);
- O‘quvchi-talabalar;
- Homilador ayollar va 2 yoshgacha bola parvarishlayotgan onalar;
- Ishsiz deb tan olingan fuqarolar;
- Ijtimoiy nafaqa oluvchilar va kambag‘allik darajasi e’tirof etilgan oilalar a’zolari [9].

Bu guruhlar uchun yuqori texnologik tibbiy xizmatlarning davlat hisobidan moliyalashtirilishi belgilangan bo‘lib, ular har qanday iqtisodiy sharoitda ham sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish huquqiga ega bo‘ladi.

Bunday tizim ijtimoiy adolatni qaror toptirish va aholining eng himoyasiz qatlamini sog‘liqni saqlash tizimida to‘liq qamrab olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

• Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlari — ya’ni homiladorlar, talabalar, ishsizlar va bolali onalar — uchun yuqori texnologiyali tibbiy xizmatlar bepul amalga oshirilmoqda;

• Bu yondashuv mamlakat bo‘ylab sog‘liqni saqlashda tenglik va adolat prinsiplarini mustahkamlaydi;

• Davlat tibbiy sug‘urtasi orqali moliyalashtirish ushbu ijtimoiy guruhlarni tibbiy xizmatlar bilan doimiy ta’minlash imkonini beradi;

• 2021–2023 yillar davomida ushbu toifalarga ajratilgan mablag‘lar 40,8 mlrd so‘mdan 699,7 mlrd so‘mgacha ko‘tarilgan — bu tizimning real samaradorligini tasdiqlaydi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi ijtimoiy himoyaga muhtoj aholiga sog‘liqni saqlash xizmatlarining moliyaviy va hududiy jihatdan mavjudligini kafolatlaydi. Shu orqali aholining eng zaif qatlamlariga nisbatan sog‘liqni saqlashda diskriminatsiyaning oldi olinadi, xizmatlar adolatli taqsimlanadi va sog‘lom turmush tarzini ta’minlashga asos yaratiladi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida sog‘liqni saqlash muassasalari bilan shartnoma asosida moliyalashtirish mexanizmini joriy qilish sog‘liqni saqlash xizmatlarining sifatini oshirishda natijaga asoslangan moliyalashtirish tizimi (Performance-Based Financing) ni joriy etish zaruratidan kelib chiqadi.

Bu tizimda:

• Tibbiy muassasa real xizmat ko‘rsatgan bemorlar soni, davolash sifati va bajarilgan tibbiy ish hajmi asosida moliyalashtiriladi;

• Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi bilan tuziladigan shartnomalar orqali muassasalar o‘z faoliyatini yanada samarali va shaffof tashkil etishga undaladi;

• Har bir xizmat uchun narx va hajm ko‘rsatkichi belgilangan bo‘lib, bu sog‘liqni saqlash muassasalarining moliyaviy intizomini oshiradi va samarasiz xarajatlarni kamaytiradi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023-yilda 71 ta (30 nodavlat va 41 davlat) tibbiyot muassasasi DTJ bilan shartnoma tuzgan va 12 878 nafar imtiyozli bemor ushbu mexanizm orqali xizmat olgan. Sarflangan mablag‘ miqdori 57,6 mlrd so‘mni tashkil qilgan. 2024-yilda bu ko‘rsatkichlar keskin oshib, faqat Toshkent va Sirdaryoda 4,3 trln so‘mdan ortiq mablag‘ yo‘naltirilgan.

• Sog‘liqni saqlash muassasalari ishlab chiqarilgan tibbiy xizmat hajmi va sifatiga qarab moliyalashtirilmoqda;

• Shartnomaviy yondashuv muassasalarining samarali faoliyat yuritishiga rag‘bat yaratmoqda;

• Ilg‘or xorijiy tajribalarga asoslangan boshqaruv uslubi – hisobdorlik, shaffoflik va natijadorlik prinsiplari amaliyotga joriy etilmoqda;

• Sektor ichidagi korrupsion va samarasiz moliyaviy oqimlar kamaymoqda;

• Birlamchi tibbiy-sanitariya yordamini takomillashtirish orqali bemorlar yuqori bosqichdagi xizmatlarga kamroq murojaat qilmoqda, bu esa umumiy tizimga yukni kamaytiradi.

Shartnoma asosidagi moliyalashtirish mexanizmi O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash sohasining moliyaviy samaradorligini oshirib, xizmatlar sifatini yaxshilashda muhim bosqich bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu nafaqat tizim islohotining asosiy qismi, balki global tajriba bilan uyg‘un holda ishlayotgan milliy model sifatida e‘tirof etilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida sog‘liqni saqlash tizimining isloh qilinayotgan asosiy yo‘nalishlaridan biri bu — birlamchi tibbiy-sanitariya yordamining samaradorligini oshirishdir. Aynan birlamchi bo‘g‘in sog‘liqni saqlash tizimining eng muhim, birinchi va eng ko‘p murojaat qilinadigan bosqichidir.

2025-yilda birlamchi bo‘g‘inda aholiga ko‘rsatiladigan kafolatlangan tibbiy yordam paketlari aniq belgilandi. Bu paketlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Asosiy dori vositalari;
- Sarflanadigan materiallar;
- Tibbiy buyumlar va xizmatlar.

Mazkur xizmatlarni moliyalashtirish manbai sifatida davlat byudjeti tanlangani, sog‘liqni saqlashda mablag‘larning asosiy qismini birlamchi bo‘g‘inga yo‘naltirish strategiyasining bir qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi orqali ushbu xizmatlar uchun moliyaviy ta‘minotning aniq va manzilli amalga oshirilishi nazarda tutilgan.

Bu yondashuv quyidagilar bilan izohlanadi:

- Aholining tibbiy xizmatlarga ilk murojaat bosqichi aynan birlamchi bo‘g‘inda sodir bo‘ladi;
- Kasalliklarning erta aniqlanishi, oldini olish va xarajatlarni kamaytirish aynan BTSYda yuz beradi;

- Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi orqali moliyalashtirish, mablag‘larning hisobdorlik va samaradorlik asosida taqsimlanishiga imkon yaratadi.

- O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti hisobidan birlamchi bo‘g‘indagi xizmatlar aniq va kafolatlangan hajmda qoplanmoqda;

- Aholi uchun birinchi murojaat bosqichida xizmatga to‘liq, o‘z vaqtida va bepul kirish imkoniyati yaratilmoqda;

- Bu orqali ikkilamchi va uchlamchi bo‘g‘inlarga tushadigan ortiqcha yuk kamayib, tibbiy xizmatlar tizimlashtirilmoqda;

- Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi orqali moliyalashtirish esa mablag‘larning maqsadli va shaffof taqsimlanishini ta‘minlamoqda.

Birlamchi tibbiy-sanitariya yordamining kafolatlangan paket asosida moliyalashtirilishi — ijtimoiy barqarorlik, sog‘lom avlod va iqtisodiy samaradorlikning negizini tashkil etadi. Mazkur mexanizm nafaqat aholining sog‘lig‘ini muhofaza qilishda, balki umumiy sog‘liqni saqlash xarajatlarini kamaytirishda ham muhim omil sifatida xizmat qiladi. Shu asosda, davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarini kengaytirish strategik jihatdan to‘g‘ri va asosli hisoblanadi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi orqali aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga — jumladan, homilador ayollar, ishsizlar, talabalar, bolali onalar va kam ta‘minlangan oilalarga — sifatli va kafolatlangan tibbiy xizmatlarni taqdim etish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa sog‘liqni saqlashda ijtimoiy adolat va tenglik prinsiplarini ta‘minlashga xizmat qiladi. 2021–2024-yillarda sog‘liqni saqlashga ajratilgan byudjet mablag‘larining keskin ortishi davlat moliyaviy yelkasining asosiy yukni ko‘tarayotganini tasdiqlaydi. Ayni paytda, bu mablag‘lar Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi orqali shartnoma asosida tibbiy muassasalarga yo‘naltirilayotgani, moliyaviy oqimlarning shaffofligi, xizmatlar sifatining oshishi va samaradorlikning ta‘minlanishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, birlamchi tibbiy-sanitariya yordamining kafolatlangan paketlar asosida moliyalashtirilishi, sog‘liqni saqlash tizimida profilaktika va erta tashxis qo‘yish imkoniyatlarini kengaytirib, umumiy xarajatlarni kamaytiradi va resurslardan samarali foydalanishga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi — bu sog‘liqni saqlash tizimining moliyaviy barqarorligi, xizmatlarning sifati, adolatli taqsimoti va institutsional rivojlanishini

ta'minlovchi asosiy vositadir. U ijtimoiy himoyani kuchaytiradi, aholining tibbiy xizmatga kirish imkoniyatini oshiradi va sog'lom jamiyat barpo etish yo'lida muhim strategik mexanizm hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-sentyabrdagi “Davlat tibbiy sug'urtasi mexanizmlarini joriy etishga oid chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ–311-sonli Qarori. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/7098084>
2. Preker A.S., Zweifel P., Schellekens O.P. Global marketplace for private health insurance: strength in numbers. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. Washington. 2010. – 532 p.;
3. Антропов В.В. Экономические модели социальной защиты населения в государствах ЕС. Автореф. дисс. на соис. уч. степ. докт. эк. наук. – М.: 2007. – 48 с.;
4. Борисова Ю.М. Финансовый механизм функционирования обязательного медицинского страхования. Автореф. дисс. на соис. уч. степ. канд. эк. наук. – Иркутск: «Байкальский государственный университет экономики и права», 2013. – 22 с.
5. Роик В.Д. Социальное страхование: теория и практика организации. – М.: «Проспект», 2016. – 320 с6.
6. Rajabov O'.D. Ijtimoiy xizmatlar sohasida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy jihatlari va ustuvor yo'nalishlari. I.f.n. ilm. daraj. ol. uchun. baj. dis. avtoref. – T., 2008. – 26 b.;
7. Nurillaev A.S. O'zbekistonda fermer va dehqon xo'jaliklarini sug'urtalash masalalari. I.f.n. ilm. daraj. ol. uchun. baj. dis. avtoref. – T., 2007. – 28.; Shennaev X.M. Sug'urta agentlari uchun qo'llanma.-T. Moliya-iqtisod.,2011.-65 b.;
8. Bazarov Z.X. O'zbekistonda tibbiy sug'urtalash amaliyotini takomillashtirish. I.f.f.d (PhD) ilm. daraj. ol. uchun. baj. dis. avtoref. – T., 2021. – 26.
9. dtsj.uz [Yangiliklar – Tibbiy sug'urta sayti](#) ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

**МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БОШҚАРИШ АМАЛИЁТИГА БАҒИШЛАНГАН ИЛМИЙ
ҚАРАШЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ**

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА ПРАКТИКУ
УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ**

**THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE PRACTICE
OF PRODUCT QUALITY MANAGEMENT**

Маликов Ихтиёр Исматович
Бухоро давлат техника университети

Аннотация

Ушбу мақолада маҳсулот сифатини бошқаришнинг назарий асослари, унинг илмий тушунчалари ва ривожланиш жараёнлари таҳлил қилинади, шунингдек, жаҳон амалиётидаги энг яхши тажрибалари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: бошқарув, сифат, маҳсулот сифати, сифат бошқаруви, сифат назорати, сифат менежменти тизими, сифат бошқаруви самарадорлиги.

В статье анализируются теоретические основы управления качеством продукции, его научные концепции и процессы развития, а также изучается передовой опыт мировой практики.

Ключевые слова: менеджмент, качество, качество продукции, управление качеством, контроль качества, система менеджмента качества, эффективность менеджмента качества.

This article analyzes the theoretical foundations of product quality management, its scientific concepts and development processes, and also studies best practices in world practice.

Key words: management, quality, product quality, quality management, quality control, quality management system, quality management effectiveness.

Хар қандай мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишида маҳсулот сифати муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Истеъмолчилар эҳтиёжларини тўлиқ қондириш, бозорда рақобатбардошликни таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш учун маҳсулот сифатини бошқариш самарадорлигини юксалтириш зарур.

Сифат бошқаруви бугунги кунда турли мамлакатлар миллий иқтисодиётлари тармоқлари, жумладан, саноатда, балки хизмат кўрсатиш, қишлоқ хўжалиги, тиббиёт, таълим ва бошқа соҳаларда ҳам кенг қўлланилади. Маҳсулот сифатига таъсир қилувчи омиллар кўплаб бўлиб, уларнинг илмий жиҳатдан асосланган ҳолда таҳлил қилиниши, сифат бошқарувини муваффақиятли амалга оширишда ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Янги Ўзбекистон шароитида ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматлар сифатини халқаро стандартларга интеграциялаштиришга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиб, бу орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчи субъектларни ташқи бозорларга кириб бориш жараёнларини рағбатлантириш асосида ташқи савдо балансини ижобий сальдога келишини таъминлаш, тармоқларнинг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш вазифасини ҳал этиш белгилаб олинган. Жумладан, Президент Ш.М. Мирзиёев томонидан “Европа мамлакатларига маҳсулот экспорти бўйича қўйилган натижаларга эришилмаган”[1] лигини таъкидлаб ўтганлиги ушбу соҳада тизимли ислохотларга устуворлик қаратилишидан далолат беради. Бунда маҳсулот сифатини бошқаришнинг илмий-назарий асосларини тадқиқ этиш асосида маҳаллий имкониятлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш талаб этилади.

Узоқ хорижлик Е.Қ. Боразон[2], Ҳ.М. Лиу[3], Р.А. Салэх[4], С. Саҳоо[5] каби иқтисодчи олимларнинг илмий изланишларида маҳсулот сифатини бошқариш самарадорлигини оширилиши корхоналар бошқарув стратегияларининг рақобатбардошликни ошириш бўйича дастурларининг таркибий компоненти сифатида намоён бўлишини кўрсатишган бўлса, Д. Кафетзопоулос[6], ҳамда Ҳ.С. Ал-Джаафри[7] кабилар маҳсулот сифатини бошқариш самарадорлиги корхонанинг инновацион фаолияти билан узвий алоқадор эканлигини исботлашган.

Умуман олганда, бугунги кунда мамлакатимизда миллий иқтисодиёт тармоқларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш имкониятларини оширишда глобал даражада маҳсулот сифатини белгиловчи “био”, “оргник”, “эко” стандартлар тизимига интеграциялашган сифат бошқаруви тизимини шакллантириш талаб этилади. Бу эса маҳсулот сифатини бошқариш борасида иқтисодий фанда ўтказилган тадқиқотлар ва уларнинг натижаларини тизимли таҳлил қилиш асосида маҳаллий шарт-шароитларда самарали амал қилувчи маҳсулот сифатини бошқариш тизимини шакллантириш заруриятини уйғотади.

Таҳлилларга кўра, сифат бошқаруви назарияси саноат инқилобидан бошлаб шакллана бошлаган бўлиб, у аввало ишлаб чиқаришдаги нуқсонларни камайтириш, кейинчалик эса истеъмолчи эҳтиёжини қондиришга қаратилганлиги билан характерланади. Иқтисодий фанда маҳсулот сифатини бошқариш жараёнлари ва унинг илмий-назарий асослари шаклланишининг тарихий босқичларини тадқиқ қилиш асосида уни 1-жадвалда келтирилган босқичларга ажратиб кўрсатиш мумкинлиги аниқланди.

1-жадвал

Маҳсулот сифатини бошқариш жараёнлари ва унинг илмий-назарий асосларининг ривожланиш босқичлари

Босқич номи ва амал қилиш даври	Ривожланиш босқичи хусусиятлари
Бошланғич босқич (XIX аср охири XX аср бошлари)	Ф.В. Тейлор[8] томонидан бошқарув жараёнлари чуқур тадқиқ этилиб, маҳсулот сифатини бошқариш жараёнларини концептуал асоси сифатида меҳнатни таҳлилий ўрганиш асосида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш имкониятлари аниқланган; Маҳсулот сифатини бошқариш жараёнлари асосан маҳсулотни назорат қилиш, сифатни таҳлил қилиш ва камчиликларни аниқлашган иборат бўлган; Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми кескин ортиб боргани сари маҳсулот сифатини “мануал” ва “визуал” усуллар асосида назорат қилинган
Статистик назорат даври (1920-1950 йй)	1924 йилда В.А. Шевхарт[9] томонидан маҳсулот сифатини бошқаришнинг “ Статистик сифат назорати (SPC) ” усули ишлаб чиқилган; “ Статистик сифат назорати (SPC) ” усулидан амалиётда фойдаланилиши ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнидаги ўзгаришларни назорат қилишга эришилган; Бу даврда сифат натижани текшириш эмас, балки жараённи бошқариш сифатида баҳоланган
Сифат бошқарувининг замонавийлашуви (1950-1980 йй)	Ж.М. Журан[10] ҳамда В.Э. Деминг[11] томонидан Япония мамлакати саноатида сифат бошқарувини ташкил этишнинг “KAIZEN” тизими амал қилишининг концептуал асослари яратилди; В.Э. Деминг [11] сифат бошқарувининг “PDCA (Plan-Do-Check-Act)” цикли амал қилишининг тамойилларини ишлаб чиқди Ж.М. Журан[10] маҳсулот сифатини бошқариш тизимига сифатни режалаштириш, уни назорат қилиш ва такомиллаштириш элементларини интеграциялаш асосида, ягона сифат бошқаруви тизими концепциясини шакллантирди
Глобаллашган ва интеграциялашган	1987 йилда “ISO 9000” серияли халқаро сифат стандартлари тизими ишлаб чиқилиб, глобал ISO[12] ташкилоти томонидан амалга киритилди;

стандартлар тизими (1980 йилдан то ҳ.в.)	Сифат бошқаруви жараёнларини тўлиқ ўзида мужассамлаштирган “TQM (Total Quality Management)”[13] тизими ишлаб чиқилиб, у таркибий жиҳатдан бир нечта сифат бошқарув усулларини ўзида мужассамлаштиради ва сифат бошқаруви моделларини шаклланишига замин яратади; Маҳсулот сифатини бошқариш бўйича турли мамлакатлар ўз амалиётларини шакллантириши натижасида маҳсулот сифатини бошқаришнинг моделлари турлари кўпайди
---	--

Манба: Муаллиф ишланмаси

Умуман олганда, иқтисодий фанда маҳсулот сифати бошқаруви назарияси ва уни амал қилишининг ривожланиш босқичлари таҳлили мазкур жараёнлар маҳсулот сифатини бошқаришда оддий камчиликни аниқлашдан тортиб, бутун ишлаб чиқариш жараёнларини мижоз талабларига мослаштиришгача ривожланиб борганлигини кўрсатди. Шу билан биргаликда, маҳсулот сифатини бошқариш жараёнларини ташкил этишда сифат тушунчаси моҳиятини тўлиқ англаб етиш зарурлиги аниқланди. Жаҳонда сифат бошқаруви ва назорати бўйича глобал даражада фаолият юритувчи ISO ташкилоти ёндашувига кўра, “сифат – бу объектга хос бўлган хусусиятлар тўплами бўлиб, улар талабларни қондириш қобилиятини акс эттиради”[13] деб таъриф берилган. Ж.М. Журан ўзининг ягона сифат бошқаруви тизими концепциясида “сифат – бу мослик, яъни маҳсулот мижоз талабларига қай даражада мос келиши” ни англатади, деган хулосага келган бўлса[10], В.Э. Деминг сифат бошқарувининг “PDCA (Plan-Do-Check-Act)” циклини ишлаб чиқиш асосида “Сифат – бу узлуксиз такомиллашиш жараёни”[11] эканлигини асослайди.

2-жадвал

**Маҳсулот сифатини бошқариш жараёнида сифатни баҳолашнинг базис
элементлари таркиби ва уларнинг изоҳланиши**

№	Сифатни баҳолаш элементи	Сифатни баҳолаш элементининг изоҳланиши
1	Функционаллик	Маҳсулот ёки хизмат истеъмоли хусусиятларидан келиб чиқиб, ўз вазифасини қандай даражада бажаришини англатади
2	Мослашувчанлик	Шарт-шароитларнинг ўзгаришларига қанчалик бардош бера олиши ва мос келиши билан баҳоланди
3	Ишончлилик	Маҳсулот узоқ муддатда (яроқлилиқ муддатидан келиб чиқиб баҳоланади) қандай ишлаши билан боғлиқ хусусиятларни ўзида акс эттиради
4	Эстетик кўриниш	Маҳсулот дизайни, унинг ташқи кўриниши, қулайлиги ва ҳ.к.
5	Хавфсизлик	Инсон ҳаёти ва аτροφ-муҳит учун хавфсизлик даражаси билан ифодаланади

Манба: Муаллиф ишланмаси

Маҳсулот сифатини бошқариш жараёнида “сифат” иқтисодий категориясига нисбатан ишлаб чиқилган ёндашувларни таҳлил қилиш асосида унга қуйидагича муаллифлик ёндашувини ишлаб чиқишга эришдик: “сифат - бу шунчаки маҳсулотнинг ташқи кўриниши ёки мустаҳкамлиги эмас, балки унинг истеъмолчи эҳтиёжини қондириш даражасидир”. Шу билан биргаликда, маҳсулот сифатини бошқариш жараёнида сифатни баҳолаш элементларини ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг тури ва шаклидан келиб чиққан ҳолда белгилаб олиш керак бўлади. Таҳлилларга кўра, маҳсулот сифатини бошқариш жараёнида сифатни баҳолаш учун базис ва қўшимча элементлар тизими амал қилиб, базис элементлар ҳар қандай товар ва хизмат учун мос келиши, қўшимча элементлар эса сифати баҳоланаётган маҳсулот тури ва унинг истеъмол хусусияти билан алоқадор бўлган хусусий элементлардан ташкил топиши керак бўлади. Маҳсулот сифатини бошқариш жараёнида сифатни баҳолаш учун амал қиладиган базис элементлар ва уларнинг изоҳланиши 2-жадвалда келтирилди.

Шу билан биргаликда, иқтисодий фанда маҳсулот сифатини бошқариш амалиёти билан боғлиқ бўлган илмий қарашларни таҳлил қилиш орқали уларни иқтисодий, технологик, маркетинг ва хавфсизлик ёндшувлари каби гуруҳларга ажратишга эришилди. Ҳар бир гуруҳ ёндашувларининг моҳияти 3-жадвалда келтириб ўтилди.

Маҳсулот сифатини бошқариш амалиёти билан боғлиқ бўлган илмий қарашларни юқорида келтирилган тартибда гуруҳлаш асосида қуйидаги натижаларга эришилади:

биринчи, маҳсулот сифатини бошқариш жараёнлари устуворликлари қайси йўналишда эканлиги аниқланади;

иккинчи, маҳсулот сифатини бошқариш жараёнини ташкил этишда илмий назариялар тегишли бўлган йўналишларни аниқлаган ҳолда, улардан амалиётда тўғри фойдаланиш имкониятлари кенгайди;

учинчи, корхонада маҳсулот сифатини бошқариш стратегиясини ишлаб чиқишда унинг комплекслилигини таъминлашга эришилади.

3-жадвал

Маҳсулот сифатини бошқариш назарияларининг гуруҳланиши ва уларнинг изоҳланиши

№	Назарий ёндашув гуруҳи	Изоҳланиши
1	Иқтисодий ёндашувлар	Маҳсулот сифатини бошқариш билан боғлиқ бўлган харажатлар, жумладан, сифатдаги камчилик ва нуқсонларни бартараф этиш харажатларини оптималлаштириш асосида иқтисодий самарадорликка эришишни назарда тутати
2	Технологик ёндашувлар	Маҳсулот сифатини бошқаришда уни ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлган стандарт ва меъёрларга мувофиқлигини таъминлашга қаратилган
3	Маркетинг ёндшувлари	Бозор ва истеъмолчиларнинг маҳсулот сифати бўйича талабларига мос келадиган маҳсулот таклифини шакллантиришга устуворлик қаратилади
4	Хавфсизлик ёндашувлар	Маҳсулотни истеъмол қилиш ва ундан фойдаланиш жараёни билан боғлиқ бўлган хавфсизлик меъёрларини (масалан, инсон саломатлиги, атроф муҳит учун салбий таъсир ва ҳ.к.) таъминланишини аниқлатади

Манба: Муаллиф ишланмаси

Умуман олганда, маҳсулот сифатини бошқариш амалиётига бағишланган илмий назарияларнинг шаклланиши ва уларнинг ривожланиш босқичларини таҳлили, бугунги кунда маҳсулот сифатини бошқариш амалиёти самарадорлигини оширишда корхоналар ўзларининг мавжуд салоҳиятига мос келадиган бошқарув тизимини шакллантиришлари керак, деган ҳулосага келинди. Бунда улар турли сифат бошқарув усуллари ва моделларидан келиб чиқиб, корхона фаолиятида ижодий фойдаланиш мумкин бўлган йўналишларни белгилаб олган ҳолда ўзаро комбинациялаштирилган бошқарув тизимини ишлаб чиқишлари керак бўлади. Бу эса нафақат микро, балки, макро даражадаги маҳсулот сифатини бошқариш самарадорлигини тахминлаган ҳолда, глобал бозорларда маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг мавқеини мустаҳкамлаш имкониятларини кенгайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Президент Ш.М. Мирзиёевнинг 2024 йил 16 апрел куни Тўқимачилик соҳасида экспорт ва инвестиция ҳажмларини ошириш чора-тадбирлари юзасидан ўтказган видеоселекторда сўзлаган нутқидан. 16.04.2024 й. URL: <https://president.uz/uz/lists/view/7168>
2. Borazon, E. Q., Liu, J. M., & Santamaria, J. G. O. Antecedents of quality performance in the Philippine micro, small, and medium hospitality sector. *Asia Pacific Business Review*, 27 (4), 2021. – pp. 559–582

3. Liu, H. M., Wu, S., Zhong. C. W., & Liu, Y. An empirical exploration of quality management practices and firm performance from Chinese manufacturing industry. *Total Quality Management & Business Excellence*, 32 (15–16), 2021. – pp. 1694–1712
4. Saleh, R. A., Sweis, R. J., Saleh, F. I. M. Investigating the impact of hard total quality management practices on operational performance in manufacturing organizations: Evidence from Jordan. *Benchmarking - An International Journal*, 25 (7), 2018. – pp. 2040–2064
5. Sahoo, S. Process quality management and operational performance: exploring the role of learning and development orientation. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 39 (5), 2021. – pp. 1190–1208
6. Kafetzopoulos, D., Gotzamani, K., & Vouzas, F. (2021). Management innovation, drivers and outcomes: the moderating role of organisational size. *International Journal of Innovation Management*, 25 (2) <https://doi.org/10.1142/S1363919621500213>
7. Al-Dhaafri, H. S., & Alosani, M. S. Impact of total quality management, organisational excellence and entrepreneurial orientation on organisational performance: empirical evidence from the public sector in UAE. *Benchmarking: An International Journal*, 27 (9), 2020. – pp. 2497–2519.
8. Taylor F.W. *The Principles of Scientific Management*. Prelinger Library, San Francisco, California, 2006. – 152 pages.
9. Bradford P.G., Miranti P.J. Information in an Industrial Culture: Walter A. Shewhart and the Evolution of the Control Chart, 1917–1954. *Information & Culture: A Journal of History*, Volume 54, Number 2, 2019 – pp. 179-219
10. Juran J.M., Godfrey A.B. *Juran’s Quality Handbook: 5th Edition*. McGraw-Hill, 1979. – 1726 pages.
11. Gartner W., Naughton M.J. The Deming Theory of Management. *Academy of Management Review*, Vol. 13 (1), 1988. – pp. 138-142.
12. ISO: Global Standards for Trusted Goods and Services. URL: <https://www.iso.org/home.html>
13. Kumar R., Mishra R.S. Total Quality Management: model and flexible framework for performance improvement. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*, Vol. 6, Issue 2, 2019. – pp. 867-874

**БОЗОР ИНФРАТУЗИЛМАСИ ХИЗМАТЛАРИ ТАРКИБИДА БАНК
ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШНИНГ ИННОВАЦИОН САМАРАДОРЛИГИНИ
ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЛМИЙ НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАРИ**

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ
ИННОВАЦИОННОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РАМКАХ
РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ УСЛУГ**

**SCIENTIFIC THEORETICAL VIEWS OF ENSURING INNOVATIVE
EFFECTIVENESS OF BANKING SERVICES IN THE FRAMEWORK OF MARKET
INFRASTRUCTURE SERVICES**

Алимджанова Ойдин Нодировна

Бухоро давлат университети
мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Мақолада бозор хизматлари кўрсатиш таркибига кирувчи банк хизматларини кўрсатиш соҳада қўлланилаётган инновациялар ва ушбу жараёнлар самарадорлигини таъминлашнинг илмий-фундаментал асослари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: хизмат кўрсатиш, бозор хизматлари, молиявий хизматлар, банк, банк хизматлари, инфратузилма, бозор инфратузилмаси, инновация, инновацион хизмат, инновацион самарадорлик, хизмат кўрсатиш соҳасининг инновацион самарадорлиги

В статье рассматриваются инновации, используемые в сфере банковских услуг, являющиеся частью рыночных услуг, и научно-фундаментальные основы обеспечения эффективности этих процессов.

Ключевые слова: предоставление услуг, рыночные услуги, финансовые услуги, банковское дело, банковские услуги, инфраструктура, рыночная инфраструктура, инновации, инновационная услуга, инновационная эффективность, инновационная эффективность сферы услуг

The article examines the innovations used in the field of banking services, which are part of market services, and the scientific-fundamental basis of ensuring the effectiveness of these processes.

Key words: service delivery, market services, financial services, banking, banking services, infrastructure, market infrastructure, innovation, innovative service, innovative efficiency, innovative efficiency of the service sector.

Жаҳон ҳўжалигида иқтисодий муносабатларнинг амал қилиши ривожланишининг турли босқичларида тегишли хизматлар кўрсатиш талаб этилган. Жумладан, замонавий бозор иқтисодиёти шароитида инновацион бозор хизматлари мамлакатлар миллий иқтисодиётининг муҳим аҳамият касб этувчи ажралмас тармоқларидан бири сифатида шаклланиб, унинг ривожланиш тенденцияларини жадаллашуви, рақобат устунликлари ва иқтисодий муносабатлар тизимининг амал қилиши учун тегишли шарт-шароитларни яратиш учун хизмат қилади. Бу турдаги хизматлар айрим иқтисодий тадқиқотларда бозор инфратузилмаси хизматлари сифатида ҳам баҳоланган бўлиб, бугунги кунда ушбу соҳага рақамли технологиялар, нейронлаштирилган тизимлар, блокчейн, сунъий интеллект ва бошқа турдаги инновацион ишланмаларнинг жорий этилиши глобал даражада бозор хизматлари соҳасини

инновацион ривожланиш йўлига ўтказиб, унинг миқдор ва сифат кўрсаткичлари такомиллашуви, ҳамда юқори иқтисодий самарадорликка эришиши учун замин яратди.

Бугунги кунга қадар иқтисодий фанда инновацион бозор хизматлари кўрсатиш соҳаси амал қилиш хусусиятларини тадқиқ этишга қаратилган кўп сонли илмий изланишлар ўтказилган бўлиб, улар натижасида мазкур йўналишдаги турли илмий-назарий қарашлар, услубий ёндашувларнинг шаклланишига эришилган. Олинган натижалар эса миллий ва глобал даражада инновацион бозор хизматлари кўрсатиш соҳаси амал қилишининг тегишли қонуниятлари, уни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш имкониятини беради. Янги Ўзбекистон ислохотлари шароитида миллий иқтисодий муносабатлар тизимини глобал тизимлар, жумладан, халқаро стандартлар тизимига интеграциялашга устуворликнинг оширилиши мамлакатда ҳам инновацион бозор хизматлари кўрсатиш соҳасини ривожлантириш заруриятини вужудга келтиради. Ушбу ҳолат иқтисодий фанда инновацион бозор хизматлари кўрсатиш амалиётига бағишланган илмий назарий қарашларни чуқур таҳлил қилиш асосида соҳани шакллантириш ва ривожлантириш имкониятларини аниқлаш заруриятини оширади.

Аксарият тараққий этган мамлакатлар миллий банклари, жумладан, Белгия[1], Франция[2], Буюк Британия[3], Германия[4], АҚШ[5], Япония[6] каби мамлакатлар миллий банклари экспертлари томонидан тайёрланган ҳисоботларда инновацион бозор хизматлари таркибида молиявий хизматлар кўрсатиш соҳаси бошқа турдаги хизмат кўрсатиш соҳаларига нисбатан жадал суръатларда ривожланиш тенденциясига эга бўлиб келаётганлиги аниқланган. Жумладан, банк хизматлари кўрсатиш тизимида глобал даражада рақамли трансформация жараёнларининг чуқурлашуви натижасида замонавий FinTech технологияларининг амалиётга жорий этилиши тижорат банклари томонидан кўрсатилаётган хизматларни мижозларнинг эҳтиёжларига тезкорлик билан мослаштириш, банк хизматлари кўрсатиш билан боғлиқ бўлган харажатларни қисқартирилиши билан биргаликда, молиявий тизим шаффофлигини таъминламоқда.

Иқтисодий фанда сўнгги йилларда Ж. Ли[7], Ж.П. Николе[8], А. Ларк[9], Н.А. Морган[10], Ф. Ашари[11], М. Родригез[12], В. Вимер[13] каби узоқ хорижлик олимлар томонидан ўтказилган тадқиқотларни таҳлил қилиш асосида молиявий хизматлар кўрсатиш соҳасининг таркибий элементи ҳисобланган банк тизимида инновацион хизматлар кўрсатиш амалиётининг шаклланиши билан боғлиқ бўлган хусусиятни аниқлашга эришилди. Унга қўра, инновацион молиявий, жумладан, банк хизматлари замонавий рақамли технологиялар билан молиявий хизмат кўрсатиш соҳасини ўзаро интеграциялашуви натижасида шаклланган янгича форматдаги “FinTech” технологияларига асосланган бўлиб, бундан кўзланган мақсад молиявий ташкилотлар томонидан кўрсатилаётган хизматларни мижозларга қулайлик яратиш, ҳамда рақобат муҳитини ривожлантириш орқали кўрсатилаётган хизматларнинг самарадорлигини оширишга қаратилганлиги билан характерланиши аниқланди.

Иқтисодий фанда инновацион бозор хизматлари кўрсатиш амалиётини ривожланишига бағишланган илмий қарашларнинг турли гуруҳлар кесимидаги таҳлили ҳар бир гуруҳга мансуб бўлган илмий назариялар мазкур соҳани ўз нуқтаи назаридан янгиликларини баҳолаши аниқланди. Шунингдек, инновацион бозор хизматларини кўрсатиш амалиётини тушунтиришга қаратилган илмий қарашларнинг классик, технологик, инновацион диффузия-маркетинг, ҳамда, институционал ёндашувларини уларнинг камчиликлари, афзалликлари ва тадқиқот соҳалари каби мезонлар кесимидаги қиёсий таҳлилини (1-жадвалга қаранг) ўтказиш асосида қуйидаги умумлаштирилган хулосаларни олишга эришилди:

биринчи, инновацион бозор хизматлари кўрсатиш амалиётини тушунтиришга қаратилган ҳар бир илмий ёндашув тегишли тартибда, тадқиқот объекти ва предметида келиб чиқиб тегишли тартибда афзаллик ва камчиликларга эга ҳисобланади. Шу билан биргаликда, маълум бир гуруҳга мансуб бўлган ёндашувга асосланган ҳолда инновацион бозор хизматлари кўрсатиш амалиётини тадқиқ этиш унинг чуқур моҳияти ва заруриятини асослаш учун етарли бўлмайди. Бу эса тадқиқот услубиётини шакллантиришда ёндашувларни тўғри белгилаб олиш заруриятини оширади;

**Инновацион бозор хизматлари кўрсатиш амалиётига бағишланган илмий
ёндашувлар гуруҳларининг қиёсий таҳлили**

Ёндашувлар	Камчиликлари	Афзалликлари	Тадқиқот соҳалари
Классик ёндашув	Иқтисодий циклдаги қисқа муддатли ўзгаришлар инобатга олинмаган	Макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий самарадорликни таҳлил қилади	Макро даражада иқтисодий таҳлил, иқтисодий сиёсатнинг самарадорлигини баҳолайди
Технологик ёндашув	Жамият турмуш фаровонлиги билан боғлиқ бўлган ижтимоий омиллар, жумладан, кадрлар таъминоти билан боғлиқ ҳолатлар чуқур таҳлил этилмайди	Бозор хизматлари кўрсатиш амалиётини такомиллаштириш бўйича техник-технологик ривожланишга устуворлик қаратади	Рақамли трансформация, инновацион хизматлар, “яшил” хизматлар, автоматлаштирилган хизмат кўрсатиш тизимларини тадқиқ этади
Инновацион диффузия-маркетинг ёндашувлари	Техник, ҳамда, ҳуқуқий-институционал таъминот билан боғлиқ жиҳатлар етарли даражада тадқиқ этилмайди	Инновацион бозор хизматларига бўлган потенциал бозор талабига мос келадиган хизмат кўрсатиш амалиётини жорий этишни тадқиқ этади	Бозор хизматларини истеъмолчиларга етказиш жараёнларини самарали ташкил этиш ва уни амалга ошириш
Институционал ёндашув	Бозор хизматлари кўрсатиш амалиёти билан бевосита боғлиқлик етарли даражада эмас	Амалдаги қонунчилик ва давлат сиёсатини такомиллаштириш йўналишларини аниқлайди	Инновацион бозор хизматлари бўйича миллий сиёсат ва унинг регуляторлари самарадорлиги

Манба: Муаллиф ишланмаси

иккинчи, юқорида келтирилган тартибда инновацион бозор хизматлари кўрсатиш амалиётини тушунтиришга қаратилган илмий назарияларнинг гуруҳланиши ушбу соҳани комплекс тадқиқ этиш имкониятини яратади. Яъни, инновацион бозор хизматлари кўрсатиш амалиётини чуқур ва тизимли равишда тадқиқ этишда бир вақтнинг ўзида классик, технологик, инновацион диффузия-маркетинг ҳамда институционал ёндашувлардан ўзаро мутаносибликда фойдаланиш асосида умумлаштирилган хулосаларни шакллантириш талаб этилади;

учинчи, ўтказилган тадқиқотлар асосида инновацион бозор хизматлари иқтисодий категориясига қуйидагича муаллифлик ёндашувини шакллантиришга эришилди: инновацион бозор хизматлари – бу мамлакат миллий иқтисодиёти тармоқларининг инновацион ривожланганлик даражасига мос келадиган ва унда юқори даражада ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлашда истеъмолчиларнинг потенциал талабларига мос келадиган бозор инфратузилмаси таркибига кирувчи давлат ва нодавлат ташкилотлари томонидан мамлакатдаги қонунчилик доирасида кўрсатиладиган янги турдаги инновацион хизматлар ҳисобланади.

Тадқиқот объекти сифатида бозор хизматлари кўрсатишнинг таркибий компоненти ҳисобланган банк тизими хизматлари белгиланганлигини инобатга олиб, ушбу соҳадаги инновацион банк хизматлари кўрсатиш амалиёти билан боғлиқ бўлган илмий қарашларни

юқорида келтириб ўтилган классик, технологик, инновацион диффузия-маркетинг, ҳамда, институционал ёндашувлар асосида таҳлилини амалга оширамиз. Бунда дастлаб иқтисодий фанда банк хизматлари кўрсатиш соҳасининг ривожланиш босқичларини тадқиқ этишга қаратилган илмий изланишларни таҳлил қилдик. Иқтисодий фанда Ф.Т. Фурлонг[14], А.Н. Бергер[15], Ж.Й. Абора[16], Р. Вернер[17], Д. Зҳанг[18] каби узоқ хорижлик олимлар томонидан ўтказилган тадқиқотларни таҳлил қилиш асосида жаҳон юқорида келтирилган ёндашувларга кўра, инновацион банк хизматлари ривожланиш босқичлари 2-жадвалда келтирилган босқичларда ривожланганлиги аниқланди.

Ўтказилган таҳлиллар асосида, юқорида келтирилган ёндашувлар бўйича инновацион банк хизматлари кўрсатиш амалиётини тушунтиришга қаратилган илмий қарашларнинг хусусиятларини 3-жадвалда келтирилган тартибда қиёсий таҳлил қилишга эришилди.

2-жадвал

Инновацион бозор хизматлари таркибида банк хизматлари кўрсатишнинг ривожланиш босқичлари

Босқич ва амал қилиш даври	Хусусиятлари	Шаклланган хизмат турлари
Классик банк фаолияти (ўрта асрлар: X-XVI асрлар)	Иқтисодий фанга “Банк” атамаси кириб келди	Фоизли қарз бериш (кредит)
	Флоренция ва Венецияда дастлабки тижорат банклари шаклланди	Валюта айирбошлаш
		Депозит хизматлари кенгайди
Йирик савдо капитали банклари ривожланиш босқичи (Капитализмнинг илк босқичлари: XVII-XVIII асрлар)	Савдо ва саноат инқилоблари бозор хизматлари таркибида банк хизматларини ривожлантириш заруриятини оширди	Кредитлаш ҳажми ортиб, фоиз ставкалари кредит турига қараб табақалашди
	Савдо капитали ҳажми ортиши йирик тижорат банклари фаолиятини йириклашувига олиб келди	Депозит хизматлари ва чеклар билан ишлаш тизимлари шаклланди
	Англияда биринчи марказий банк (Англия банки) ташкил этилди	Банк ноталари (банк қоғоз пуллари) муомалага киритилди
Замонавий банк хизматларига ўтиш босқичи (XIX аср ўрталаридан XX асрнинг биринчи ярми)	Банк хизматлари кўрсатишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари ишлаб чиқиладиган бўлди	Тижорат банкларида жамғарма фондлари ташкил этилди
	Замонавий тўлов тизимлари шакллантирилди	Тижорат банклари фаолиятида инвестицион фаоллик ортди
	Банклар фаолиятида инфляция ва молиявий инқирозлар шароитида бошқариш тизимлари такомиллаштирилди	Банк хизматлари горизонтал диверсификацияланди
Рақамли банк фаолияти (XX асрнинг иккинчи ярмидан бугунги кунга қадар)	Банк хизматлари соҳасида ИТ индустрия маҳсулотлари жорий этилди	Автоматлаштирилган банк хизматлари
	Интернет банкинг, масофавий банк хизматлари кўрсатиш иловалари ишлаб чиқилди	Рақамли пуллар
	Тўлов тизимларида карталар, электрон ҳисоб-китоблар кенгайди	Блокчейн технологиялар ва криптовалюталар

Манба: Муаллиф ишланмаси

Ўтказилган таҳлиллар асосида қуйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга эришилди:

биринчи, иқтисодий муносабатлар тизими амал қилишида банк хизматлари бозор хизматлари таркибида иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда миллий иқтисодиёт тармоқларидаги инвестицион ресурсларга бўлган талабни қондириши, мамлакатдаги пул айланишини назорат қилиш, тўлов операцияларини амалга ошириш, валюта айирбошлаш, аҳолига депозит хизматлари кўрсатиш асосида уларга қўшимча даромад олиш

имкониятларини яратиш каби молиявий хизматларга бўлган эҳтиёжни қондирилишида муҳим аҳамият касб этади;

иккинчидан, инновацион банк хизматлари банк тизимида мижозларнинг ушбу турдаги хизматлардан фойдаланиш бўйича инновацион маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларига мос келадиган, мамлакатдаги амалдаги қонунчилик билан чекланмаган, мавжуд инфратузилма таъминотига эга бўлган ҳолда, қулай ва арзон нархлардаги янги турдаги банк хизматларининг кўрсатилишида намоён бўлади;

3-жадвал

**Инновацион банк хизматлари кўрсатиш амалиётига бағишланган илмий
ёндашувлар гуруҳларининг қиёсий таҳлили**

Ёндашувлар	Камчиликлари	Афзалликлари	Банк соҳасида қўлланилиши
Классик ёндашув	Банк хизматлари кўрсатишнинг технологик хусусиятларига эътибор қаратилмаган	Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш имкониятларига устуворлик қаратилади	Банк хизматлари нархи ва улар рақобатбардошлигини оширишга устуворлик қаратилади
Технологик ёндашув	Ижтимоий омиллар инобатга олинмаган	Инновацион банк хизматларида технологик ривожланиш стратегик аҳамият касб этган	“FinTech”, Блокчейн, Рақамли банкинг, блокчейн, сунъий интеллектга асосланган автоматлаштирилган банк хизматлари, “Big Data” таҳлили ва ҳ.к.
Инновацион диффузия-маркетинг ёндашувлари	Инновацион ёки рақамли инфратузилманинг ривожланиш ҳолати етарли даражада инобатга олинмайди	Тижорат банклари мижозларининг потенциал талабига мос келадиган инновацион банк хизматлари кўрсатишни қўллаб-қувватлайди	“Очиқ банк (Open Banking)” стратегиялари, махсус ихтисослаштирилган мобил иловалар, махсус шартлар асосида индивидуал банк хизматлари таклифи ва ҳ.к.
Институцион ал ёндашув	Инфратузилма таркибига кирувчи давлат ёки назорат ташкилотлари сонини кўпайтириш бўйича асосий таклифлар кўплиги	Ташқи муҳитнинг таъсирини баҳолаган ҳолда, институтларнинг инновацион функцияларини мақсадли белгилайди	Регулятор (Марказий банк) ва тизим (пул-кредит ёки банк тизими) таҳлилига қаратилган

Манба: Муаллиф ишланмаси

учинчидан, бугунги кунда инновацион банк хизматларини кўрсатиш амалиётини ташкил этишда инновацион технологиялар, жумладан, блокчейн, “FinTech”, сунъий интеллект (AI) га асосланган автоматлаштирилган хизмат кўрсатиш тизимлари, “Big Data” маълумотлар базаси, рақамли ва масофавий банкинг каби дастурлардан кенг фойдаланилиб, бу эса банк хизматларини ташкил этишда мижозга йўналтирилган “Очиқ банкчилик” стратегияларини шаклланишига олиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Financial Market Infrastructures and Payment Services Report 2024. National Bank of Belgium. Eurosysteme. Brussels, June, 2024. – 108 pages
2. A Discussion With Market Infrastructures and Participants in Paris. Banque de France. Eurosysteme. Paris, Jan., 2025. – 22 pages.
3. Annual Report: The Bank of England’s Supervision of Financial Market Infrastructures. Bank of England. England, Dec., 2024. – 61 pages.

4. Deutsche Bank: Annual Report – 2024. Deutsche Bank Group. Frankfurt, March, 2025. – 704 pages.
5. U.S. Bancorp 2024: Annual Report. U.S. Bancorp, Nicollet Mall Minneapolis, 2025. – 154 pages.
6. Annual Report 2024. Japan Post Bank, Tokyo, 2024. – 95 pages.
7. Lee J. Marketing strategies for financial products: bridging the gap between finance and consumer behavior. J Fin Mark. 2024, No8 (6):275
8. Nicols J.P. Innovation in Retail Banking: Reimagine Banking. Efma and EdgeVerve Systems Limited, 2017. – 87 pages
9. Hybrid Marjeting is Here to Stay: Preparing the Marketing Operation Environment. NIM Marketing Intelligence Review. Vol. 14, No. 2, 2022. – pp. 19-23
10. Morgan N.A., Whitler K.A. Feng H., et al. Research in marketing strategy. Acad Mark Sci. Rev. 2019. No. 47. – pp. 4-29
11. Ashari F., Catonsukmoro T., Bad W. M., & Wang G. Smart contract and blockchain for crowdfunding platform. International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering, No 9 (3), 2020. – pp. 3036-3041
12. Rodriguez M., Peterson R. M., & Ajjan H. CRM/social media technology: impact on customer orientation process and organisational sales performance. In Ideas in marketing: Finding the new and polishing the old. 2015. – pp. 636-638
13. Wymer W. Developing more effective social marketing strategies. Journal Social Marketing. No 1 (1), 2011. – pp. 17-31
14. Furlong F.T. “Capital regulation and bank lending”, Economic Review-Federal Reserve Bank of San Francisco, No. 3, 1992. – p. 23.
15. Berger A.N. and Christa H.S.B. “How does capital affect bank performance during financial crises?”, Journal of Financial Economics, Vol. 109 No. 1, 2013. – pp. 146-176
16. Abora J.Y., Agbloyor E.K. and Kuipo R. “Bank finance and export activities of small and medium enterprises”, Review of Development Finance, Vol. 4 No. 2, 2014. – pp. 97-103,
17. Werner, R. A lost century in economics: Three theories of banking and the conclusive evidence. International Review of Financial Analysis, Vol. 46, 2016. – pp. 361–379
18. Zhang, D., Cai, J., Dickinson, D. & Kutan, A. Non-performing loans, moral hazard and regulation of the Chinese commercial banking system. Journal of Banking & Finance, Vol. 63, 2016. – pp. 48–60.

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНО-ИНДУСТРИАЛЬНЫХ РЕГИОНОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

BOZOR IQTISODIYOTI RIVOJLANISHI SHAROITIDA AGROSANOAT MINTAQALARNI INVESTISIYAVIY RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

FEATURES OF INVESTMENT DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL REGIONS IN THE CONTEXT OF MARKET ECONOMY DEVELOPMENT

Исомов Б.С.

Бухарский государственный университет. Ph.D., доцент кафедры
Бухгалтерского учета и статистики.e-mail.: relinter@mail.ru.

Аннотация

В статье рассматриваются аграрно-индустриальные регионы как ключевые звенья инвестиционного развития, особенно в странах с переходной экономикой. Проведен анализ структурных особенностей этих регионов, включая отраслевую специфику, ресурсный потенциал, инфраструктурные ограничения и институциональные факторы. Особое внимание уделено выявлению факторов инвестиционной привлекательности, роли государства и частных инвесторов, а также перспективам кластерного развития. Приведены сравнительные данные по регионам Центральной Азии, в том числе Узбекистана, и сделаны предложения по стратегическому позиционированию аграрно-индустриальных территорий в национальных и межрегиональных инвестиционных стратегиях.

Ключевые слова. аграрно-индустриальные регионы, инвестиционное развитие, Центральная Азия, Узбекистан, кластерная политика, региональная экономика, ресурсный потенциал, институциональные условия

Maqolada agrosanoat hududlari investitsion rivojlanishning asosiy bo‘g‘ini sifatida, ayniqsa, iqtisodiyoti o‘tish davridagi mamlakatlarda ko‘rib chiqiladi. Ushbu hududlarning tarkibiy xususiyatlari, jumladan, sanoatning o‘ziga xos xususiyatlari, resurs salohiyati, infratuzilma cheklovlari va institutsional omillar tahlili o‘tkaziladi. Investitsion jozibadorlik omillarini, davlat va xususiy investorlarning rolini, shuningdek, klasterni rivojlantirish istiqbollarini aniqlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Markaziy Osiyo mintaqalari, jumladan, O‘zbekiston bo‘yicha qiyosiy ma’lumotlar taqdim etilib, milliy va mintaqalararo investitsiya strategiyalarida agrosanoat hududlarini strategik joylashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: agrosanoat mintaqalari, investitsion rivojlanish, Markaziy Osiyo, O‘zbekiston, klaster siyosati, mintaqaviy iqtisodiyot, resurs salohiyati, institutsional sharoitlar

The article explores agro-industrial regions as key components of investment development, particularly in transition economies. It analyzes the structural characteristics of these regions, including sectoral specialization, resource potential, infrastructure constraints, and institutional frameworks. Special attention is given to factors of investment attractiveness, the role of the state and private investors, and the prospects for cluster-based development. Comparative data on Central Asian regions, including Uzbekistan, are presented. The paper concludes with strategic proposals for positioning agro-industrial territories within national and interregional investment frameworks.

Keywords. agro-industrial regions, investment development, Central Asia, Uzbekistan, cluster policy, regional economy, resource potential, institutional environment.

В современных условиях социально-экономического реформирования Узбекистана аграрно-индустриальные регионы играют ключевую роль в формировании устойчивой и сбалансированной модели развития. Эти территории, сочетающие в себе высокую продуктивность сельского хозяйства с растущим промышленным потенциалом, рассматриваются как стратегические зоны для привлечения инвестиций, модернизации производства и стимулирования экспортно-ориентированной экономики.

В последние годы в республике наблюдается активизация инвестиционных потоков в аграрно-промышленные кластеры, что связано с реформами в земельно-имущественных отношениях, либерализацией внешнеэкономической деятельности, улучшением условий для частного сектора и расширением механизмов государственно-частного партнерства. Однако уровень инвестиционной активности по регионам страны остается неоднородным. Различия в инфраструктурной обеспеченности, доступе к финансовым и человеческим ресурсам, институциональной зрелости и логистической связанности создают вызовы для реализации стратегических приоритетов. Особое внимание заслуживают такие регионы, как Бухарская, Самаркандская, Кашкадарьинская и Ферганская области, где переплетение сельскохозяйственной и промышленной деятельности формирует уникальные условия для развития агропромышленных комплексов, переработки сырья и создания экспортных производств. В то же время наблюдаются проблемы, связанные с низкой инвестиционной диверсификацией, недостаточной глубиной переработки, а также слабо развитой инновационной и транспортной инфраструктурой.

Настоящее исследование направлено на выявление структурных особенностей аграрно-индустриальных регионов Узбекистана, определение факторов, влияющих на их инвестиционную привлекательность, и формулирование подходов к стратегическому развитию этих территорий в контексте национальной и региональной политики устойчивого роста.

Изучение научных источников показал, что исследование аграрно-индустриальных регионов как объектов инвестиционного развития ведется в различных научных направлениях — от региональной экономики до агропромышленной политики и инвестиционного моделирования. Теоретико-методологической базой данной проблематики является труды классиков пространственного развития, которые положили начало пониманию роли специализации и инфраструктуры в экономической активности регионов. Современные подходы к территориальной концентрации производства и инвестиций развиваются в трудах И.Н. Буздалова, Ю.А. Тарасевича, которые акцентируют внимание на необходимости баланса между сельским хозяйством и промышленной переработкой [1,2]. В своих исследованиях В.И. Майорова подчеркивает важность межотраслевых связей и стимулирования инвестиций в перерабатывающие отрасли [3]. Вопросы инвестиционного потенциала и региональная дифференциация, а так же механизмы привлечения инвестиций в региональную экономику раскрываются в исследованиях С.Г. Струмилина, А.И. Татаркина, В.И. Лapidуса, где рассматриваются факторы инвестиционной привлекательности, включая доступ к ресурсам, институциональные барьеры и транспортную связанность [4,5,6].

Особый интерес представляют труды исследователей из стран Центральной Азии. Например в Узбекистане подобные исследования проведены со стороны Н.К. Мухамедова, У.М. Хамидова, Ж. Халмурзаева, Г. Рахимова, которые анализируют развитие агропромышленного сектора, кластеризацию, проблемы инвестиционной инфраструктуры и государственно-частного партнерства [7,8,9]. В Казахстане Е. Жунусова, А. Сатпаева подчеркивают роль аграрных регионов в диверсификации экономики и важность иностранных инвестиций [10,11]. В Таджикистан, Кыргызстан, Туркменистане научные труды Б. Абдуллоева, Н. Таджибаева раскрывают барьеры институционального развития, транспортной связанности и дефицита инвестиций в сельскую промышленность [12,13].

Существующая литература охватывает широкий круг вопросов, однако сохраняется дефицит комплексных сравнительных исследований, в которых аграрно-индустриальные регионы анализируются не только как элементы агрополитики, но и как системные узлы

инвестиционного роста. Настоящая статья стремится восполнить этот пробел с акцентом на Узбекистан. Результаты анализа. В регионах республики Узбекистан наблюдается наоичия ряд проблем,относительно развития регионов данной страны. В ходе изучения установлены значительные различия между регионами по уровню развития аграрно-промышленного комплекса. Так, например, Бухарская, Самаркандская, Кашкадарьинская и Ферганская области обладают развитой сельскохозяйственной специализацией (хлопководство, плодоовощная продукция, животноводство) и наращивают производственные мощности в переработке и логистике. Навоийская и Сырдарьинская области демонстрируют ограниченный уровень интеграции между аграрным и промышленным секторами, несмотря на наличие транспортных узлов и сырьевых ресурсов. Анализ инвестиционных потоков и их динамики показывает, что по общий объём инвестиций в основной капитал в аграрно-индустриальные регионы увеличился на 28% за 2020–2023 гг. Основной рост обеспечен за счёт иностранных прямых инвестиций (FDI) и проектов в рамках государственно-частного партнёрства (ГЧП). Наибольший рост наблюдался в Бухарской области (на +35% за 3 года), в том числе благодаря запуску перерабатывающих предприятий и логистических хабов.

Несмотря на позитивную динамику, сохраняются такие ограничения как слабая финансовая обеспеченность сельхозпредприятий, особенно в малых хозяйствах, недостаточная глубина переработки аграрного сырья и низкая технологическая оснащённость производств, транспортные и энергетические ограничения в отдалённых районах, недостаточная институциональная поддержка кластерных инициатив в некоторых регионах.

В перспективе предусматривается развитие такие направлениях как индустриализация переработки и агрологистики с ориентацией на экспорт (в том числе Китай, страны ЕАЭС и Ближнего Востока), развитие кооперации и кластерных моделей (с участием частных инвесторов, фермеров и государства), внедрение цифровых решений (AgriTech), направленных на мониторинг, планирование и управление ресурсами в агропромышленных зонах, расширение механизмов инвестиционного страхования и институтов развития (банки развития, лизинговые агентства).

Проведённый анализ позволил выявить ряд ключевых особенностей инвестиционного развития аграрно-индустриальных регионов в условиях трансформации экономической политики и усиливающейся роли государственно-частного партнёрства. На примере Узбекистана и России видно, что эффективность инвестиционной деятельности в регионах определяется не только наличием ресурсного потенциала, но и качеством институциональной среды, уровнем административной поддержки и стратегией регионального позиционирования.

В Узбекистане, особенно в Бухарской области, отмечается активизация инвестиционной динамики, связанная с экономическими реформами, открытостью к иностранному капиталу и развитием производственной инфраструктуры. В то же время Россия демонстрирует более высокие абсолютные объёмы инвестиций, но сдерживаемые геополитическими факторами и необходимостью адаптации к внешним санкциям. Сравнительный анализ показал, что:

- устойчивый рост инвестиций в аграрно-индустриальных регионах возможен при комплексной политике привлечения капитала;
- ключевыми драйверами развития выступают: модернизация инфраструктуры, развитие перерабатывающих отраслей, стимулирование экспорта и локализация технологий;
- необходима диверсификация инвестиционных источников и активизация участия банковского сектора и международных финансовых институтов.

Таким образом, дальнейшее развитие аграрно-индустриальных регионов требует системного подхода, включающего:

- институциональное укрепление механизмов поддержки инвесторов;
- цифровизацию инвестиционного планирования;
- развитие кластерных моделей взаимодействия бизнеса, науки и государства.

Эти выводы могут быть использованы для выработки рекомендаций по улучшению инвестиционного климата в регионах, а также для совершенствования механизмов проектного финансирования с участием государства, банков и частных инвесторов.

Список использованной литературы:

1. Буздалов И.Н. Аграрно-промышленная политика: от концепций к действиям. – М.: Экономика, 2020.
2. Тарасевич Ю.А. Региональное развитие и агропромышленная трансформация. – СПб.: Наука, 2021.
3. Майоров В.И. Пространственная экономика: теория и практика. – М.: ИНФРА-М, 2019.
4. Стримулина С.Г. Актуальные проблемы экономической науки. – М.: 1977. Наука, 439 стр.
5. Татаркин А.И. Инвестиционные процессы в экономике региона. – Екатеринбург: УрО РАН, 2020.
6. Лapidус В.И. Инфраструктурное обеспечение аграрного сектора. – М.: Дело, 2018.
7. Мухамедов Н.К. Инвестиционная политика и кластеризация в сельском хозяйстве Узбекистана // Экономика и инновации. – 2022. – №3. – С. 17–24.
8. Халмурзаев Ж.Т. Проблемы привлечения иностранных инвестиций в аграрный сектор Узбекистана // Вестник Ташкентского государственного экономического университета. – 2023. – №2.
9. Хамидов У.М. Институциональные механизмы инвестиционного развития регионов Узбекистана. – Ташкент: ИЭИ, 2022.
10. Рахимов Г. Кластерная политика в агропромышленности: опыт Узбекистана // Экономическое обозрение. – 2021. – №4.
11. Сатпаев А. Экономика Казахстана: модернизация и устойчивость. – Алматы: KISI, 2020.
12. Жунусов Е.К. Региональная дифференциация и инвестиционные приоритеты в сельском хозяйстве Казахстана // Центральная Азия и Кавказ. – 2022. – №1.
13. Абдуллоев Б. Инвестиции в агросектор Таджикистана: вызовы и перспективы // Региональная экономика. – 2021. – №2.
14. Tadjibaeva N. Institutional reforms and agricultural transformation in Uzbekistan // Central Asian Survey. – 2021. – Vol. 40(3).

THE USE OF THE DIGITAL TECHNOLOGY SYSTEM IN THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF INNOVATION MANAGEMENT IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

OLIY TA’LIM TIZIMINDA INNOVATSIYALARNI BOSHQARISHNING TASHKILIK-IQTISODIY MEKANIZMASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TIZIMINDAN FOYDALANISH

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ МЕХАНИЗМЕ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИЯМИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Karimov Muzaffar Abdumalik ugli

Associate Professor, (PhD) of Andijan State University

Annotation

This article examines the orientation of the organizational and economic mechanism of innovative management in the higher education system on the basis of an innovative-integrative approach, as well as the formation of innovative activities, one of the most global programs for the development of involvement in practical activities in the educational process, improvement of management through cooperation between enterprises and educational organizations.

Key words: cluster development infrastructure, education, industrial park dual education, competitive relations, related comprehensive program, higher education.

В статье рассматривается направленность организационно-экономического механизма управления инновациями в системе высшего образования на основе инновационно-интегративного подхода, а также одна из наиболее глобальных программ формирования и развития инновационной деятельности – её вовлечение в практическую деятельность образовательного процесса и совершенствование управления посредством взаимодействия предприятий и образовательных организаций.

Ключевые слова: Инфраструктура развития кластера, образование, дуальное образование в технопарке, конкурентные отношения, релевантная комплексная программа, высшее образование.

Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida innovatsion boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini innovatsion-integratsion yondashuv asosida rivojlantirishga yo’naltirilganligi, shuningdek, innovatsiot faoliyatni shakllvntirish, rivojlantirish uchun eng global dasturlardan biri o’quv jarayonidagi amaliy faoliyatga jalb qilish, korxonalar va ta’lim tashkilotlari o’rtasidagi hamkorlik orqali boshqaruvni takomillashtirish ko’rib chiqilgan.

Tayanch so’zlar: Klasterlarni rivojlantirish infratuzilmasi, ta’lim, sanoat parki dual ta’lim, raqobat munosabatlari, tegishli kompleks dastur, oliy ta’lim.

Today, the implementation of educational reforms based on world experience will serve to increase the quality of education in the future. The Decree of the President “On Approval of the Strategy for Innovative Development of the Republic of Uzbekistan for 2019-2021” specifically states that “The rapid development of all spheres of society and state life requires the implementation of reforms based on modern innovative ideas, developments and technologies that ensure the rapid and qualitative advancement of our country towards joining the ranks of the leaders of world civilization”[1].

Scientific research shows that the problems of developing the scientific potential of a person in the Republic of Uzbekistan can be successfully solved in the conditions of spatial integration of Educational, Scientific and innovative activities of economic entities. A priority place is given to higher education institutions in the development of integrative ties between education, science and production. The mission of the university, especially innovative, is one of the most global programs for its development, a kind of moral and psychological attitude and must be enforced. The realization of the University's mission as a strategic resource is the main problem in its formation. This process is long-term and gradual, it is carried out with the accumulation of experience in scientific and educational activities, as well as depending on the influence of the external environment.

In the activities of an innovative university, it is recommended to highlight certain priority components of the mission:

- Education-training;
- Science-research;
- technological innovation-commercialization;
- community values - patriotism,
- civic competence.

In our opinion, the mission management system is not such an official document as *raison d'être*, therefore, in the innovative environment of universities, its main task should be focused on the end user, in this case - student, teacher, researcher. Innovative activity at the university is an indicator of the need to respond flexibly to the needs of the market economy, management, industry and social sphere in the conditions of transition to sustainable development in the Republic of Uzbekistan.

This, in turn, entails the development and introduction of new resources for training not only competitive professionals, but also specialists in accordance with the following principle of “lifelong learning” [2]. Thus, the missions of modern innovative universities not only show respect for the historical past, but also reflect the problems of our time and outline future development strategies. In turn, entails the development and introduction of new resources for training not only competitive professionals, but also self-development.

The innovative mission of the modern university is largely individual and reflects its special place in a particular socio-economic environment. Also, the interaction of subjects of innovative activity is more effective in the conditions of innovative infrastructure, the use of innovative achievements of universities, scientific institutions, economic entities, the formation of integration associations of Regions, the development of cooperation in the use of innovative infrastructures, including cross-border territorial clusters. In order to further develop innovative mechanisms in the university environment, EU recommendations for cluster identification and organization focus on the following points: - collaboration in a competitive environment; - concentration and proximity of potential; - expertise in a particular field; - scientific provision; organizational and other foundations of clusters; - terms of cooperation between private enterprise and administration; - active interaction. In order to further develop innovative mechanisms in the university environment, EU recommendations for cluster identification and organization focus on the following points: - collaboration in a competitive environment; - concentration and proximity of potential; - expertise in a particular field; - scientific provision; organizational and other foundations of clusters; - terms of cooperation between private enterprise and administration; - active interaction; - critical mass, sufficient number of participants; - creation of cluster management structures; - training of personnel for educational programs and clusters; - establish relations between scientific centers, universities and production; - development of specialized infrastructure; - attracting specialized financial instruments. The innovation cluster is considered as an inextricable system of new products and technologies, is the most effective form of achieving an interdependent and high level of competitiveness. Ensuring the formation of favorable conditions for the development of clusters- training of personnel for educational programs and clusters; - establish relations between scientific centers, universities and production; - development of specialized infrastructure; - attracting specialized financial instruments.

1. Improve professional work efficiency and continuous education. The main goal of the cluster policy in the field of development of the system of continuing education is to ensure cooperation

between enterprises and educational organizations, including in the following areas: - participation in the development of State tasks for monitoring and forecasting and planning, training of specialists, the needs of cluster participants for specialized personnel; - joint development of educational programs for basic and additional professional education; assessment of the content and quality of educational programs for public and professional accreditation, based on the interests of cluster development;

2. The creation of industrial parks and technoparks as a cluster development infrastructure. An industrial park is a real estate and infrastructure complex that provides conditions for the effective operation of a number of small and medium-sized industrial enterprises and is managed by a single operator. The main service provided by industrial parks is the rental or purchase of land plots and buildings, as well as the provision of the necessary transport, logistics and telecommunications infrastructure. Technoparks as innovative infrastructure facilities, unlike industrial parks, technoparks are characterized by the presence of strict requirements for the innovative nature of the activities of Resident enterprises, providing specialized services that support the development of small innovative enterprises and stimulate the transfer of Effective Technologies.

The effective operation of technoparks can become an important element of innovative infrastructure for the development of clusters, including innovative clusters. The factors that prevent the development of domestic technoparks, which were previously established on the basis of higher educational institutions and state research institutes, are the absence of equipped areas for Technopark needs, the low level of information, consulting and marketing provision of technoparks residents. The effectiveness of the most common organizational model of technoparks in the Republic is limited. In world practice, a Technopark is an independent legal entity interested in maximizing its profits within the framework of the given restrictions, whose founders include, first of all, representatives of commercial organizations, educational and scientific organizations, as well as local government bodies. In Kazakhstan, technoparks are in most cases completely dependent on the base university or research institute, and are part of its organizational structure. In such conditions, it is necessary to form mechanisms that provide high rates of development of the network of technoparks created on the basis of market principles, as well as improve the functioning of existing technoparks. 3. Implementation of targeted investments in the development of engineering and transport infrastructure, housing construction, carried out taking into account the tasks of cluster development. The development of engineering and transport infrastructure, housing construction projects is in some cases a necessary condition for the development of clusters. The organizational condition for meeting the needs of cluster organizations for the development of infrastructure and housing construction is to take into account these needs within the framework of the development of regional and Urban Programs of socio-economic development, federal targeted programs for the development of territories, where the clusters are located and within the mechanism of providing subsidies for the development of fan cities. In the presented model, the core of the innovative cluster is formed by large enterprises of two industries connected by one technological chain: mining and processing enterprises. Around each enterprise, a group of small production and innovation firms is formed, supporting different stages of innovation and production processes. Interoperability here is mainly provided through collaborative processes.

The formation of a new educational model” University – Technopark ” allows you to move to a high – quality stage of training specialists-the creation of a unified system of innovative education, science and high-tech production aimed at improving the training of personnel. scientific and technical personnel capable of ensuring the development of an innovative economy. The created innovative infrastructure will harmonize the activities of the subjects from the point of view of the development of innovative projects and their implementation into practice, providing the basis for integrated interaction and the formation of an innovative subsystem localized in space, the basis for innovative development. The created innovative infrastructure will harmonize the activities of the subjects from the point of view of the development of innovative projects and their implementation into practice, providing the basis for integrated interaction and the formate.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On approval of the Strategy for innovative development of the Republic of Uzbekistan for 2019-2021”.
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of March 29, 2021 No. 163 “On measures to organize dual education in the professional education system”.
3. Ан Е.А. Формирование и развитие интеграционных процессов в сфере науки, образования и производства (бизнеса) [Текст] / Е.А. Ан // Научный потенциал мира : материалы Международной научно-практической конференции (Чехия, Прага, 27 август – 5 сентября 2011 г.) . – Прага, 2011. - С. 124-127
4. Karaev S.B. Improvement of Vocational Training of Pupils in Secondary Schools International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 01, 2020 ISSN: 1475-7192 1734-1742 page.
5. Терещенкова Е.В. Дуальная система образования как основа подготовки специалистов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – № 4 (апрель). – С. 41–45.

УДК: 338.465.4

**КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МЕНЕЖМЕНТИ ТУРЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН
ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ**

**РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКОЙ КАДРОВ В РАЗВИТИИ
ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

**THE ROLE OF MANAGEMENT TRAINING PROGRAMS IN THE
DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP**

**Эргашев Тўлқин Шокирович
БухДУ Иқтисодиёт кафедраси доценти и.ф.ф.д(PhD)**

Аннотация

Мақолада кадрлар тайёрлаш менежменти турларининг назарий асослари тадқиқ этилган ва қиёсий таҳлил этилган. Шунингдек, унинг инновацион тадбиркорликни ривожлантиришдаги ўрни ўрганилган. Тадқиқот натижалари бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: анъанавий кадрлар тайёрлаш менежменти, таълим хизматлари кўрсатиш, таълим, касб ва мутахассилик хизмат кўрсатиш, бозор хизматлари, молиявий хизматлар, инновация, инновацион хизмат, инновацион самарадорлик

В статье исследуются теоретические основы различных видов управления подготовкой кадров и проводится их сравнительный анализ. Также рассматривается её роль в развитии инновационного предпринимательства. По результатам исследования даны научные предложения и практические рекомендации.

Ключевые слова: традиционное управление подготовкой кадров, образовательные услуги, образование, профессионально-технические услуги, рыночные услуги, финансовые услуги, инновации, инновационная услуга, инновационная эффективность.

In the article, the theoretical foundations of the types of personnel training management are researched and comparatively analyzed. Also, its role in the development of innovative entrepreneurship is studied. Scientific proposals and practical recommendations are given based on the research results.

Keywords: traditional personnel training management, educational services, education, vocational and professional services, market services, financial services, innovation, innovative service, innovative efficiency

Жаҳон хўжалигида глобализацион жараёнларнинг тобора чуқурлашиб бориши натижасида турли тармоқ корхоналари ўртасида ўзаро рақобатлашув кучайиб, нафақат бир тармоқ, балки тармоқлараро даражада юқори иқтисодий самарадорликка эришиш борасидаги курашларнинг кескинлашувига олиб келмоқда. Ушбу жараёнлар пировард натижада тадбиркорлик фаолияти юритувчи субъектлар амалиётида инновациялардан фойдаланиш жараёнларини жадаллаштириб, меҳнат бозорида корхонанинг инновацион ривожланиш салоҳиятидан самарали фойдаланиш имконини берувчи кадрларга бўлган талабнинг ортиши оқибатида турли мамлакатларнинг миллий кадрлар тайёрлаш тизимларини бошқариш амалиётига ўз таъсирини ўтказди. Натижада мамлакатлар кадрлар тайёрлаш тизимлари, жумладан, олий таълим муассасалари бошқарувида инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга қаратилган механизмлар жорий этила бошланди.

Инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга қаратилган кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишининг илмий назарий жиҳатдан тадқиқ этишда дастлаб инновацион тадбиркорликнинг моҳияти, унинг амал қилиш хусусиятларини тўлиқ тушуниш талаб этилади. Чунки бу турдаги кадрлар тайёрлаш тизимини бошқариш амалиёти тадбиркорлик субъектларининг айнан инновацион салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини таъминлашга қаратилган бўлиши керак бўлади.

Шунингдек, бугунги кунга қадар таълим хизматлари кўрсатиш усуллариининг тобора кенгайиб бориши ўз навбатида уларни ўзаро турли комбинацияларда қўллаш асосида кадрлар тайёрлаш менежменти турларини шаклланишига олиб келган. Иқтисодий фанда Г. Десслер[1], Э. Эсмерова[2], Т.Эриксон[3], М.Каннистра[4], А. Танвеер[5], М.Б. Мами[6], Т.И. Нзимакве[7], С. Риеснер[8] каби олимлар томонидан ўтказилган илмий тадқиқотларида кадрлар тайёрлашнинг анъанавий, стратегик, компетенцияга йўналтирилган ва инновацион (рақамли) менежменти каби турлари (1-расмга қаранг) ўзаро фарқланган. Кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишининг ҳар бир тури таълим хизматлари кўрсатиш амалиётининг устуворликлари ва ушбу жараёнда қўлланилаётган усуллар ўртасидаги комбинацияларнинг бир биридан ўзаро фарқлиниши билан характерланади.

1-расм. Кадрлар тайёрлаш менежменти турлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Иқтисодий фанда кадрлар тайёрлаш менежменти турлари амал қилишининг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш борасида ўтказилган илмий тадқиқотлар асосида қуйидаги хулосаларни шакллантиришга эришилди:

анъанавий кадрлар тайёрлаш менежментида таълим хизматлари кўрсатиш асосида таълим олаётганларга тегишли касб ва мутахассислик бўйича белгиланган вазифаларни бажариши учун зарур бўладиган базавий билимларни аудиторияда ўқитиш усулидан фаол даражада фойдаланган ҳолда, узоқ муддат давом этадиган дарс машғулоти, семинарлар ва классик тренинглар асосида кўрсатилишини ташкил этишга асосланади.

Кадрлар тайёрлаш менежментининг анъанавий тури инновацион табиркорликни ривожлантиришни самарали қўллаб-қувватлаш имконини бермайди. Чунки бу турдаги кадрлар тайёрлаш менежменти фақатгина умумий ёндашувга асосланган билимларни бериш билан чекланиб, мақсад ривожланиш эмас, балки ҳозирги ҳолатдаги ривожланиш даражасини ушлаб туриш имконини берувчи кадрларни тайёрлаш ҳисобланади. Бунда олий таълим муассасаларида турли ихтисослик ва мутахассисликлар бўйича ўқитиладиган фанларнинг мазмуни узоқ йиллар мобайнида ўзгаришсиз қолади ва амалиёт билан боғлиқлик тўлиқ таъминланмаган бўлади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Янги Ўзбекистон шароитида кадрлар тайёрлаш менежменти тизимини ислоҳ этишга қаратилган давлат дастурларига устувор аҳамият касб этишига қарамай, мамлакатда ҳали ҳануз анъанавий турдаги кадрлар тайёрлаш менежментига асосланилади. Бу эса ўз навбатида мамлакатда инновацион табиркорлик фаолиятини ривожланиш тенденциялари, хусусан, инновацияларни ўзлаштириш, уларни ўзаро узатиш, миллий иқтисодиёт талабларига мос келадиган инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш бўйича муаммоларни ҳали ҳануз тўлиқ бартараф этиш имконини бермаяпти.

Шу билан биргаликда, анъанавий турдаги кадрлар тайёрлаш менежментида битирувчиларга тақдим этиладиган диплом ва сертификатларда улар ўқиган фанлар кесимида ўзлаштириш кўрсаткичлари берилган бўлиб, касбий компетенциянинг эришилган ҳолатини тавсифловчи баҳолар келтирилмаган бўлади. Худди шундай мамлакатимиз амалиётида ҳам олий таълим ва касбий таълим муассасалари битирувчиларига тақдим этилган дипломларда улар томонидан ўқилган фанларнинг ўзлаштирганлик ҳолатини тавсифловчи рейтинг ёки баҳолар тизим акс эттирилади. Бундан кўриниб турибдики, мамлакатда кадрлар тайёрлаш менежментининг анъанавий тури устувор аҳамият касб этиши билан характерланади;

кадрлар тайёрлашнинг стратегик менежменти миллий иқтисодиётнинг узоқ муддатли ривожланиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда турли тармоқларнинг кадрлар компетенциясига қўйган талабларига мос келадиган юқори малакали мутахассисларни тайёрлашга қаратилган бўлади. Бунда таълим тизимида келажак касблари бўйича тегишли ҳисоботлар юритилиб, қайси йилда қайси тармоқ ёки соҳа учун қандай касбий компетентлик даражасидаги кадрларга бўлган талаб вужудга келиши бўйича илмий асосланган прогноз кўрсаткичлари ишлаб чиқилади. Прогноз кўрсаткичларини ишлаб чиқишда миллий иқтисодиёт тармоқларида инновацияларни ўзлаштириш ва уларни ўзаро узатиш ҳисобига содир бўладиган инновацион диффузия жараёнларининг ўртача муддатларидан келиб чиқиб, қисқа ва ўрта муддатларга мўлжалланган тактик режалар тузиб борилади. Бунда кадрлар тайёрлаш менежментида стратегик мақсад қисқа ва ўрта муддатли мақсадлар “шажараси” асосида амалга оширилиб, мунтазам равишда тузилган режа ва амалиётда эришилаётган натижалар қиёсий таққосланиб, тегишли чораларни кўриш бўйича ишлар амалга оширилади.

Кадрлар тайёрлашнинг стратегик менежменти кўрсатилаётган таълим хизматларида индивидуал ёндашувга устуворлик қаратиб, ҳар бир таълим олувчининг мавжуд имконияти ва салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда ихтисослаштирилган ва менторлик дастурларини ишлаб чиқиб, лидерлик салоҳиятини ривожлантириш асосида мутахассисларни тайёрлайди. Мазкур бошқарув турида иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари қўйилган, яъни прогноз қилинган кўрсаткичларга нисбатан кескин ортиб кетган ҳолатда ҳам миллий иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва соҳалари кесимида кадрларнинг касбий компетентлиги бўйича мос келадиган кадрлар захирасини таъминлаб бериш имкониятига эга ҳисобланиши билан характерланади.

Бу турдаги кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишида мамлакат таълим тизимининг таркибига кирувчи касбий ва олий таълим муассасалари ўзларининг илмий, академик ва инновацион салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда, бошқарувни амалга оширишнинг стратегик дастурларини ишлаб чиқишлари мумкин бўлади;

касбий компетенцияга асосланган кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишида олий таълим муассасаларининг меҳнат бозори билан ўзаро чуқур интеграциялашувга киришган бўлиши талаб этилади. Бунда мутасадди давлат ташкилотлари миллий иқтисодиётнинг турли тармоқлари кесимида меҳнат ресурслари балансини юритиши орқали мавжуд иш ўринлари бўйича касбий компетентлик талабларини иш берувчилар ва олий таълим муассасалари ўртасидаги ҳамкорликни таъминлаган ҳолда шакллантиришлари керак бўлади. Шу билан биргаликда, ўқитиш жараёнида иш жараёнида ўқитиш (OJT), кейс метод, семинар ва воркшоплар усулларида кенг фойдаланилади. Тузиладиган кейслар амалиётдан олинган бўлиб, уларни ҳал этиш бўйича ишлаб чиқилган лойиҳалар ўртасида ўтказиладиган танловлар асосида энг юқори аниқликдаги илмий асосга эга бўлган лойиҳалар амалиётга жорий этилади. Бунда иш берувчилар талабаларни талабалар эса дарс машғулоти олиб борган профессор-ўқитувчиларни баҳолайдилар. Профессор ўқитувчилар жамлаган баҳолари уларнинг иш ҳақиға таъсир кўрсатиб, айрим ҳолатларда юқори рейтингга эга бўлган стажёр ўқитувчи ёки катта ўқитувчи фан доктори ва профессорларга нисбатан юқори маош олиши мумкин бўлади.

Шу билан биргаликда, касбий компетенцияга асосланган кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилиши шароитида миллий иқтисодиётнинг турли тармоқлари кесимида мавжуд иш ўринлари бўйича касбий компетентлик талаблари ишлаб чиқилган бўлиб, улар технологик ривожланиш жараёнларига мос равишда мунтазам такомиллаштириб борилади. Бу эса миллий иқтисодиёт тармоқларининг инновацион ривожланиш кўрсаткичларини барқарорлигини таъминлаш имкониятини беради. Таҳлилларга кўра, кадрлар тайёрлашнинг касбий компетентликка асосланган менежменти амал қилишига хос бўлган хусусиятлардан мамлакатимизда иш берувчилар билан олий таълим муассасалари ўртасида малака талабларини шакллантириш ва ҳар йили олий ўқув юртлари томонидан квоталарни шакллантиришда корхона ва ташкилотлардан талабларни жамлаш амалиёти қўлланилади. Лекин ушбу жараёнларни амалга ошириш механизми мазкур менежмент тури талабларига мутлақо жавоб бермайди;

кадарлар тайёрлашнинг инновацион (рақамли) менежменти амал қилишида рақамли трансформациялашув жараёнларида таълим хизматлари кўрсатиш амалиётида чуқур фойдаланилиши билан характерланади. Бунда замонавий информацион технологиялар (ИТ) индустрияси маҳсулотлари ҳисобланган VR-тренажёрлар, LMS-платформаларини сунъий интеллект ва нейронлаштирилган тизимлар асосида интернет ашёлари (IoT) орқали “Big Data” маълумотлари базаларидаги маълумотларни қайта ишлаш асосида янги билимларни масофавий, ҳамда, интерактив шаклдаги таълим хизматлари кўрсатиш амалиётини ташкил этилиши назарда тутилади. Бу турдаги кадрлар тайёрлаш менежментида таълим хизматлари кўрсатиш амалиёти иштирокчилари “рақамли” билимларга эга бўлиши талаб этилади. Бошқарувнинг ушбу тури замонавий технологиялар асосида таълим хизматлари кўрсатишдаги индивидуал ёндашувни кучайтириб, унинг давомийлигини таъминлаш имкониятларини кенгайтиради.

Бугунги кунда мамлакатимиз амалиётида ҳам кадарлар тайёрлашнинг инновацион (рақамли) менежменти турига хос бўлган айрим элементлардан таълим тизимида фойдаланилишига қарамай, бу турдаги технологиялардан фойдаланиш мақсади тараққий этган мамлакатлар амалиётида бўлгани сингари либерал бозор иқтисодий муносабатлар тамойилларига мутлақо зид бўлиб, кўпроқ бюрократик аҳамият касб этади. Жумладан, ўқув машғулотлари хоналари замонавий визуал камералар билан жиҳозланган бўлиб, бунда мақсад аслида маъруза ёки амалий машғулотда иштирок эта олмаётган талабалар масофадан туриб жонли (Live) – онлайн тартибда ўқув машғулотларида иштирок этишлари учун таъминланиши керак бўлади. Мамлакатимизда эса ўқув машғулот хоналари кузатув камералари билан жиҳозлашдан кўзланган мақсад бунга тўғри келмайди. Худди шундай бошқа ҳолатларда ҳам.

Кадрлар тайёрлаш менежменти турларининг амал қилиш хусусиятларини тадқиқ этиш асосида мамлакатимиз амалиётида анъанавий менежмент туридан устувор равишда фойдаланилаётганлиги, жумладан, бошқа кадрлар тайёрлаш менежменти турларидан фойдаланиш мақсадлари ҳам айнан анъанавий шаклдаги бошқарув турини осонлаштириш мақсадида амалиётга жорий этилаётганлиги аниқланди. Бу эса мамлакатда инновацион тадбиркорликни ривожлантириш билан биргаликда, ушбу соҳада кадрлар таъминоти билан боғлиқ бўлган муаммони самарали ҳал этиш учун етарли имкониятни бермайди. Шу ўринда, Ўрганишлар натижаларига янада аниқлаш киритиш мақсадида, иқтисодий фанда шаклланган кадрлар тайёрлаш менежменти турларининг мақсади, унда фойдаланиладиган таълим хизматлари кўрсатиш форматлари, камчиликлари ва афзалликлар каби мезонларга асосланган ҳолда қиёсий таҳлилни ўтказиш (1-жадвалга қаранг) орқали қуйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга эришилди:

биринчидан, мамлакат иқтисодиётининг ривожланганлиги, жумладан, инновацион фаоллик даражасидан келиб чиқиб, турли бошқарув усуллари ўзаро алоқадорликда қўллаш асосида ҳар бир инновацион тадбиркорлик субъектларининг касбий компетентлик бўйича талабларига йўналтирилган гибридлаштирилган хусусий бошқарув амалиётини ишлаб чиқиш керак бўлади;

иккинчидан, кадрлар тайёрлаш менежментида кадрларнинг маълумоти даражасидан келиб чиқиб, жумладан, 25-35 ёшдагилар – ёшлар, 36-45 ёшдагилар ўрта ёшлилар ва 45 ва ундан юқори ёшдагилар пенсияга чиқиш ҳолатига яқин бўлган юқори малакали кадрлар учун уларнинг меҳнат қилиш салоҳияти, жисмоний куч-қувватидан келиб чиқиб, кадрлар касбий компетеницияси билан меҳнат бозоридаги потенциал талаб ўртасидаги ўзаро интеграцион муносабатларни чуқурлаштириш керак бўлади;

1-жадвал

Кадрлар тайёрлаш менежменти турларининг қиёсий таҳлили

Менежмент тури	Мақсади	Таълим кўрсатиш шакли (формати)	Камчиликлари	Афзалликлари
Анъанавий кадрлар тайёрлаш менежменти	Турли касблар бўйича умумий билимларни бериш	Анъанавий шаклдаги тренинглар, семинар ва маърузаларни ўқув хоналарида ташкил этиш	Индивидуал ёндашувнинг йўқлиги сабабли, таълим хизматлари инновацион самарадорлиги паст	Содда тартибда ташкил этилиб, камров даражаси юқори ҳисобланади
Стратегик кадрлар тайёрлаш менежменти	Лидерларни тайёрлаш, касбий ривожланишга эришиш	Индивидуал ва менторлик дастурлари	Вакт талаб қилади, чуқур таҳлилларни ўтказиш керак бўлади	Келажак касбларига йўналтирилиб, меҳнат бозорида кадрлар таъминоти самарадорлигини оширади
Компетенцион кадрлар тайёрлаш менежменти	Индивидуал салоҳиятдан самарали фойдаланишга қаратилган	Тескари, яъни амалий баҳолаш, реал кейслар асосида ўрганиш	Ҳар бир вазифа учун стандартларни (KPI) ишлаб чиқиш керак бўлади	Аниқ мақсадга йўналтирилган ривожланишга эришиш
Инновацион (рақамли) кадрлар тайёрлаш менежменти	Масофавий ва интерактив ўрганиш	VR-ўқитиш, е-ўқитиш, LMS – платформ-малари	Олий таълим муассасаларининг ИТ инфратузилмаси юқори ривожланиш даражасида бўлиши керак	Замонавий бошқарув амалиёт бўлиб, тезкорлиги ва оммавийлиги билан характерланади

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

учинчи, кадрлар тайёрлаш менежменти нафақат ўқитиш, балки, ўрганиш муҳитини яхшилаши, тажриба алмашинуви, рағбатлантириш ва баҳолаш тизимларини ҳам қамраб олади;

тўртинчидан, инновацион тадбиркорликни ривожлантиришда кадрлар тайёрлаш менежменти таълим хизматлари кўрсатиш асосида илм-фан билан ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро алоқадорликни таъминлаши керак бўлади. Бунда илм-фан соҳасидаги ютуқларни ишлаб чиқаришга жорий этиш билан биргаликда, тадбиркорлик субъектлари фаолиятини чуқур таҳлил қилган ҳолда уларни инновацион ривожланишини янада жадаллаштиришга қаратилган илмий тадқиқот тажриба конструкторлик ишланмаларини (ИТТКИ) амалга оширишнинг устуворликларини аниқлаши керак бўлади. Бу орқали инновацион ривожланишнинг барқарорлигини таъминлашга эришилади;

бешинчидан, инновацион тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган кадрлар тайёрлаш менежменти самарали амал қилиши учун академик билим соҳаси билан амалий кўникмалар ўртасидаги ўзаро чуқур интеграцион муносабатларни таъминлаш талаб этилади. Бунда мамлакатда амал қилаётган иқтисодий муносабатлар тизимига мос келадиган академик билимлар амалий кўникмалар асосида шакллантирилиши ва улар мунтазам равишда такомиллаштириб борилиши керак бўлади. Бу орқали таълим хизматлари кўрсатишнинг ишлаб чиқариш билан ўзаро алоқадорлигини кучайтиришга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Dessler G. The basics of human resources management. Data Status, Belgrade, 2007. – 152 pages.
2. Esmerova E. Process and Types of Training in Management. Economics and Management. Volume: XIV, Issue: 1, 2018. – pp. 222-229.
3. Ericson T. Personal Training: a Theoretical and Empirical Review. Working Paper 2005:1. Institute for Labour Market Policy Evaluation - IFAU. 2005. – 73 pages.
4. Cannistra M., Agasisti T., Amagir A., Poder K., Holz O., Vartiak L., & De Witte K. A comparative analysis of financial literacy levels and initiatives among students in five European countries. Research in Comparative and International Education, No 17 (2), 2022. – pp. 246–280.
5. Tanveer A. Impact of Training & Development on Employees' Performance in Banks of Pakistan. European Journal of Training and Development Studies, No 3 (1), 2015. – pp. 22-44.
6. Mamy M.B., Shabbir R., and Hasan Z. The Influence of Training and Development on Employee Performance. Journal of Economics, Management and Trade, No 26 (5), 2020. – pp. 44-58.
7. Nzimakwe Th.I., Utete R. Staff training and employee performance: Perspectives of the workplace. International Journal of Business Ecosystem & Strategy, No 6 (1), 2024. – pp. 80-86.
8. Riesner, S., Altnau, C., Berner, M. R., Skraba, A., Ajiri, D., & Kopac, L. (2025). Employee Training as a Support for the Professional Development of the Company. Journal of Lifestyle and SDGs Review, No 5 (3), 2025. – pp. 1-17 DOI: 10.47172/2965-730x.SDGsReview.v5.n03.pe05401.

**DAVLAT XARIDLARINI TASHKIL ETISH VA AMALGA OSHIRISHDAGI MUAMMO
VA YECHIMLARI**

**ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ И ОСУЩЕСТВЛЕНИИ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК**

**PROBLEMS AND SOLUTIONS IN THE ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF
PUBLIC PROCUREMENT**

Muftaydinov Qiyomiddin

Andijon texnika universiteti Iqtisodiyot
kafedrası professori i.f.d., prof.

Annotatsiya

Maqolada davlat xaridlarini amalga oshirish tartibi, xaridlarni amalga oshirishning holati o‘rganilgan. Shuningdek, xaridlar jarayoni tahlili, xaridlarning strategik yo‘nalishlari o‘rganilgan. Bundan tashqari davlat xaridlari holati va shaffof xaridlar hamda xaridlarni rejalashtirish jarayoni tatqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: xaridlar, rejalashtirish, budget, raqobat, adolat, korporativ buyurtmachilar.

В статье рассматривается порядок осуществления государственных закупок, состояние процесса осуществления закупок. Проводится анализ процесса закупок, стратегических направлений закупок. Кроме того, рассматривается состояние государственных закупок, прозрачность процесса закупок и планирования закупок.

Ключевые слова: закупки, планирование, бюджет, конкуренция, правосудие, корпоративные заказчики.

The article examines the procedure for implementing public procurement, the state of procurement implementation. It also analyzes the procurement process, strategic directions of procurement. In addition, the state of public procurement and the transparent procurement and procurement planning process are examined.

Keywords: procurement, planning, budget, competition, justice, corporate customers.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-iyuldagi “Davlat xaridlari shaffofligini ta’minlash va samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5171-sonli qaroriga muvofiq Davlat xaridlari ochiq va shaffof amalga oshirilishini ta’minlash bo‘yicha respublika komissiyasi tuzilishi hamda unga Iqtisodiyot va moliya vazirligi Respublika komissiyasining ishchi organi etib belgilanishi ko‘zda tutilgan. Tovarlarining (ishlarning, xizmatlarning) qiymati bazaviy hisoblash miqdorining yigirma besh ming baravari miqdoridan oshgan hollarda, xaridga doir texnik topshiriqlar va tender hujjatlarini kompleks ekspertizadan o‘tkazish uchun belgilangan tartibda Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi huzuridagi “Loyihalar va import kontraktlarini kompleks ekspertiza qilish markazi” davlat unitar korxonasiga kiritiladi. Davlat xaridlarining yillik va choraklik reja-jadvallarini, shuningdek, import qilish rejalashtirilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) ro‘yxatlarini xaridlarning maqsadga muvofiqligi nuqtai nazaridan kuzatuv kengashi majlisida ko‘rib chiqilishi lozimligi kerakligi aytib o‘tiladi. Davlat buyurtmachilari bo‘lgan davlat va xo‘jalik boshqaruv organlari rahbarlari zimmasiga davlat xaridlarini amalga oshirishda sohaga oid qonunchilik hujjatlariga qat’iy rioya etilishi, shuningdek, davlat xaridlarining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash uchun shaxsiy javobgarlik yuklanishi hujjatda keltirilgan. Davlat xaridlarini amalga oshirishda xarid qilish tartib-taomillarini o‘tkazish to‘g‘risidagi e’lonlarni, davlat xaridlari natijalari to‘g‘risidagi axborotni maxsus axborot portalida va ommaviy axborot vositalarida joylashtirib borish ko‘zda tutilgan” [1].

Shuningdek axborot vositalarida belgilan tartibda axborotlar tizimlashtiriladi. “Maxsus axborot portalida davlat xaridlarini rejalashtirish, xarid qilish tartib-taomillarini amalga oshirish, shartnoma tuzish, davlat xaridlari monitoringi va nazoratini o‘tkazish jarayonlari tizimlashtiriladi. Budget buyurtmachilarining davlat xaridlari bo‘yicha to‘lovlari maxsus axborot portalida davlat xaridlarini rejalashtirish, xarid qilish tartib-taomillarini amalga oshirish, shartnoma tuzish va ular to‘g‘risida axborot joylashtirish jarayonlari tugaganidan keyin O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining G‘aznachiligi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi” [2].

U. Burxanov, T. Atamuradovlarning “Davlat xaridi” o‘quv qo‘llanmasida davlat xaridlarini tashkil etish, xalqaro tajribalarni o‘rganish, tender savdolari, monitoring, xaridlarda elektron texnologiyalar, xaridlarni boshqarish va mexanizmlari ba’tafsil o‘rganilgan [3, b. 25, 48, 65 va 89].

Elektron platformalarda davlat xaridini tashkil qilishning huquqiy va tashkiliy asoslari, shartnomalar tuzish, savdo yakuni, mablag‘larni o‘tkazib berish, xaridlar bo‘yicha e‘lon va axborotni joylashtirish kabi shunga oid masalalar yoritilgan. [4, b. 58, 72 va 90].

Sue Arrowsmith, John Linarelli, Don Wallace “Regulation Public Procurement - National and International Perspectives” asarida Iqtisodiy qudrati hamda korrupsiyaga moyilligi, davlat tomonidan aralashishlar tufayli monopoliya va korrupsiyaga oid voqealar kamayganligi, Jahon banki kabi tashkilotlar yangi tizimlarini jadal rivojlantirayotgani haqidagi ma’lumotlar yoritilgan [4, b. 150, 165 va 190].

Davlat xaridlari jarayoni bir nechta bosqichlardan iborat bo‘lib, ularning har biri ma’lum qonun va me’yorlar asosida amalga oshiriladi. Asosiy bosqichlar quyidagilardan iborat:

Rejalashtirish: Xaridlar ehtiyojlarini aniqlash va byudjetni belgilash. Bu bosqichda davlat idoralari xaridlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni va resurslarni hisoblab chiqadi.

Tender va tanlovlar: Raqobat asosida xaridlar uchun takliflar yig‘ish. Bu jarayonda kompaniyalar yoki tadbirkorlar o‘z mahsulotlari yoki xizmatlari bilan qatnashadilar, va davlat ulardan eng yaxshi variantni tanlaydi.

Shartnoma tuzish: Tanlangan taqdimotchilar bilan shartnoma tuzish va mahsulot yoki xizmatni olish uchun kerakli hujjatlar tayyorlash.

Ijro va monitoring: Xaridlarni amalga oshirish va uning ijrosini kuzatib borish. Bu bosqichda tovarlar yoki xizmatlar yetkazib beriladi, va sifat nazorati olib boriladi.

Davlat xaridlari jarayonining asosiy bosqichlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Rejalashtirish: Davlat xaridlari jarayonining birinchi bosqichi bo‘lib, unda davlat idoralari sotib olishni rejalashtiradilar, mablag‘larni ajratadilar va xaridlar bo‘yicha strategik yo‘nalishlarni belgilaydilar. Rejalashtirishning samarali amalga oshirilishi uchun, davlatning ehtiyojlari, mavjud resurslar va byudjet chegaralari inobatga olinadi.

- Texnik hujjatlar va taklifnoma tayyorlash: Xarid qilish uchun talablar, texnik shartnomalar, shuningdek, sotib olinadigan tovarlar yoki xizmatlar haqidagi aniq ma’lumotlar ishlab chiqiladi.

- Tender jarayoni: Xalqaro va mahalliy tenderlar o‘tkazilishi orqali davlat xaridlari uchun eng yaxshi takliflarni tanlash jarayoni. Bu bosqichda tanlovlar, bitimlar va shartnomalar tuziladi.

- Xaridlarni amalga oshirish va monitoring: Tanlangan taqdimotchilar bilan shartnomalar tuzilib, xaridlar amalga oshiriladi. Keyinchalik, xaridlar bo‘yicha ijro monitoringi o‘tkaziladi.

Davlat xaridlarini rejalashtirish - bu jarayon davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatiga mos keladigan, samarali va shaffof xaridlar amalga oshirilishining asosiy shartidir. Yaxshi rejalashtirilgan davlat xaridlari:

- Davlat budjetidan samarali foydalanishga yordam beradi.
- Ko‘plab iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda raqobatni rivojlantiradi.
- Yangi texnologiyalarni va innovatsiyalarni joriy etishga xizmat qiladi.
- Ijtimoiy va ekologik mezonlarni hisobga olishni ta’minlaydi.

Davlat xaridlari jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun, shaffoflik, raqobat va adolatli shartnoma tuzish zarurdir. Bularning barchasi davlat resurslarining samarali ishlatilishini ta’minlaydi.

“Davlat xaridlarining elektron tizimi vakolatli organ tomonidan belgilangan talablarga, shu jumladan:

- texnik parametrlarga oid talablarga;
- texnik va texnologik imkoniyatlarga oid talablarga;
- axborotni va tegishli ma’lumotlarni saqlovchi asbob-uskunalarining joylashish yeriga oid talablarga; axborot xavfsizligi usullari va shartlariga;
- maxsus axborot portal va boshqa tashqi axborot tizimlari bilan hamkorlik imkoniyatlariga;
- xarid qilish tartib-taomillarini tashkil etish va o‘tkazishga oid talablarga;
- davlat xaridlari sub’yektlarining, vakolatli organning va xarid qilish tartib-taomillari ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi vakolatli davlat organlarining tizimdan foydalanish imkoniyatlariga;

Davlat xaridlarining yillik reja-jadvali budget buyurtmachilari tomonidan joriy yilning 25-martiga qadar maxsus axborot portalida joylashtiriladi. Kelgusi yil uchun davlat xaridlarining yillik reja-jadvallari korporativ buyurtmachilar tomonidan joriy yilning 25-dekabriga qadar maxsus axborot portalida joylashtiriladi. Kelgusi chorak uchun davlat xaridlarining choraklik reja-jadvallari

davlat buyurtmachilari tomonidan joriy chorak oxirgi oyining 25 sanasiga qadar maxsus axborot portalida joylashtiriladi”[5, b. 36 va 37].

Endi bazaviy hisoblash miqdorining 3 500 baravari va undan yuqori bo‘lgan davlat xaridlari bo‘yicha buyurtmalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri shartnomalar asosida bajarilishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

“Davlat xaridlarini amalga oshirishda narxlarni oshirib yuborish bilan bog‘liq 68 ta holatda davlat budgetiga 23,8 milliard so‘mlik zararlar aniqlanib, 5 milliard so‘mi undirilgan”[6].

1-jadval

“2024-yilning oktyabr oyida Toshkent shahrida amalga oshirilgan xaridlar elektron platformada”[7].

Auksion	Elektron do‘kon	Milliy do‘kon	Elektron tanlash	Elektron tender
52.22 mlrd. so‘m	204.19 mlrd. so‘m	37.31 mlrd. so‘m	415.5 mlrd. so‘m	274.15 mlrd. so‘m

Bu jadvalda elektron platforma orqali amalga oshirilgan savdolar keltirilgan. Umumiy savdo hajmi 983,37 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, qismlar bo‘yicha quyidagicha taqsimlangan: Auksionda 52,22 mlrd. so‘m, elektron do‘konda 204,19 mlrd. so‘m, milliy do‘konda 37,31 mlrd. so‘m, elektron tanlashda 415,5 mlrd. so‘m va Elektron tender 274,15 mlrd. so‘mni tashkil etdi.

1-rasm. “Oktyabr oyida amalga oshirilgan xaridlarning kunlik ko‘rsatkichlari”[8].

Ushbu rasmda 2024 yil oktyabr oyining 23-sanasida eng ko‘p savdo bo‘lganligini va unga qarama-qarshi tomonida 19- sanada eng past savdo bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin.

Davlat xaridlari jarayoni davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim vosita bo‘lib, samarali boshqarilishi davlat resurslarining to‘g‘ri taqsimlanishiga va xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivojlanishiga olib keladi. Shu bilan birga, davlat xaridlari orqali ijtimoiy va ekologik masalalarni hal qilish ham muhim ahamiyatga ega. Jarayonlar shaffof va adolatli bo‘lishi zarur, bu esa korrupsiya va suiiste’molni kamaytirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-iyuldagi “Davlat xaridlari shaffofligini ta’minlash va samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5171-sonli qarori.
2. <https://lex.uz>.
3. U. Burxanov, T. Atamuradov “Davlat xaridi” o‘quv qo‘llanmasi, 2012. – 144b.
4. <https://tsue.uz/media/uploads/2024/03/12/12032024-yil-2-2.pdf>
5. Sue Arrowsmith, John Linarelli, Don Wallace “Regulation Public Procurement - National and International Perspectives”, 2000. – 856b.
6. <https://kun.uz>.
7. <https://xarid.uzex.uz>.

UDK: 338.244

**SPORT MENEJMENTINI BOSHQARISHDA XORIJ MAMLAKATLAR
TAJRIBALARI**

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СПОРТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

FOREIGN EXPERIENCES IN SPORTS MANAGEMENT

Erkaboev Jaloliddin Erkaboy o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Maqolada sport menejmentini boshqarish bo‘yicha rivojlangan mamlakatlar tajribalari, ularning xususiyatlari o‘rganilgan. Shuningdek, xorijiy mamlakatlarda sport menejmentini boshqarish modellari, ularning xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: sport, sport menejmenti, sport klubi, professional sportchilar, tibbiy-sport, sport klubi

В статье рассматривается опыт развитых стран в области спортивного менеджмента и его особенности. Также раскрываются модели спортивного менеджмента в зарубежных странах и их особенности.

Ключевые слова: спорт, спортивный менеджмент, спортивный клуб, профессиональные спортсмены, медико-спортивный, спортивный клуб

The article studies the experiences of developed countries in sports management and their features. Also, sports management models in foreign countries and their features are revealed.

Key words: sports, sports management, sports club, professional athletes, medical-sports, sports club

Milliy iqtisodiyotning turli sohalarida bo‘lgani singari sport menejmenti amal qilishining ilg‘or xori amaliyotini tadqiq qilish, uni qiyosiy taqqoslash asosida maxalliy sport menejmenti samaradorligini oshirish, uni xalqaro standartlarga integratsiyalashuvini kuchaytirish dolzarb

ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, sport sohasi global sivilizatsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida jamiyat hayotida ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va shu bilan birgalikda, insonlar salomatligi bilan bog‘liq munosabatlar tizimida tobora chuqur o‘rnashib kelayotgan sohalardan hisoblanib, turli mamlakatlarda aholi o‘rtsida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishning samarali mexanizmlari ishlab chiqilganligi bilan ajralib turadi.

Taraqqiy etgan mamlakatlar amliyoti tahliliga ko‘ra, bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlardan farqli o‘laroq, sport menejmenti tizimi “ommaviy sport” tamoyilida emas, balki, “rekreatsion sport” yoki “sport – barcha uchun” tamoyiliga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Ushbu holat mamlakatlarda aholi salomatligini ta‘minlash maqsadida sport menejmenti aholini sport turlari bilan qamrov darajasini oshirishga qaratilganligidan dalolat beradi[1]. Shu o‘rinda ta‘kidlash joizki, mamlakatimiz amaliyotida “ommaviy sport” tadbirlarini o‘tkazish amaliyoti taraqqiy etgan mamlakatlarda “sport – barcha uchun” dasturi doirasidagi tadbirlar shaklida amalga oshiriladi.

Shu bilan birgalikla, aksariyat taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida sport menejmenti quyidagi sport-sog‘lomlashtirish yo‘nalishlarini qamrab olgan holda, “klub” shaklida tashkil etiladi:

- tijorat maqsadida tashkil etilgan sog‘lomlashtirish va atletik sport klublari;
- xususiy tadbirkorlik faoliyati shaklida tashkil etilgan sog‘lomlashtirish va sport klublari;
- turli madaniy maskanlar va sog‘liqni saqlash muassasalari, jumladan parklar, yirik tashkilotlar, mexmonxonalar, davolash-profilaktika muassasalarida tashkil etilgan sport klublari;
- mamlakat iqtisodiyoti real sektorida xo‘jalik faoliyati yuritayotgan korxona va tashkilotlar, jumladan, turli assotsiatsiyalar, kompaniya, korporatsiya va firmalar negizida tashkil etilgan sport-sog‘lomlashtirish klublari;
- havaskorlar uchun mo‘ljallangan sport klublari;
- professional sportchilar uchun mo‘ljallangan sport klublari;
- tibbiy-sport klublari va h.k. [2]

Shu bilan birgalikda, taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida sport menejmentini yuqorida keltirib o‘tilgan yo‘nalishlar bo‘yicha klublar shaklida tashkil etilishi turli aholi guruhlarini qamrab olishda, ular kontingentini quyidagi tartibda turli kichik mashg‘ulot guruhlariga ajratish imkonini beradi:

- yoshi bo‘yicha guruhlash – masalan, bog‘cha va maktab yoshidagi bolalar uchun ular istiqomat qiladigan hududlardagi sport to‘garaklariga qatnashishda ularning mos yosh guruhlarini bo‘yicha tegishli kichik guruh a‘zosi sifatida qabul qiladilar. Bunda maktab yoshidagi bolalar bog‘cha yoshidagi bolalar bilan bir guruhda sport mashg‘uloti o‘tamaydilar. Shuningdek, turli yoshdagi aholi guruhlari;

- jinsi bo‘yicha guruhlash – bunda ayrim sport turlarida fiziologik kuch talab etilishi sababli erkaklar va ayollar bo‘yicha turli guruhlar tashkil etilishi nazarda tutiladi. Masalan, havaskor boks, karate, shao-lin kabi yakka kurash kabi sport turlarida bu turdagi guruhlash yaqqol namoyon bo‘ladi. Ayollar guruhlarini erkaklar guruhlarini bilan bir sport inshootida sport mashg‘uloti o‘tagani bilan ayollar uchun alohida, erkaklar uchun alohida me‘yorlar ishlab chiqilgan bo‘lib, unga asoslangan holda sport mashg‘ulotlarini o‘taydilar;

- sport bilan shug‘ullanishga bo‘lgan qiziqishlari nuqtayi nazaridan guruhlash – bunda sport mashg‘uloti ishtirokchilari mashg‘ulotga qatnashishdan bo‘lgan maqsadi, masalan, salomatligini saqlashi, o‘zi uchun ayrim sport ko‘nikmalarini shakllantirishi, bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishi, professional sportchi bo‘lish kabi istak va hohishlarini inobatga olgan haolda guruhlariga ajratilib, har bir guruh uchun tegishli tartibda sport mashg‘ulotini o‘tash tartibi va me‘yorlari ishlab chiqiladi;

- sport mashg‘ulotlari qatnashchilarining kasbi bo‘yicha guruhlanishi – bunda turli kasb egalari mehnat faoliyati jarayonida undan talab etiladigan fiziologik bosim nuqtayi nazaridan ularga nisbatan sport mashg‘ulotlarini o‘tash bo‘yicha tegishli ilmiy asoslangan yo‘riqnomalarga amal qilinadi. Masalan, havaskor boks to‘garagiga qatnashayotgan yuk tashish bilan shug‘ullanuvchi ishtirokchi bilan ofis tartibida mehnat faoliyati yurituvchi qatnashchilar uchun sport to‘garagiga qatnashish jarayonidagi fiziologik bosim bir biridan farq qiladi. Bunda ofis tartibida mehnat faoliyati yurituvchi qatnashchilar uchun dastlab engil tartibdagi mashg‘ulotlarni o‘tashlari talab etiladi;

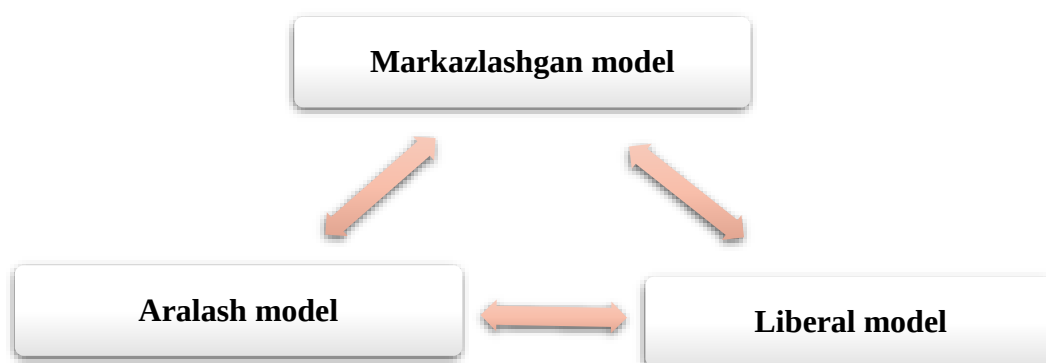
- sport to‘garagi qatnashchilarining tajribasi bo‘yicha guruhlanishi – bunda uzoq yillardan buyon sport bilan muntazam shug‘ullanib kelayotgan ishtirokchilar uchun alohida sport mashg‘ulotlarini o‘tash tartibi amal qilsa, sport bilan shug‘ullanishni endigina boshlaganlar uchun nisbatan engilroq bo‘lgan boshqa tartib amal qiladi;

- salomatlik nuqtayi nazaridan guruhlash – bunda sport to‘garagi ishtirokchilarining sog‘lig‘i ularning o‘zlari qiziqqan sport turi bilan shug‘ullanishlari uchun to‘sqinlik qilmasligini ta‘minlash nazarda tutiladi. Shu sababli, turli xil kasalliklar bilan og‘rigan fuqarolar ham o‘zlari istagan sport bilan shug‘ullanishlari uchun tegishli sport guruhlari tuzilgan bo‘lib, ular uchun maxsus nisbatan engilroq me‘yorlarga asoslangan mashg‘ulotlarni o‘tash tartiblari ilmiy asoslangan holda ishlab chiqilgan[3].

Taraqqiy etgan mamlakatlar sport menejmenti amaliyoti moliyaviy jihatdan barqarorligi bilan ajralib turadi. Jumladan, davlat tomonidan aholining turli ijtimoiy guruhlari uchun tashkil etilgan sport klublari faoliyatini moliyalashtirilishi davlat va maxalliy byudjetlar tomonidan amalga oshirilsa, xususiy kapital ishtirokida tashkil etilgan sport klublari faoliyatini moliyalashtirish klub ustav kapitalini shakllantirishning tarkibiga mos ravishda amalga oshiriladi. Bunda ustav kapital to‘liq xususiy kapital hisobidan shakllantirilgan bo‘lsa, moliyalashtirish sport tadbirkorligi subyekti tomonidan amalga oshiriladi. Agarda sport klubi ustav kapitali tarkibida xususiy kapital va davlat ulushi aytaylik teng miqdorda, ya‘ni har biri 50 foizdan ulushga ega bo‘lgan taqdirda unda davlat xususiy sheriklik mexanizmi asosida ham davlat ham xususiy sektor vakili tomonidan ulushga teng hajmda moliyalashtirilib, olingan foyda yoki ko‘rilgan zarar ham o‘zaro teng taqsimlanadi[4].

Shu bilan birgalikda, davlat va xususiy sektor vakiligi o‘rtasida davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan sport klublari faoliyatini moliyalashtirishda xususiy sektor vakili tomonidan o‘z ulushiga nisbatan moliyalashtirish hajmining qo‘shicha har bir ortgan foiziga teng miqdordagi soliq imtiyozi ajratiladi. Masalan, tashkil etilgan sport klubi ustav kapitalida davlat va xususiy sektor vakilining ulushi o‘zaro teng, ya‘ni 50,0 foizdan bo‘lgan taqdirda, xususiy kapital tomonidan sport klubi faoliyatini moliyalashtirish xarajatlarining 50,0 foizini qoplanishi talab etiladi. Agarda xususiy kapital hisobida sport klubi faoliyatini moliyalashtirish xarajatlarining 55,0 foizi moliyalashtirilsa, xususiy kapital egasi tomonidan to‘llanadigan har qanday soliq shakliga nisbatan umumiy hajmi ortiqcha moliyalashtirishdagi 5,0 foiz miqdoriga teng bo‘lgan absoyut summadagi soliq va majburiy yig‘imlarni to‘llashdan ozod etiladi (5,0 foiz ortiqcha moliyalashtirishning absolyut summasi aytaylik 1,0 mln. doll.ni tashkil etsa, xususiy kapital egasiga umumiy hajmi 1,0 mln. doll.ga teng bo‘lgan soliq imtiyozi beriladi). Agarda sport klubi faoliyatini moliyalashtirishda xususiy kapital hisobidan moliyalashtirilishi talab etiladigan hajmdagi miqdor to‘liq qoplanmasa, ya‘ni, 50,0 foizdan kam bo‘lgan miqdorda moliyalashtirilsa, u holda qolgan xarajatlar davlat yoki maxalliy byudjet tomonidan subsidiyalanadi. Bunda Sport klubi davlat byudjeti va xususiy kapital ishtirokidagi davlat-xususiy sheriklik mexanizmiga asoslangan bo‘lsa, kamomad davlat byudjeti hisobidan moliyalashtiriladi. Agarda maxalliy byudjet bilan hamkorlikda sport klubi faoliyati tashkil etilgan bo‘lsa, u taqdirda kamomad mahalliy byudjet tomonidan subsidiyalanadi[4].

Tadqiqotlarga ko‘ra, sport menejmentini tashkil etilishining markazlashgan, liberal va aralash modellari (1-rasmga qarang) o‘zaro farqlanib, ular quyidagicha izohlanadi:

1-rasm. Sport menejmentini tashkil etilishi bo‘yicha modellari

- markazlashgan sport menejmenti modeli – bunda davlatning sport sohasidagi markaziy boshqaruv apparati, masalan, vazirlik, assotsiatsiya, federatsiya, sport konfederatsiyasi kabi tashkilotlar tomonidan sport sohasi boshqaruvi amalga oshirilib, quyi bo‘g‘inlar yuqori turuvchi organlar buyruqlari ijrosini ta’minlashi talab etiladi. Bu turdagi model aksariyat bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan, Rossiya Federatsiyasi, Kuba, Lotin Amerikasi mamlakatlari, Litva, Latviya, Polsha kabi xorij mamlakatlari bilan birgalikda, O‘zbekiston amaliyoti uchun xam ma’lum bir darajada xos hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, ushbu model asosida sport sohasini moliyalashtirish asosan davlat byudjeti hisobidan amalga oshiriladi. Jumladan, mamlakatda tashkil etilgan sport sohasini rivojlantirish bo‘yicha byudjetdan tashqari maqsadli fondlar, homiylik mablag‘laridan ham sohani moliyalashtirish jarayonida foydalanilishi mumkin hisoblanadi;

- liberal model – bunda sport menejmenti bo‘yicha boshqaruv jarayonlari quyi bo‘g‘inlarga to‘liq beriladi. Hukumatning sport sohasidagi markaziy apparati milliy sportni rivojlantirish bo‘yicha strategik parametrlarni ishlab chiqishda quyi bo‘g‘inlarning rivojlanganlik darajasi va ular imkoniyatlariga asoslanib, ustuvor yo‘nalishlarni belgilab beradi. Sport menejmenti bilan bog‘liq bo‘lgan qarorlar va ularni ijrosini ta’minlash bo‘yicha quyi bo‘g‘inlar mustaqillikka ega bo‘ladi. Sport menedjmentining moliyaviy masalalari quyi bo‘g‘inlar tomonidan mustaqil hal etiladi. Shuningdek, davlat tomonidan byudjetdan tashqari maqsadli fondlarni tashkil etish orqali sport sohasi faoliyatini subsidiyalash amalga oshiriladi. Sport menejmentining liberaal modeli AQSH va G‘arbiy Yevropa mamlakatlarining ayrim sport turlari, jumladan, futbol, boks, ganbol, UFS, golf, biliard, katta tennis, regbi, futzal, xokkey kabi yo‘nalishlarida keng qo‘llaniladi;

- uchinchi aralash model bo‘lib, bunda sport menejmenti tizimi orqali milliy sportni rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmiga ustuvorlik qaratiladi. Jumladan, Bu turdagi model asosan G‘arbiy Yevropa va AQSH, Kanada kabi mamlakatlar amaliyotida yangi turdagi sport sohalarini rivojlantirishda keng qo‘llanilishi bilan ajralib turadi. Sport sohasini moliyalashtirishda davlat byudjeti, maxalliy byudjetlar, byudjetdan tashqari maqsadli fondlar bilan birgalikda, xususiy kapital ishtiroki erkin bo‘lishi modelning avvalgi ikki modellarga nisbatan afzalligini o‘zida aks ettiradi[5].

1-jadval

Sport menejmenti modellarining qiyosiy tahlili

Xususiyatlar	Sport menejmenti modellari		
	Markazlashgan model	Liberal model	Aralash model
Davlat ishtiroki	Ustuvor ahamiyatga ega	Nisbatan sezilarsiz, past darajada, ko‘proq sport yo‘nalishlari bo‘yicha federatsiyalar va xususiy sektorga ustuvorlik qaratilgan	Davlat va xususiy sektor o‘rtasida o‘zaro manfaatdorlikka asoslangan bo‘lib, har ikkala taraf teng vakolatga ega
Moliyalashtirish	Davlat va maxalliy byudjet, byudjetdan tashqari maqsadli fondlar, homiylik mablag‘lari	Xususiy kapital, byudjetdan tashqari maqsadli fondlar, homiylik mablag‘lari, davlat byudjetidan subsidiyalar	Davlat va xususiy sheriklik mexanizmi asosida ulushlarga teng moliyalashtirish
Soliq imtiyozidan foydalanish darajasi	Past darajada	Yuqori darajada	Yuqori darajada
Qamrov darajasi bo‘yicha	Keng qamrovli	Keng qamrovli	Keng qamrovli
Xususiy sektor ishtiroki	Past darajada	Faol	Faol

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2025 yil

Sport menejmentining iqtisodiy samaradorligi	Past	Yuqori	Yuqori
Manfaatdorlik	Ijtimoiy	Iqtisodiy-ijtimoiy	Ijtimoiy-iqtisodiy
Qo‘llanilishi	Milliy sport tizimi	Sport yo‘nalishlari bo‘yicha	Sport yo‘nalishlari bo‘yicha

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

Yuqorida keltirib o‘tilgan sport menejmenti modellari klassik yondashuv asosida sport menejmentini amalga oshirishda davlatning ishtiroki nuqtayi nazaridan amalga oshirilgan hisoblanadi. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, bugungi kunda hinch bir mamlakat sport menejmenti amaliyotida u yoki bu turdagi modeldan to‘liq foydalanilmaydi. Ya’ni, har bir mamlakat turli sport yo‘nalishlarining rivojlanganlik darajasidan kelib chiqqan holda qaysidir sport menejmenti modeli uchun xos bo‘lgan xususiyatlarni o‘z amaliyotiga joriy etadi va milliy sport menejmenti modelini shakllantiradi. Bu esa ushbu modellarning qiyosiy tahlilini (1-jadvalga qarang) amalga oshirish asosida Yangi O‘zbekiston sport menejmentining milliy modelini shakllantirish imkoniyatlarini aniqlashni talab etadi.

Qiyosiy tahlil natijalariga ko‘ra, markazlashgan model asosan sport sohasidagi davlat xarajatlarining yuqoriligi va ko‘proq ijtimoiy manfaatdorlikka ustuvorlik qaratilganligi hamda milliy sport tizimida to‘liq qo‘llanilishi bilan liberal va aralash modeldan ajralib turadi. Shuningdek, modelning kamchiligi sohada xususiy sektor vakillari ishtirokining kamligi, ya’ni, iqtisodiy manfaatdorlikning past darajada ekanligi hisoblanadi.

Sport menejmentining liberal va aralash moyedllari deyarli bir biriga yaqin bo‘lib, ularning quyidagi bir qator umumiy jihatlari mavjudligi aniqlandi:

- fiskal dastaklar orqali xususiy sektorni rag‘batlantirish;
- iqtisodiy manfaatdorlikning mavjudligi;
- xususiy sektor vakillarining faol ishtirokiga asoslanganligi;
- sport sohasini moliyalashtirishda xususiy kapital ishtiroki;
- ma’lum bir sport sohasi va yo‘nalishlarida qo‘llanilishi.

Iqtisodiy adabiyotda sport menejmenti bo‘yicha shakllangan modellarning qiyosiy tahlili natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, bugungi kunda sport sohasining global rivojlanish tendensiyalari ma’lum bir turdagi modeldan to‘liq foydalanish imkoniyatini bermaydi. Bu esa har bir mamlakat o‘z milliy sport menejmenti modelini shakllantirishi zaruriyatini vujudga keltiradi.

Sport menejmenti amal qilishining ilg‘or xorij amaliyotini qiyosiy tahlil qilish asosida quyidagilardan mamlakatimiz amaliyotida ijodiy foydalanish mumkin, deb hisoblaymiz:

- xususiy sektor vakillarining sport sohasidagi ishtirokini fiskal dastaklar orqali kengaytirish;
- sport mashg‘ulotlarini tashkil etishda ikkinchi darajadagi guruhlash tizimiga xos bo‘lgan milliy ijtimoiy-fiziologik me’yorlarni ishlab chiqish sosida sport talabini kichik guruh (klub) lar bilan ishlash orqali samarali qondirish;
- sport sohasidagi iqtisodiy manfaatdorlikni ta’minlash;
- har bir sport yo‘nalishi bo‘yicha kichik guruh (klub) lar uchun mo‘ljallangan sport mashg‘ulotlarini o‘tashning ilmiy asoslangan me’yorlarini ishlab chiqish
- sport menejmenti tizimida davlat xususiy sheriklik mexanizmini ulushga asoslangan amaliyotiga o‘tishva h.k.

Fikrimizcha, yuqorida bildirib o‘tilgan takliflar asosida Yangi O‘zbekiston sport menejmentining milliy modelini shakllantirilishi sport sohasining barqaror rivojlanishiga olib keladi. Bu esa mamlakat sportchilarining xalqro arenalarda yuqori natijalarga erishishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Круглова Т.Е. Современные проблемы спортивного менежмента: учебно-методические пособие / Т.Е. Круглова; СПб ГУФК им П.Ф. Лесгафта. – СПб., 2016. – 86 с.
2. Рождественский В.С. Организация спортивного менеджмента в зарубежных странах. Вестник Национального института бизнеса. Выпуск № 3 (47). 2022. – с. 62-66

3. Долматова Т.В., Абалян А.Г., Анселиович А.А. Государственное управление в сфере физической культуры и спорта за рубежом на примере Великобритании. – Смоленск: ООО “Принт-Экспресс”, 2019. – 136 с.
4. Pijetlovic K. European Model of Sport: Alternative Structures // Research Handbook on EU Sports Law and Policy. – Northampton: Edward Elgar Publishing, 2018. – p. 326-329
5. Лукашук В.И. Эволюция управленческих структур в индустрии спорта // Стратегия социально-экономического развития общества: управленческие, правовые, хозяйственные аспекты: сб. научных статей 6-й международной научно-практической конференций. В 2 томах. Т. 1. – Курск: ЗАО “Университетская книга”, 2016. – с. 194-198

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 30.06.2025 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №__6__

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 30.06.2025

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №__6__

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 30.06.2025

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.

The order № 6

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

6

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 18, Adadi 25. Buyurtma № 6

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy